

ઉદ્દાસ ને ઉદ્દોધન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું સાહિત્ય

૭૩૫૪

આ અંકની સામગ્રી

હેલ્થી પ્રાર્થના : ભયંકર : કથાસરિત્સાગર
ભગવાન તેવા ભાવ : સંશ્રામ : પાપખાનાનો લેણી
ઉદાસ દાર : અમરજી : ભીમના રોણી

સાહિત્ય

૧-૧૨ ૦

સળંગ ૫૦-૫૧ અંક

૭૬૬

૦-૧૬-૦

ધી ટેક્સટાઇલ ટ્રેડિંગ એજન્સી લીમીટેડ

ભાવનગર

S
E
A
L
O
F

Q
U
A
L
I
T
Y

અમે આહ્વાની પ્રખ્યાત મિલો
ધી મહાસફાઈ મીલ્સ લી. તથા
ધી માર્ટર સીલ્ક મીલ્સ લી.ના
ઉત્પન્ન થતા સુતરાઉ તથા આર્ટીફિશીયલ
સીલ્ક કાપડના સોલ ડીલર્સ છીએ
આ બને મીલોનું મુંદર, સરેતું અને
ટકાઉ કાપડ સોશટ્ટમાં જ નહીં પરંતુ
સારાએ હિંદુસ્તાનમાં બજારીતું છે.

ફરી કટ્ટોલ પદ્ધતિ દાખલ થવાથી હાલ તો
અમે સુતરાઉ કાપડ આપી શકીએ
તેમ નથી. પરંતુ આર્ટ સીલ્ક કાપડ
આકર્ષક હોઈએ તથા દરેક જાતનું
દરેકના ખીરસાને પોસાય તેવું વાપરવાની
અમારી ખાસ લક્ષ્ય છે અગ્રાજી
માલના વાવતાલ તથા નમુના માટે સખો.

શાંતીલાલ મયાસાઈ

*

દેશ. માર્ચ ૧૯૪૯

*

વર્ષ ૫ : અંક ૨

*

કાન્હેણુ રમ્યા કથા

છેલ્લી પ્રાર્થના

વિજયગુપ્ત મોર્ય

સુ વારે જીડીતે હું તંબૂલી બહાર નીકળ્યો ત્યારે દિવસ ચડી ગયો હતો. અને મધ્યપ્રાતનું આ જંગલ તેની રોજની પ્રવૃત્તિમાં પડી ગયું હતું. નીલા આકાશ અંધે દગ્ધ હુમ્મસો ગાઢ પડેલો હતો અને તેની આંધીમાં જંગલ ઘણેટાં ઝડું હતું. સ્પર્શના ડિરેક્શનને તેમાં ગાબડું પાડ્યું અને તેમાંથી સામે રેકરી એની દારૂમાળા નજરે પડી તે રેકરીએના સૌથી જોયા શિખર ઉપર એક મંદિરની ક્ષત્ર આકૃતિ તરી આવી. મારા ગોંડેનોકરો તંબૂલી બહાર એકા દત્તા તેઓએ આ મંદિરની આકૃતિ જોઈ અને તેમના મુખ ઉપરથી નર જીનરી ગયું!

હું જાણ્યો હતો કે આ મંદિર અને તેની નીચે તળેટીમાં આવેલા જંગલ વિષે આ જંગલી ગોંડે લોકોમાં વહેમો અને અમંગળ માન્યતાઓ છે. દુનિયાના પ્રવાહથી દૂર વસેલા, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનથી વચ્ચિન રહેલા, સુપરેલી દુનિયાના હાથે દલિત અને રોષિન રહેતા આ જંગલપુત્રોને જંગલમાં પણ શાન્તિ નથી. ગામમાં ચાલુકાર એમનું લોહી પીએ છે અને જંગલમાં નરવંશી અનેલા વાઘ-દીપડા તેમને ભરખી ગય છે. પંડેશી સરસરે નિઃશસ્ત્ર અને નિર્વિશ બનતી દાયેલી આ આદિવાસી પ્રજા આવી પરાધીનતામાં વહેમની ભોગ થઈ પડે તો તેનો રાખ પણ શે ? દિસપણુઓથી થોતાનું રક્ષણ કરવા, તેની પાસે સાધન પણ

સું હોય ! આવી લાચાર, પરાધીન અને જ્ઞાન દશમાં તેઓ એમ માને છે કે જે માણસને વાઘ ભરખી નવ છે તેનો પ્રેનાત્મા તે વાઘની સાથે સાથે જંગલમાં ભટકે છે અને તે વાઘનું રક્ષણ કરે છે; કાઈ શિમરી, પછી તે ગોરો હોય કે કળો, તે વાઘને મારી ચકતો નથી; એટલું જ નહિ પણ તે પ્રેનાત્મા જે કાઈ માણસ વાઘ વિષે શિમરીને જાતમી આપે તેના ઉપર વેર વાળે છે અને વાઘને શિમરીના આવવાની જાતમી આપીને સારથેત કરી દે છે ! આવા વહેમો હિંદુસ્તાનના પશ્ચાત્ત ગામમાં જંગલવાસીઓમાં વ્યાપક છે.

મેં અહીં જાવણી નાખ્યા પછી મારી જાવણીના ગોંડે લોકોમાં આ મંદિર અને તેની નીચેના જંગલ વિષે જે છત્રો જાણુચાલે આવતો હતો તે મારે કાને પણ આવ્યો હતો. હું એટલું સમજ્યો હતો કે તે મંદિરે જંગલમાં કાઈની સ્થાપતી નથી અને જંગલમાં એક નરવંશી વાઘ વસે છે. આ વાઘે કાતો, કપારે અને કેની રીતે બોલ લીધો તે હું જાણ્યો ન હતો, કાજુકે આ લોકો અને કાઈ જાતમી આપના તૈવાર ન હતા, એટલે મુશી કે તેઓ વાઘનું નામ પણ લેતા ન હતા. રખેને વાઘ સાથે ફરતો પ્રેનાત્મા તેનું વેર લેતો તો ? આ મંદિરની સાથે કાઈ અમરણ ઘટના સંજ્ઞાથી હતી એમ પણ હું સમજ્યો.

વાધ હોય કે પ્રેત હોય, મેં આ જંગલ-
ને નિર્ભય બનાવવા નિશ્ચય કર્યો હતો. મઈ
કાલે મેં તેમાં ભુલે ભુલે દેખાણે પાટરડાં
બધાંબ્યાં હત્યા કે જેથી વાધ ક્યાં છે તેનો પતો
મળે. આજે હું નિત્યકર્મથી પરવારી તપાસ
કરતા માટે રવાના થવા તૈયાર થયો, પરંતુ
કાઈ ગેદિ મારી સાથે આવવા તૈયાર ન થયો.
જેને જે બહાનું મળ્યું તે આપ્યું, જેને બહાનું
ન મળ્યું તે મૃત્યુ રહ્યો. છેવટે મેં પાસેના
આમમાંથી થોડાક પગી બોલાવી લીધા.

આ સ્થળ મધ્યપ્રાન્તના પહાડી પ્રદેશમાં
આવેલું છે. અમે જ્યારે રવાના થયા ત્યારે
સર્પ તો જો કે ઠીક ઠીક જોયે ચમ્પો હતો,
પરંતુ ધુમ્મસને લીધે તેનાં કિરણો જોઈ શકેતાં ન હતાં અને ઝાડ-ખીડ ઝાકળના પાણી-
થી નીતરતાં હતાં. ખેરખટ્ટા, ચાતક, કેવલ,
શુભશુભ અને પીળાના ટકુકાથી જંગલ ખીંકા-
યથી તરબોળ હતું. રૂપાળો દેવડ વૃક્ષ કે
ઝાડીની ટોચે ચડી ચોતાનો મધુર આલાપ
રહી રહ્યો હતો. ફૂલોના બૂમખે બૂમખે રંગ-
બેરંગી પતંગિયાં અને સફરખોરા મધ ચૂસવા
માટે ઉડાડે કરતાં હતાં. પ્રભાતના સમયે
પ્રકૃતિ તેની સોજો કળાથી શોભી જાડે છે. અમે
આ મનોહર દશ્યો જોતા જોતા દરેક પાટરડું
તપાસીને ચાલતા જતા હતા. હજી સુધી કાઈ
પાટરડું મરેલું ન દેખાયું. સંસારના પ્રલોભન-
થી અરપૂર્ય રહે તો વેરાગી કાઈ પણ પ્રતો-
ભનમાં આસક્ત થયા વિના ચોતાના ચોગ-
કર્મમાં પ્રવૃત્ત રહે તેમ આ પાટરડાં પણ
જંગલની આ આહ્વાદનજનક વાતાવરણમાં જરાય
મન પરોવ્યા વિના કે વાધની ખીંકો જરાય
ખ્યાલ કર્યા વિના ઘાસ ખાવામાં, વાગેળવામાં
કે આરામ કરવામાં મગ્ન થતાં !

અમે ફરતા ફરતા પેલી નામચીન તળેડી-
ના જંગલની વચોવચ આવી પહોંચ્યા આશ-
ચમાં કાળા ઝોળાએ મારું પ્યાન ખેંચ્યું.
ઉપર જોયું તો જાણની જમાત આક્રમ્યમાં

ચક્ર લખાવતી હતી. ગીધને બેડતાં જોઈને
અમે ચોંટી ગયા અને ખૂબ સાવચેતીથી આગળ
વધ્યા. આગળ જતાં એક જિયા ઝાડ ઉપર
ગીધનું ટોળું બેઠું હતું અને કાગડા તથા
લેકોના કાગારાળ કાને પડ્યો. હું સમજી ગયો
કે વાધ અત્યારે શિકાર ઉપર બેઠો છે. મારો
વિચાર હતો કે અત્યારે તેને ખલેલ ન
પહોંચાડવી. મને નવાઈ લાગી કે ચોહ ફટકા
પડેલાં શુક્રમાં પેસી જનાર વાધ ધોળે દિવસે
કેમ શિકાર ઉપર બેઠો હશે ! પણ આ જંગલ
ઉપર તેની અબાધિત સત્તા ચાલતી હતી અને
તેમાં ખલેલ પહોંચાડવા કાઈ કાળા માથાનો
માનવી તેમાં પ્રવેશ કરવાની હિંમત નહોતો
કરતો. અમે પાછા ફરતાં રસ્તામાં એક અજબ
વસ્તુ જોઈ. ધરતી પર, વાધનાં તાર્ક, પગલાં
બીડી આવેલ હતાં અને તે તપાસતાં જણાઈ
કે જ્યારે અમે પાટરડાં જોવા બટકતા હતા
ત્યારે વાધ અમારી પાછળ પાછળ આવતો
હતો ! આ શું ! શિકાર પોતે શિકારીની પાછળ
પડ્યો હતો ! મેં જોઈ લીધું કે એ લોકો
વાધથી જ્યારે આટલા બધા ડર છે ત્યારે આ
વાધની હિંમત અને બધાઈ જોતાં એમને
ડર સાવ પાયા વિનાનો ન હતો. મારે વધારે
સાવચેતી રાખવાની જરૂર હતી.

ખરેખરે હું મારા શિકારીઓને લઈને શિકાર
માટે જીપડ્યો. જે જગ્યાએ સવારે વાધે પાડ-
રડું ખાધું હતું તેનાથી થોડે દુરે એક ઝાડી
હતી અને સંભવ એ હતો કે વાધ પેટ ભરીને
આદાર કરી એ લીલીછમ ઝાડીમાં જ સૂતો
હશે. મારી સચના પ્રમાણે મારા માથુસોએ
તે ઝાડી અર્ધવંદાકારે ઘેરી લીધી અને તેની
સામેની બાજુ હું સંતાઈને બેઠો. પગી લોકો
એ હોંકારા કર્યા અને આગળ વધ્યા એટલે
ઝાડીમાંથી એક વિશાળકાય વાધ ચમકીને
બહાર નીકળ્યો. તેની ત્રણ બાજુ ઘેરાઈ થતો
હતો એટલે ચોથી બાજુ-મારી બાજુ જ તેને
આવવાનું હતું. પરંતુ તે બાજુ મારી રાઈફલ
તેનું સ્વાગત કરવા તૈયાર હતી એની તેને

ક્યાંથી ખખર હોય! શાહીમાંથી બહાર નીકળીને તેણે ચારે બાજુ જોયું, કાન લીંચ્યા કર્યા અને જોકે પગીઓ તો દૂર હતા અને નજરે દેખાતા ન હતા તોપણ તે સમજી ગયો કે ક્યાં કંઈ દિશામાંથી આગળ વધે છે. તેના મુખ ઉપર ગુસ્સો, મૂંઝવણ અને ખીંટના બાવ રપટ હતા. ઘરીરમાં તે ભરાવભાર અને સુંદર હતો. જંગમના મુક્ત વાતાવરણમાં તેના રાગને આવી રીતે જોવો એ એક વિરલ દ્રશ્ય છે. તે ભગવાની જરાય વધણુ બતાવ્યા પડતા સ્વમાન અને ગૌરવથી ધીમે પગલે અને બને બાજુ જોતો જોતો મારી તરફ આગળ આવવા લાગ્યો. વચ્ચે વચ્ચે તે વસ્તુચિત્તિનું આપ કાંઈ જરા ધગચોંક કરી જતો. સાંપની ફેણની જેમ તેની પૂછડી ઢવામાં ઢલાવતો હતો.

અરધે રસ્તે આવીને તે અટકી ગયો અને બાજુની શાહી સામે જોઈ રહ્યો. ખીંટ હજી તેમાંથી મારો પગી નધુ નીકળ્યો અને વાથે માંડ પાડીને તેની ઉપર ફૂંક્યો હતો, પરંતુ નધુ કંઈ તેનાથી કરે તેવો ન હતો. તેણે સામા હોઝારા કર્યા અને તેની સામે લાલો ઉઠાડ્યો. મનુષ્ય પ્રત્યેની નૈસર્ગિક ખીંટ વાંધતી દિગ્ભ્રમ કરી લીધી અને તે પાછો ફરી મારી દિશામાં આગળ વધ્યો. થોડે સુધી આવીને વળી તે જાણે જોરો રહી ગયો અને આજુબાજુ જોવા લાગ્યો, હવે તે મારાથી કંઈ વધારે દૂર ન હતો. મેં તરત જ તેના ખભાનું નિશાન સર્ધને ગોળા છોટી અને તે જોવી આજ્ઞા લાગી કે વાથ ત્યાં જ પટકાઈ પડ્યો.

અંદરનો અત્યંત સંકળી મારા બધા શિકારીઓ અને પગીઓ દોડી આવ્યા અને વાંધને જોઈને તેઓએ અભિપ્રાય આપ્યો કે આ વાથ નરકાક્ષી ન હતો. તારે મારે આદમખોર વાંધને મારવાનું તો બાકી જ રહ્યું.

મેં ખીંટને પ્રવાસ કરવા નક્કી કર્યું. એ જ જગ્યા પાસે એક વેંકળાને ઠંઠિ મેં પાડી બંધાવી. ખીંટ સવારે તપાસ કરી તો જણાવ્યું કે રાતમાં વાથે પાડીને તો મારી નાખી હતી,

પણ નવાઈની વાત એ હતી કે તેણે પાડી આંધી ન હતી. તેના ખુલાસો જોઈ લેખા પાસે તો તૈયાર જ હતો. તેઓએ કહ્યું કે આ પાડીને નરકાક્ષી વાથે મારી છે, પણ ચેતાત્માએ વાંધને ચેતાવી દીધો છે એટલે તે ભક્ષ્ય ઉપર બેઠો નથી. હું આવા વહેમમાં માનતો ન હતો. બનવા જોગ છે કે તેણે પહેલા વાંધના અવશેષ જોયા હોય અને તેથી તેને ભયની અગમચેતી મળી ગઈ હોય. મેં ખીંટ પાડી બંધાવી અને વળતી સવારે તપાસ કરી તો એક વાંધણુ અને બે બચ્ચાં આ પાડીને જોઈ ગયેલ હોવા છતાં પાડીને મારી ન હતી! બારે વિચિત્ર! શું આ જ નરકાક્ષી વાંધણુ હતી કે જેને માણસના માંસ વિના ખીંટું કંઈ ખપતું ન હતું? જ્યારે જોઈ લેખાએ આ વાત જાણી ત્યારે તેઓ જોરે ભયભીત થયા. તેઓએ માની લીધું કે આ નરકાક્ષી વાંધને નરમાંસ સિવાય કંઈ ખપતું નથી એટલે જોઈલેખાને એક પછી એક તેના સિંચર યવું પડશે. નક્કી, આજકાલમાં તેઓ માંથી એકાદનું તો આવી બન્યું સમજવું. વાથ નરકાક્ષિ સિવાય ખીંટને બોળ નહિ લે!

જયેરે હું વેંકળાને ઠંઠિ માર્યો, એક વિશાળ વડ ઉપર મેં મારો માંચડો બંધાવ્યો. માંચડા ખોટે પડતી રહ્યો જહુ સગવડવાળો હતો. આપ વાંસના બંધાવી તેની ઉપર ખાટલો નખાવ્યો અને પાંદડાની ધટવાળી ડાળોને બેગી કરી બાંધી તેનો પડકો બતાવ્યો અને વચ્ચે બારી રાખી, મેં મારા માણસોને વિદાય કર્યા અને માંચડામાં ચડીને એ બારીમાંથી દુનિયા જોવા બેઠો. આ માંચડાની સામે ખુલ્લી જગ્યામાં મેં એક પાડી બંધાવી રાખી હતી.

સૂર્ય પશ્ચિમ ક્ષિતિજમાં ઢૂલતો જતો હતો અને રૂઝોના વિશાળ પડછાયા વધુ વિશાળ બનીને જંગલને આવરી લેતા હતા. સામે ઝરામાં વહેતા નિર્મળ પાણીને ખડખડ વહેતો પ્રવાહ મંદ સંગીત સંભળાવતો હતો. અહીં જંગલની એક પગલું ઝરાને ઝોળગતી હતી.

આ સ્થાન જંગલના પ્રાણીઓને પાણી પીવાનું હતું. અહીંથી હાવણી તરફ ગયેલા માણસોની વાતોનો અવાજ જંગલની આંતરિક દશ અહીં સુધી સંભળાતો હતો. પક્ષીઓ રાત્રાસો કરવા ઊઠતાં જતાં હતાં. તેમનું સ્થાન પૂરવા માટે વાંઘા, અંધાહાવા, દશરથિયાં, ધુવડ, ચીમરી અને રાતમગલા એક પછી એક જૂતાવળની જેમ નીકળવા લાગ્યાં હતાં. સૂર્ય-અસ્તાચક્રમાં ડૂબી ગયો અને માણસના સુખી જીવન ઉપર અચાનક દુઃખ અને શોકની કાળી છાયા આવી પડે તેમ જંગલ અધકારમાં ડૂબી ગયું. પરંતુ તે પહેલાં જંગલનાં અદ્ભુત દરેયોની હારમાળા મારી નજર સામેથી-પસાર થવા લાગી. ઝરા પાસે ઝાડીમાં જરા સંચય થયો. મેં ચમકીને જોયું તો રૂપાળા ચિત્તજનું એક ટોળું પાણી પીવા આવ્યું. ટોળાનો નાયક આગળ આવ્યો અને પોતાના વિચારોને કૃષ્ણાંજલિ શિંગડાના બાર કરતાં પથ્રુ વધારે બારે એવી જવાબદારીના ભારથી ચારે દિશાઓમાં ડોકું ફેરવીને કંઈ બચ નથી એવી ખાતરી કરી લીધી અને પછી આપું ટોળું-નર, માદા અને રાક્ષ-પાણી પીને નાચવું, ફેફડું અને ચતનગનવું બાગી ગયું. તેમની ખરીઓના અવાજથી અસેલ પામીને વનકૂડાએ પ્રકૃતિમૈયાને ફિરિયાદ કરી અને આસપાસની ઝાડોમાંથી બધા કૂડાએ તેમાં સાદ પુગાવીને જંગલને ગળતી મૂક્યું. સાવ અધારામાં એકબીજાને જોવાની તક ચાલી જાય તે પહેલાં કાગડા, બગલા, કાંકણ, કામર, વૈયાં, પોપટ, મેના અને ચકલીઓએ પોતાના વિચારોની આપલે કરી લીધી, અને પોતપોતાનાં મતંઓના સમર્થનમાં, વગીલ જેમ પોતાના અસીલને ખુટી કરવા અને તેટલા જોયા અવાજે ચારો નાખીને દલીલ કરે તેમ મોટો ઘોષાટ મચાવ્યો. પરંતુ ન્યાયાધીશનો ફેંસલો સાંભળ્યા પછી જેમ તે વગીલ બગડતો બેસી જાય તેમ જંગલના મહાન ન્યાયાધીશે જંગલ ઉપર અધકારનો પડો નાખી દેવાનો ફેંસલો સંભળાવી દીધો ત્યારે બધાં પક્ષી પોતે

જે જગ્યા ઉપર બેઠાં હતાં તેનાથી સંતોષ પામીને બગડાટ કરતાં ચુપ થઈ ગયાં. હવે જંગલની પ્રવૃત્તિનો બાર નિઃશ્ચય પ્રાણીઓના શિરે આવ્યો હતો. પરંતુ કવચિત્ત આકાશમાં ઊડતા જતા રાતજમલાનો 'વાફ-વાફ' અસજ્જ તો કવચિત્ત કંઈકા અતી વાણીને યાદ કરાવે એવી ચીમરીની વાણી કે અધારામાં કાકણ દસતી દોષ તેવી ધુવડપાણી અને તમ-રાતું એકધારું સંગીત, એ સિવાય ગાત્રીની ગૂંઠ શાન્તિનો બંધ કરે તેવું કોઈ ન હતું. આકાશમાં આર ચકાવીને કંબલાને તૈયાર થયેલ દોષ તેવા વીછીકાનું તારામંડળ નજરે પડ્યું. જમીન ઉપર તેમની દરીકાઈ કરે તેવા આગિયા દીરાને પથ્રુ ઝાંખા પાડે એવા વિદ્યુત તેજથી ચમકતા હતા. હવામાં કંડી આવી હતી. આ બધાથી નિર્વિકાર રહેલ પાકી, થોગી જેમ ગોમમન રહે તેમ માત્ર ખડ ખાવામાં જ નિમગ્ન થઈ ગઈ હતી. અધારામાં તેનો ખડ ખાવાનો અવાજ સંભળાતો હતો, ખીલું કંઈ દેખાતું ન હતું. હું મનમાં ધ્રુવરને પ્રાર્થના કરતો હતો કે વાય અત્યારે ન આવે તો ઠીક, કારણ કે અધારામાં તેનું નિશાન કેમ લેવું? વાલની આંખો અધારામાં અંગારા જેવી ચળકે છે એ તો બંધી વાતો છે. જંગલી પ્રાણીઓની આંખો માત્ર પ્રકાશને પ્રતિબિંબિત કરે છે પરંતુ ભાં પ્રકાશ નથી ત્યાં તેનું પ્રતિબિંબ ક્યાંથી? આગ્રર નયને ચંદ્રોદયની રાહ જોતો હતો.

કોઈ થોગી પથ્રુ જે એકામતા ન કેળવી શકે એવી એકામતા અને આગ્રરતાથી હું ચંદ્રની રાહ જોતો હતો. આ બધાનક શાન્તિમાં કવચિત્ત પક્ષીઓનો ફેફડાટ મને ચમકાવી દેતો. ઉંચે મેં પૂર્વમાં અધારાની કાર બંગાલી જોઈ અને થોડી વારમાં ચંદ્રનો લાલ ઝાંખો ગોળો નજરે પડ્યો. તે પછી થોડી વારે એ લાલ રંગ અદ્ભુત થવા લાગ્યો અને તેમાં રૂપેરી પ્રકાશ આવ્યો. ભારે તેનાં કિરણો જંગલની સપાટી ઉપર ફેલાયાં ત્યારે હજી જૂંમ ઉપર તો અધકાર જ હતો. ઊલટું આંખ ઉપર પડતાં કિરણોમાંથી

અધારામાં જોતાં એ અધારું વધારે ગાઢ લાગતું હતું. હેવટે ચંદ્રનાં ચિત્તેણ કિરણો પાડી ઉપર પડ્યાં અને પાડીની આકૃતિ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગી, છતાં જ્યોતનાં ઝુંક નીચે તે કંઈ અધારાર જ હતો. હું મારા સર્વોચ્ચ વાદની માંગ પ્રતીક્ષા કરતો હતો. કંઈ એ કેમ ન આવ્યો ? પાડીએ પેટ જારીને ખાઈ લીધું અને સંસારની આચારી સપ્ત રીતે અલિપ્ત હોય તેવા ચોગીની નિસ્પૃહાથી આ જગત અને જંગલવાસીઓની જવાબ દરકાર કર્યા વિના નીચે બેસીને વાગેળવા લાગી ! તેને ખબર છે કે મોત અને તેની વચ્ચે દોરાવા જ અંતર છે ! જાને ખબર છે પેલા જાડના ઝુંકની નીચે અધારામાં પેણો મખમલ-પગો વાધ તેની એ લોહી-તરસી આંખો આ પાડી ઉપર માંડીને નહિ બેઠો હોય ! મારી કલ્પનામાં મેં તેની ભયંકર મુક્તિ જોઈ અને મારાં ફેવાડાં જાણ્યાં યઈ ગયાં. ખરાબર તે જ વખતે હું બેઠો હતો તે જાડ ઉપર ઉતરવની અમંગળ ચિન્ચિતારી સંભળાઈ. હું ચમકી ગયો, પણ આ નિર્જન અને અધારા એકાંતમાં તરત સ્વરથ જતી ગયો. જાડમાં પંખોનો ફફટક ગયો અને એક દામ-કાએ કાં-કાં કયું. પાણું જંગલ ચાંત યઈ ગયું.

આ શું ? હલ્લ ચીરી નાખે એવી એક ચીસ સંજ્ઞાઈ. સત્તર. ઠંડી હવા કંપી બી. માતના અને મહાબધાતો એ ત્રાસગર્વો આર્તનાદ હતો અને તેમાં ભવની કંપારી હતી. સાક્ષાત કાળને કાટકાઈ પગનાર માનવીની એ હવાજનક ચીસ હતી. એક ધગાકો ગયો. હું કંપી બી. મારું લોહી થીજી જતું લાગ્યું. આના કરતાં વધારે કમ્પાનકના કલ્પવી મારા માટે મુરદેહ હતી. મારી છાતી ભયંકર વેગથી યકતી હતી. મોતની કૂંડ જેવી ઠંડી હવાની કુખરી હું અનુભવવા લાગ્યો. શું છે તે જોવા મેં આંખો બેંચી બેંચીને નજર માંડી. પણ કંઈ ન દેખાયું. થોડી પગો આમ જ ચાલી ગઈ. થોડી વાર પછી પેલા મખમલપગાનો જલ જમીન ઉપર સૂઝા પાંદડા ઉપર પડ્યો અને

આવી શાન્તિમાં તેનો અવાજ ગાળી બીડ્યો. માત્ર એટલો જ અવાજ ન હતો; જમીન ઉપર ડાઈ મસકાતું હોય એવો પણ અવાજ આવ્યો. એ અવાજ મારી તરફ આવતો જતો હતો અને છતાં કંઈ દેખાતું ન હતું. બપોરે આંખો બેંચામાં નિહાળી ગઈ ત્યારે મેં જાન માંડવા. વાધ નેચી આસ લેતો હોય એવો અવાજ મેં પારખ્યો. વળી એક બીજો ધગાકો ગયો, જલે ડાઈનું મઠું ધન દઈને નીચે પછાડ્યું હોય. થોડી વારમાં જરા પાસેથી 'લપ, લપ, લપ, લપ,' એવો અવાજ આવ્યો. હું સમજી ગયો કે વાધ તેના કમનસીબ સિંકારને મોં માંથી જમીન ઉપર નાખીને પાણી પીએ છે. મેં પાડી તરફ એવું. તે ચમકાને જોઈ યઈ ગઈ હતી અને જરા તરફ મોં રાખીને ભયથી લાગવા માટે મોરીમાં તથાઈને જોઈ હતી. તેનાં અજેઅમ આથી વિરુદ્ધ દિશામાં તથાઈ હતી.

પાંદડાં ડાઈના ધસકાવાનો અવાજ આવ્યો. હવે અવાજ મારા જાડ નીચેથી આવતો હોય તેમ લાગ્યું. દિસક પ્રાણીની પ્રજાળ મધ મારા નાક સુધી પહોંચી. નદીકાંઠાની ઠંકરી-માં ચાલતા વાધ અને ધસકાતા સિંકારનો અવાજ મેં સ્પષ્ટ રીતે જાણખી કાઢ્યો. પરંતુ વાધ ક્યાં ? સિંકાર ક્યાં ? મેં મારી આંખો તાણી તાણીને જોયું, પરંતુ આજ્ઞાસ સિવાય ડાઈ નહીં આકૃતિ નજરે ન પડી.

રાત આવી ભયંકરતામાં વીતી ગઈ. પોહ ફાટ્યો અને ચંદ્રનું તેજ દારેલી સેનાની જેમ ચોસરી ગયું. એકવાર જંગલ ફરીથી પ્રભાતના આનંદ અને ઉત્સાહના પ્રકૃષ્ટિત વાતાવરણથી ગાળી બીડ્યું. દિશાઓ પક્ષીઓના ઉમંગથી ગાળવા લાગી. પ્રભાતના પ્રકાશે અધિકારને વિખેરી નાખ્યું અને તેની સાથે મારા મન ઉપરથી ભય, ત્રાસ, વિપાદ અને અનુકંષાની થેલી છાયા બિતરી ગઈ. મારી છાતી ઉપરથી અજો મોટો પાવર ખસી ગયો હોય તેમ મેં છુટકાતને દમ એવો અને જંગલના મન-મધતાં ફૂલોની કામળ અને માદક સુગંધ

સવારની ચીતળ લહેર ઉપર સવાર યધને મારા મગજને તર કરવા લાગી ત્યારે હું પણ જે કંઈ બન્યું હતું તે બૂલીને આ લિલાસમાં સામેલ થયો. મારી સામેના આંખના ઝાડમાં શોખીગીનું એક નેડણ આવેતે ગાથા અને ગેલ કરવા લાગ્યું ત્યારે મેં વિધાદનો બોલો ફેંકી દીધો અને તેમના નિર્દોષ શ્વનમાં ખુલ્લિત અને પ્રેમાળ મનથી પાન પરોવ્યું.

થોડી વારમાં મારા માથાસે આવી પહોંચ્યા. તેઓએ બંદૂકનો અવાજ તો સાંભળ્યો ન હતો અને પાડીને તો શ્વતી-નગતી નેઈ એટલે તેઓ સમજી ગયા કે આજની મારી બેઠક નિષ્ફળ મઈ છે. મેં માંચડા ઉપરથી નીચે જીતરીને રાતના બનાવની વાત કરી અને તેઓ મારી વાત સાંભળીને બચ્ચી અવાક થઈ ગયા. તેમના મોં ઉપરથી નૂર જીતરી ગયું. બોલવા માટે કોઈની શબ્દ જોડતી ન હતી એવા તેઓ હેતુતાઈ ગયા હતા. આખરે એક જણે અને કશું કે ગોંડિયા માને છે તે બોલું નથી કે આ જંગલમાં પ્રેત રહે છે.

અમે વાહના સમગ્ર શોખા. ઝરાને કઠિ કઠિ તે ગયો હતો. થોડે દૂર ગયા પછી સર્વના પ્રકાશમાં એક સફેદ ઘોડા ચમકી. પાસે જઈને જોયું તો તે માથાસની ઓપરી હતી. પરંતુ તે તાજ ન હતી. આસપાસ જોતાં એક ઝાડમાં કુદાડી ખૂંચેલી હતી. તેને પણ કાટ ચડી ગયો હતો. કાઈ કમનસીબ કઠિવારની કુરુષ ક્યા આ બે વીનો કહી દેતી હતી. મારા માથાસના મોં ઉપર દુઃખ અને મહારાટની છાયા ફેખાતી હતી. પરંતુ જંગલના મહાન બેઠ ઉપર ગોંડ સિવાય કોઈ પ્રકાશ પાડી શકે! આજની કુરુષ મટનાનાં ચિદ્ર અમને જોવા ન મળ્યાં, અમ બવણીમાં પાછા ફર્યાં.

મેં ગોંડના મુખી અને મારા પગી ઇંદ્રને ગામમાંથી બોલાવ્યો. સાંજ હતી. હું મારા તંબૂલા ફરવામાં પાસે આરામ ખુરશી નાખીને બેઠો હતો અને મોં નજર પેલા મંદિર

ઉપર હતી કે જેની આસપાસ અનેક અમંગળ કથાઓ જોગી નીકળી હતી. એ મંદિરની સામે જંગલમાં ઝાડ ઉપર માંચડામાં બેસીને અર્ધ રાત્રે અને જિંદગીનો એક બપોર પ્રસંગ જોવા નહિ પણ અનુભવવા અને સંભળવા મળ્યો હતો. સાંજના સૂરના પ્રકાશમાં એ મંદિર ધોળકાનું હતું. ઇંદ્ર આવ્યો. તેના એક હાથમાં લાલો હતો અને બીજા હાથમાં કુદાડી હતી જે તેણે ખભા ઉપર ટેકવી હતી. તે નમન કરીને વિવેકથી મારા પગ પાસે બેસી ગયો. મેં તેને અર્ધ રાતની બધી વાત કરી. ઇંદ્ર જેમ જેમ વાત સાંભળતો ગયો તેમ તેમ તે બાવળી ફિક્કો પડતો ગયો.!

મેં તેને પૂછ્યું: 'ઇંદ્ર, તું અને કહી શકીશ કે આ કુદાડી કોની છે?'

સવારે ઝાડમાં ખૂંચેલ કુદાડી મેં સાથે લઈ લીધી હતી તે મારી ખુરશી નીચેથી ઉપાડીને મેં ઇંદ્રના હાથમાં મૂકી. કુદાડી નેઈને ઇંદ્ર ઉત્તેજિત થઈ ગયો. તેણે કુદાડી અને પાછી આપીને કહ્યું: 'આ કુદાડી ધંગોટા પાંખાતી છે. પેટ ખાતર લાકડાં કાપવા માટે તે પેલા જંગલમાં ગયો હતો, પરંતુ તે પાછો ન આવ્યો. જંગલમાં રહેતો પ્રેત તેને બરબી ગયો.'

મેં અર્ધરાતની સ્મૃતિથી ઉત્તેજિત થઈને પેલા ધવલ મંદિર સામે આંગળી ચીંધીને પૂછ્યું, 'ઇંદ્ર, પેલા મંદિરમાં કોઈ રહે છે? તેની તળેટીના જંગલમાં શું છે?'

ઇંદ્રનું મોં પડી ગયું. તેણે જોડી વેદના અને બ્રમ્હત્યાથી કહ્યું, 'એવું નામ ન લેશો સાહેબ. આ બધું લોહીથી ખરડાયેલું છે. જુઓ પેલું મંદિર અમો ગોંડ લોકોના લોહીથી રાતું લાગે છે.'

મેં મંદિર સામે જોયું. આયમતા સૂરના પ્રકાશમાં મંદિર અને ટેકરીઓ ઉપર લાલ રંગ છવાઈ ગયો હતો.

મેં ઇંદ્રને તાગી નીવા પૂછ્યું, 'ઇંદ્ર, આપણે એ જંગલમાં જઈને તમારા લોકોનો મોત લેનાર પશુનો શિકાર કરી આવીએ તો કેમ?

ઉદરે ઉત્તેજિત થઈને જવાબ આપ્યો,
'તમે શું ન કરી શકો ? તમારી બંદૂક આગ-
ળથી ઢાલુ છટકી શકે ! પરંતુ અમારા લોકો
તમારી સાથે આવવાની હિમ્મત નહિ કરે.'

મારા એક સવાલનો જવાબ ઉદરે ખાઈ
ગયો હતો એટલે મેં તેને ફરીથી પૂછ્યું : 'ત્યાં
ઢાલુ છે, ઉદરે ?'

'વાધના જોગ બનેલા કમનસીબ માણ-
સોના પ્રેતાત્મા એ જંગલમાં વસે છે. તેઓ
વાધની સાથે સાથે ફરે છે અને વાધનું રક્ષણ
કરે છે. જ્યારે શિકારી તે વાધનો શિકાર કરવા
જાય છે ત્યારે એ પ્રેતાત્માએ વાધને એતવી દે
છે, એટલે એ વાધ કદી મરતો નથી અને
તેનો શિકાર કરવા જનાર શિકારી પોતે વાધનો
શિકાર બની જાય છે. એ રીતે એક વધુ
પ્રેતાત્મા વાધના રક્ષકોમાં સામેલ થાય છે.'

મને ઘાગ્યું કે આ ગૌડ અત્યારે વાતે
મથ્થો છે, એટલે વધુ માહિતી મેળવવા
માટે મેં પૂછ્યું : 'આ વાધ માણસોને કેટલા
વખતથી રંજડે છે ?'

'ગયા ચોમાસામાં તે જીન જંગલમાંથી
આ જંગલમાં આવ્યા વચ્ચે. પહેલાં તો તે
વજુનરા લોકોનાં ઘોર ઉપાડી જતો. પછી
એક દિવસે તેણે માણસનું લોહી ચાખ્યું અને
ત્યારથી તે જંગલમાંથી ચોડની વજુનર લઈને
જતા વજુનરા અને લાકડા ટાપવા જતા ગૌડ
હથિયારોને ઉપાડી જવા લાગ્યો. જંગલની ફગ
અને વાંસનાં બીંદે તો અમારા ખોરાક,
પરંતુ જ્યારથી આ વાધે ફર વરતાવ્યો છે
ત્યારથી અમે ફગ અને બીંદે સ્વાદ પણ ખૂટી
શ્યા બીંદે. જ્યારે જંગલ નિર્જન થઈ ગયું
અને એ રીતે વાધને નરમાંસ મળતું બંધ
થયું એટલે દીરાટાણે આમને ગૌડને આસીને
ગાયના ધણીમાંથી, બેંસોના આડામાંથી અને
પેટા-જાડાના વાધમાંથી એ આદમખોર માણ-
સોને ઉપાડી જવા લાગ્યો, અને...' ઉદરે
અચાનક અહો મગમગો કરી ગયો અને કંપતા

અવાજે તેણે ઉમેર્યું : 'એક દિવસ તે મારા
હોશને ઉપાડી ગયો !'

'એમ ?' મેં અતુકમ્પાથી કહ્યું.

'હા,' ઉદરે ગણું ખંખારીને કહ્યું.
'હું, મારી ધરવાળી અને ત્રણ છોકરાં મહુડાના
ફૂલ પીણીમાં હતાં. મારા મોટા દીકરા જ્યાર
વરસનો હતો. અત્યારે જીવતો હોય તો
જીવાનએક હોય, અમ ધરવાળી લાકડી
હોય.' તેની આંખમાં ઝળઝળિયાં ભરાઈ
આવી. 'ફૂલ પીણીમાં પીણીમાં તે જરા નજર
બહાર નીકળી ગયો. કંઈ છેટે નહોતો ગયો.
આવા જંગલમાં તો માણસ પચીસ પગલાં
ચાલે તોપણ નજર બહાર નીકળી જાય.
અમે શું બાણીએ કે આવું થશે ! અમે તેની
મૂંઝાણેલી ચીસ સાંભળી, અમે સફાળા દોડ્યા
અને જોયું તો વાધ ઝાડી તરફ જતો હતો
અને તેના મોંમાં અમારા લાકડા દીકરા તર-
ફનો હતો. અમે શું કરી શકીએ ? અમારી
પાસે દધિવાર પણ શું હોય ? અમારે જંગ-
લમાં જીવતું અને અમારો ખ્યાલ કરવા માટે
અમારી પાસે કંઈ સાધન નહિ, એ કંઈ
ઓછું દુઃખ છે ! નહિતર માવતરની નજર
સામે તેમના પેટના જવળને વાધ આમ ઉપાડી
જાય અને-માવતર લાચાર બનીને જોવા કરે ?
વગર દધિવારે દોડવાથી થોડો જ કંઈ વાધ-
દાયમાં આવે ? તેના મોંમાં આવ્યા ફૂમળા
ફૂલનું પ્રાણુપ્રેરુ' શીડી જતાં વાર કેટલી !
અમે દોડતા ગામમાં મળ્યા અને માણસોને લેવા
કર્તા. અમે બધા દોલ, યાળા, પતરાં, વગેરે
લઈને મોટા પોષાટ કરતા વાધની પાછળ ગયા.
લોહીના નિધાને નિધાને ચોલી વાધનો પતો
મેળવ્યો, એ તો સેનાન છે સેનાન ! તે મારા
વાલુકાનાં લાકડાં બટકાવતો હતો. એટલા
જવા માણસને જોઈને અને અમારા હૃદયો
અને અવાજ સાંભળીને તે ઝડીમાં લપકી ગયો.
અમે જાતીશટ રાખ્યા. અમારામાંથી મહુડાના
સગવડાવાને આ વાધ ભરખી ગયો હતો

એટલે ખીજે પણ ખૂબ રહ્યા. અમારાથી રહીને બેસી રહ્યા વિના ખીજું શું બને ?

આ કડુણ કથાએ મને વધારે મહત્ત્વ બનાવ્યો. મેં નિશ્ચય કર્યો કે આ વાધને માથાં વિના હું નહિ રહું. મેં આ વૃદ્ધ ગોદને દિગ્મત અને દિલાસો આપવા કહ્યું : 'ઈંદ્ર, કાલે હું આ વાધને મારીશ. તમે લોકો મારી સાથે આવશો ?'

અધશ્રદ્ધાળુ પ્રારબ્ધવાદીને જાણે તેમ ઈંદ્રએ જવાબ આપ્યો, 'માલિક સમર્થ છે, પરંતુ જંગલના દેવ કોપ્યા છે. વનદેવતાને બલિદાન આપીને રાજી કરવા પડશે.'

મેં હસીને પૂછ્યું : 'જંગલના દેવ ક્યાં છે ?'

ઈંદ્રએ શ્રદ્ધાથી જવાબ આપ્યો, 'જંગલમાં, પેલી જાંઘી રેકરીની તળેટીમાં, વડના ઝાડ નીચે સિંદૂર ચોપડેલ દેવ તિરાળે છે. તેમને ખરેશ અદાવતો પડશે.'

જો આ લોકો મને માર્ગ બતાવવા આવે તો હું તેઓના વહેમ પોષવા તૈયાર હતો. મેં કહ્યું : 'બસ, કાલે સવારે તમે બધા તૈયાર થઈને આવજો.'

ખીજે દિવસે વહેલી સવારે હું નિત્યકર્મથી પરવાર્યો તે પહેલાં ગામલોકો મારા તંજૂની પાસે એકઠા થઈ ગયા હતા. ઈંદ્ર તેમનો મુખી હતો. અમારું સરખસરવાના થયું. એક બકરાને કપાળે સિંદૂર લગાવી તેને કૂલનો દાર પહેરાવવામાં આવ્યો હતો. કોઈ પાસે કુદાડી, કોઈ પાસે બાલા, કોઈ પાસે ધારિયાં તો કોઈ પાસે ઝાંગ હતી. પરંતુ તેમનો સામુદાયિક ઉપયોગ જ વાધને મારી શકે, અને 'વાધ કંઈ એવો મૂર્ખ નથી કે તેમને આ પુગણા દહિયારોનો સામુદાયિક ઉપયોગ કરવા દે. શું આ દેશની કુર્ચા ! નરભક્ષી વાધ રોજ રોજ તેમને ભરખી જાય છતાં આત્મરક્ષણ માટે તેઓ દહિયાર રાખી ન શકે ! પરિણામે તેઓ પ્રારબ્ધ અને દૈવવાદી બની લાચારીથી અત્યંતનામાં

સજા કરે તેમાં નવાઈ શું ! ગુલામી પ્રજાનું કાળજી આમ ફેરી જાય છે અને જેમ પેદી ઉપર પેદી વીતતી જાય છે તેમ પ્રજા ગુલામીમાં વધારે ને વધારે રીડી બની શીર્ષ અને વીર્ષ-હીન બની નિર્માત્ર્ય થતી જાય છે.

આજે આ ગોંદ લોકોમાં નવો ઉત્સાહ હતો. તેમના હિમંગતો પાર ન હતો. આજે તેઓ દરખાતા હતા કે 'આદમખોર વાધ આજે મરશે અને તેમના જીવનરૂપ જંગલના દાર આજે ખૂલી જશે. કેટલાક ગોંદ લોકોના ગળામાં દોલ હતા અને અમારું સરખસ સર થયું તે પહેલાં મારા તંજૂ પાસે તેઓએ ગોંદ લોકોનું પ્રખ્યાત માત્ર્યનૃત્ય કરી બતાવ્યું. એમના સમૂહનૃત્યે લોકોના ઉત્સાહના પૂરને વધારી મૂક્યું.

અમે રવાના થયા ત્યારે સૂર્યોદય થયો હતો. વાધના રંજાથી નિર્જન બની ગયેલી કેડી ઉપર ઠેકેઠાએ ઝાડીઅખરાં ભીંગી આવ્યાં હતાં. ઠેકેઠાએ કરોળિયાનાં જળાં સૂર્યના પ્રકાશમાં રંગબેરંગી લાગતાં હતાં. અમારા ધોલાટથી અમટીને એક વિશાળ વડ-માંથી હરવાનું ટોળું બીજું. એક લીમડા ઉપર બેઠેલા પોપટનું ટોળું કંઈ મહત્વની મંત્રણા કરતું અને પાટી લીંબોડીનો નારતો કરતું હતું. તેઓએ અમારા આગમન સામે ના-પસંદગી બતાવવા ચીસો પાડી અને પછી વિરોધ તરીકે સજાત્યાગ કર્યો. બાવળની ઝાળે બેઠેલા હોલાબગત પ્રભાતનું બજન કરતા હતા. બપોવાનાં બરજ્યાં ઉઠેરી દેવાની મૂર્ખાઈ કરનાર લેલા પોતાના બોળપણનો બાર ખીજા ઉપર નાખી દેવા ઝાડીમાં બેઠે સામસામા તે-તે-તે-તે કરતા હતા. ટીકડીટી અમને જોઈ પોતાના રૂપેરી ધંટડી નવા અવાજે સૂર્યની આરતી કરતાં અટકીને શરમાઈ જઈ ઝાડીમાં સંતાઈ ગઈ. છુલ્લુલોના મીઠા રજુકાથી અને ઠસારાના ટોક-ટોક અવાજથી જંગલ ગાજતું હતું. જોયાં ઝાડોમાં બેઠેલા વાંદરા અમને જોઈને ઠેકઠેક કરવા લાગ્યા અને અમારું

સરખસને જોઈને તેઓ જાણે અમારાથી વધારે
મલ્લા હોય તેમ અમારી સામે કુતુંહલથી જોવા
લાગ્યા. એક ત્રાળિયાનું જોડું અમારી આડે
જાન્યું અને ઝાડીમાં બારાઈને રહી રહીને પાછું
અમારા તરફ ઠોકાવા લાગ્યું. એમની જિજ્ઞાસા
છીપતી ન હતી. મદિનાઓથી તક દેવાયેલા
આ નિર્જન જંગલમાં આને આટલા બધા
માણસોને ઉત્સાહના પૂરમાં તણાતા જતા
જોઈને જંગલની પશુપંખી ચમકી ગયાં
હતાં. એક ઝાડીમાં જરા મોટા ખડખડાટ
થયો અને અમે બધા ચમક્યા. પરંતુ એ તો
એક સાખરી હતી અને તેની પાછળ એક નાનું
રૂપાળું શેડું હતું અને જીવ કેડી ઓળંગીને
સામેની ઝાડીમાં જોતરી ગયાં. પગાંડી મદિના-
ઓ યથા વપરાઈ ન હતી એટલે ધાસમાં દગાઈ
ગઈ હતી, તેમ અમે ધણા માણસો હતા
એટલે જેને જેમ ફાલે અને ત્યાં ચાલતું ફાલે
એમ ચાલતા હતા. અચાનક મારી સામે
ધાસમાંથી કાઢાંચે મોં જોડું થયું. એ રાજ-
નાગ હતો. સાપને કાન નથી હોતા, પણ
જમીન ઉપર ધમકારા થાય તેનાં અક્ષિલન
ધરતી દ્વારા તેના યાનતંત્રોએને પહોંચે છે.
ધાસ ગોઠીયુથી પણ જોડું હતું અને આ કાના
અવાજ છે તે જાણતાની જિજ્ઞાસાથી તેણે ફેણ
ચડાવીને જોતી કરી અમારી સામે જોડું. પૂરા
પંદર ફૂટની લંબાઈએ પહોંચતા રાજનાગ
અચાનક શેવનાગ બને ફેણ ચડાવીને જોયા થાય
તો તમારી છાતી સુધી આવી જાય. જંગલ
ના આ ભયંકર સાપને જોઈને ભલભલે
માણસ ખી મરે. અમને જોઈને તરત તેણે
ફેણ ચડાવી લીધી અને આંખના પલકારામાં
અદૃશ્ય થઈ ગયો.

ઉપરે અમે ઇંદ્રએ કહ્યું હતું તે તળેટીમાં
પહોંચ્યા. એક વિશાળ વડ નીચે સિદ્ધરથી
રજોલા પાણી હતો; અને નવાઈની વાત એ
હતી કે સિદ્ધર તાણુ હતું. જે જંગલે આજ
મદિનાઓ યથા માણસના હૃદયને ધમકારો
સાબળ્યો નથી ત્યાં આ વનદેવતાને સિદ્ધર

કોણે ચડાવ્યું? અને કારે નવાઈ લાગી અને
ગોંઠ લોહિતી શ્રદ્ધામાં મોટું પૂર આવ્યું. જંદર,
વનદેવતા ચમત્કાર કરી બતાવે છે. તેઓએ
વનદેવતા પાસે બકરો વધેયો અને સૌએ પોતા-
પોતાની સક્રિત પ્રમાણે દેવતાને ભેટ ધરી.
સુશાન, અમીલ, ચોખ્ખા, સોપારી, અને નાજિ-
યેરના નેવેલથી વનદેવતા ઢંકાઈ ગયા. બધાએ
વનદેવતાનું પૂજન કરીને સાદાગ દંડવત
પ્રણામ કર્યા. ધૂપની સુગંધથી વાતાવરણ માદક
જન્યું. ઘીનો દોલો કરવામાં આગ્યો અને
અગરજાતીનો બૂડો સુગંધમાં વધારો કરવા
લાગ્યો. બકરાના લોહીનું તિલક પ્રત્યેક ગોંઠના
કમાળમાં શોભવા લાગ્યું. મેં નિશ્ચય કર્યો કે
હવે આ લોકોને અહીં જ રાખવા, કારણ કે
અહીંથી હવે કંઈ થેણું મહિર દૂર ન હતું.
મારી ઈચ્છા એ મહિર સુધી જઈ આવવાની
હતી. પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરીને મારે વાલના
શિશરનો વ્યૂહ રચવો હતો. મેં આ લોકોને
અહીં ઉત્સવ જીવવાના રાખ્યા અને ફરિદને
તેમની રખેવાળી સોંપી કે મારા શિશરોએને
સાંભળે કુંગર અડવા લાગ્યો.

તળેટીથી કુંગર કંઈ છેટે ન હતો. તે
પત્થરમય હતો. તળેટીમાં જે લીલીછમ છાયા
હતી તે કુંગર ઉપર ન હતી. કાંટયો હતી,
પણ જોઈયાં ઝાડ ન હતાં અને એ કાંટયો
એવી ગાંઠ હતી કે તેમાંથી ચલાય તેમ ન
હતું. કુંગરનું અડાણ પણ બહુ કપરું હતું,
એટલે અમે એક ઝરનો રસ્તો લીધો. અહીં
હવા ઠંડી હતી. કાંઠા જોયા હતા અને કાંઠે
વનસ્પતિ પણ હતી. અમને જરા કંડક મળ્યો.
પણ આ ઝરમાં જ પેલા માનવશક્તિ વાધેનો
વસવાટ હોવો જોઈએ. અમે બધા ખૂબ સાવ-
ધાનીથી અને ખૂબ સુપડીથી આગળ વધ્યા.
મેં મારી રાષ્ટ્રલ તોયાર જ રાખી હતી. કંગડે ને
પમલે જોખમ હતું. ઝરની ભેખડો ઉપર ઝાડોનાં
જળાં બાઝ્યાં હતાં. ઝરમાં પાણી ન હતું. કે
આગળ હતો અને સોંપી પાછળ મારા એક
ઉત્સાહ શિશરોને મારી વધારાની રાષ્ટ્રલ

આપીને રાખ્યો હતો. બીજા ચિકારી વચ્ચે દતા. આદમખોર વાધતી છાની અને હુચ્ચી રીતભાત હું ભણતો હતો. અહીં જરા પણ મફત થાય તો અમારામાંથી એકાદ માણસ તેનો ભોગ યઈ જતાં વાર ન લાગે. પાસેની ઝાડીમાંથી એક જોર ભુર-ર-ર કરતું બીચું અને બધાને ચમકાવી દીધા. અમારી બધી ઇન્દ્રિયો સતેજ હતી. ઉપરવાસમાં ભોલેલા એક મૂકા ઝાડની કાળી ઉપર લક્ષ્મીબોદ કંક-કંક કરવા લાગ્યું. અમારા આગમનથી ખસેલ પામીને દેવચંદીએ ચીં-ઈ-ઈ-ઈ કરીને બીચી પૂછી કરી બીડી જતી હતી. એક મોર કા-કા-કા કરતો બીચો અને તેણે અમને સૌથી વધારે ચમકાવી દીધા. પરંતુ...આ વખતે મેં નોંધું કે મોર અમારાથી નહોતો ભડક્યો. ત્યારે એને ભાષાવનાર કોણ? બીજું કે હોતુ નેહએ, અને એ 'કંક'ની કપનાએ બધાની છાતીના ધબકારા વધારી દીધા. મારે માથે એક મોટી જવાબદારી હતી અને તે મારા માણસોનું રક્ષણ કરવાની. આ વાધ કંઈ સાધારણ વાધ ન હતો. જરા પણ મફત યઈ કે તેનું સીધું પરિણામ એકાદ માણસનું મૃત્યુ હતું. હું રાશ્મિય અનુભવતો હતો. મારું મન, મારી આંખો, મારા કાન, બધાં એવાં સતેજ અને ભણત હતાં કે જરા જોડેલો અવાજ, પછી તે મને તેટલો અસ્પષ્ટ હોય, જરા જોડેલી દિલચાલ પછી તે મને તેટલી અસ્પષ્ટ હોય, પરંતુ મારા ધ્યાનમાંથી કંઈ બહાર રહે તેમ ન હતું.

ઝાડીમાં મને કોઈ અસ્પષ્ટ આકૃતિ જોવામાં આવી, એટલી અસ્પષ્ટ કે તે કોની આકૃતિ છે તે કહેવું અશક્ય હતું. માત્ર આભાસ થયો. ઝરના બે કાંઠા વચ્ચે જીયાનીચા તળિયા ઉપર અમે ખૂબ સંકાળથી આગળ વધ્યા. રસ્તો બહુ ખરાબ હતો. ધણી વાર ઝંખરિને ખસેડીને રસ્તો કરવો પડતો અને ધણી વાર અચાનક એવું બીચાણ આવતું કે ચાવા માટે હાથની મદદ લેવી પડતી. છેવટે ઝરતું તળિયું છીજુરું થવા લાગ્યું અને નોકે હજી અમ્યારી

આડે ઝાડી-ઝંખરા ખૂબ દર્તાં તોપણ તેમની પાછળ અંદરની અસ્પષ્ટ આકૃતિ નજરે પડી. તકમાં તે ધોળકાંતું હતું, પણ અમારી નજરે કોઈ જુદો જ રંગ ઝગમગીને ઠરી ગયો હતો.

પણ...આ થું! મંદિર પાસે કાગડા અને કખર કાગારોળ કરે છે અને કાગડા બીડીબીડીને અમારી દિશામાં આવે છે. કાગડા કંઈ અમને નોંધીને કાગારોળ નહોતા કરતા. જેણે જંગલમાં વરસો માળીને પક્ષીઓની એકેએક ખાસિયતનો અભ્યાસ કર્યો હોય એવો મારા જેવો માણસ કેમ બૂલ ખાય? ચોક્કસ, કાગડાની ફરિયાદ અમારી ડાઘરી સામે ન હતી, ત્યારે કોના સામે છે? વળી તેઓ તો બિડતા બિડતા અમારી દિશામાં આવે છે તેનો અર્થ એ કે જેની સામે કાગડા ફરિયાદ કરે છે તે અમારી દિશામાં છે! એ કોણ છે? બીજું કોણ હોય? મંદિર પાસે પીપળાનું એક ઝાડ નોંધું અને તેની ઉપર ડેટલાંચ ગીધ બેઠાં હતાં. આ બધાં ચિહ્ન સારાં ન હતાં. કોઈ અમંગલ અને ભયંકર બનાવના ભયથી મારી છાતી ધડકવા લાગી.

અમે હવે બિહીપમે આગળ જતા હતા, ચુપચાપ, મૂંગા અને હળવે પગે. અચાનક ઝાડીની પાછળથી ચિત્તગના ભાંકરવાનો અવાજ આવ્યો અને બીજી મિનિટે વિશાળ સિમકાવાળો એક ચિત્તગ નાસતો દેખાયો. તેની ખરીતો અવાજ શમ્યો ન હતો ત્યાં ફરીથી ઝાડીમાં કંઈક ખડખડાટ થયેલ અસાજ બહુ ધીમે હતો. સંભવ છે કે કોઈ કાચડો કે સાપની માસી સૂકા પાન ઉપર આઘ્યાં દરી. પણ નહિ; ઝાડી વચ્ચે કોઈ રૂપાળો રંગ ચમકી ગયો અને કોઈ અસ્પષ્ટ આકૃતિ ઝગમગીને ઝાંખી પડી ગઈ. હું સમજી ગયો કે તે વાધ છે. પણ તેનાં લક્ષણ કંઈ ચિત્તગની પાછળ પડવાનાં ન હતાં ત્યારે થું એ અમારી પાસે ને પાસે છુપાતો ફરતો હતો! મને લાગ્યું કે તે અમારામાંથી કોઈના ઉપર તરાપ મારવા માટે પેંતરા રચે છે. કાગડા

અને કામગીરી કરતે વધુ થઈ ગયો, એટલે કે વાહ ક્યાં જાડીમાં અદ્યક્ષ થઈ ગયો હોવો જોઈએ. પરંતુ મને આતરી હતી કે તેની રીત-આત જોતાં તે હારે દિશ્મતવાન, ખપો અને સાવચેત હોવો જોઈએ. અમારે અમારી સાવ-ચેતી જરાય હીલી કરતી ન પાલવે. હું વિચાર કરતો હતો કે શું પેંતરો રચવો. અમારી સ્થિતિ વ્યૂહરચનાની દૃષ્ટિએ ક્ષમ્ભવા જોય ન હતી, કારણ કે અમે હજી ઝરમાં હતા અને અમારી બંને બાલુ કાંકાની જીંવાઈ હતી. મેં વિચાર કર્યો કે હવે અહીંથી બહાર નીકળી જવું જોઈએ. એકવાર બહાર નીકળી કાઠા પડતી ઉપર નીકળી જવાય તો વાહની સર-ખામણીમાં અમારી સ્થિતિ ઝાઝી જોખમી અને, કારણકે અત્યારે તો કાંકાની ઝાડીમાંથી અચાનક વાહ ઉપરથી નીચે અમારા માથે તરાપ મારે તો અમારામાંથી એકાદને તો જરૂર ધાવણ કરી નાખે. પછી બંને બીજી ફરજે અમે તેનું ગરમાગરમ સ્વાગત કરીએ.

હું ચાલા માટે કાઠો જોતો હતો ત્યાં અચા-નક જમણી બાલુના કાંકા ઉપર સૂકા પાદમાં ખડખડાયાં અને એક સડા ડાળે લાંબી. મેં મારી રાઈફલ જીચી કરી અને અવાજની દિશામાં તાકીને કીમો. બીજી જ ફરજે વાહની તોતીંગ મુખાકૃતિ જમણી ધાર ઉપર નજરે પડી. તે કૂદવાની તૈયારીનાં હોતો. વખત ગુમા-વવો પાલવે તેમ નહતું. મેં જરૂરનાર તેના ગળાનું નિશાન લીધું. વાહની અને મારી આંખો સામ-સામી મળી અને તે ખંચકાચો કે તરાપ મારવા ગયો તે હું નથી કહી શકતો. પણ આંખના પલકારામાં તો મેં બહાર કરી દીધી. ભયકર ધુધુરાડી કરતો વાંધ નીચે આવી પડ્યો અને પડતવેંત જ મેં પગે જીમો થવા ગયો, પરંતુ તે જ વખતે મેં તેના અગાઉ ઉપર બીજી જોણી મારીને ઉચતાવી નાખ્યો. ઝડપથી પાછળે ફરીને મેં મારા ચિહ્નકારી આગમ્યી મારી બીજી રાંવડલ લઈ લીધી, પરંતુ તેની જરૂર ન પડી. લોહી નીતરતા વાહની પાછળે પણ રૂપાળો રાખા

ધરતી ઉપર ઢળી પડી હતી અને પૂછીની અણી સિવાય આખા શરીરમાં ચેતનનાં કાષ્ટ ચિહ્ન ન હતાં.

પરંતુ હજી મારી જિજ્ઞાસા તમ થઈ ન હતી. અહીં મેં જે જોયું હતું તેથી મારા મન-જમાં અનેક વિચારોની પરંપરા ચાલતી હતી. એ બધું અમંગળ અને વારે-વિચિત્ર હતું. મારી જિજ્ઞાસાનું સંખ્યાબિંદુ પેહું મંદિર હતું, વાહને ત્યાં મરેલો કોઠા અને મંદિરની દિશામાં આગળ વધ્યા. હું સૌથી મોખરે હતો. હજી કંઈ અણધાર્યું અને તો મેં મારી બરેલી રાખણ બે કાચમાં પકડીને તૈયાર જ રાખી હતી. હું જેમ જેમ મંદિરની પાસે પહોંચતો હતો તેમ તેમ મારું હૃદય આચંકાથી ચક્રવર્તી હતું. કાંઈ અગમ્ય ઝેરછા અને કહી જતી હતી કે ત્યાં કંઈ અસાધારણ છે, 'હવે ચાલુ પડે' થયું અને અમે ટકરીની ટોચ ઉપર પહોંચ્યા. હું સાવચેતીથી આગળ વધ્યો. મને જોતાંવેંતને ચોક્કસ ગીધ મંદિરના મર્જદાર પાસેથી કોડી-ને વિખેરાઈ ગયા, ચોક્કસ કાગળા લીટી ગયા, પાસે પીપળાના ઝાડ ઉપર બેઠેલાં ગીધાં મને જોઈ રહ્યાં, અને જેવો હું મંદિરના મુખ પાસે આવ્યો કે જાણે વીજળીએ ઝટકો માર્યો હોય તેમ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. મારા ધ્યાસ રૂંધાવા માંડ્યો અને જાણે ઉપરાઉપર હોવામાં પડતા હોય તેમ હૃદય ધક્કવા લાગ્યું. મેં શું જોયું?

મંદિરનાં બાર ઉધામાં હતા, વચ્ચે મહા-દેવની લીંગ હતી, લીંગ ઉપર તામ્બૂલ અને ચંદન હતાં, ઉપર અચલધારામાંથી પાણી લીંગ ઉપર ટપકતું હતું, પાસે હીનો છુટાઈ ગયો હતો, અને... જેનો આતમકીવડો પણ છુટાઈ ગયો હતો એવા કાષ્ટ વેરાળી પૂજારીનો અર્ધ-અવારેલ સૂતકેદ ઉતરા ઉપર પડ્યો હતો ! તેની કપડાં બાકુલ જોતી નિરતેજ આખો આશાસ સામે મંડાયેલી હતી, તેના મરેલા મોં ઉપર ત્રાસ અને વેદનાની લાગણી થીજી ગઈ હતી. તેના બંને કાચ ખાલી હોય આશાસ તરફ

[અનુસધાન પાન ૧૪ થી

સૌની પસંદગી

ખાલસુકુંઠ

છાપ

તમાકું

નં. ૧

સુવાસિત તપકીર

અત્યારસુધીની બીજી સુગંધી તપકીરોથી તદ્દન નિરાણી ને અજોડ છે
જેને અંગે તેની મૃદુ ચિરસ્થાયી, શીતળ સુવાસ ને સોનેરી રંગ
સૌ કોઈની પસંદગી મેળવી તેની ઉત્તમતા પુરવાર કરે છે.

ઈશ્વર સ્નેહ વર્કસ

પ્રોપ્રાયટર્સ: ઘોળકીયા વૃજલાલ છગનલાલ

દરેક જાતની તપકીરના વેપારી

મુખ્ય દુકાન
આંબાચોક

ભાવનગર
(સૌરાષ્ટ્ર)

શાખા
શરાફ બગીચા

ભયંકર

મણિલાલ અલગારી

અ શોકની બૂલ નથી થઈ. મીના રસ્તેરો પાસે જ એને ઊભા રહેવા કહ્યું હતું મીનાક્ષી પાંચ વાગે આવવાની હતી પણ પાંચ ઉપર પંદર મિનિટ થયા છતાં મીનાક્ષી આવી નહિ તે રસ્તા ઉપર ચાલુદૃષ્ટિથી જોઈ રહી. એકિસો છૂટવાનો સમય હોઈ સેક્રેડ ઉતારુ એથી ભરેલી દામ, બસ અને ટેક્ષીની રસ્તા પર ભારે જીક હતી. શિયાળાની નમતી સાંજ, દૂરનું મેદાન અને એની ઉપર મૂંઝી પડેલું આકાશ-ખણું ય સુંદર હતું પણ એ જોતાં છતાંય અશોકે કશું જોતો નથી. એની આંખ આગળ વારે વારે મીનાક્ષીની મૂર્તિ તરવરે છે-દીર્ઘાંગી ક્ષીણકૃતિ અને તન્વી મીનાક્ષી દૃષ્ટિથી ધોવાપણી આત્રમંજરી જેવી કે ચાંદનીના ગોરા વાનવાળી મીનાક્ષી. દીર્ઘ મુખાકૃતિવાળી અને રસાળ ફળના પ્રલોભનભર્યાં જે મુદ્ર એકદાનાથ મીનાક્ષી મોઢી મોઢી આંખોને ખૂલે મર્મભેદી કટાક્ષવાળી મીનાક્ષી...

‘માલો.’

અશોક ચમકી ગયો. આંખ આગળ તરવરતી મૂર્તિ ક્યારે સાક્ષર થઈને પાછળ આવી ઊભી રહી એની તેને ખબર ન રહી.

‘આવી પહોંચી !’

‘હા, માલો. વાર લાગી તે ગુસ્સો તો નથી ચડ્યો ને !’

‘અડ્યો’તો પણ તને જોઈને ઝાગળી ગયો.’

મીનાક્ષીએ રિમત કહ્યું ‘પણ એમાં સારસતા કે ઉલ્લાસ નહોતાં અશોકે કંઈ ન બોલ્યો. મૂંગા મૂંગા ફક્ત આગળ વધ્યો ને મીનાક્ષીને લઈને માનવમેદનીમાં મળી ગયો.

સાંજ નમતી જતી હતી સંધ્યાના લાલ પ્રકાશને લાતું અંધારું ધેરાવા માંડ્યું શિયાળાની સાંજ હતી. મીનાક્ષીએ નીલ સાડી ને ઉપર ફાફીરી કોટ પહેર્યાં હતાં-હાથમાં નાની એક

બેજ હતી. કંઠીને લીધે એના ગાલ લાલચોળ થઈ ગયા હતાં. અશોકને ચંબોને ઊભા રહેવાની ઈચ્છા થતી હતી. ચાલતાં ચાલતાં મીનાક્ષીને સારી રીતે જોઈ ન શકાય.

‘ક્યાં જશું, મીનાક્ષી ?’ તેણે પૂછ્યું.

મીનાક્ષીએ મંબીર મુખે કહ્યું, ‘ક્યાં જશું !’

‘દિરખોમાં !’

‘ના.’

‘રેસોનોવામાં.’

‘ના.’

‘સિનેમાં !’

‘ના.’

‘માઠી કરીને ફરશું !’

‘ના.’

‘ત્યારે કરશું શું !’ અશોકે નવાઈ

પામતાં કહ્યું. મીનાક્ષીને આજ શું થયું છે ? કંઈ ખબર પડતી નથી.

મીનાક્ષીએ મુઠું કંઠે કહ્યું, ‘મેદાનમાં ફાટ એકાંત રથળે ચાલો...’

‘કેમ ?’

‘માણસોની મીરડો નથી મમતી આજ.’

અશોકે માથું ડાલાવી કહ્યું, ‘શું હામ ? તને આજે શું થયું છે મીના ?’

હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં મીના બોલી, ‘ના, મને તો કંઈ નથી થયું. તમે બહુ વહેમીલા છો.’

બંને મેદાન બહુ વળ્યાં. રાત ઢળી. ધુમ્મસ-વાણું અંધારું પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવવા લાગ્યું. દૂર સહેરનાં ઝાંખા બતીનાં ચાંબલા બળી રહ્યાં હતાં. બેઠે મૂંગા બેસી રહ્યાં-પાસે પાસે, ઘણી વાર સુધી.

જ્યેતે અશોકને અસહ્ય થઈ પડ્યું. આજની મીનાક્ષી એ મીનાક્ષી જ ન લાગી. રોજની દસતી ને વાચાળ મીનાક્ષી આજ આવી કેમ ? જલ્દે એાળખાતી પણ નથી મેદાનના આ એકાંતમાં, ધુમ્મસમાં તેમજ અર્ધ અંધારમાં

મીનાક્ષીમાં અગાઉ જે વન્ય આર્વેગં જાયત થતો તે આજ ક્યાં ?

‘મીના !’

‘હં...’

‘તને આજ યધું છે શું ?’

મીનાક્ષી મૂંઝી થઈ ગઈ.

અરેકે આકળો થઈ ગયો. મીનાનાં હાથને આંચકા મારી કહ્યું, ‘મારા સમ ન રહે તો. આજ તું આમ આટલી ગમગીન કેમ થઈ ગઈ છે ? શું યધું છે તને ?’

કોઈ વિચારથી મીનાક્ષી, ઘર ઘર મૂંઝી જીડી. અરેકની વધારે નજીક જઈને બોલી, ‘મને શું યધું છે એ આજ તમને કહીશ...’

‘કેંદે ત્યારે.’

જેઠે આવી ગઈ હોય એવા કંટાળેલા અવાજે બોલી:

‘મંત્રુ સદન ક્યું’ છે પણ હવે સદન નથી થતું.’

‘કહે મીના શી વાત છે ?’

‘એક આકળી મારી પાછળ પડ્યો છે.’

વાન ૧૧ નું સંપિણ]
મૂંઝી પ્રાર્થનામાં જોડાયેલા હતા, જાણે તે કહેતો હતો: ‘ઓ સજી, ઓ આલિષ, તું મારું વેર વાળજે અને આ જંગલના સલાસોળા માણુ-સોને મારા જેવા કમબાજમાંથી બચાવજે. આ જંગલની મંગલ સહિને તું પાછી દરબારજે.’

પૂજારી કોઈ અજણપણે આવી ચડેલો વેરાગી હશે. જ્યારે મનુષ્યના અંતઃકરણના ઊંડાણથી જાદ અને નિઃશ્વાસ નીકળે છે, જ્યારે તેના અંતરાત્માના મર્મસ્થાનેથી પ્રાર્થનાનો ચોક્કસ નીકળે છે ત્યારે ઈશ્વર તે સ્ફુરે સંજોગે છે. પૂજારીની આ હોઠી પ્રાર્થના હતી અને પ્રકૃતિના પિતાએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

આજથી આ જંગલ અને પહાડોની મંગલ સહિના દરવાજા હિસાન, કિશોર અને બધા જોડો માટે કીધી ગયા.

[અગ્રજી ૧૧૫]

મીનાક્ષીને છાતી સરસી દબાવી ખુલ્લ-કાર્ય કંઈ અચોકે પૂછ્યું, ‘કોણે છે એ ? તોડું એ શું બુંદે કરવા માગે છે ? બધી વાત ખુલાસાથી કહે, મીના.’

અચોકની છાતી પર માથું રાખી મીનાક્ષી બોલી: ‘કહે હું-જરા નિરાત વળવા દો.’

x

અચોકની ઊંચ જીડી ગઈ રાતના બાર વાગ્યા. ઉન્મત્ત દેવની જેમ અચોક પોતાના બોરમાં આંધા મારતો હતો. પીમાદાસ બજારના અનુભવથી બોરો પણ જાણે બારાઈ થયો હતો. ધરનાં બધાં સુઈ ગયાં હતાં-દેરી પણ નિઃશબ્દ. વચ્ચે વચ્ચે દૂરના ચાર માળના મકાનમાંથી પિતાનાના ઘર વધા આવે છે-જાણે શીતારત્ન રાત્રિની છાતી ઉપર સરના તરંગ કોઈએ વહેતા મૂક્યા છે !

અચોક તારડે છે. રૂમેય તે બૂલી થકતો નથી. મીનાક્ષીને તે સાહે છે. બાળપણથી તે એને જોતો આવ્યો છે. તે એના પિતાના મિત્રની દીકરી છે. મીનાક્ષીના પિતાને સારી નોકરી હતી. એએક વરસ પર શુગરી મધા હતા. બંને કુટુંબના માલ સંબંધને લીધે તેમને દળવા-મજવાની નિરંકુશ ઇટ હતી. પરિણામે બીજામાંથી અંકુર, અંકુરમાંથી મોડું ઝાક થયું હતું. એકબીજાને જોઈને યતી પ્રસન્નતાની લાગણી-સારું લાગવાની અનુભૂતિ એંતે પ્રેમનાં ફાનગાર અને પ્રખર અનુભવમાં રૂપાંતર પામી હતી.

અચોક મીનાક્ષીને સાહે છે એ કોઈની અજાણી વાત નથી. બંને કુટુંબના તેમ જ સમાજના માંજુસોએ એ જાણીને કબૂલ પણ કરી લીધી હતી. એમાં કોઈ પાશવી જાણે છે ને મીનાક્ષી પાછળ પડ્યો છે. આજ સાંજે મેદાનમાં મીનાક્ષીએ એ જ વાત કહી-ચકરાતાં બીનાં ધણા દિવસથી એ લાલસાદાર જનવર પોતાના લોહુપ નખાતાં દેખાતા રૂંદે છે પણ મીનાક્ષી સંદેરે લાગવા દેતી નથી. પણ

દિવસથી મૂંગા મૂંગા તે આ બધું સહેતી આવી છે પણ સહનશીલતાની ય હદ હોય છે. એટલે જ બધી વાત અશોકને ખુલાસાથી કરી નાખી. એના મનમાં એનો વાચ પેસી ગયો હતો

પણ બધું કહેવા છતાં મીનાક્ષીએ એક વાત કહી નહોતી-એ પશુનું નામ. એ કોણ છે અને કેવી રીતે પાળે છે; એમાંનું એણે કંઈ કશું નહીં પણ પોતે આકૃતમાં છે એટલું જણાવ્યું હતું. સાથે એમ પણ કશું કે વાચ જેવું કંઈ જણાશે તો નામકામ પણ કહેશે એ પણ કશું કે એ પશુનું વર્તન ઘણું અવધાન-જનક, અને અત્યંત નિર્ધનજ છે, તેમ જ એની માગણી પણ અત્યંત અરલીલ છે.

અશોક એવેન ચિત્તે ઝારકામાં આટા મારી રહ્યો હતો. ધડિયાળનો ઠાટો ફેર જતો હતો. શિયાળાની રાત અસ્વાભાવિક નિસ્તબ્ધતાથી ભારેખમ થઈ ગઈ મહેનમત દેવની માફક અશોકની છાતી ખુનસથી ફૂલવા લાગી. વારુ, જોઉં છું-આજ નહીં તો કાલ પણ જ્યારે એ ખડમાલ હાથ આવશે ત્યારે તેને દહિયો ગ્રાવી એને બતાવી આપીશ કે અશોકની મીનાક્ષી એકલા અશોકની જ છે-બીજા કોઈની ય નહીં. મીનાક્ષીના દેહ પર એ બનવરે શુભથી સ્પર્શ પણ નો ક્યો છે તો તે અવગણના આદિય કાપડો પોતાના હાથમાં લઈ લેવાનો.

એની આંખોની લાલાશને વધારે પેરી કરી રાત વીતી ગઈ. દિવસ પણ વીત્યો. એ બધો વખત તે મૂંગો મૂંગો જ બેઠો રહ્યો. મીનાક્ષીને આવવાનો વાપરો હતો. હજી સુધી ન આવી તેથી તે ચિંતાગ્રસ્ત થઈ ગયો. શું થયું હશે? એની તમિયત તો ખરાબ નહીં હોય? કે પછી પેલો માણસ તેની પાછળ પળો છે? અશોક ખાનદાન જમીનદારનો નથીરો છે. તેના સોહીમાં પૂર્વજોનો દુર્લભ આવેશ હતો-અણુ-પડોટ આરબી ધોડાના ઉછમ આવેશ જેવો.

છબો ચઢાવી અશોક બહાર નીકળી ગયો.

મીનાક્ષીનું ઘર ખસે જ હતું. ફક્ત ફા મિનિટ-નો જ રસ્તો. ઠીકું બસતો પાંચ મિનિટમાં જ પહોંચી ગયો ને સાદ ક્યો, 'મીના-મીના!'

મીનાને સાદ કરતાં કરતાં અંદર ગયો. અંદર બહુ જ જૂઝ માણસો હતાં. મીનાની નાની બહેત ખુક, નાનો ભાઈ જીવ અને મીનાક્ષીની મા.

'મીના...'

'કોણ?' મીનાની માએ જવાબ આપ્યો ને બહાર આવીને બોલ્યા, 'ઓહ, અશોક!'

'કાકીમા, મીના ક્યાં?'

'ક્યાં ગઈ છે. તારે પેર નથી આવી?'

'ના, મા.'

'તો રામ જણે ક્યાં ગઈ.'

'વારુ.' એમ કહી ધડીક વિચારી બોલી, 'વારુ, હું થોડી વાર એની રાહ જોઉં છું. કાકીમા.'

'બહુ સારું, બેસને. આ મૂકું છું.'

જતાં પહેલાં એકાએક મીનાની માએ અશોકના મોં સામે જોયું. લાલ આંખો, વેર-વિષેર વાળ ને સૂકું જીતરેસ મોં! તેઓ બોલ્યા, 'અશોક...'

'કેમ-શું મા?'

'તને શું થયું છે?'

'કંઈ...ના અને કંઈ નથી થયું મા.'

'બાક્યાં તો નથી ને?'

'ના, કાકીમા.'

મીનાની મા આંસાં ગળ્યાં.

પા કવાક, અરધો ઠસાક એમ ચર્તા ચર્તા ચોમ કલાક વહી ગયા. સાંજ પડી, રાત પડી તો ય મીનાક્ષી આવી નહીં. અને શરૂ થઈ અશોક ઘરે પાછો ફર્યો. મીનાક્ષી તે કેવી છે? ઘરે કંઈ કહી પણ નથી ગઈ? અશોકને પણ કંઈ જણાયું નથી-ક્યાં ગઈ હશે?

ઘરે આવતાં એને ગૂંબજામણ ચપ્પા લાગી. પોતાનો ઝોરકો બહુ ભારે હવાથી ભરેલ છે! અંજના કરતાં તો મીનાક્ષીના ઝોરકામાં બેસી

રહ્યો હોત સારું. મીનાક્ષી નહોતી પણ ત્યાંની દવામાં તેના દેહની મૃદુ સૌરભ હતી. એક મિનિટ એક મુગ જેવી થઈ પડી-અપાર ક્ષણ-સિંધુ. અશોક અજાણ ગયો, આજ મીનાક્ષીનો મેળાપ ન થયો! પણ એ ગઈ ક્યાં? એકાએક કંઈક વિચાર આવતાં અશોક ધૂણ ગયો. એનાં જડમાં સખત થઈ ગયાં. મીના કંઈ મુરેલીમાં તો નહીં મુકાઈ હોય? પેલો પશુ એની પાછળ તો નહીં પડ્યો હોય ને?

ધરમાં રહેવું અસહ્ય થઈ પડ્યું. ધીમે પગલે નીચે ઊતર્યો. પણ ખેંઠકખાનામાં જતાં જ તે થંભી ગયો, એક મોટર આવીને ઊભી. એમાંથી તેના બાપા નીચે ઊતર્યા. અશોક આંધે લપાઈ ગયો. બાપાનો મિત્રજ બારે કડક છે. બાપા બાળી નવ તો બેગ મળે. તેમની દેખનાં નીકળવું ઠીક નહીં.

તેના બાપા અંદર ગયા. ખેંઠકખાનું ઝોળગી ફાદરો ચડી ઉપર જતા રહ્યા. એટલે અશોક આંધેથી બહાર નીકળ્યો. બહાર સિયાળાની રાત, ગાડું ધુમ્મસ ને રસ્તા લગભગ નિર્જન. ત્રેતલોકના દીવાઓ જેવા ઝાંખા ગેસના દીવાના થાંભલા ઊભા છે. તેની વચ્ચે થઈને અશોક દોડ્યો. ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં મીનાક્ષીના ઘરે આવી કડું ખખડાવ્યું.

આંકરે ખારણું ખોલી નાખ્યું.

મીનાની મા વરંકામાં હતી. નવાઈભરે પૂછ્યું, 'પાછો કેમ આવ્યો બેટા-આટલી મોડી રાતે?'

'ઠાકીમાં, મીના આવી! એનું ચેકું જરૂરી હામ છે.'

'હા, આ ઝોરડામાં છે.'

અશોક તે ઝોરડામાં ગયો. મીનાક્ષી નીલ સાડી અને કાશ્મીરી કપડો કાટ પહેરીને બેઠી હતી. થોડી વાર પહેલાં જ આવેલી.

'મીના...' અશોક બોલ્યો.

મીનાક્ષી કંઈ ઊંચ વિચારમાં હતી. અશોકને અવાજ સાંભળી અત્યંત ચોંકી ગઈ. કંઈ

અજણવા ત્રાસથી દરણીની જેમ તેની આંખો પહોળા થઈ ગઈ. અશોકે તે વિરમમપૂર્વક નિહાળ્યું. મીનાક્ષીના મુખ ઉપર એક પ્રકારની વિચોગાની છાપ હતી. વાળ વીંધાયેલા, આંખ નીચે ઢાળી હાથ, કપાળમાં કરચળો, ગાળ ચોળાયેલા, નાભે ધર બગી ગયેલા માણસ જેવી સ્થિતિ!

અશોક તેની નજીક જઈને ઊભો રહ્યો. પૂછ્યું, 'શું થયું છે, મીના?'

મીનાક્ષીએ કંઈ જવાબ ન આપ્યો.

અશોકે મીનાક્ષીનું મોઢું ઊંચું કરી પોતાનું મોઢું એની તરફ લંબાવ્યું, પણ મીનાક્ષીએ જોરથી હાથ ઠેલી આર્ત કંઠે કહ્યું, 'ના...'

'કેમ?'

'મને તમે અશોક મા.'

વિરમમમૂઠ થઈ અશોકે પૂછ્યું, 'કેમ, મીના?'

મીનાક્ષીની આંખો ત્યારે લોહીથી લાલ-ધૂમ થઈ ગઈ, નરકારાં ફૂલવા લાગ્યાં, હોઠ કંપવા લાગ્યા.

અશોક તેના મોઢાંજી પાસે નીચે બેસી ગયો. જીતાં બીતાં મૃદુકંઠે પૂછ્યું, 'થયું છે શું મીના? કહે તો.'

મીનાક્ષીનું હૃદય કસાઈ આવ્યું બે હાથે મોં ઢાંકી રડી પડી. બોલી, 'આજ મને રાહ મસે છે.'

અશોકે ઊભો થઈ ગયો. ઝોરડાનાં બારણું બંધ કરી આવ્યો. સખત થઈ બોલ્યો, 'આજ બંધી વાત-જરાયે જરા મને ખુલાસાથી કહે.'

ત્યાર પછી મીનાક્ષીએ બંધી વાત કહી. પેલો લાલસાતુર પાશવી ખણી દિવસથી પોતાના નખલાંત મસીને તીણા કરતો હતો. આજ ઓચિંતા તેણે ખોટું બહાનું બતાવી તેને ગાડીમાં ઉપાડી લીધી. ત્યાર પછી ધણે ઠેકાણે ગાડી ફેરવી એક હોટલમાં લઈ ગયો. નાસ્તાની સાથે પેવ પદાર્થમાં કંઈ કઠવી વસ્તુ પીતરાવી ઠીંધી -કઠાચ દારૂ હતી. ધીમે ધીમે બાન જવા મંડ્યું

એટલે હોટેલના એક ઓરડામાં એને લઈ ગયો. ત્યાર પછી...ત્યાર પછી ઘરના ધેનથી મત એ અર્ધજાન-મેજાન અવસ્થામાં તેણે તેનું સર્વસ્વ નષ્ટ કર્યું. વાત પૂરી થઈ બહાર પિંડની જેમ અશોક મૂંઝો બેસી રહ્યો-બણી વાર સુધી. ઓરડામાં તેઓ બંનેએ એક-બીજાના ઉત્તેજિત ને ઉતાવળા આલતા શ્વાસ-પ્રશ્વાસ બણી વાર સુધી સાંભળ્યા.

એકાએક અશોક દમાયેલા કંઈ બોલ્યો, 'હું એની બહારી હઈશ.' એના બોલવામાં હર્ષકર પ્રતિજ્ઞા પ્રતિબદ્ધિત થઈ.

સળગતી આંખે મીના બોલી: 'લઈ ચકશે ?' અશોક બોલી બેઠો: 'જરૂર, પણ એ છે કાણ ?' મીનાક્ષીએ લાચારીથી માયું: 'હુણાવી કહ્યું: 'એનું' નામ નહીં કરી ચકું. જોતા જ તમે ઓળખી ચકશે. પણ મહેરબાની કરીને મને તમે બચાવો. એ તો ચકુ છે મને એકવાર અસીને શું તે છાકી મૂકવાનો છે ! ના, ના એ તો હજી બીજી વાર આવશે-વારે વારે આવશે.

અશોક છાતી કાઢીને બોલી બેઠો: 'હું બતાવી આપીશ એને...તું બીથ નહોં. પણ કંઈ રીતે તને બચાવું. તું એનું' નામ શું કામ છુપાવે છે ?'

'હવે નહોં છુપાવું-પણ આજે નહોં કહું. કાલે સાંજે હું તેને પેલા મેદાનના ઓર્ડાત રમશે લઈ આવીશ. બરાબર તમે જ વાગે આવજો ત્યાં. જાતે એને જોજો ને વેર વાળજો. કેવળ ત્યારે જ તમને ખબર પડશે કે હું કેમ એનું' નામ કરી ચકતી નથી.'

બરાબર સોણા જેવી ડુન્ખદ શિવાળીની રાત જાણે કેમે ય પૂરી થતી નથી. નરક જેવી ગોઝારી રાત આખરે બે લાલ લાલ એ નિંદ્રા-હીન આંખો સામે ધીમે ધીમે વીતી ગઈ. તપેલા મજબૂતી અશોક ઓરડામાં આટા મારવા લાગ્યો. એનાથી એ કેમેય બુઝાતું નથી. કાણ-કાણ છે એ માણસ ! વારુ આજ સાંજે જ એના દેરાલો

થઈ જશે. પણ તો ય સમગ્રતું નથી. એની જવાબુસમતા ફૂલ જેવી લાલધૂમ આંખો આગળ જિભાસ દસ્ય ખડું થતું. રાહુની જેવો એક ભયંકર માણસ જાણે મીનાક્ષીને બળાતકારે વળગી પડ્યો છે, સુખન કરે છે, તેનાં કપડાં ચૂંથે છે અને તેના કોમાર્ગની નિબલકે શુચિતા બદલે છે.

સમય-અસહ્ય કંટાળાજનક સમય વીતવા લાગ્યો. બગેર વીતી.

આચિત્તા બગેરે મીનાક્ષીને ચેતાને ધરે જોઈ નીચે ઊતરવા દાદરના પહેલે પગથિયે પગ મારીસો. 'તું અત્યારે અહીં ક્યાંથી ?' અશોક પૂછ્યું.

મીનાક્ષીએ કહ્યું: 'માએ મોઢલી હતી-માસી પાસે.'

'વારુ. કેમ આલી ! ધડક બેસને.'

'ના, પણ ક્યાં મળવાનું છે એ યાદ છે ને ?'

અશોકે માયું: 'હુણાવી કહ્યું: 'હા બરાબર યાદ છે.'

મીનાક્ષી તેની સામે જોઈ બોલી: 'એટલે જ હું નહોં બેસું' અને ત્યાં આવીને તે આગળથી નહોં પણ પછવાડેથી આવજો હં...'

'વારુ.'

મીનાક્ષી દદ પગલે નીચે ઊતરી ગઈ. અશોકની બંને મૂઠીઓ લોહાના દડા જેવી કંઠણ થઈ ગઈ. યાદ કેમ ન હોય ! યાદ છે-અધુર યાદ છે ! આજે સાંજે જ એ શયતાનનો સામ-સામી બેટા કરશે અને એને ખબર પાડી દેશે. એવી ખબર.....જૂના જમાનાના જમીનદારો જેઓ રૂપસુંદરીને માટે જન દેતા ને જન લેતા તેઓનું જ મોહી તેની નસોમાં વહે છે. હા, તે કેમે ય તેને નહોં છોડે.

દાદરા બણી એણે જાન માર્યા. બાપાને નીચે ઊતરવાનો સમય થયો હતો. તેઓ નીચે ઊતરે કે તેમના ઓરડામાં જવાનું છે. પલંગ પાસે જે નાનું ટેબલ છે તેના ઉપલા ખાના.

માંથી એક સાવશ-સર ઝોટામેટીક રીવોલ્વર લેવાની છે—એની કદાચ જરૂર પડે.

શિવાળાની સાજા—પાંચ વાગતા જ અંધારું થઈ ગયું. રાજમાર્ગની બીડામાંથી અશોક બહાર નીકળ્યો અને મેદાન ભાગી પગલાં માંચાં. પાંચસત મિનિટમાં જ તે ત્યાં પહોંચી જશે અને લમણાની રંગે થકી રહી છે કેદારી નસો ધનુષ્યની દોરીની માફક તંગ થઈ ગઈ છે. પચમ તે માથા સુધી લાવા નેવે એમ રક્તસ્રોત ચક્રિતર કરી ચલે છે. દ્વાઉઝરના ગળવામાં જમણે દાય રીવોલ્વરના કાથા ઉપર મૂકી રાખ્યો છે !

કાંપથી અંધારું થેડું ચર્ચ રહ્યું હતું. મેદાન ઉપર કાચા કોલસાના ધુમાડા જેવું ધુમ્મસ પથગઈ ગયું હતું. અશોક તેમાં રહીને આગળ વળ્યો—૬૬ પગલે અને દૂર દૃષ્ટિ ફેંકીને.

ઝાંચિના તે થઈ ગયો. તે પાસે જ આવી પહોંચ્યો હતો. પંદર ફાટ હેટ ફૂંચ્યું ચૂકાના ઝાંચી નીચે એક બાંકડા પર મીનાક્ષી બેઠી છે. એનું પકડુ ધસીને ખીણું પથ માઈ બેઠું છે. તે જ એ—પેથે બૂંધ્યો ગયો જ.

હેટ એક ગેસલાઈટ બળે છે. તેના ઝાંખા પ્રકાશમાં ફક્ત મીનાક્ષી જ આજી આછી ઝાળખાઈ. પેથે માથુસ ન ઝાળખાયો, અશોકે ધાંધાળ નોઈ-છને બે મિનિટ. ત્યારે તે એ જ બે જઈ.

એકાએક મીનાક્ષીએ ધક ફેરવી ખાજા નેવા નજર કરી. અશોકે તે જોયું. તરત જ તેણે મો ફેરવી લીધું. અશોક પથ તરત જ ઝાડ એથે લપાઈ ગયો.

તે માથુસ ધુવાન નથી એમ આંધું આંધું કળાયું. તોપથ ન રોગી, ધનવાન અને અર્ધ-ચારી હોય એમ લાગુ કાચ દરી એ? અદ્ય કુતુહલથી અશોક ધૂજવા, લાગ્યો રિવોલ્વરના કાથા ઉપર કાચની પકડ સખત ચર્ચ.

એવામાં પેથા માથુસે મીનાક્ષીને પોતાની બાંધી બેંચી. મીનાક્ષી બોલી ગઈ, 'ના...'

મજવામાંથી રિવોલ્વર કાઢી અશોક આગળ વળ્યો. મીનાક્ષીને અવાજ ફરી સંભળાયો, 'ના...ના.' પેથે માથુસ ખડખડ કર્યો, 'પથ દવે શું આજી રહ્યું છે?—કહે તો.'

અવાજ નાજે પરિચિત હોયતી ! પથ ઉપરાઉપ એ ગોળી છૂટી ગઈ હતી. પેથે માથુસ કાકાઆકા ચર્ચ ગયો—મીનાક્ષીને હોડી દીધી. એાય ફરી જોડીને જોતો થતા જતાં ધુમરડી ખાઈ ઘાસ પર જામે મોંએ લગા પાડ્યો. પછી કંઈ અવાજ ન નીકળ્યો.

મીનાક્ષી બાંકડા પાંચી જોડી અશોક સામે ફરીને જોતી રહી. રિવોલ્વર ગળવામાં નાખી અશોક આગળ વળ્યો પેના માથુસનું માથું ફેરવીને મો નેવાની કાંધિય ફરી આસપાસ ક્યાંય કાળો કાગડાય નથી. લાગતાં થોડી વાર ફરે તોય કંઈ દરકત નથી. દૂર એક ગેસલાઈટ બળતી હતી તેના ઝાંખા અજવાળામાં અશોકે પોતાના ધનુનું મુખ જોયું—જોયું ને થર થર ફરીર ધૂજવા માંડ્યું.

મીનાક્ષી પાસે આવી, તેના ખભે દાથ મૂકી મુલાવમ કંઈ બોલી ગઈ, 'જલ્દી ચાલો, કાંઈ આવે તે પહેલાં ભાગી જઈએ.'

મીનાક્ષીની સામે જોઈ અશોકને ડર લાગ્યો. તે જોયો. બે હાથે મીનાક્ષીને ધાંધી દીધી—જાણે કે કાંઈ અલુધારી વિશિષ્ટિ આગળ તે જોતો હોય એમ તેને લાગ્યું. એકાએક તે દોટ મૂકીને બા-પો—મૃત દેખીને માથુસ લાગે તેમ.

'અશોક...અશોક આમ મને છોડીને ન જાઓ. મને સાથે લેતા...' મીનાક્ષીને ઝાંચિ-વાળો ને લવાતો સાદ સંભળાયો.

અશોક વધારે વેગે દોડવા મંડ્યો. એને લાય પેમા ગયો હતો. ધનુષ્યનું ખૂન કયું હતું એટલે નહોતો—એ વૃત્તિ તો તેના લોહીમાં જ હતી. પથ મીનાક્ષી માટે તેણે તેના પિતાનું જ ખૂન કયું હતું તેથી.

[શ્રી નવેન્દુ પોષની જંજાળી વાર્તાનો અનુવાદ

પાયખાનાનો લોટો

રસનિધિ

પૂજનાં વાસજીના કિસાની વાત મેં જ્યારે લક્ષ્મીચંદ શેઠને કરી ત્યારે તેમણે માથું ધુધાવ્યું અને કહ્યું: 'આ વાત જોઈ છે હીક પણ મારા અનુભવની વાત છે તેના જેવી નહીં. મારી વાત તમે સાંભળો તો તમે જાનની ખુટ પડશે.'

મેં આતુરતાથી પૂછ્યું: 'એવું શું મન્યું હતું?'

તેમણે હસીને કહ્યું: 'તમારી વાત પૂજનાં વાસજીની છે તે આ વાત પાયખાનાના લોટાની છે.'

મેં જાન અજાણની કહ્યું: 'પાયખાનાના લોટાની? એ વળી શું?'

લક્ષ્મીચંદ શેઠે લહેરમાં આવતાં કહ્યું: 'ભૂદિ કાઈના આપની છે! તમને તો ખબર હશે. આ કન્ડોલ આળો ત્યાં પહેલાં મારી રિયલિટી સાવ પાસી ગયેલી. બેનનાં લક્ષ્મી એમાંથી બેદખતર રૂપિયા લીધા હતા પરનો વરો અને કોઈ વખત આવતી દુકાનની ખોટ હું એમાંથી કાઢતો હતો. દરીકાષ્ટનો વેપાર હતો આપણે માલ ખરીદો હે વ તેથી એક જામિન પડતર પડે તો તે કોઈને લાગે વેચે ત્યારે આપણે પણ ગરાગી અજાણવા એકે લાગે વેચ્યું જોઈએ. એટલે ખોટનો ધંધો પણ ચઈ જતો. ઉપાધીમા યોડધણી દાંહે એટલે મારી રિયલિટી નનળા પડી ચઈ હતી. દુકાનમાં બે મણુ મૂલુ જરતી અને પાંચેક મૂલુ હોજની, બેમણુ મૂલુ ધઉ—નાજરાની, એકાદ મૂલુ ચોખાની—એમ દુકાન સાકતી હતી મન જાણે કે દુકાને બેઠા છીએ પણ ધંધામાં જોએ કસ નહોતો.

એટલામાં કન્ડોલ આળો અને ચોકજો નક્કો ધંધો થયો વળી પાંદહમાં જાવનો મોટો ફેર એટલે વધારે લોહ એ ધંધો પણ રળી ગયો. આમ ચારે દોરથી અમારે તો

હાસજનો ધંધો શરૂ થયો. વળી રોકડેથી વેપાર એટલે ઉધણી દાંજવાની મુદ્દે બીક નહીં. મગજોને કહી દીધું કે લાઈ, અમારે પણ રોકડેથી લાવવું પડે છે એટલે ઉધાર દીધું પાલવે એમ નથી. અણસમજીને કહેતા: લાઈ, સગારે ઉધાર દેવાની ના પાડી છે. કામદા પ્રમાણે તો ચાલવું જ જોઈએ ને! શું કરીએ. અને ગરાગ જખ મારીને માલ લઈ જાય. બીજો મળે ક્યાંથી?

શરૂઆતમાં મારી જૈરીના રલાસઆ દાગીના વેચીને મેં દુકાન રાખેલી અને માલ લાવવાની ગોલવણ કરી લીધી વેળાનો વખત હતો તેની જગ્યાએ હશે તો વધારે પણ તમે માનો છો તેમ લાખ બેલાખ તો ગઈ ચઈ ગયા છે. અને અત્યારે તરતો ચઈ ગયો છું. પણ એમાં મને પાર વગરની મુશ્કેલી પડી. બીજો તો વેડી ન શકે. સૌને મગજ રાખવાના. ઇન્સ્પેક્ટરનો રાફડો કાઢ્યો હતો. કોન્ડોલ ઇન્સ્પેક્ટર, કોચ, કોટન ને યાન ઇન્સ્પેક્ટર, લાયસન્સ ઇન્સ્પેક્ટર, રેગનિમ ઇન્સ્પેક્ટર, પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર, એકમાઈઝ ઇન્સ્પેક્ટર, કોર્ડન લાઈન ઇન્સ્પેક્ટર, ડેગરણીના ઇન્સ્પેક્ટર, સુવરાષના ઇન્સ્પેક્ટર, ટપાલના ઇન્સ્પેક્ટર, એમ ગણ્યા ગણ્યા નહીં એટલા ઇન્સ્પેક્ટરો ફૂટી નીકળ્યા હતા. ક્યા ઇન્સ્પેક્ટરે શું કામ એની થી ખબર પડે! સૌને રાજ રાખવાના હતા. અને એમાંથી રળવાનું હતું. મારું ગાકુ એમ ચાલ્યા કરતું હતું. મારું નામ લેવાની કાઈની હિંમત થતી નહોતી. કારણકે મોટાથી નાના સૌ મારા અણીતા હતા—સૌને હું મળ્યોને હતો. મારા હાથમાં સૌની એટલી એટલે એકબીજાની જોડથી અણું ચાલતું.

એમ એક વખત ડેપુટી સાહેબની અદલી ચઈ અને નત ડેપુટી આમ્યા. તે જુદો જાનના નીકળ્યા. એમન મનાવવા મેં મંજૂર

માંથી એક સાયલ-સર એટોમેટીક રીવોલ્વર લેવાની છે—એની કદાચ જરૂર પડે.

શિવાળાની સાજ—પાંચ વાગતા જ અંધારું થઈ ગયું. રાજમાર્ગની બીડામાંથી અશોક બહાર નીકળ્યો અને મેદાન બાજી પગલાં મારી પચિસત મિનિટમાં જ તે ત્યાં પહોંચી જ્યે જને લમણાની રંગો યક્ષી રહી છે. દેહની નસો ધનુષ્યની દોરીની મારફત તંજ થઈ ગઈ છે. પગથ તે માથા સુધી લાવા નેપો સરમ રક્ત-સ્રોત અગ્રેતર કરી ગયો છે. દાઢિઝરના ગળવામાં જમણે હાથ રીવોલ્વરના હાથ ઉપર મૂકી ગયો છે !

ઝાપટી અંધારું ધેડું થઈ રહ્યું હતું. મેદાન ઉપર મથા ડાહસાના કુમાર જ્યે કુમ્ભસ પથમઈ ગયું હતું. અશોક તેમાં રહીને આગળ વધ્યો—૬૬ પગલે અને દૂર દૃષ્ટિ ફેંટીને.

ઝાંચિના તે થંભી ગયો. તે પાસે જ આવી પહોંચ્યો હતો. પંદર હાથ છેટે કૃષ્ણ ચૂડાના ઝાડની નીચે એક બાકસ પર મીનાક્ષી બેઠી છે. એનું પગપુ થસીને ખીણું પણ મોઈ બેઠું છે. તે જ એ-પેમે મૂખ્યો ગઢુ જ.

છેટે એક ગેસવાઈટ બળે છે. તેના ઝંખા પ્રકાશમાં ફક્ત મીનાક્ષી જ આવી આવી ઝોળખાઈ. પેશે માણસ ન ઝોળખાયો. અશોક ધાંડવાળ નેક-છત્રે બે મિનિટ. ત્યારે તો એ જ બે ગયો.

એકાએક મીનાક્ષીએ ધડ ફરતી પાછળ નેંદા નજર દરી. અશોક તે નેયુ. તરત જ તેણે મોં ફરતી ફીકું. અશોક 'પણ ઘરે જ આંકે એવે લખાઈ ગયો.

તે માણસ યુવાન નથી એમ આણું આણું કળાયું. તોપણ ન શાગી, ધનવાન અને અલિ-આરી હોવ એમ લાગ્યું હોય હશે એ ? અદમ્ય કુતૂહલથી અશોક ધૂળવા, લાગ્યો રિવોલ્વરના હાથ ઉપર હાથની પકક સખત થઈ.

એવામાં પેલા માણસે મીનાક્ષીને પેલાની જાણી બેઠી. મીનાક્ષી બેલી કહી, 'ના...'

ગળવામાંથી રિવોલ્વર કાઢી અશોક આગળ વધ્યો. મીનાક્ષીને અવાજ દરી સંભળાયો, 'ના...ના.' પેશે માણસ ખકખક હર્યો, 'પણ દબે શું પાડી રહ્યું છે ?—કે તો.'

અવાજ બળે પગિચા હોવાની ! પણ ઉપરાઉપર બે ગોળા છૂટી ગઈ હતી. પેશે માણસ હાકાખાકા થઈ ગયો—મીનાક્ષીને ડોડી દીધી. એમ દરી જીંડેને જીંડે થયા જતાં કુમરડી ખાઈ ધાસ પર બેઠે મોંએ બાજી પડ્યો, પછી કંઈ અવાજ ન નીકળ્યો.

મીનાક્ષી બાકસ પગડી જીડી અશોક સામે ફરીને બેઠી રહી. રિવોલ્વર ગળવામાં નાખી અશોક આગળ વધ્યો. પેના માણસનું માથું ફરતીને મોં નેવાની ઢાશિય કરી આસપાસ કાંઈ કાળો કાગડાય નથી. લાગતાં થોડી વાર કરે તોય કંઈ દરકત નથી. દૂર એક ગેસવાઈટ બગતી હતી તેના ઝંખા અગળવામાં અશોકે પેતાના સજીનું સુખ નેયુ-નેયુ તે યર ધર કરીર ધૂળવા મોંધું.

મીનાક્ષી પાસે આવી, તેના ખભે હાથ મૂકી મુલાવમ કંઈ બોલી ગઈ, 'જલ્દી ચાલો, મોઈ આવે તે પહેલાં બાગી જાઓ.'

મીનાક્ષીની સામે નેક અશોકને દર લાગ્યો. તે જિરો. બે હાથે મીનાક્ષીને ધોલી દીધી—જ્યે કે મોઈ અંધારી વિનિષિકા આગળ તે જિમે હોવ એમ તેને લાગ્યું. એકાએક તે દોડ મૂકીને વાગ્યો—મૂત દેખીને માણસ બાગે તેમ.

'અશોક...અશોક આમ અને ડોડીને ન જાણે. મને સાથે લેતા...' મીનાક્ષીને આશિ-ચાલી તે વખતે સાદ સંભળાયો.

અશોક વધારે વેગે દોડતા મંડ્યો. એને લવ પેમી ગયો હતો. મનુષ્યનું ખૂન ક્યું હતું એટલે નહો-એ વૃત્તિ તો તેના લોહીમાં જ હતી. પણ મીનાક્ષી માટે તેણે તેના પિતાનું જ ખૂન ક્યું હતું તેથી.

[શ્રી નરેન્દ્ર ધોષની બંગાળી વાર્તાના અનુવાદ

છે ? મારો રોટલો ખોવરાવવો છે ! સાહેબ જાણશે તો મારા બાર વાગી જશે. '

મેં તેના હાથમાં દસ રૂપિયાની નોટ સર-હાવી દીધી, સવારના પ્હોરમાં લક્ષ્મીનાં દર્શન થયાં એટલે તે ધીમે તો પડ્યો. પણ પોતાનાથી કંઈ યઈ ચકશે નહીં એવી ધસીને ના દહી.

તેણે આજ્ઞાપત્રને કહ્યું : ' શેઠ હવે તમે જાવ. હમણાં સાહેબ જાગશે જાગીને તરત જ પાચ-ખાને જાય છે એટલે લોટા બરવા મને સાદ મારશે. તમને જોશે તો ફાલે થશે. અટ્ટે કૃપા કરીને તમે જાવ. '

એટલામાં ટોકરી વાગી. મેં મદમદના હાથમાં ખીજ દસની નોટ મૂકી દીધી અને કહ્યું : ' સાહેબનો પાચખાનાનો લોટા હું જરીને મૂકી દઉં છું. હું મને પાચખાનું જતાવાને પછી જા. તને રોક્યો છે તો એટલું તારું કામ કરતો જઈ. '

તેણે મને પાચખાનું જતાવ્યું. ખાલુના નલેથી લોટા બરી તેમાં પછી સોનામહોરો નાખી દીધી અને લોટા પાચખાનામાં ફેંકણે મૂકી હું પાછો આવ્યો અને મદમદને કીધું કે લોટા મૂકી દીધો છે. એટલે તે સાહેબને જઈને કહી આવ્યો. હું આઉટલાઉસની પાછલી બોતે સંતાપને બેઠો.

પંદરક મિનિટ પછી પાચખાનું ઢોલકડું. મદમદે સાહેબને હાથપગ ઘોવરાખ્યા. સાહેબ અંદર ગયા એટલે મદમદ પાછો આવ્યો. મેં તેને પૂછ્યું : ' કાં શું થયું ? '

તેણે કહ્યું : ' સાહેબે પૂછ્યું કે કાંઈ આવ્યું છે ! તો મેં ના પાડી ત્યારે તેમણે પૂછ્યું : 'લોટા તેં મૂક્યા હતા ? ' મેં હા કહી એટલે સાહેબ આંધ્યા ગયા. '

મદમદની આ વાત સાંભળી નિરાંતને આસ લઈ હું ઘરે આવ્યો. '

મેં લક્ષ્મીચંદ્રને વચ્ચે પૂછ્યું : ' સાહેબને ગીનીની ખબર ન પડી ? તેમણે તપાસે મ કરી કે ગીની કાણે મૂકી હશે ? '

લક્ષ્મીચંદ્રે જવાબ આપ્યો : ' સાહેબના સગા મીઠા ઇન્સ્પેક્ટર છે ને તેમણે મને પાછ જાવી વાત કરેલી કે સાહેબને પાછી લેવા જતાં લોટા વજનહાર જણાયો અને અંદર કંઈક ખખડતું લાગ્યું એટલે તેમણે જોયું તો અંદર ગીનીઓ હતી. તેમણે વિચાર કર્યો કે મદમદ પાસે ગીની ક્યાંથી હોય છતાં મદમદને પૂછ્યું ત્યારે તેણે કોઈ આવ્યાની ના પાડી એટલે સાહેબે માન્યું કે ચમત્કાર થયો. વાતમાં કહેવાય છે કે બગવાન આપે ત્યારે છાપડું ફાડીને આપે છે. તેમ પોતાની પ્રમાણિકતાની કસોટી કર્યા પછી ઇશ્વરે તેમને આ રીતે ધન આપ્યું છે. એમ સમજીને તેમણે તો ગીનીઓ પોતાથી તિજોરીમાં મૂકી દીધી. '

' પછી શું થયું ? ' મેં આતુરતાથી પૂછ્યું. લક્ષ્મીચંદ્રે તેની વાત આગળ ચલાવી : ' આગલે દિવસે મારકુને કહ્યું હતું કે નવીનને ત્રણ મહિનાની સગા થવાની છે. ફેસલો લખાઈ ગયો છે એટલે હવે શું થાય છે તે જોવા ધ્રુજતા પડે હું તો કચેરીમાં ગયો. સાહેબ ફેસલો મંજૂરાવવાની હાજત કરતા હતા ત્યાં મેં અરજ કરી કહ્યું : ' બાપુ, ગરીબ માણસનું ધ્યાન રાખજો, હું તો તમારો પાચ-ખાનાનો લોટા છું. ' મારા દીકરાની જિંદગી જમડી જાય છે. ગરીબ માણસ નાહકનો માર્યો જાય છે. મારી ઉપર દયા કરજો. સાહેબ, જાગવાન તમારું સાડું કરશે. '

' પાચખાનાનો લોટાનું નામ સાંભળી સાહેબના કાન ચમક્યા અને તે દિવસે ફેસલો મંજૂરાવવાનો ખાટો રાખ્યો. '

ખીજે દિવસે ફેસલો આવ્યો. નવીનનો પાંચસો રૂપિયા દંડ થયો. દંડ તો ત્યાં ને ત્યાં લારી દીધો. સળાતું દરદ સોયે સરી ગયું. તરી ખી ચૂપ ચૂપ મેરી ખી ચૂપ-શું થાય ખીજું ! ' લક્ષ્મીચંદ્રે શેઠ વાત પૂરી કરી હસ્યા.

હું પૂર્ણ વાસણ અને પાચખાનાના લોટા વચ્ચેના માનસિક પ્રવાહોના વિચારમાં પડી ગયો.

અને બીજા અમલદારોએ પરાક્ષ રીતે મોઢમ વાતોથી બહુ પ્રયાસ કર્યો પણ એ કાળ ગળા નહોતો. મેં એ વાત પાતી મૂકી. મારો કેસ પકડાય તો ડેપુટી સાહેબ પાસે જાય ને! એવો વખત ન આવે તેની હું અને ખાતાના બીજા માણસો પણ લોકદારી રાખતા હતા.

પણ જનવા કાળ છે ને તે એક વખત મારો છોકરો નવીન ખટારામાં ધડેલી ગુણો બરીને પરદામાં લઈ જતો હતો. કાંઈ બીજાનો હશે એમ સમજી પોલીસવાળાએ શક્યો અને નાયકે પચાસ રૂપિયા માગ્યા. નવીનને મરં આવી ગયો હતો. એના બાપનું નામ કોણ લેવાનું છે? એણે તો ખટારો ઠેલેતો મૂક્યો અને નાયકે ફોજદારને વાત કરી. વાતમાં માડું નામ નાયકે ફોજદારને આપ્યું નહોતું અને નવા આવેલા સાહેબ પાસે ગુનો પકડી સાબાથી મેળવવા ફોજદારે તરત જ ડેપુટી સાહેબને ખબર આપ્યા અને ખટારો પાંચ રૂપો ત્યારે ખટારો અને છોકરાને કળે લીધા. હું ફોજદાર પાસે ગયો અને વાત કરી પણ ફોજદારે લાચારીથી કહ્યું કે, હવે વાત હાથથી ગઈ છે. સાહેબ કરે તે માય.

ડેપુટી સાહેબના એક સગા મીઠા હંસ્તે-હતર હતા. તેમનું મારે કાંઈ કામ પડતું નહોતું છતાં તેમને પણ ફૂલ નહોતું ને ફૂલની પાંખડી આપી રાજી રાખતો. તેમની પાસે ગયો અને બહુ બાજી કરી. વાતમાં પડવા વિનંતી કરી પણ તેમણે ધસીને ચોક્કસ ના પાડી. હવે શું થાય?

આ બધા વખત દરમિયાન સાક્ષી-પુરાવા બધા લેવાઈ ગયા હતા. અને એમાં સાક્ષી-પુરાવા લેવાના પણ શું હતા? બહુ સાબિત હતું. મારી આજ્ઞામણી પાર રહ્યો નહોતો. બીજો દિવસે ફેસલો હતો. રાત્રે હું ડેપુટી સાહેબને બંધે ગયો. માડું નામ સાંભળીને તેમણે મુલાકાત પણ ન આપી. અને કહેવરાવ્યું કે 'ઓફિસની વાત હું ધરે સાંભળતો નથી.'

હું નિરાશ થયો.

ધરે આવીને બુખ્યો ને તરસો એમ ને એમ પથારીમાં પડ્યો. મદદની સલાહાય જાગી તળાઈ હતી. છત્રીપત્રંગ હતો. વીજળીનો ઝીંખો દીવો જળતો હતો. માથે પંખો ફરતો હતો. બિંબ ન આવતી હોય તોપણ આવી જાય એવા સ્થાનો હતા. છતાં બિંબ વેરણ થઈ હતી. બિંબ શે આવે? મારા ધોળામાં ધૂળ પડવાનો વખત આવ્યો હતો. એકનો એક છોકરો જાગીને જીભો યતો હતો. તેને સળ પડે તો તેની આંટ-આખરે શી રહે? લવિષ્યમાં દેનાથી વેપાર ન થાય. કલમ કપાઈ જાય. હવે શું થાય?

અધી રાતે તિજોરી ઉઘાડી પચ્ચીસે ગીની વીણી લીધી. એવણ નોટો ખીસામાં નાખી અને હું ડેપુટી સાહેબના બંગલા તરફ ગયો. પડતો-આખરો દરવાજો બંધ ને બેઠો.

દરવાજા પાસે એક નાનું આઉટ હાઉસ હતું. તેમાં મદમદ રહેતો હતો. મદમદ સાહેબનો પટાવાળો હતો. અને ધરનું કામકાજ કરતો હતો. તે બહાર ખાટલા પર સૂતો હતો. દરવાજો ખખડાવાય એમ હતું નહિ. ઉઘો પ્રયત્ન મારે આ મદમદની મારફતે દરવાજો હતો. ધરના નોકરો બહુ વખત આવા કામમાં કામના નીકળે છે. એટલે સવાર પહેલાં મદમદને મારે મળવું હતું. એને સાદ પણ પકાયા એમ નહોતું. હું સાદ પાડું અને સાહેબ જાણી જાય તો વળી અવળું જીતરે. એટલે પાછળ તારની વાક હતી તેમાંથી ગળકીને અંદર ગયો. માડું અંગરખું ફોટું, ઉઝરડા ચપા પણ શું થાય? ગરજ હતી.

હું મદમદ પાસે ગયો. તેના હાથ પકડીને એચો. તે સફાળો જાગી ગયો અને જૂમ પાડવા જતો હતો ત્યાં મેં તેના મોઢે હાથ દઈ દીધો અને ધોમેથી કહ્યું: 'એ તો હું લક્ષ્મીચંદ શેઠ.'

તેણે ગુરસાથી કહ્યું: 'મટાણે કેમ આબ્યા

હો ! મારો શેઠલો બોલવાનો છે ! સાહેબ જાણશે તો મારા બાર વાગી જશે.

મેં તેના હાથમાં દસ રૂપિયાની નોટ સરકાવી દીધી. સવારના પહેરમાં લક્ષ્મીનાં દર્શન થતાં જોતે તે ધીમે તો પડ્યો. પછી પોતાનાથી કાંઈ થઈ ચકરો નહીં એવી ધસીને ના દડી.

તેણે અઠગાઈને કહ્યું : ' શેઠ હવે તમે જાવ. હમણાં સાહેબ જાણશે જાગીને તરત જ પાપખાને જાય છે એટલે લોટા બરવા મને સાદ મારશે. તમને જોશે તો કાળ થશે. માટે કૃપા કરીને તમે જાવ.'

એટલામાં શેઠરી વાગી. મેં મહમદના હાથમાં બીજી દસની નોટ મૂકી દીધી અને કહ્યું : ' સાહેબનો પાપખાનાનો લોટા હું બરીને મૂકી દઉં છું. તું મને પાપખાનું જતાવીને પછી જા. તને શેઠલો છે તો એટલું તારું કામ કરતો જાઉં.'

તેણે મને પાપખાનું જતાવ્યું. જાણના નજેથી લોટા બરી તેમાં બધી સેનામહેરો નાખી દીધી અને લોટા પાપખાનામાં કેસણે મૂકી હું પાછો આવ્યો અને મહમદને કીધું કે લોટા મૂકી દીધો છે. એટલે તે સાહેબને જઈને કહી આવ્યો. હું આછટકાઉંસની પાછલી બીંતે સંતાઈને બેઠો.

પંદરેક મિનિટ પછી પાપખાનું બીપડ્યું. મહમદ સાહેબને હાથપગ ઘેલરાવ્યા. સાહેબ અંદર ગયા એટલે મહમદ પાછો આવ્યો. મેં તેને પૂછ્યું : ' કાં શું થયું ?'

તેણે કહ્યું : ' સાહેબે પૂછ્યું કે કોઈ આવ્યું છે ! તો મેં ના પાડી તારે તેમણે પૂછ્યું : 'લોટા તે' ચકરો હતો !' મેં હા કહી એટલે સાહેબ આજ્ઞા થયા.'

મહમદની આ વાત સાંભળી નિરાંતને થાસ લઈ હું ઘરે આવ્યો.

મેં લક્ષ્મીચંદને વચ્ચે પૂછ્યું : ' સાહેબને ગીતીની ખબર ન પડી ! તેમણે તપાસે મ કરી કે ગીતી ખાણે મૂકી હતો !'

લક્ષ્મીચંદે જવાબ આપ્યો : ' સાહેબના સગા મીક ઇન્સ્પેક્ટર છે ને તેમણે મને પાછા જતાં વાત કરેલી કે સાહેબને પાછી લેવા જતાં લોટા વળનદાર જણાવ્યો અને અંદર કંઈક અખતું લાવ્યું એટલે તેમણે ભેધું તો અંદર ગીતીઓ હતી. તેમણે વિચાર કર્યો કે મહમદ પાસે ગીતી ક્યાંથી હોય છતાં મહમદને પૂછ્યું ત્યારે તેણે કોઈ આવ્યાની ના પાડી એટલે સાહેબે માન્યું કે ચમત્કાર થયો. વાતોમાં કહેવાન છે કે બત્રવાન આપે ત્યારે જાપરું ફાડીને આપે છે. તેમ પોતાની પ્રમાણિતતાની કસોટી કર્યા પછી ઇશ્વરે તેમને આ રીતે ધન આપ્યું છે, એમ સમજીને તેમણે તો ગીતીઓ પોતાથી તિજોરીમાં મૂકી દીધી.'

' પછી શું થયું ?' મેં આતુરતાથી પૂછ્યું.

લક્ષ્મીચંદે તેની વાત આગળ વધાવી : ' આમલે દિવસે મારાં મેં કહ્યું હતું કે નવીનને ત્રણ મહિનાની સજા થવાની છે. ફેસલો લખાઈ ગયો છે એટલે હવે શું થાય છે તે જોવા મુજતર પછે હું તો કચેરીમાં ગયો. સાહેબ ફેસલો મંજૂરવાની ચક્રાંત કરતા હતા ત્યાં મેં અરજ કરી કહ્યું : ' બાપુ, ગરીબ માણસનું પ્યાન રાખજો. હું તો તમારો પાપખાનાનો લોટા છું. મારા દીકરાની નિંદગી બમડી જાય છે. ગરીબ માણસ નાહતો માર્થો જાય છે. મારી ઉપર દયા કરજો. સાહેબ, બત્રવાન તમારું સારું કરશે.'

' પાપખાનાનો લોટાનું નામ સાંભળી સાહેબના કાન ચમક્યા અને તે દિવસે ફેસલો મંજૂરવાનો બાકી રાખ્યો.

બીજો દિવસે ફેસલો આવ્યો. નવીનને પાંચસો રૂપિયા દંડ કર્યો. દંડ તો ત્યાં ને ત્યાં બરી દીધો. સુળાનું દરદ સોપે સરી ગયું. તેરી બી ચૂપ ચૂપ મેરી બી ચૂપ-શું થાય બીજું !' લક્ષ્મીચંદે શેઠ વાત પૂરી કરી દરવા.

હું પૂછનાં વાસણ અને પાપખાનાના લોટા વચ્ચેના માનસિક પ્રવાહોના વિચારમાં પડી ગયો.

શિ
યા
ળો

ARUN
HOSIERY
FOR
Comfort & Style

ARUN HOSIERY MILLS LTD.
BHAVNAGAR

NO.

222

આવ્યો અને અરૂણ હોઝિયરી ની યાદ લાવ્યો

દરેક વર્ગને પોપાય તેવી દરેક મકારની દરેક નાતુને અનુકૂળ
સરતી, ટકાવ અને સુંદર

‘અરૂણ હોઝિયરી’

ગરમ તથા સુતરાઉ

સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત
અને મુંબઈના
દરેક વર્ગમાં તેના
અનેકપણા માટે
પ્રિય ધર્મ પડી છે

- મોજા
- ગાંજી ફરાક
- એન્ડો ગાંજી ફરાક
- જાઘિયા
- ચક્રી
- મફતર

વેપારી ભાવતાલ માટે મળેા અથવા લખો

અરૂણ હોઝિયરી મિલ્સ લિ.

અનેકજી ડાયરેક્ટર
વી. સી. દેસાઈ

રૂપાપરી ગેઝ
ભાવનગર

ભગવાન તેવા ભાવ

ગોપાળરાવ વિક્રાંસ

એ આઈના માથામાં ચંચળ જખમ પર પાટો બાંધી હું બહાર આવ્યો પણ એના હોવા પર પડેલા જખમના સ્થિતિને ક્યો ધનવંતરી પાટો બાંધવાને હતો? અથાક માસ ની વીળણા પેઠે આ એકનો એક વિચાર મારા હૃદયકાશમાં વારે વારે ચમક્યા કરતો હતો. ખરતામાં કોઈએ 'જે જે, કોઈએ સાહેબ!' કહી નમસ્કાર કર્યા તેને યંત્રવત મેં સામા નમસ્કાર તો કર્યા, પણ મેં એ નમસ્કાર કેને કર્યા તે પણ મારા જખમમાં ન રહ્યું પ્રાતઃ કાળના ચંદ્રની પેઠે નિરતેજ પડી ગયેલો એ આઈનો ચહેરા અને વરસાદને લીધે ગળી પડેલાં પારિજાતકનાં ફૂલો જેવી એની આંખો, કોઈ રીતે મારી નજર સામેથી ખસનાં નહોતાં. આજ સુધીમાં મેં આના કરતાં ઘણાં મોટા જખમો જોયા હતા અને તેને પાટા પણ બાંધ્યા હતા. ગયે વર્ષે જ નાળિયેરી પરથી પટકાઈ પડેલા પેસા આઈની સારવાર મેં જ કરી હતી પણ આજે એ આઈના માથાના જખમને પાટો બાંધતી વેળા જેટલું મારું હૈયું મૂંઝાઈ જાયું હતું તેથી ધુભરી પેના નાળિયેરી પરથી પડેલા માથાને ડબ્બીને પણ મને ચર્મ નહોતી. એ આઈની જખમે અકસ્માતથી થયા હતા—દુર્ઘટ્ટે થયેલા હતા; આ આઈને પડેલા ધા ખુદ એના પર્તએ જ કરેલા હતા! તોફાનમાં સપાડાઈને કોઈ વડાણુ ફૂલી ગયાતું સંજ્ઞાતો જ આપણે શરીરે રોમાંચ થાય છે; પણ કુટુંબના કોઈ-જાસને લીધે કોઈ જીવાન આઈએ ફૂલે પડી આપણાં કર્મોની હકીકત વાચતાં જ હૈયું ચંચળી જોડે છે! દેવી હરતા કરતાં માનવી હરતા પરતે આપણને વધારે ઘણા પેસા થાય છે. આ આઈના કિસ્સામાં પણ મારા દિલમાં આવી જ લાગણી ધર્મ હતી પડોશીઓના કહેવા પરથી અનુમાન

બંધાતું હતું કે આઈ અતિશય સરસ અને માયાળુ સ્વભાવની હોવી જોઈએ તેમ છતાં એના પતિએ એને રાક્ષસી હૈયું કરી શા માટે મારી હતો? જે માથાને એણે છાતીએ આપીને પપાળવું જોઈએ, એના પર જ એણે લાઠીનો પ્રયોગ કર્યો હતો! એ આઈની આંખો!—સારી ય દુનિયાની ઈચ્છા ધામના નજીક એ આંખો વાટે વહી રહી હતી.

મારા પગ પર ક્યુક કૂદકા મારે છે એવું જાન થતાં જ હું મારી વિચાર-તંદ્રામાંથી જાગ્યો. નીચું તો હું મારા ઘર પાસે આવી પહોંચ્યો છું, અને પ્રિય મોતિયો પ્રેમથી મારું સ્વાગત કરી રહ્યો છે, દાઢ વતી તેને પપાળવો અને મોં વાટે સીટી વગાડવો, પગથિયાં ચઢી હું ઝાલરી પર આવ્યો. મેં પરથી ઝીણું શરે પેડી સાથે કોઈ ખાતું હોય એમ સંજ્ઞાપ્યું: 'જાહે પતિ દેવિ લાલનાં, ત્યાંનાં જન્ય માવના મા.'^૧ સ્મયાનમાંથી પાછા ફરતા આઈની સંસાર જેમ અસાર લાગે છે, તે જ રીતે અસાર મને આ ગીતના શબ્દો જુદા છે એમ લાગ્યું. પેડી સાથે મારી સાગી શાંતા એ ગીત ગાતી હતી કાલે સવારે લમ થયા પછી એ જ શાંતા આ ગીત—'જાહે પતિ દેવિ લાલનાં'—આટલા જ ઉલ્લાસ અને હોશયી ગાયે ખરી? પણ આવા દેવ મણાવા માગતા એક પતિનું મક્કસીકૃત્ય હું હજી પડી પહેલાં જ નજરોનજર નિહાળીને આવતો હતો! મારા મનમાં વિચારોનો વટાળ જાગ્યો. પતિએ કંઈક—ભગવાનને! આ અંશ કાલે આશર્યો? ટાંકણાના ધા સલા વિના પરસ્પર પણ દેવ-પણને પામતો નથી એમ કહેવાય છે, બ્યારે આપણા દિલ સમાજમાં ઓતે ઝૂંડીને એના

૧ સોમને મન પતિ દેવદત્ત છે; તેમના દિલમાં એ વિના ખોટા કોઈ ભાવના દોતી નથી.

જ દેવ મથુવાનો રાજભાગ પતિરાત્રી માટે ખુલ્લો પડ્યો છે ! પથુ દેવપથુનો અંશ જરાય ન હોય તેને દેવ તરીકે પૂજવાનો અર્થ શો ? વિષને અમૃત કહીને મોઝે માંડીએ તેથી શું માથુસ તરફડીને મૃત્યુ પામ્યા વિના રહેશે ખરો ?

પેટી વાગતી અટકી પડી. શાંતા દાદરો જીતરીને નીચે આવતી હોય એવા પગલાં સાંભળ્યા 'હા, શાંતાબેન ! અમને આ પાશો ને !' એટલા યુદ્ધે મારા મોંમાંથી સરી પડતાં જ પ'દાંઓના ઝૂમખામાંથી અર્ધ-ખોલેલું શુભાખ જેમ ડોકિયું કરે તેમ બારણા પરનો પડો સહેજ ખસેડી તેણે બહાર જોઈ લીધું. અને 'અખપડી લારી, હો !' કહેતી સીધી તે રસોડામાં પહોંચી હતું મેઢા પર ચમ્પો. મારી પાછળ મોતિયો પથુ આવી પહોંચ્યો-હોશિયાર વિદ્યાર્થી જેમ કપાટાબેર દાખલા મણી આપે તેમ દાદરાનાં તથુ તથુ પથિયારો એકીસાથે કૂદીને તે ઉપર આવ્યો હતો. કપડાં ઉતારી હતું પેટી (વાળ) તરફ ફર્યો તો ઉપર જ મેં થોડાએક લખેલા કાગળો પડેલા દીકા. શાંતા અંત્રીય પંચમી બજતી હોવા છતાં મરાઠી લેખો લખવાનો એને શોખ છે, અને એના લેખો બોચાના માસિકોમાં છપાય પથુ છે, એ હતું જાણતો હતો. આ પથુ કોઈ નવો લેખ હતો એવી આશાથી મેં એ કાગળો ઉપાખા. ભેયું તો મથાળે લખ્યું હતું : 'એક વ્યવસ્થાત્મક સિંધુ.' ૨ નીચે થોડાએક મુદ્રાઓ ટાંક્યા હતા : (૧) સિંધુ સાચી આવે સ્ત્રી છે. (૨) સિંધુનું પાત્ર સરજીને શ્રી મહારીએ સ્ત્રીઓના કર્તવ્યનો આદર્શ મહારાષ્ટ્ર પાસે રજૂ કર્યો છે. (૩) 'પતિ'એ જ સ્ત્રીઓનું દેવત છે' એ તત્ત્વને અનુસરે જતાવાચક સિંધુનું વર્તન અતિ ઉદાત્ત છે.' વગેરે વગેરે.

૨ 'એક વ્યવસ્થા' નામના કેવિ મહારીના પ્રજ્ઞાવ નાદકમાં સિંધુ એ એની નાધિકાનું નામ છે. દાદરિયા પતિની એક આ. : 'આઈ પત્નીનું એમાં ચિત્ત છે,

આગળ લખેલું હતું વાંચું તે પહેલાં જ શાંતા આ લખેને આવી પહોંચી. 'આવું શું કરતા દરો, દાદા !' એમ કહી કૃત્રિમ રોષપૂર્ણ નજરે મારી સામે ત્રાંસી આંખે જોતાં તેણે ઉમેર્યું : 'આખો લેખ પૂરો થવા દીધા પહેલાં જ ન વંચાય, હો !'

'તારી આ તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો અમારા જેવા ડોકટરોને શી રીતે સમજાય ? અમારે તો 'રોગને જીતતો જ દાખરો' એ સિદ્ધાંત જ ગળથૂંથીમાં જીતરેલો હોય'

'પથુ રોગ અને લેખ બંને કાંઈ સરખા મથાળા !' ડોકું ધુણાવતાં ધુણાવતાં શાંતાએ સવાલ કર્યો.

'જરૂર, બંનેનો ઉગમ અજ્ઞાનમાં જ રહેલો છે.'

મારી આ નવી શોધથી શાંતા મુંઝઈ પડી. આની રકાખી મોઝે માંડી એકાદ ઘૂંટો પીધા પછી મેં ચલાવ્યું : 'પથુ શાંતાબેન ! એટલું તો ચોક્કસ કે મારો સિદ્ધાંત કેવળ મહાપથુમાંથી જ નથી નીકળ્યો. આપણે તારા લેખનો જ દાખલો લઈએ. પતિ એ જ સ્ત્રીઓનું દેવત છે, એ સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરવા તું તૈયાર થઈ છે. મથુ નર્મ સુધી તું પરણી નથી ત્યાં સુધી જ તને એ આદર્શ મોઢક લાગે છે. ન્યારે એ બધું અનુભવમાં ઉતારવાનો વારો આવશે ત્યારે તું જોઈશ કે એ દેવોમાંથી શક્તિ-અરે, નરપિશાચો જ પેદા થાય છે !'

'હા !' એટલા દુઃક વાક્યથી જ શાંતાએ પોતાનો તિપેદ દર્શાવ્યો. બંને જાણે કે એ વિષયની ચર્ચા આગળ ચાલુ ન રહે તે માટે જ તેણે પોતે ગૃહિણી રૂમાલ આણીને મરી સામે ધર્યો. એ રૂમાલની નાનુક ગૂંથણી, એમા ઉતારેલો મોરનો આબેહમ આકાર અને તળિયે 'શાંતા'વાળા અક્ષરો જોઈને મને થયું કે આ ગ્રેમકરી કુમારિકાનું બાવળીનું હાલ જ જાણે આ રૂમાલથી મારી સમક્ષ ખુલ્લું ધરવામાં આવ્યું છે !

‘મેં કહ્યું: ‘શાંતાબેન! આ કમાલમાં એક જ આગી છે.’

‘શી!’ ઉત્સુક બની શાંતાએ પૂછ્યું.

‘આમાં કયાંયે’ જાણે પતિ દેવચિ વાળા અક્ષરો નજરે નથી ચડતાં.’

‘આમ શું કરતા હશે, હાં! ન્યાં ત્યાં તમારે તો ખસ મસ્કરી જ મસ્કરી!’ બને પેટી તરફ નજર ફેરવી બોલી: ‘ઝા મા! જુઓ તો પેવો મોતિયો! વાળ ઉપર જઈને બેઠો છે. તમારા કૂતરાની શી પથ્થુ બલિદારી છે? હાં! હવે મહેરબાની કરી તમે એને બોલાવી શેશો!’

‘હા ને બિચારો ધડીકર ત્યાં બેઠો! બહુ બહુ તો એ પોતાનું ગીત કલામ વગાડે—’

‘જાણે પતિ દેવચિ કુચાલા!’

થોડા દિવસો પછી શાંતાનાં હૃદય થયાં એના પતિ મેટ્રિક સુધી જ લપ્પો હતો; પણ આજના જમાનામાં હામ એ જ દૈવત ગણાતું હોવાથી જમાઈના શુરો કરતાં એને વારસામાં મળેલા દ્રવ્યની જ શાંતાના પિતાના મન પર સ્વાભાવિક રીતે વધારે ઊપ પડી હતી પરંપુરિને શાતા પતિદેવની પૂજા કરવા સાસરે મર્ષ. એનું સાસરું બહુ તો ૨૦-૨૫ માઈલ દૂર હશે. આવશ્ય મદિનાને બીજો મંગળવારે અમે એને ‘મંગળાગૌરી મત’ મટે અમારે ત્યાં તેમની. મેં તેને નેઈ—કાણે જાણે કેમ, પણ મને કાંઈક ખ્યાલ નહોતો કે શાંતાના ચહેરા પર અગાઉની પ્રકુલના નથી. કલામ મારો એ બમ પથ્થુ હોય. મને શંકા થઈ કે પૂર્વેના વેશાબની આંત્રીમાં હવે કાળાં વાદળાંની આછી આછી છાયા પથરાવા લાગી છે.

શાંતા દેવીનું પૂજન કરતી હતી ત્યાં હું

૧ હૃદયએને માટેકે દેવસગાન છ.

૨ મહારાષ્ટ્રીઆમા ૧૨૯૫ પછી પહેલું થાય વરસ સુધી આવશ્ય મદિનાના દરેક મંગળવારે ગૌરીની પૂજા નવવધુ કરે છે; એને ‘મંગળાગૌરી મત’ કહે છે.

ગયો. તેને પૂજા કરતી દેખતાં જ મેં ટોચ કરી: ‘અહો શાંતાબેન! હવે તમારે વળી બીજા દેવની શી જરૂર છે! જાણે પતિ દેવચિ સ્કન્ના! કેમ, સંજારે છે ને?’

જવાબમાં શાંતા સહેજ હસી. પણ એ હાસ્ય અધારમાં કયાંક અગિયારો કમમરો થાય તેવું હતું.

રાતના બાર વાગે મોતિયાને મેં એ સોડી નેરથી ફટકારી લીધી! તેણે નેરથી વો વો કરવા માંડ્યું. ત્યાં જ બાળનું બારણું બોલી શાંતાએ કહ્યું: ‘આ શું હાં! શા સારુ એને મારો છો!’

‘પથ્થુ જો ને, આ પથારીમાં આવીને બેઠો છો!’

‘એને એમ મૂવાની ટવ તો તમે જ પાડી હતી ના!’

‘પથ્થુ એને આખે શરીર ખસ કેટલી થઈ છે!’ મેં હાથેલ કંઈ જવાબ આપ્યો. અને માથે ઝોટીને હું પાછો મૂકી ગયો.

સવારે આ પીટી વેળા શાંતાએ કહ્યું: ‘હાં! હમણાં હમણાં તમારા સ્વભાવમાં જ્યારે ફર થઈ ગયો લાગે છે. પહેલાં તો મોતિયાને કાંઈ સહેજ ‘હાં!’ કરતું તોપથ્થુ તમને કાંઈનું કાંઈ થઈ જતું, અને હવે તો તમે જ એને સોડી લઈને ચૂકવા મંડી પડો છો!’

‘શાંતાબેન!’ મેં જવાબ આપ્યો, ‘કૂતર’ આપણું પાણેલ હોય તોપથ્થુ ખસ થાય ત્યારે તો ખસ જ ગણાવ ના! કાચલાં આપણી વાડીમાં જીત્યાં હોય તેથી કાંઈ કાંઈ એનું અચાણું કરીને નથી ખાતું!’

શાંતાએ તે વેળા તો હશે જવાબ ન આપ્યો; પણ મોતિયાને રાત્રે મેં મારેલો તે એને મર્યું નહોતું એટલું તો હું સાફ જોઈ શક્યો. એક વરસ પસાર થઈ ગયું.

વરસ દરમિયાન અમે શાંતાને કાંઈ નહિ તો પાંચદશ વાર સરેશો મોકલ્યો હશે, પણ એક જ બીજા હારણે પછી તે આવી જ ન શકી, હું પણ મારા વધતા જતા ધંધાની

જાનગમાં ચાંતાને, કહે કે લગલગ બૂલી જ ગયો હતો. ગામડામાં જે 'કુવામાં અણબૂટ પાણી હોય ત્યાં દૂર દૂરથી પણ માણસો પાણી બરવા આવે, તેમ મારે ત્યાં દૂર દૂરના ગામડેથી દંદીએ આવ્યા કરતા-આવતા થયા હતા.

એક દહાડે રાતના નજીકને ગામડેથી તેડું આવતા હું ત્યાં જવા નીકળ્યો હતો. ગરતે જતાં જતાં ચંદ્ર તરફ નજર મૂકી અને મને હસતું આવ્યું. કાલેજમાં બહુતો ત્યારે ચંદ્રનીમાં ફરવા જવાનો મને બારે શોખ હતો. તે વેળા ચંદ્ર વિશે નવી નવી કલ્પનાઓ લડાવવામાં અમ કાલેજાવિદ્યોમાં દરીદ્રાઈ ચાલતી! પણ ધંધામાં પડતાં જ હું એ ચંદ્ર અને એની ચાંદનીનું અસ્તિત્વ જ જાણે બૂલી ગયો! સૂર્યોદય પછી જેમ કકળ જોડી જાય તેમ સંસારમાં પડ્યા પછી માનવીનો કાચપ્રેમ પણ જોડી જતો હશે શું!

નીલમયી ઘેરાયલા માવેક જેવા દેખાતા એક જંગલમાં હું પેઠો. મારી સાથેના માણસ ડોક્ટર આવ્યાના ખખર આપવા અંદર ગયો; હું બહાર દીવાનખાનામાં બેઠો બેઠો ત્યાં ટાગેલા ફાટાઓ જોવા લાગ્યો. એમ કરતાં એક ફાટો ઉપર દરિયા સુંદર ગૂંચેલા રૂમાસે મારું ખ્યાન ખેંચ્યું. રૂમાલમાં મેર આવેબેસે હતો અને નીચે 'ચાંતા' એવા અક્ષરો પણ હતા! આ રૂમાલ તો ખુદ ચાંતાએ ગૂંચ્યો હતો તે તો નહિ! મેં દિલમાં ધરતીકંપ સરખો સખત અંચેકો અનુભવ્યો. ચાંતાનો રૂમાલ અહીં ક્યાંથી આવ્યો! તેડા આવનાર માણસે તો એમ કહ્યું હતું કે એક બાઈ માંદો છે. માંદો પડેલી બાઈ શું ચાંતા પોતે જ હશે!

મારા મનની મુંઝવણ દુરત એટલી ગઈ કેમકે અંદરથી માણસ બોલાવવા આવ્યું હતું પણ મારાં સનેલી બાઈ ચાંતા નહોતી એ તો હું દૂરથી જ જાણી ગયો. એ યોગ્યાની સજવટ અને બાઈના ચહેરા પરનું કૃત્રિમ સૌંદર્ય દેખી મારા મનમાં વહેમ પેડો. બહાર આવ્યા

પછી તપાસને અંતે એ વહેમ પાકા થયો-કહે કે ખાતરી જ થઈ ચૂકી. એ બાઈ એક વેશ્યા હતી! પણ આ વેશ્યાને ત્યાં ચાંતાનો રૂમાલ આવ્યો શી રીતે! પ્રેમના પ્રતીક આપેલી વીંટી ચોટે લિલામમાં નીકળે એના જેવી જ એ દશા હતી!

ઘેર પાંડો ફર્યો ત્યાં વળી બીજી જગ્યાએથી બોલાવવા આવેલ માણસ હાજર હતો. ખુદ ચાંતાના જ ગામડે એક સુચકાને કેસ હતો; બાઈને આડું આવ્યું હતું. એ ગામડેથી મને આ પહેલી વાગતું આમંત્રણ હોવાથી મને સહેજ અભિમાન પણ થઈ આવ્યું. હું છેક થાકી ગયેલો હતો; ચરીર અત્યારે ૨૦-૨૫ માઈલનો પ્રવાસ ખેડવાની ના પાડતું હતું. પણ એ ગામડું ચાંતાનું હતું એ જ કારણે હું જવા માટે દુરત તૈયાર થયો. જઈને બાઈને સુખરૂપ છટાએડા કરાવ્યા; પણ પછી તો સવાર પડે એટલે ચાંતાએનને મળીને જ પાંજ ફરવું એવો મેં નિર્ધાર કર્યો. જમના જીવડાનો વખત થયા અગાઉ જ વહેલી સવારે એક દુકાન ઉધાની મેં ચાંતા માટે એક જીંબી જાતની સાડી ખરીદી મંગાવી, અને ધર જતાવતાર આંખીને સાથે લઈને ચાંતાને સ્થાને પહોંચ્યો. અંદર પેસતાં જ ઢાળિયામાં ગમણુ બાલુ ડાઈ ઝીણું ઝીણું આડું હોય એમ મને લાગ્યું: 'મારે પાંડુર ના! કેવળ મેટ દેલી?' એવાજ અને જલુ પરિચિત હોય એવો લાગ્યો. મે કચ્છા આગળ વધ્યાં જ મેં ચાંતાને દીડી! એ વારીકું વાળતી હતી; ચરીરે જૂનું; મેલખાણું એક સાડું વજ વીંટણું હતું હતું. મોં પરથી શરદાનુભા સામ્રાજ્યનો અમલ કીતરી જઈ ત્યાં વર્ષાનુભા એવો જમાવ્યો હતો! મહણુમાં ઘેરાયલા સુરજ પેડે દષ્ટિ ઉદાસીનતામયી હતી હું એના સામે જોઈ ન શક્યો! અંતરમાં જિંદગી લામણીઓના આવેગને દમાવી મેં સાદ ક્યો: 'ચાંતાબેન!'

‘ઓહો! દાદા તમે? ક્યારે આવ્યા?’

‘હમણું જ, બેન!’

‘હવે મોતિયાને કેમ છે?’

શાંતાએ ચેતાની બહેનના કયાં ખખર-અંતર ન પૂછતાં સીધી મોતિયા વિષે પૂછપરછ આદરી એથી મને નવાઈ લાગી. મેં કહ્યું: ‘બેન! મોતિયો તો ગુસ્સી ગયો. એને ને ખસ થઈ હતી, તે એમ ને એમ પછી તો વધતી જ ચાલી!’

‘છૂટ્યો બિચારો, આ ભવે!’ શાંતાએ એક જાંઠા નિસાસા સાથે ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

‘હું પણ એમાંથી છૂટ્યો!’ મેં હસતાં હસતાં ઉમેર્યું.

‘તમારી વાત સાવ ચાચી, છે, દાદા! પાછળ રહેનાર માણસને પણ મૃત્યુ દુઃખમાંથી છાંડાવતું નથી છે.’

શાંતાના એ બોલ ગોળીમારની પેટે મારા હૃદય સોંસરવા ચાલ્યા ગયા. વાતને વિષય બદલવાને હરાટે મેં તેને કહ્યું: ‘શાંતાબેન! તારા માટે આ સાડી લાવ્યો છું.’

‘લાવ્યા છે તેવા જ સીધી પાછી લઈ જાવ.’

‘બેન! મારા પર આટલો બધો ગુસ્સો?’

‘ગુસ્સો નથી કરતી, દાદા!’ હાંધ્યાં સ્વરે શાંતાએ કહ્યું. ‘ઓઝા બહુ તો ચેતાની જાત ઉપર ગુસ્સો થાય; બીજા પર ગુસ્સો કરવાનો તેમને શો અધિકાર? તમને ખબર નથી, દાદા! જો હું આ સાડી રાખી લઉં તો ‘એ’ મારા પર જાત જાતનાં આજ મૂકે!’

‘પણ હું જાતે જ તારા પતિને એ આપી આવું તો? પછી કંઈ હરકત ખરી? એ બિડકા છે કે નહિ?’

‘તમારે એમને અત્યારે મળવું હોય તો બીજા પચીસ માર્શલન રપેટી રેડી પડે!’

‘કેમ, ક્યાં? પરમામ ગયા કે?’

‘ગેજ નાં છે. કહે છે કે એ બાઈ બહુ માંદી છે.’

આંખે આવેલાં આંસુ છુપાવવા માટે શાંતા મોં ફેરવી ગઈ.

મારા દિલમાં ચચરાટી થઈ

તેનું સાંત્વન શી રીતે કરવું એ મને સ્પષ્ટતું નહોતું. ઘટાટાપ ઘેરાયેલું આશરો ઘોડો વરસાદ પડ્યા પછી જેમ આંધું તીતયું થઈ ગયું, તેમ થોડાંએક આંસુઓને માર્ગ મળ્યા પછી શાંતાનું મન પાછું મારે પડ્યું. મારા હાથમાંથી સાડી લઈને જોવા સારુ એણે ધડી ઉંજેળી. મને દ્રશ્ય એક ઉપમા મૂઝી: સાડી અને બાળકને હાથમાં ઉપાડીને જોવા વિના ઓઝોને નિરાંત જ ન વળે!

‘આ સાડી સાથે ચોળીને ટુકડો નથી!’ શાંતાએ પૂછ્યું.

‘નથી; તારે ભેઈના હોય તો બેચાર બ્લાઉઝ પીસિસ અત્યારે જ બીજા મંગાવી આપું.’

‘ના ના, એ માટે નથી પૂછતી. ચોળી-વિહોણી એકલી સાડી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીને આપ-જીમાં ન આપાય, તેથી પૂછવાનું મન થયું!’

‘ઓહો, એમ છે? અમારી વૈદની ચોપડી-એમાં આવું કશું ન આવે બેન! એટલે મારી ભૂલ થઈ. આ સાડી સાથે આપવાનો ચોળીને ખડ હમણું જ તને મંગાવી આપું.’

‘શી જરૂર છે? એમાં વળી શુભ એને અશુભ શું જોવું તું! દાદા! આ સાડી હું રાખી લઉં છું. તમારી ભાવભરી ભેટ મારાથી પાછી ચી રીતે ઠેલાય!’

કચ્છી વાત આજળ ચલાવવાને હરાટે મેં કહ્યું. ‘શાંતાબેન! હમણું લખવાકારવાનું બધું સારી દીધું છે શું?’

‘પરજો ત્યારે પિતા પુત્રીને ત્વજ દે છે, અને પરજેલી પુત્રી પોતાની સ્વતંત્રતાને ત્વજ દે છે!’

વધારે વાતચીત લેવાવાય તેવું લાગ્યું નહિ. મેં શાંતાની રજા લીધી. વૈષ્ણદેવ એ કિંદુ સ્ત્રી માટે એક રીતે

મૃત્યુ સમાન ગણાય. શાંતિને વિધવા થવને લગભગ ૭ મહિના થયાં આબા 'હના' પણ એ ૭ મહિનામાં 'ખત્યુ' હતું એવું કે હું જાતે શાંતિને મળી શક્યો નહોતો. આથી ત્યારે ૭ મહિનાને અંતે આજે તે અમારે ત્યાં આવતી હતી ત્યારે જાણે એનું મૃત્યુ દેખવાનો સમય આબો હોય એવું દુઃખ મને મનમાં થયું. એની સામે જોવાની હિમત જ નહિ થાય એવી મનમાં બીક હતી, ત્યાં વળી એની સાથે વાતો તો કરાઈ જાય થઈ શકવાની હતી ! આ આપત્તિમાર્ગી છૂટરા સારુ તેને આવવાની વેળા થઈ તે પહેલા જ હું દવા ખાનાનું બહાનું ઠાઠી જતો રહ્યો. દવાખાનાનું રોજનું કામ પૂરું થયા પછી પણ ઘેર ન આવતાં એક બાઈમને ત્યાં જઈ આ પીવાને બહાને રોજાનો ને મોડું ક્યું. મનને જાણે એમ સમજાવતો હતો કે મોડું થશે તો શાંતિ સાથે વાતો કરવા જટલી હિમત આવી જશે ! ઘેર આવતાં આવતા તે દહાડે 'અપગ્રહનિ-પાળ' ગણાય તેવી એકલી સારી તેને ભેટ આપી હતી તે વાત સાંભરી આવી, ને દિલમાં ચચરાટી થઈ. પણ જીવતા માણસને વખત આવી પડે છે ત્યારે તો મને તેમ કરીને પણ કામ બીજી જ પડે છે; એમાં પાછી પાલી થયે ન જ શકે.

જરા પણ પગરવ થયા દીધા વિના હું ઓશરીનાં પગથિયા ચઢ્યો. મેંડા પર મોઈ વાળું વગાડતું હોય એમ લાગ્યું. શાંતિ જ પેટા વગાડતી હતી; પણ અત્યારે 'જાહે પતિ દેવલિ હજનાના વાળું' ગીત વાગતું ન હતું. એત્રણ ભાનટમાં જ દાદરાનાં પનવિષાં જિતરી મોઈ નીચે આવતું હોય એમ લાગ્યું. મારા હૃદયના ધનમારા વધી પડ્યા ! મનમાં 'કેમ શાંતાબેન ! અમને આ પરીતો ને ?' વાળા શબ્દો તુરત સંકીરી આબા, પણ મોં વાટે આજે એ બહાર નીકળે તેમ હતું નહિ; જાતે ધણો બોલકણો હોવા છતાં આજે મારું મોં સુવાઈ ગયું હતું ! શાંતિ દાદર જિતરીને

રસીકમાં વગર બોલે જતી રહી. આજે પગલે હું મેંડા પર ગયો. આજે પણ વાળ પર શેરોક લખેલા કાગળો પડ્યા જ હતા. મેં એ લેંચકી લીધા ને વાંચવા માંડ્યા. વાર્તાની શરૂઆત એક પનથી થતી હતી.

વિધવાનું હૈયું

(એક અપ્રેક્ષ્ય વાર્તા)

'મિત્ર સખી કુમારી કમળાબેન !'

'તારો દિલાસાભરો કાગળ મળ્યો. મારા દુઃખમાં બાગ બળવા તું અલંકૃત ઉત્સુક બની છે એ જાણીને મને શાંતિ વળી છે; મારું અશુભ દુઃખ તો એથી ઓછું ગયું છે. કેટલું બીજી વ્યક્તિ આપણા પ્રત્યે ખૂબ ખૂબ લાગણી લખે, આપણે માથે દુઃખ આવી પડતી તે પણ આપણી ખાતર રડી ઊઠે અગર આપણને મુખ થયેલું જાણી એના દેવામાં દરખાશ લઈ આવે, ત્યારે એવી લાગણીવાળું મોઈ આપણું અંતર માણસ છે એવો ભાવ થતાં મનને શાંતિ મળે છે. પણ બેન ! તને એક સાચી વાત લખી — પણ જો, બેન ! આ કાગળ મોઈને દાંધ જાય નહિ એટલી ખાસ કાળજી રાખજો. તને મારા મળાના સમય છે ! — પણ જો દિલથી ખરેખરી વાત લખવી હોય તો મારે કહેવું પડે છે, કે બેન ! વિધવા થયાથી હું દુઃખી નથી થઈ પણ જીવતાની સખી થઈ છું. આ હેતુલા શબ્દો વાંચતાં તને એમ પણ લાગવાનો સંભવ છે કે આ બાઈ તે માનવી છે કે રાક્ષસી ! પણ બેન ! એક વાત ખસસ માદ રાખજો કે જેનો પતિ રાક્ષસ હોય તે સ્ત્રી આવી રાક્ષસી જ બને છે. 'જે સ્ત્રીનું જીવન પતિ સાથે-એકરૂપ-એકજીવ બની ગયું હોય તે સ્ત્રીને વિધવાવસ્થા ખરેખર મૃત્યુ સમાન થઈ પડે; પણ પતિના લાગણીભર્યા વર્તનને પરિણામે જે સ્ત્રી અધમૂખા જેવી જ જીવતી હોય. તેને તો વેધવ્ય પ્રાપ્ત થતાં નથી જિંદગી મળ્યા જેવું જ લાગે છે. કામ પહેલાં મન વિના પણ સ્ત્રીનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ હોય

છે, તો પતિના મૃત્યુ પછી વિધવાવસ્થામાં તેવું શા માટે ન હોય ? ન્યાં જાને વચ્ચે સાચો પ્રેમ હોય તેમની વાત જુદી છે; ને સ્ત્રીઓને એવું અમીઝરણું સંપાદ્યું હોય તેમનું સુખ તો પાસવાર જ હોય. પણ મને પૂછતી દો તો, મારી જાળતમાં તો વૈધવ્યદશા પ્રાપ્ત થતાં મને તો પાંજરામાં પ્રસ્થાવેલ પંખીને છૂટું મૂકતાં તેને ને આનંદ થતો હશે તેવો આનંદ આજે થાય છે. જેલમાંથી છૂટવા વખતે કોઈ જેલને દુઃખ મચાવું જાણ્યું છે ? બેન ! હવે પછી મારે વાંસામાં સોટીઓના માર અને છાતીમાં ચખ્છોનાં ખાણુનો માર સહેજની બીતિ રહી નથી; સવારથી સાંજ સુધી જેતું આપણે ફરતી પેઠે નાનુકાકીની જાતન કરીએ, તેઓ રાત પડતાં જ કોઈ બીજાને ઘેર ચાલ્યા જતાં હોવામાં ને અગ્નિની હોળા સળગે, તેવી હોળા હવે મારે હૈયે સળગવાનો સભવ નથી. હવે હું સ્વતંત્ર છું. હવેથી એક ભગવાન વિના મારા પર બીજા કોઈની સત્તા રહી નથી ! સગા ભાઈની સાથે વાત કરતાં પણ ન્યાં બીવું પડે, પોતાના મનમાં પણ સ્વતંત્ર રીતે વિચારવાની ન્યાં બીતિ હોય, ને કામમાં સરીર અગર મનને લાલેશ આનંદ ન થતો હોય એવા વૈતરાણો બોલો મનુષ્યની જેમ આજો જ-મારો વણા કરવો પડે-દુનિયાની જાતજાતની અપી કુરતાઓનો હું વિધવા થતાં જ હવે અંત આવે છે. હવે હું મારી જાતપૂરતી સ્વતંત્ર છું.—

કાગળ વાંચવો બધું કરી મેં જાણે નોવું. હું વિચારે ચડ્યો. હજી બે વરસ પહેલાં જ 'સિધુ'ને આશરું આપીએ છું' ગિરફ આપનારી સાંતા જ મું આ લખી રહી છે ! અનુભવથી સર્વોચ્ચ થતાં જ પોપટિયું ગાન હુમસની પેઠે હવામાં ઊડી જાય એ જ નક્કર હકીકત છે. ધરના જીવમોથી ત્રાસી ઊઠેલી

ઓને વિધવા થતાં ખરેખર, આવી લાગણી જ થતી હશે ખરી ! શા માટે ન થાય ? જીવન-પૂછી એ દેશનો હોય, માતિનો હોય અગર વ્યક્તિનો હોય, જીવન અસલા થતાં જ એના તળે કમકાતી વ્યક્તિ જાણે ક્યાં વિનો રહી જ શકે નહિ એવો કુદરતનો કાપડો છે.

આગળ વાંચવા મેં કરી પાનાં પર અખ ટેરવી એટલામાં દાદર પર પગલાં સંજોળામાં. અપથી કાગળો વાળ પર પાછા રાખી દઈ ઊભા થઈ મેં બારી બહાર જોવાનો ઢોંગ આપ્યો.

‘દાદા ! તમારે માટે આ લાવી છું.’ સાંતાના કબજો મારે કાને અચકાયા.

મારું હૃદય કરી મરીમર મૂંઝી ઊઠ્યું. રહેવના પાટા પર કપાઈ પડેલા કોઈ આસ જનનું પ્રેત લમણું નોવું પડશે એવો ભાવ મનમાં પેદા થયો. અતિ બારે રવરે મેં કહ્યું : ‘લાવો !’ સાંતાએ ચાંતો કપ આગળ ધર્યો તે વેળા મેં તેના મોં સામે નોવું. બે વરસ પહેલાં પણ સાંતાએ આ જ ઓરડામાં આમ જ આનો કપ મારા આગળ ધર્યો હતો. માત્ર આજે વાળની પેટી પર મોતિયો બેઠો નહોતો, રેખા ઊપર સુંદર મોર ભરેલો ગૂંથેલ રૂમાલ નહોતો, સાંતાને કપાળે કકુતો ચાંદલો (સોમગ્યચિહ્ન) નહોતો, તેમ સાંતાના દિલમાં પણ ‘મમે પવિ દેવચિ સ્મરનાં વાળા પેલા ગીતનો ભાવ નહોતો ! સાંતા નિશાળમાં ભણતી હશે ત્યારે ‘ભાવ તેવા ભગવાન વાળી કવિતા કલ્પ્ય તે ભણી પણ હશે, પણ સંસારના અનુભવે એના હૈયામાં હવે ‘ભગવાન તેવા ભાવ ની નવી કવિતા કાતરાઈ હોય તો ના નહિ !’

*આર. આર. શેઠની ક. વરણી તાજેવરમાં પ્રગટ થયેલ શ્રી. ખાડેરના નવિલકાસમદ ‘નૂતન પ્રભાત’માં એક વાર્તા

ઈનામ પાઉંડ ૫૦૦

પારકર અને ડેવિસે તૈયાર કરેલું “ઓટોજન” (વનસ્પતિ જન્ય ટોનિક) પહેલા ૨૪ આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવી અદ્ભુત તાકાત અને શક્તિ આપે છે તે સેવાથી આ અથવા પુરૂષ તેમની વય કરતાં ૧૫ થી ૨૦ વર્ષ નાના દેખાય છે અને તેમને યુવાની આવતી જણાય છે. તે ગુમાવેલી નળણી યાદદાસ્ત, શરીરની નળજાઈ, અશુદ્ધ લોહી, પીળી ચામડી, ખેચેની, અનિદ્રા, ચક્રી, મ અથવા શારીરિક થાક વગેરે માટે ધર્તુ જ અક્ષીર છે. તે સેવાથી તમારી ઉંચાઈ ૨ થી ૪ ઈંચ સુધી અને તમારું વજન ૫ થી ૧૦ રતલ સુધી વધી જશે. તમારા ગાંઠની લાલી પાછી આવે છે અને દેખાવ ૧૦૦ ટકા સુધરી જાય છે. તમારાં મુખનું તેજ અને કાંતિ યુવાવસ્થામાં હતાં તેવાં જ થઈ “ઓટોજન” થી તમારાં દેખાવ સુધરી જાય છે તમારી આંખમાંથી તણુખા ઝરે છે. હોઠ અને લાલી આવે છે, સુંદર વાળ હંમેશ માટે કાળા થઈ જાય છે. ખરતા વાળ, ખોડો અને તાલ માટે ઓટો ખાસ કલામશ્ય કરવામાં આવે છે.

ડૉ. એ. પી. પારકર ૧૦૦ થી વધુ વર્ષના એક ક્ષીણ થઈ ગયેલા પુરૂષ દરદી ઉપર અજમાવ્યું હતું. આ અદ્ભુત દવાનાં માત્ર એક માસના નિયમિત સેવનથી ૧૦૦ વર્ષની વયના દર ૪૦ વર્ષ વયના યુવાન પુરૂષ જેવી તદુરસ્તી મેળવી. આ દવાના ઉપયોગથી નટ, નટીઓ વૃદ્ધાવસ્થ થયું ચપળ, યુવાન અને સુંદર દેખાય છે અને ઉમંઝ અને ઉત્સાહથી રંગમ ચ ઉતર મામ કરે છે. જો તેમની છાંદગીની સ્વસ્થાતમાં ઓટોજનનો ઉપયોગ કરે તો તેઓ છાંદગીના છેવટના દિવસો તેમની યુવાની નળણી ચક્રો એવી ગેરટી આપવામાં આવે છે. યુવાની કરમાતી જ નથી અને છેવટ નાની વિદ્યાર્થિનીના જેવી તદુરસ્તી જાળવી રાખે છે. પુરૂષો જો તેમની છાંદગીની સ્વસ્થાતમાં ઓટો પહેરે તો તેમની અગ્રણે આવતી વૃદ્ધાવસ્થા દુર થઈ જાય છે. વાળ હંમેશાં કાળા જ રહે છે મુખ તે છે અને સુંદર સ્વાસ્થ્ય મેળવીને તેની ખરી વય કરતાં ૧૮ માંથી ૧૦ વર્ષ નાના દેખાય છે અને યુવાવતી જણાય છે. તે વીસમી સદીની એક અદ્ભુત શોધ છે અને દુનિયાની આકર્ષી અનુયોજી ઓટોજન સેવાથી ઓગો ગુલાબની કળી જેવું સૌન્દર્ય પાહું મેળવે છે. અને વિદ્યાર્થિનીના જેવી અને આકર્ષક બની જાય છે. ઓટોજન સેવાનું સરૂ કરનાર આ પુરૂષોનું ભારી અતિ ઉજ્જવળ છે. વૈદક શાસ્ત્રોના ઇતિહાસમાં કદી ન થઈ હોય તેવી અદ્ભુત શોધ છે. આજથી જ ઓટોજન સેવાનું કરો અને તેનું પરીણામ જોતા રહો તે સરૂ કરતા પહેલાં તમારું વજન કરો. અરસીમાં લુગો, તમે દેખાવ છો તે બરાબર નેધી રાખો અને ઓટોજન લીધા પછી શું ફેરફાર થયાં તે જો ખાત્રો કરો.

ઓટોજનને દિંદમાં સોડાપ્રીમ પ્લાવવા માટે થોડી મુદત સુધી મુચનાઓ સહિત દર પેટી ની કીમત ૫ રૂ. ૫/- રાખવામાં આવી છે. થોડા સમય પછી તેની અસર દીપન રૂ. ૪૦/- સેવામાં આવશે. આજે જ આ આપો કાગળ કે કાલે અતિશય મોડું થઈ જશે અને લાલની પરિસ્થિતિમાં લખને સ્ટોક મર્યાદીત છે.

ગેરટી-કોષ્ટ પછી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી, વૈદ અથવા બહેર જનતાના કોઈ પંથુ શખ્સ અમારી આ અદ્ભુત દવા નીખજી પુરવાર કરી બતાવશે તો તેને ૫૦૦ પાઉન્ડનું રોકડું ઇનામ આપવામાં આવશે.

નોંધ:-યુવાની આપતી બીજી દવાઓથી તદ્દન ઉલટી રીતે ઓટોજન એ આ જાનની એક શોધ છે જે ઉનાળાની અતિશય ગરમીમાં તેમ જ શીયાળાની અતિશય ઠંડીમાં અથવા કોઈ પંથુ અદ્ભુત દવામાં આ એક સરખા ધાર્મી પરીણામ લાવે છે. તમે જ્યારે ઉનાળાના પ્રચંડ તપમાં મેચુક બની જાયો ત્યારે ઓટોજન સેવાથી અતિશય ફાયદો થશે. અગોએ લાહોરમાંથી અમારી શાખા ખસેડી લીધી અને અમારી ઓટોજન ત. ૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૧૭ થી ઈંગ્લાંડમાંથી ખસેડીને દિંદમાં રાખવામાં આવી.

અણીતા દવાવાળા પાસે અને સ્ટોરમાં વેચાય છે અથવા નીચે જણાવેલા ડોકલેથી સીધું મળી શકે છે
ઓટોજન લેબોરેટરીઝ ડૉ. પારકર એન્ડ ડેવિસ, પોસ્ટ બોક્ષ ૪૪૭, સુન્ડરલેન્ડ

સંગ્રામ

નવલિખ્ય

દૂર દૂર ક્ષિતિજના છેડા સ્પર્ધીનો સમરન પ્રોશ ચૂકલતા વાંસા જેવો પગો દત્તો તાન્ને જ સમામ ખેલાઈ ગયો દોષ, એમ, ત્યાંથી આવતી માનવ-માંસના ગ્રંથભાર-વાળી હવા કહેલી હતી. આકાશના અંતરાશમાં વિદરતા ગુપ્તરાત્રીની પંક્તિઓની પંક્તિઓ એ પ્રદેશના અવાસે વળતી હતી. ગામનાં કૂતરાઓ જે અસ્થિખંડો ખેંચી લાવતા, એમાં પથ્રુ હજી તાજું સુમિષ્ટ માંસ ચોરેલું હતું.

નાનાં નાનાં ગામડાંનાં ખાણસેર ટકુ પર, ખચ્ચર પર, ગદૈલ પર ને કેટલાક તો પોતાના ખજા પર શેષ ધરવખરી લાંબને એક ગામથી બીજે ગામ જતા હતા. એમનાં મોં તાજાં વરસી ગયેલા વિનાશથી ખિલ હતાં. એમનાં ધર-ખાર, કુટુંબકપ્પીલા નાથ પામ્યા હતા. દરેક ગામના પાદરમાં કતીમાનની ચિતાઓ પ્રજ્વળીને દમણી શુદ્ધતી જોવાતી હતી, ને હરએક રથજે યુદ્ધનિવૃત્ત સૈનિકો રૂપશરી લલનાઓ ને રસભર્ષા ભોજનો માટે અવાવા પડતા હતા. ખૂનખાર જંગ ખેડ્યા પછી આવા લોભોપભોગ એમને મન અર્નિ-વાર્ધ હતા.

એક જાંતી ટેકરીના અર્ધા ભાગમાં ચાર સૈનિકો પોતાને સંપોડેલી બે સુંદર સ્ત્રીઓના ઉપભોગ, વિને વાઢાવામાં પજા હતા, ત્યારે એના જીર્ણ વાસ પર આવેલી એક નાની મઠીમાં કિલ્લાના ખુલા ખરખર પર પગો પગો એક મોઢો ખૂમ પાડતો હતો: 'યુદ્ધ, યુદ્ધ, તથાર!'

'સાંતિ, મહારાજ! ઘાતમયી પાણી ઢળા મધુ, હવે એનો ઉપાસ નથી.'

'મુ કહ્યું! ઉપાસ નથી! પાણી ઢળા મધુ!' એ કબખી મોઢો ભેડો દઈ ગયો. 'અરે, પાણી તો પોતાનામાં જલુ' દોષ તો કોણ દોગો સકે એમ છે! લારો મારો મુગટ,

જાંતો કરો ખાપા શવળનો કંઠો. લેપાગ કરો સેનાને! એક દાયકા બંધે બચ્યો. એમાં હવે લાલની જરૂર નથી તથવાર લારો. દહેરો પિટાવો કે રાણોમંત ફરી મેદાન પકડે છે.'

'મહારાજ, સેના શાંતિ કંબે છે. ખાખર માણસ નથી, દેવદૂત છે. દેવે મોકલેલો આવ્યો છે. આપણા વેદપાઠી મહાપુરોહિતજી કહે છે, કે રૂપ' તથા ચંદ વંશના પ્રાચીન વૈરી તક્ષક લોકો તથા યવનો અને બીજા અનાર્ધ લોકો ભારતવર્ષના શાસનકર્તા બનશે. એમ લલિષ્પ પુરાણમાં લખેલું છે. લેખ પર મેખ કેમ મારી શકાય?'

'ને રાણોસંગ એને શાસનકર્તા બનતો નેઈ રહેશે! એમનો હાસ બનશે! જુદા લોકો, જુદી એમની વાતો, ખાખરને એના ન્યોતિપી-એ નહોતું કહ્યું કે મહારાજ, પશ્ચિમમાં મંજળ છે. દારયો, જર્વાખરો ન્યોતિપને પણ પદઢાવી ચકે છે. અરે, શત્રુ, અશ્વ અને સેના-ત્રણ દોષ તો વિષાતાના લેખ પણ ફેરવી દઈ મંત્રોસજ, યુદ્ધ જોઈએ. એ વિના મેવાડનાં દરશન મારે દરશન છે. તા તો જીવતી નથી, પણ માતૃગૃમિ પણ. માતાની જાત છે ને! ખાખરને દરાબ્યા વિના એનો સ્પર્શ નહીં કરું.'

'મહારાજ, શાંતિથી ચોડી વાર આંખ બંધ કરીને પજા રહો તો સાડુ. વેઘ-હડામો ખાપને માટે એ જરૂરી લેખે છે.'

'શાંતિ-એ વેણ મારી પાસે શદયો નહિ. અને આંખ શું બંધ કરું! એક આંખ તો બાઈ પૃથ્વીરાજે તીર માધુ', સારથી બંધ છે: પજુ એથી મારી દૃષ્ટિમાં કઈ પરિવર્તન આવ્યું નથી. હવે બીજી આંખ બંધ કરવી અશક્ય છે. વેઘ-હડામો અંતરના રોમને શું નજે!' રાણા સેમામસિંહે ધારથી બેઠા થવા ચલ દર્શો.

અચાનક નીચેથી એક કઠણ ચીસ સંભળાઈ.

‘જીનો આત્મનાદ !’ યોદ્ધો સફળતા મેળો યઈ ગયો. એના ધાવમાંથી લોહીની શેડા છૂટી રહી હતી એ ગદીના ખૂજ પર જઈને જોયો. ને આત્મનાદની દિશામાં નિહાળ્યું.

શમ શમ ધિજની નાખે : તેવું દશ્ય ! એક યઈ રહેલા સૈનિકોના ટોળાએ એક જીને ખલાસ કરી હતી. એવું યન મોં પર લોહીના રેગાડાવાળું નસાવરથામા એક તરફ પથું હતું. આ દારુણ કંઈ જોઈ ખીજી જી બારે શે ક્કળ કરી ગઈ હતી. ચાર જુવાન સૈનિકો એના વચ્ચે ખેચી એના અગ-પ્રત્યગ સાથે ગલીચ મળક કરી રહ્યા હતા.

ધાવલ યોદ્ધો ખોડગતો પાછો ફર્યો. આખ પર આવી ગયેલા લોહીના પ્રવાહને એણે લૂછ્યો ને ધીરથી તક્તવાર ઉઠાવી. બમણા વેગે એ પાછો ફર્યો. તક્તવારને ઢાથમાં ધુમાળી છુટો ધા ક્યો.

અધિમોના પંજમાંથી મૃત્યુ મેળવીને પથુ છુટકારા ઈચ્છતી જીની ગરદન પર એ સમ-થેર વીજળી વેગે જઈ પડી. છૂટી ગયેલા વાળ-વાળું એવું કપાયેલું ગોરું ગોરું મોં પૃથ્વી પર પડીને બપુંકર બાસ્યું. સિપાહીઓએ અચાનક જીતરી આવેલી સમશેરની દિશા તરફ જોયું.

જિએ ક્રૂત ગદીને કાળો ખૂજ ને સરજ-છાપ કડો દેખાયો.

ધાવલ યોદ્ધો અમિત યઈ ઢળા પડ્યો. થોડી વાર મૂર્છા એને ધેરી રહી એ જાગરી ત્યારે વેલ-હડીમો એને વીંટળાઈ વળ્યા હતા, ને થોડે દૂર એક પાલખી પડી હતી.

‘મહારાજ, કેમ છે ?’

‘કાને ? મને ! સંઘામ જેવું નામ છે, સંઘામ જેવું જીવન છે : એને સુખચાતાની પૃથ્વી કવી ? રે, મેં જીવલ્યા કરી.’

‘શા માટે ?’

‘રજપૂતોની જૂની ધેલજાથી. આતતાથી-એના ઢાથમાં પડી એ બપુંકર રીતે મોત પામે, એના કરતાં મેં એને સુખે સ્વધામ પહેંચાડી. મરવાની રીતમાં પથુ સાડું-નરમું.’

સંજાજના ચહેરા પર શિવ-તાંત્રીની વિભીષણ-રખાઓ હતી.

‘પથુ મહારાજ, એથી એ સૈનિકો ઉશ્કે-રાઈ ગયા છે. આપણી ગદી પર એ ચઢી આંચ્યા છે. મહામહેનતે ખાળ્યા છે. આપને સુરક્ષિત રચણે લઈ જવા પાલખી ને સૈનિકો તૈયાર છે.’

‘ક્યાં છે સુરક્ષિત રચણ ? જીના ખૂજખા-માં પથુ સુરક્ષિતતા દેખાતી નથી. દેશદ્રોહીઓએ દેશની ઈજ્જત શોળી નાખી. આવરા દે, આવવા દે એ ઉશ્કેરાયેલા સૈનિકોને ! હું એમને ઠંડા કરી દઈશ ને યોદ્ધાએ ફરી તક્તવાર પકડી. આવેશને લીધે ધામાંથી ધુજળ લોહી આવી રહ્યું હતું. હવે પુવારા છૂટ્યા.

યોદ્ધો ફરીથી મેજાન બની ગયો. મંત્રો-ઓએ જાગરીને એ મેહોશ દેહને પાલખીમાં મુક્યો.

ઉશ્કેરાયેલા સૈનિકો જ્યારે ગદીમાં પ્રવેશ્યા ત્યારે બધું નિર્જન હતું. ખૂજ પર મેકું મેકું એક ધુવડ બપુંકર રીતે મોલતું હતું.

‘અરે, કેવા જંગલી લોહો ! નથી ખાવા-નાની ચીજો, નથી એશદ-મે ચોરતો.’ સૈનિકોએ નિષ્ફળતામાં ઢાથ પજાડ્યા.

એ રાત એમની નીરંસ બની ગઈ. ધુવડો અમ આજુશીતર્યો રહ્યો.

[૨]

અરવલ્લીની શેલમાળા જ્યાંથી ક્ષિતિજમાં બગી જતી દેખાય છે : એવા એક પહાડી મથક પર રાણા સંઘામચિંહ આસાવેશ લઈ રહી છે. વેલોની સારવારે એને કંઈક તાજગી બહી છે : દેહ પગના એથી ઢામાં ઉમેરાયેલા નવા સોએક ઢા પથુ રૂઝ પર આવી રહ્યા હતા. ક્ષતચુંદર ક્ષત્રિય વારે પ્રતાપી દેખાતો હતો.

‘મહારાજ, કેમ કંઈ શાન્તિ લાગે છે !’ વેલે પ્રશ્ન ક્યો.

‘ફરી ફરીને એ પ્રશ્ન ! શાન્તિ ! શાન્તિ ! અરે, વેલરાજ, મારાં પૃથ્વી અને સ્વર્ગ બને

ખગાશો મા. મારા મા જીજ્ઞાસા હોય ત્યારે જ આસાથે રહે.છે. એક પરાજય ને કટકટકું !
જતાં જાયે યુદ્ધ અનિવાર્ય. છેલ્લો ફેસલો
એનાથી. આજ દેશની જરીજ પ્રજા પર શું
વીતી રહ્યું છે ? ખેતરો રોળાય છે. સ્ત્રીઓ
દુઃખાય છે. મંદિરો ખડિત થાય છે. મોરલા
મરણ છે; માનવીને અજ નથી, દોરને ચારો
નથી. '

‘ મહારાજ, એ તો યુદ્ધનું પરિણામ છે. ’

‘ નહિ તો શાન્તિનું શું પરિણામ આવે ! ’

‘ આખાદી. ’

‘ મૂરખા લોકો, ઘોંઘી કરડે તો પેકિપોક
મૂકે છે, તે સમજે છે, કે મરી ગયા. અને
હંદર ઊંધમાં ફેંકીને તમને સજાવી મારે એને
શાન્તિ સમજે છે. આજ તો તમે મરો છો,
પછી સ્ત્રીઓ મરે છે. પછી તો તમે છતરો ને
તમારી સ્ત્રી છવનેમૂએલી બની જશે. તમારા
બાળ વર્ણસંકર બનશે. તમારા દેવ તમારા
બાળના હાથે ખડિત થશે. છવન એ તો સર્વો-
દિત્તો સંપ્રાપ્ત છે. જેઓને તમે સંસારની
અસિદ્ધિ જનાવવા માગશો, તે તમારા બાળ
તમારા નહિ રહે તમારી શાન્તિની ચાદના
એમને નિર્વૃત્તતા લાગશે, સ્ત્રીઓ તમારા દાર
સંતાન જન્માવવા પસંદ નહિ કરે, કારણકે
શાન્તિની પાછળ-મૃત શાન્તિની પાછળ તમે
ઉદ્ધાસવીન બન્યા હશો. હરેક મેવાડીતો દેવ
રુદ્ર ! સંહાર એનો ધર્મ, વિષ એનું પાન
જુજગેષેષત એની પ્રિય રમત. સંધર્ષ એ તો
તાજબી છે. યુદ્ધ જ તમને સાચી શાન્તિ
આપશે. નહિ તો તમારી શાન્તિ એ કાઈ મહા-
યુદ્ધની પુરોગામી જમિયા બનશે. શાન્તિમાં તો
હું દર પળે મરું છું. મારું તો છવન વિષદર્માં-
વિષદ મારા છવનનું ખાતર. સંપ્રાપ્ત મારા
છવનનો ખોરાક ! ’

• ચોદાના મા ફરીથી આવેશમાં લાલજૂદ
બની ગયા. એની મુખમુદ્રા એવી વાચકર બની
અઈ હતી, કે કોઈ સામે જવાબ ન આપી
ચકું. ચોડી વારે એ ફરીથી બોલ્યો:

‘ સજા વાઈએ તાર મારી, મારી આંખ
ફાડી નાખ્યા: એ વેળા હું નિરાશ ન થયો.
અરે, છવનસંપ્રાપ્તમાં દારજીત તો થવા કરે.
સંસાર દારી જઈએ પણ મન ન દારે ત્યાં
સુધી ચિંતા નહિ. ઈશ્વારીય લોકો સામે લડતાં
આ હાથ મલો. એક હાથે એને બે વાર હરાવ્યો.
અરે, તોપના ઝોળાએ આ એક પળને નકામો
કર્યો, જતાં હું નકામો ન નીવડ્યો. શાંતિની
મેં કંખના ન કરી. નિવૃત્ત થવાની ઇચ્છા પણ
ન કરી. કારણકે મારા છવનનું મૂળ વિષદર્માં
દત્ત-સંધર્ષમાં દત્ત-એટલે જ્યાં બીજા નકામા
થાય-ત્યાં હું છવતો રહ્યો. સગી મા નહોતી,
તો અરવલ્લીની શેઝમાળ માતા ખેળા જેવી
લાગી, આ દર્પાંભમાં ધાસે મારા એક નહિ
અનેક મા ફેંકી નાખ્યા, આ કળ્યાએ મને
છવનનું પાન કરાવ્યું. ’

સામેથી મંત્રીરાજ આવતા દેખાયા. એમના
હાથમાં કાગળનો લખેટો હતો. મોં પર મ-
ગીની હતી. સાદૃશ્ય નમસ્કાર કરતાં એમણે
રાણાજીને કહ્યું: ‘ મહારાજ ! આ અત્યાચારો
હવે જોવા જતા નથી. ’

‘ મારાથી તો સોંભળી પણ ચકાતા નથી. ’
રાણાએ જરા તકિયાને એડેલીને ખેસતાં કહ્યું.

મંત્રીરાજને લાગ્યું કે રાણાજી કંઈક શાન્ત
છે. વાત માટે યોગ્ય તક સમજ મંત્રીરાજે
આગળ ચલાવ્યું:

‘ એ અત્યાચારો બધ કરવાનો અમે નિરધાર
કર્યો છે. ’

‘ શાગ્યા. આખરમાં બૂદા રાણાની વાત
સમજમાં આવી ખરી. જપ એકલિંગ ! ’

‘ સરદારોએ, સામંતોએ, સેનાએ બધાએ
મળી એક ખતપત્ર તૈયાર કર્યું છે. શાન્તિ-
ચાહક પ્રજાજનો તરીકે યુદ્ધ બંધ કરવાનું એમાં
ફરમાન છે. જે વાવટોળ આવી રહ્યો છે, એનું
સ્થાપન કર્યું જ છૂટકો છે. નહિ તો મેવાડના
દીવા દોલચાઈ જશે. એ ખતપત્ર પર આપની
સહીની જરૂર છે. ’

‘મારી સહીની જરૂર ! શાન્તિ માટે શાન્તિ-
ના કદા દુઃખનની સહી ! અને એવી શાન્તિ
મેળવી શું રાણા સંગના શયને લઈ જઈ
મેવાહના સિંદાસને બેસાડવું છે ! અરે, જે દુતા-
શનથી ડરી તમે બચવા માગો છો, એ અમ
ધરણીપત્નીથી નહિ બુઝાવ-એવો જમશે. કેણ
છે એ શાન્તિના ચાદો ! મને તેમની પાસે
લઈ જાઓ, હું તેમની મથે વાતો કરી લઉં.’

રાણા પધારીમાંથી બોા કયા, ને મંત્રીઓ
દેરીને તેમને બહાર લઈ જાય, એ પહેલાં
પરિચારકને ખબે હાય મૂધી ખોદાંતતા એ
બહાર ચાલ્યા, બહાર સંતોષ અને પ્રમજ્જનોનું
મોહું રાણું તૈયાર હતું સહુએ તેમને ‘જય
એકલિંગ ! જય રાણા સંપ્રામસિંહની’ એવા
જયજયનાથી વધાવ્યા.

પરિચારકને ખબે રોષ લઈ રાણાએ
ધીરથી કહ્યું : ‘તમે બધા નજીક આવો, મારા
બે સખ્દો સાબળો છો !’

સહુ નજીક આવ્યા. રાણાએ ચલાવ્યું :
‘તમે શાન્તિનો નિર્ણય કર્યો છે !’

‘હા પ્રભુ ! અપદ્વાર ત્રાસ વર્તી મથે અમારા
પર. અમારી દીનદુનિયા બહાસ ઘઈ ગઈ.’

‘એ ત્રાસ આ ગોઝારી શાન્તિથી દૂર
ચશે, તેમ માનો ઠો ! તમારી બોમ પર બીજા-
નું આધિપત્ય સ્વીકારીને મેળવેલી શાન્તિથી
એ દૂર ચશે, એમ માનો છો ! તમારાં દીન
દુનિયાં એથી તમારા હાથથી સરી જશે કે
તમને મળશે ? શેતરજના સોગઠા જેવી હાર-
જીતથી તમે શું એટલા બધા મંઝાઈ ગયા, કે
શાન્તિની આઠમાં સર્વસ્વ અર્પવા તૈયાર થયા !
નીતિ, ન્યાય, સ્વમાન, સ્વતંત્રતા શું તમામે-
તમામ એક શાન્તિને ખાતર વેચવા ચાલ્યા !
એક કવમાં બે ધણી કરશે ! આજ સુધી
મૂડીસર અમ તમે ખાતા હતા, પણ એ તમારું
હતું. કાસે એ તમારું નહિ હોય. મિહાજ દરો
એને મહેરબાનીથી મળેલું હશે. શાન્તિથી મળેલું
રાજ્ય સુરાજ્ય નહિ થાય, પરસેવા વગરનું અમ
નહિ પડે.’

રાણાએ વિશેષ દહાર થયા. આમળ બોલવું
ચાર કપું : ‘આપણી જૂની કહેવત જાણો છો
ને ! ડોરીના મરવાનો દર નહિ, પણ જમ મર
નેઈ જાય તેની ચિંતા છે. તમે શાન્તિ માગીને
જમને મર બતાવશે. હજી કદું છું. વીરવથી
મરજો. તમારી આખમાંથી જવાંમદો જમથી
જીરો ખુવાર થાને-પણ અમીરથી. ચાલો સજમ
દો. દિણાપેલી એ નારીઓને બોલાવો. આપ-
ણને એ વિજયનિલક કરે. જીવનને સંપ્રામ
માનજો. આઓ વખત શાસોશાસની લર-સેથી
જ જીવન ટકવું છે. રક્તસંચાર પર જ આણ-
સંચાર છે. વિમદમાં જ સર્જન છે. તમે જન્મ્યા
ત્યારે તમારી માતાએ કેવો વિમદ બેસ્યો
હતો ! એ વેગા શાન્તિ છુટી હોત તો ! સતત
સાવધ રહો, સાદરી રહો, સજમ રહો ! યુદ્ધને
આમંત્રીશો મા ! આભા પછી આનાકાની કરશે
મા ! આ ભૌતિક વિમદો પર જ આધ્યાત્મિક
ઉત્પત્તિ છે.’

સૈનિકો ને પ્રમજ્જનોનાં મોં નવા સાદસથી
ચમકા રહ્યાં. રાણાએ પોતાનું વક્તવ્ય આમળ
ચલાવ્યું : ‘બહાદુરો, કોઈ પણ જાનિતું પતન
એના પરાજયમાં નહિ-પણ એની નામદાર્ઢિમાં
છે. મદંપણું કરી બૂકશે નહિ. સંતાનો, મેવા-
કની જમિ પર પરદેશીઓનો પગપેસારો થાય,
એમને દૂર કરવાની તાકાત યુમાવી મેસો, તો
પણ મનથી દારશે નહિ, પ્રતિજ્ઞા લેજો, મૃત
લેજો, સારું ન ખાશે, નંઓદશે, ન પહેરશે.
માના જેટલી જ માતૃજમિની પત ગખજો, માનું
નાતરું ન હોય-અને તે પણ સગા દીકરાના
હાથે તો ન હોય. ચાલો, એક એવું વચકર્મ
કરીએ-જે આપણી આવની પેટીઓને પણ
પ્રેરણા આપે. ચાલો સહુ તૈયાર છો !’

‘તૈયાર છીએ.’ ગગનમેદી નાદ જીઓ.

‘તો કાસે પૂરું દરવાજો સહુ સજમ મથને
આવે. બિધાના પ્રકાતે રણરૂચ શરૂ થશે. જય
એકલિંગ ! કાસે રાણો સંગ નાસ પામશે-
મેવાડી વીરો મરી અપશે, એની બીજ અનેક
વીરોને જન્માવશે.’

‘જ્ય એકલિંગણ!’ સામે પ્રતિધોષ થયો. રાણાજીના બામાંથી ફરીથી લોહી ટપકતું શરૂ થયું હતું.

[૩]

અંધારી રાતના નિશાતારકે શાન્તિઆહુતે અને વિમલપ્રેમીઓની ભારે પ્રવૃત્તિ આખી રાત નિહાળી રહ્યા.

શાન્તિઆહુતે શાન્તિ સાટે કૃતનિશ્ચય હતો. રાણાજીની ખનાવડી સહી સાથે શાન્તિનો સંદેશો સંપન્ન થઈને કાસદ ઊપડી ગયો. હવે શું! રાણાજીને નવું પગલું ભરતાં અટકાવવા જોઈએ, પણ કેમ અટકાવી શકાય? વાપના મોમાં ઢોણ જમ? ત્યારે શું મંત્રીમંડળની વાતને સવારે વિમલનો આરંભ કરાવીને કાવતરું ડગવવી? અને તો સરદાર પર ખડો રહેલો કાળદત્ત જોવો થતુ શા શા બુલ્લમ ન થુમરે?

મંત્રીમંડળે સર્વોત્તમતે નિર્ણય કર્યો. સવારે વિમલદૂત શેઠવાનો. અને એની જવાબદારી મહામંત્રીને શિર, નાખી.

વિમલમાં જ રામનાર રાણાજી તો ભારે ઘેસાહમાં હતા. થા પરથી પાટા દૂર કરીને પીવાની તમામ દવાઓ ઢોળાને બખતર જોવા બેઠા હતા. એમની પાસે શાન્તિનો શબ્દ લઈ ને જવું એટલે મરતકનો સરતો સોડો કરવો!

મંત્રીરાજ બમબા: ‘સાહે બુદ્ધિ નાહે. આ ડાસો દેસને રસાતાળ લઈ જશે, એનું નિર્માણ થઈ ચૂક્યું છે, પણ બીજાને.....’ દૂર દૂર શિયાળની લારી સંભળાણી. ચીંધરીનો સ્વર આવ્યો. ધુવડ જાણે કંઈ કહેતું હતું. મંત્રીરાજના મોં પર બપંકર નિશ્ચયની રેખાઓ તણાઈ.

એક સુવર્ણખાસો લાવવામાં આવ્યો. વેલ-રાજની દવાઓ સાથે કોઈ સંદેહ બૂઝી એમાં બળી ગઈ. થોડી વારમાં એ ખાસો રામજી પાસે મોકલાયો.

મેલાકનો રાજવંશ એવા ખાલાથી કરે? રાણાજી મટમટાવી ગયા. ભારે તાજગી! ભારે સ્ફૂર્તિ ને અમાનક રાણાજીને પેટમાં વાદ ઊપડી.

સહુ એકઠા થઈ ગયા. આખી રાત સારવાર કરી.

વહેલી સવારથી પૂર્વ દરવાજે થોડાનાં જુથ એકઠા થઈ રહ્યાં હતાં. રાણાજીની જ્ય પોકારાતી હતી. એટલામાં સંદેશો આવ્યો: ‘રાણાજી સ્વર્ગવાસી થયા.’ સંભામ બધ. ‘શસ્ત્રધારીઓએ ઉડાવેલાં શસ્ત્ર ઢોંઠાં મૂકી દીધાં.’

સંભામનું અવસાન થયું: શાન્તિનો જન્મ થયો. મેલાકનો ધીતિદાસ નવી રીતે લખાવો શરૂ થયો.

અનેક રોગની

એક જ દવા

જીવનધારા

ગોલેરા, ચંપદણી, ઘરડી, દામ, પચ, માયુ તથા જનનનો દુઃખાવો, પાણીવહાર, સંધિવા બદ્ધિત, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, આસ, દમ, હાંત-હાઠમાં કળતર, ગેરી કંખ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોલાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, રુગ, પેટ-પેડુનો દુઃખાવો, અનુકંચ, દરેક જાતના તાવ, થા પડવો, લોહી ન કળતું પ્ત્યાદિ અનેક જાતનાં દરોગમાં તેમ જ રેલ્વે, સ્કીમર થા મોટરની મુસાફરીમાં તાકાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઓષધિ. કિમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૧૧૦ થો. જુડું

દરેક ડોકલે મેચાય છે.

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક ‘જીવનધારા’ નં. ૩૦૨

જી. એન. શેઠના : નડીઆદ

Freedom

As one nears the shores of America coming from across the Atlantic one of the most inspiring sights is the Statue of Liberty. It not only serves as a cheering beacon to the mariner but also symbolises the hopes of millions of downtrodden humanity who have left the Old World for the freedom of a new life in a new clime—freedom from want from fear and from oppression.

Of all freedoms however the greatest is the freedom from disease. The healthy or poor—for want of this freedom are changed to sick and diseased whose lives are useless to themselves and to the world. Freedom from disease is therefore the freedom which everyone should strive for.

Cipla Laboratories are devoting all time and attention to the production of high quality drugs and medicines for the relief of mankind thus striving for freedom from disease. In quality efficiency and high standard of production of medicines Cipla is equal to the best. Scientific methods of production and constant research lead to progress. This is the motto followed by

Cipla
REMEDIES

EQUAL TO WORLD'S BEST

અમરજી દીવાન [નાટિકા]

ધૈર્યકલ્પ

પાત્રો : રાજા, રાજાજી, તેજસિંહ, રણભદ્ર, અમરજી, રામજીભાઈ વગેરે.

સ્થળ : 'મીરતા' નાં મહેલમાં આવેલા કોઈ પણ એક આખરી નાનીશી બારાની ઝૂંપડી.

સમય : આજથી પચાસસાઠ વર્ષ પહેલાં સંન્યાસ લગ્નસમય અને નવની વચ્ચેનો.

[દરમિયાન થાય છે ત્યારે રાજા, બારેક વર્ષની ઉમરનો, ઢીલમાંના દેવતાને ફૂંક મારી સચિત કરતો જણાય છે. એ સિવાય બારણામાં એક કાઠીનો ખાટો, ખૂબીમાં પાણી અને તેની બાજુમાં લટકતું ખાલી થીંડું પણ નજર પડે છે-અમલી તરફ અંદર આવવા માટે ખાટું છે-એ લટકું છે. કાંઈ જગત્તું ચોરસ ઠોઢિયાવાળું ફાનસ બારણામાં ઢાંખા પડેલાય પાડી રહ્યું છે. સ્પેજ મુઠિયા પીળા પ્રકારથી લગાવેલું છે. બહાર બાળીને રહી ગયેલા વરસાદનાં નેવણો અવાજ આવે છે અને સામે પર્વત ફૂંકાય છે તેની હિસોટી પણ સંભળાય છે.....અડધી મિનિટ સુધી તપ્તા પર, ઉપર વહુંવેલા વાતાવરણ સિવાય કશીય અવાજ નથી, પછી પત્થરનો અવાજ સંભળાય છે અને રાજાજી, પોણેસોએક વર્ષનો ટેસો એક ફટિલ ધાબણી ખસે નાખીને લાકડીને ટકે રાખી વરફાળી, કે જે થતી અંદરનો બાજ છે, તપાંધી આવે છે.]

રાજાજી : (પહેલાં રાજા તરફ અને પછી બહાર ભેટતાં) બહુ કારમી રાત છે, નહીં! (રાજા પાંખે બેસે છે અને તેને પણ ધાબણી ઓઢાડે છે.)

રાજા : (દેવતાને સંમરતા) હા... ને પાછું ઢિગેય પડે છે.

રાજાજી : કેમ જલ્દી કાંઈ ઓછું રહી ગયું હોય! (ઢીલ સરખી રીતે ઓઢવતાં) આવી રાત તો કોઈ વખત બાળી નથી. અધારું પણ કેટલું છે! કેટલું બાળાય એમ નથી.

રાજા : આપણે ક્યાં ભેગોય છે!

રાજાજી : (બારણા તરફ ભેટતાં) અહીં બારણે દીવો મૂકીએ તો!

રાજા : શું ભેગાને! (ચોડી વાર પછી) પણ આપા, તમને બાઈના કાંઈ વાવડ તો નથી મળ્યાને! (રાજાજી તરફ તાકીને) હે, મળ્યા લાગે છે.

રાજાજી : ના રે ના... (નિસાસો નાખી) એવી નસીબ ક્યાંથી! આ તો મેં કાણું કે દીવો બાળીને છીં આવે, તો જલ્દીએ તો ખરા કે જ્યાં હેપણેમ છે.

રાજા : ના ના...આપા...બાઈએ તો એમ કહ્યું'તું કે મેં ઇચ્છારે કે પછી દીવો મૂકેના.

રાજાજી : છં વાત ખરી, પણ આ કાળે ચત્રમાં કશય આપણાથી એના દીવેના ઇચ્છારેના સંજગાથો હોય તો!

રાજા : એની કામ તમે શું ભેગાને કરો છો! તમ તમારે એણે કાણું છે એમ જૂં કરો ને! (ચોડી વાર પછી) ત્યો બેચાર ઠોઢિયાં નાખો.

રાજાજી : મેં તો અને દીકરા, મારો જીવ કેમ હાથ રે! અને બહેમ આવે છે કે નહીં આજે કાંક નરાજીતી થાયો. (પવનનો સુસવાટો સંભળાય છે) ભેગો, કેવો કાળ ભેગો વા વાય છે! કોંઈ આપણો આટલો ગાતરું આવું હોય, અને એને આપણે ધરમાં આવવાની ના પાડી દોય, તેથી આખો વખડો રેતો હોય એવું લાગે છે.

રાજા : શીઘ્રે દખી ચાવ તો, આપા! માટે કાણું મારો ને...ત્યો, નાખો બેચલ ઠોઢિયાં.

રાજાજી : (એકાદ-બે ઠોઢિયાં હાથમાં લઈ તેમાંથી એકને ઢીલમાં નાખતાં) જનમ ધરીને મેં પાઈ દી આટલું કુખ. (બહાર કશીય અવાજ થાય છે) હે! મેં શું!

[બંને જણા વાતચીત વચ્ચે લાગે છે]

રાજુ : ઈ તો વા વાય છે...બીજું કંઈ નથી...આવી રાતે તો જોના હી ફર્યો હોય ઈ
અંકાગિયો જ ધરતી બહાર નીકળે. (રાજીંગ બીજા ઊંઘિયાં વતી દેવતા સંકાર છે) તમે
જોયું ને આપા, કે આજ તો માર્ગે કાષ્ટના આવરણવરો મ નથી.

રાજીંગ : હા માણ...પથ આમાં નીકળે વ કાણુ ? (ઘોડી વાર પછી) બગડે આહીરાનાં થોમાં
થોડાં નીકળ્યાંતા...પછે એક સાધુ નીકળ્યો'તો...અને ઠેક સાંજે એક ઝોજુલરાણું વેણડું
જૂનેગઢ કાર મયું. હારે બે આરખડા અસવાર હતા.

રાજુ : આરખોનાં બીજાં થોડાં તો રોતાં બલાણાં ને !

રાજીંગ : ના રે ના (ડોકું ધુણાવે છે) મારમ તો આખોય ઉજળડ છે. જતિના માયા જેવો...
પણું રોજી, તને લાગે છે કે બાઈ આવે !

રાજુ : એમાં મને શું પૂછો છો આપા ? મને શું વધારે ખચર પડે તમારા કરતાં !

રાજીંગ : ના, એમ તો નહીં પથ...

રાજુ : હું તો એટલું જાણું છું કે પાંચ હી પહેલાં ખરે બપોરે બાઈ આવ્યો'તો. કે'તો'તો કે
ત્રણ હીથી ખાણું નથી. પછી બટકું રાટલો મેં આપ્યો...અને ખાધો તો ખાધો ને
પાસે ભાગ્યો.

રાજીંગ : હું કહું છું ને કે આજ ઈ આવવો જોવે.

રાજુ : પથ ગઈકાલે મીસતના વાવડ હતા. ઈના સપાઈયું ઘોડો કરતા હશે એટલે હજી
બાઈ નથી આવી ચકપો.

[બહારથી ચિમાળની લાગી જેવો અવાજ સંભળાય છે]

રાજીંગ : (અમીને) રાજુ, બેઠા હોવા એકદમ તેજ કર.

રાજુ : (બીજો ચર્તા) પથ આપા ! અવાજ તો આયમથી કારથી આવ્યો.

રાજીંગ : (લાકડીના રેકાથી ઝડપથી બીમાં ચર્તા) હું કહું એમ કરને-આં ઝોલી કાર ઈ
સાળા ફૂતરા મૂવા હશે ને એટલે...સમજ્યો ! (રાજુ હીવો તેજ કરી, આરણા તરફ
જાય છે) બીજો રે બીજો રે આં કપાં હીવો લઈ જાય છે ! (હીવે રાજુના હાથમાંથી
લઈ ખારણા પાછળી મૂકતાં) આખો મલક બાળે એમ હાલ્યો તે ! (પોતે ખારણા આડો
બીજો રહી) ને ઝોલી હીજ અંદર મૂકી આવ.

[રાજુ હીજ અંદર મૂકવા જાય છે અને રાજીંગ આસ્તેથી કમાડ પર અવાજ
કરે છે. કાઈક અંદર-કાજલ યાચ છે અને ઘરવજ ખારણું બંધ થવાનો
અવાજ સંભળાય છે. આવનાર જીવાને ઘોનાં ખાખી કપડાં પહેલાં છે.]

રાજીંગ : કાણુ તેજુ ! ફરી મર્યો છે કે !

[આવનાર તેજસિંહ માફું ઢલાવી 'હા' કહે છે અને ત્યાંજ બેઠા હવાર છે.]

રાજીંગ : (તેના ધરીરે હાથ ફેરવતાં) લગ્યાં તો બધાંય પથળી ગયાં છે; એમ કેમ થયું !

તેજુ : (સાફે અને કાટ ખાટલા પર મૂકતાં) મારગમાં તો બધે ફોજુ પડીયું'તું; એટલે
મારે નહીં તરીને આવવું પડ્યું...પછી પથળુંજ નાં !

રાજીંગ : (ખારણા પાછળથી ફાનસ વચ્ચેવચ મૂકતાં) મારગમાં ફોજુ !...તથે તો કુશ્મનો
આવી પહોંચ્યા. હવે !

તેજુ : (એક કપડું નિચોવતાં) હા, ઠેક ચવની સુધી તો પહોંચી ગયા છે.

રાજીંગ : (ખાટલા પર બેસતાં) તથે તો અમરજીયે બેળા હશે !

તેજુ : અત્રે રણમલ પથ છે. (રાજુને આવેલો જોઈ) હાં રાજુ કેમ હો ! ને અમે તો
મીરના સુવંભેની જેમ જન્મલોમાં રખડીએ છીએ.

રાજુ : (હસતા) પણ કાઈ શિકારી મળ્યો તે હી !

તેજુ : તો આમ (કપડું બેરથી નિચોવતા) નિચોવી નાખીએ. -

રાજુ : પછી સૂકવો પણ ખરા ને ?

તેજુ : એને પછી બીજી કશી જ જરૂર નો રે.

રાજુ : એ બધું તો હીક મોટાભાઈ, પણ અત્યારે તમે કઈ જગ્યાએથી આવ્યા ?

તેજુ : અત્યારે તો હું મોટેરાથી આવું છું...

રાજીંગ : (વચ્ચેથી) હીક, હીક પણ રાજુ જો, એલા ગરમામાં રાટલા છે તે કાવ તો,
(રાજુ અંદર ગયા પછી તેજુને) જો એલા રાટલા તેવાર છે. તારે ખાવું હોય તો
અહીં ખાઈ લે, નીકર દારે બાંધી જા.

તેજુ : આપા, તમે મારી ચિન્તા શીકને કરો છો ! નસીબમાં નિશંતે બેસીને ખાવાનું લખ્યું
હશે તો ખાશું.

રાજીંગ : એ નસીબની વાત જવા દે. મારે મન તો જવડો રાજુ એવો જ હતું છો,

તેજુ : (હસતા) તો એને પણ મારી બેલો જ મોકલો ને !

રાજીંગ : ના ના, એનાથી હજી એવું કામ નોં બાપ, એ તો હજી બચ્યું છે. કાક ફોસલાવીને
એની કનેથી વાન કાઢવી રહે; એટલો તારે પણ એની સાથે વાતચીત કરતાં બ્યાન શાખતું.

તેજુ : હું એની સાથે કાઈ ખાસ માહેલીની વાત કરતો જ નથી.

રાજીંગ : અરે હમણાં જ હતું એને કે'તો'તો ને કે'તું મોટેરાથી આવ છ !

તેજુ : (વિચારમાં પડતા) એ ભૂલ થઈ ગઈ-પણ હવે હું ક્યાં જવાનો છું છ મેં એને
ક્યાં કહ્યું છે !

રાજીંગ : એટલે ! શું તમે બધાએ જૂનો ઉતારો બદલ્યો છે ?

તેજુ : હા ગીસતના વાવા મળ્યા એટલે (રાજુને કાબલ યતો જોઈ) અમે જમાલપુર કોર
પાવા લઈ ગયા છીએ.

રાજુ : હેં મોટાભાઈ; આંહી આવતાં બહુ ઝુસીબત પડી !

તેજુ : પડે જ નાં ! તથા ગાઉ આલીને નવાં યવનીના પાદરમાં પહેલ્યો ત્યાં તો વરસાદ પાવા
માંડ્યો.

રાજુ : ત્યારે તો સગડ ફેખાવાની બીક ખરી.

તેજુ : બરાબર છે. અને એટલે જ મારે આડબીક બેરોડો ખૂંદવા પડ્યાં.

રાજુ : (ગરબું નીચે મૂકતા) પણ તમને કાઈએ બાળ્યા તો નથી ને ?

તેજુ : ઈ કેમ ખબર પડે ? કારણ કે અમારું થયું ત્યાં સુધી તો સીમ આખીમાં ધોડાવાળા
કળાતા'તા, અને યવની પાસે તો આખી ગીસત પડી હોય એમ લાગતું'તું; એટલે ત્યાં
તો અહીં જ ફરકે એમ નો'તું...

રાજુ : અને એટલે તમે આડબીક બેપડયા.

તેજુ : હા...જો કે એક ચપાઈ મળ્યા'તો, પણ પછી તો બધું જરાજર હતું.

રાજુ : હેં !...ઈ કેમ જન્યું ?

તેજુ : કાવ'તો'તું. મેં એનાં કપડાં ને જોડા પે'રી લીધા, એટલે પડી કળાવાનો કે સગડનો
લે જ નહીં.

રાજુ : એના જોડા લઈ લીધા, એમને ! જમણું કપાઈડું ! (હસે છે).

તેણી : (હસતા હસતા,) હા...હા...નોડા...ખરો મરદ નોડા કેમ લઈ લે એની તને ખબર છે ! ચાલો ત્યારે હવે હું જરા ખાઈ લઉં...અને તું મારા સવાલનો જવાબ ગોતી રાખ. (ગરમા આગળ બેસે છે).

રાણી : વખત છે ને બિધી ગયો દરો !

તેણી : (ગરમાનું હાથ ઊઘાડતા) હા...બિધી જ ગયેલો...અને હવે તો એવો બિધી ગયો છે કે ફરી પાછો કોઈ દી બિધાનો નથી, જમવાનો નથી, હું કંઈ નોંધ સહવાનો નથી પથ નથી.

[તેણી શેઠલાલનું બરફ માંદામાં મૂકે છે ત્યાં બારણા ઉપર અવાજ આવે છે.]

બહારથી અવાજ : બારણાં ખોલો.

રાણી : (ધીરથી) તેણી એકદમ ખૂંટી જતાં સંતાઈ જ

બહારનો અવાજ : અરે ! દરવાજો ખોલો છો કે નહીં ?

[તેજસિંહ પોતાના કપડાં લઈને સાથે આવે છે.]

રાણી : અરે રાણુ, તું પણ વાકામાં જા.

[રાણુ આવે છે.]

બહારથી અવાજ : કેમ કોઈ ઉઘાડતા નથી ?

રાણી : (બારણું અરધું ખોલીને) કાણુ છો ! હેં ! તમારે શું નોંધ્યું છે ! શું લેવાને કમાડ ખખડાવો છો !

[રાણીને દહાણીને બે માથુસો અંદર આવે છે; તેમના બેક દૂબળો પણ સહેજ ગોરાય પડી ચામડીનો અને તેજસિંહ અંગિયારો છે. તેણે કપાલ ધોડું છે. તેણે પોતિયું અને અગરણું પહેર્યાં છે. માથે પાવડી પહેરી છે તે અમરણ છે અને બીજો આવનાર સયામ સચીરનો. સહેજ સામળા રંગનો, અને બેસે છે. તેણે સુરવાળ અને અગરણું પહેર્યાં છે. માથે સાફો બાપ્પો છે. તે રણુમલ છે-ને બદલાઈને પોલીસ અમલદાર છે.]

રણુમલ : (આનુભાવ) નોંધ છટકી ગયો લાગે છે.

અમરણ : (બારણા પાસે જ બીસો રહી તેણીનો નોડા બતાવતાં) પણ નિયાની મૂકતો ગયો છે.

રણુમલ : (નોડા અને ગરમા તરફ નજર ફરી) ત્યારે તો આપણે એના ખાવામાં ભંગોણ પાણુ. (બારણા પાસે જઈ) અરે સિપાઈઓ ! (ચાર સિપાઈઓ કાબલ થાય છે,) ધરની જલતી લો.

રાણી : (બે હજુ બારણા પાછળ ધકેલાઈ ગયો હતો, તે આગળ, રણુમલની પાસે આવીને) અરે સાખ ! અહીંયાં તો હું રહું છું. હું રાજપૂત છું, અને આ શેઠલાલ પણ હું જ ખાતો હતો.

અમરણ : (રણુમલને આધી અસીડી, ડોસાને) હા...તમે જ ખાતા હતા. અને (બીના નોડા બતાવીને,) આ નોડા કેમ બીના છે ? શું ધરમાં ચૂત્તા વધી પડ્યા છે ? (રણુમલને નિરુત્તર નોંધ અમરણ જરા ધેરા તથા મોઠા અવાજે) જુઓ, ડોસા, મને બરાબર ખબર છે કે હું જાને પકડવા, જાને ત્યાં આવ્યો છું. મને મળેલી ખાતમી તથા મને મળેલો સગા કોઈ દી ખેટા હોય જ નહીં. ખબર છે ને, કે આંદી અમરણ આવ્યો છે.

અવાજ : વીંગમથી અરે...મને છોડી દો. (સિપાઈઓ રાણીને પકડીને આવે છે.)

અમરણ : (રાણીને) આ કાણુ છે ?

રાણી : મારો નાનો દીકરો છે.

અમરજી : એમ ! તો પછી મોટા દીકરા ક્યાં છે ?

રાશ્વોગ : હેં એ...ના...પણ આ તો મારે માટે ખાવાનું લાવતો'તો.

અમરજી : (સિપાઈઓ તરફ જોઈને), ફરીથી તપાસ કરો, આ કાઠના મોટા દીકરા પણ આટલામાં જ હશે ! (સિપાઈઓ જાય છે.) અને દરબાર, (ડોસા તરફ જોઈ) તમે પણ ખાઉંકરા લાગો છો ! આપ આમ આરામથી રાટલા જમો, અને આ બિમારો નાનો એવો હોયો આમની તેનાતમાં જીવો રે ! ધૂળ પડી તમારા જીવતરમાં. (બીંચમાં થોડા ધમપછાડા સંભળાય છે, અને સિપાઈઓ તેલુને પકડીને લાવતાં, રજુમલને) મેં ને'તું' કહ્યું ! (રાશ્વોગને) કેમ ડોસા ! આ જવાન કાણ છે ? (રજુમલને) આ ડોસાને તથા તેના નાના દીકરાને જરા બહાર લઈ જાઓ. (રજુમલના ઇશારાથી સિપાઈઓ રાશ્વોગ અને રાજુને બહાર લઈ જવા પછી તેલુને) કેમ જવાન ! તને ખમર છે કે તું કેવડો મોટે યુતો કરી રહ્યો છે !

તેલુ : મેં યુતો કર્યો જ નથી.

અમરજી : તેં રાજના બહારવટિયાને સંતાડ્યા છે, અને તેમને ખાવાનું પહોંચાડ્યું છે; અને તમે બધા ભેગા મળીને રાજની સામે હથિયાર ધારણ કરી છો. આ જાણું શું યુતો નથી ?

તેલુ : છ...ના. એ બધી તદ્દન ખોટી વાત છે.

રજુમલ : એમ ! પરંતુ આ શપાઈના ભેડા તારી પાસે ક્યાંથી આવ્યા !

તેલુ : હું હમણાં આવતો'તો ત્યારે રસ્તામાં પચા'તા ત્યાંથી મેં લઈ લીધા.

અમરજી : પણ આવી રાતનો શું ક્યાંથી આવતો'તો ? (રજુમલને) આમણે લાચ ક્યાં આગળ જોઈ'તી !

રજુમલ : કવનીથી જરા આગળ.

અમરજી : જવાન, સિપાઈનું ખૂન તેં જ કર્યું છે. એનો પુરાયો મારી પાસે છે. પણ મને તારી જુવાની અને તારા વડે પિતાની દયા આવે છે... માટે તારા બધા મહેમાનો ક્યાં છે એની મને ખાતરી આપીય તો હું તને જીવતદાન દઈશ.

તેલુ : મારે એવું જીવતદાન જોઈ'તું નથી. અને હું તમને એ પણ કહી દઉં છું કે મેં રાજના બહારવટિયાને નહીં, પણ તેમના આયરા વગરના હોકરાને સંધ્યા છે.

અમરજી : શાખાજી જવાન !...એ બીચારાને આકરો તો મળવો જ જોઈએ...પણ તારે ત્યાં નહીં, મારે ત્યાં.

તેલુ : એવો !

અમરજી : (હસીને) મને તો એમ હતું કે તું કંઈક બુદ્ધિયાળો છે.

તેલુ : (હસીને) પણ હવે તો તમારી બીંચ ખોટી પડીને !

અમરજી : જવા કે એ બધી પંચાત...અને તે બધાને મારે દવાસે કરી કે.

તેલુ : આપ એમને રાખીને શું કરશો !

અમરજી : બહારવટિયાઓ એમને માટે ચર્ચિત જ મારે દરણે આવશે.

તેલુ : ટ હું...ઈ નઈ બને.

અમરજી : કેમ !

તેલુ : મેં એમને વચન આપ્યું છે.

તેણી : (હસતાં હસતાં,) હા...હા...જોડા...અરે મરદ, જોડા કેમ લઈ લે એની તને ખબર છે ? ચાલો ત્યારે હવે હું જુરા : ખાઈ લઈ...અને હું મારા સવાસનો જવાબ ગોતી રાખ. (ગરમા આગળ એસે છે).

રાણી : વખત છે ને જાંઘી ગયો હશે !

તેણી : (અરમાનું ઢાંકણ ઉઘાડતાં) હા...જાંઘી જ ગયેલો...અને હવે તો એવો જાંઘી ગયો છે કે ફરી પાછો કોઈ દી જાડવાનો નથી, જાડવાનો નથી, હું કોઈ જોઈ સકવાનો નથી.

[તેણી રાહવાળું બહાર મોકલે છે ત્યાં બારણા ઉપર અવાજ થાય છે.]

બહારથી અવાજ : બારણું ખોલો.

રાણી : (ધીરથી) તેણી ! એકદમ ખાતી ગંજીમાં સંતાઈ જા.

બહારનો અવાજ : અરે ! ફરવાનો ખોલો છો કે નહીં !

[તેજસિંહ પોતાનાં કપડાં લઈને સરાઈ બધ છે.]

રાણી : અરે રાણુ, હું પણ વાશમાં જા.

[રાણી બધ છે.]

બહારથી અવાજ : કેમ કોઈ ઉઘાડતા નથી ?

રાણી : (બારણું અરધું ખોલીને) કોણ છે ! હેં ! તમારે શું જોઈએ છે ! શું લેવાને કમાડ અખડાવો છો !

[રાણીને હાથીને જે માથેસો અંદર આવે છે ; તેમના એક ફળેલો પણ સહેજ મોરસ પડતી ચામડીનો અને તેજસ્વી અંગિયારો છે. તેનું કપાળ મોટું છે. તેણે પોતિહું અને અંગરથું પહેવાં છે. માથે પાંખ પહેરી છે. તે અમરછ છે અને બીજો આવનાર સચક્ષા સચરીરને, સહેજ યામળા રંગનો, અને જીવો છે. તેણે મુરવાળ અને અંગરથું પહેવાં છે. માથે સાફે બાંધે છે. તે રણમલ છે-ને નૂતનબદો પોલીસ અમલદાર છે.]

રણમલ : (આનુબાજી) જોઈ છટકી ગયો લાગે છે.

અમરછ : (બારણા પાસે જ જીભે રહી તેણીના જોડા ખતાવતાં) પણ નિયાની મૂકતો ગયો છે.

રણમલ : (જોડા અને ગરમા તરફ નજર કરી) ત્યારે તો આપણે એના ખાવામાં લગાણ પાડ્યું. (બારણા પાસે જઈ) અરે સિપાઈઓ ! (ચાર સિપાઈઓ હાથલ થાય છે.) ધરતી જડતી લી.

રાણી : (જે હજુ બારણા પાછળ પકડેલાઈ ગયો હતો, તે આગળ, રણમલની પાસે આવીને) અરે સાખ ! અહીંથી તો હું રહું છું. હું રાખૂત છું, અને આ રોટલા પણ હું જ ખાતો હતો.

અમરછ : (રણમલને આધો ખસેડી, ડોસાને) હા...તમે જ ખાતા હતા. અને (બીના જોડા ખતાવીને,) આ જોડા કેમ બીના છે ! શું ધરમાં ચૂવા વધી પડ્યા છે ! (રણમલને નિરુત્તર જોઈ અમરછ જરા ધીરા તથા મોઠા અવાજે) જુઓ, ડોસા, મને મરાખર ખાવર છે કે હું કાને પકડવા, કાને ત્યાં આળ્યો છું. મને મળેલી ખાતમી તથા મને મળેલો સગડ કોઈ દી ખોટો હોય જ નહીં. ખબર છે ને, કે અહીં અમરછ, આળ્યો છે.

અવાજ : વીંઘમાંથી અરે...મને છેડી લો. (સિપાઈઓ રણમલને પકડીને આવે છે.)

અમરછ : (રાણીને) આ કોણ છે !

રાણી : મારો નાનો દીકરો-છે.

અમરજી : એમ ! તો પછી મોટા દીકરા ક્યાં છે ?

રાણીગ : હેં એ...ના...પણ આ તો મારે માટે ખાવાનું લાવતો'તો.

અમરજી : (સિપાઈઓ તરફ જોઈને), ફરીથી તપાસ કરો, આ બાઈના મોટા દીકરા પણ બાટલામાં જ હશે ! (સિપાઈઓ જાય છે.) અને દરબાર, (ડોસા તરફ જોઈ) તમે પણ બાઈકરા લાગો છો ! આપ આમ આરામથી રોટલા જમો, અને આ મિચારો નાનો એવો છોકરો આપની તેતાતર્માં જોશે ર' ! મૂળ પડી તમારા જીવતરમાં. (બીજામાં થોડા ધમપણા સંભળાય છે, અને સિપાઈઓ તેલુને પકડીને લાવતાં, રજુમલને) મેં નોંધું કહ્યું ! (રાણીગને) કેમ ડોસા ! આ જવાન શણ છે ? (રજુમલને) આ ડોસાને તમા તેના નાના દીકરાને જરા બહાર લઈ જાઓ. (રજુમલના ઈશારાથી સિપાઈઓ રાણીગ અને રાણુને બહાર લઈ ગયા પછી તેલુને) કેમ જવાન ! તને ખબર છે કે તું કેવડો મોટો થુનો કરી રહ્યો છે !

તેજુ : મેં થુનો ક્યાં જ નથી.

અમરજી : તેં રાજના બહારવટિયાને સંતામા છે, અને તેમને ખાવાનું પહેંચાડ છે; અને તમે બધા ભેગા મળીને રાજની સામે હથિયાર ધારણ કરો છો. આ બધું શું થુનો નથી ?

તેજુ : જી...ના. એ બધી તફાવત જોડી વાત છે.

રજુમલ : એમ ! પણ આ કપાઈના જોડા તારી પાસે ક્યાંથી આવ્યા ?

તેજુ : હું હમણાં આવતો'તો ત્યારે રસ્તામાં પખા'તા ત્યાંથી મેં લઈ લીધા.

અમરજી : પણ આવી રાતનો તું ક્યાંથી ખાવતો'તો ? (રજુમલને) આપણે લાચ ક્યાં આગળ જોઈ'તી !

રજુમલ : કવનીથી જરા આગળ.

અમરજી : જવાન, સિપાઈનું ખૂન તેં જ કર્યું છે. એનો પુરવો મારી પાસે છે. પણ મને તારી જુવાની અને તારા વહ પિતાની ક્યા આવે છે... માટે તારા બધા મહેમાનો ક્યાં છે એની મને ખાતરી આપીય તો હું તને જીવતલાન દઈશ.

તેજુ : મારે એવું જીવતલાન જો'તું નથી. અને હું તમને એ પણ કહી દઉં છું કે મેં રાજના બહારવટિયાને નહીં, પણ તેમના આચારા મચરના છેકરને સંજ્યા છે.

અમરજી : શાબાશ જવાન !...એ બીચારાને આકરો તો મળવો જ જોઈએ...પણ તારે ત્યાં નહીં, મારે ત્યાં.

તેજુ : એટલે ?

અમરજી : (હસીને) મને તો એમ હતું કે તું મંછક જુદિયાળો છે.

તેજુ : (હસીને) પણ હવે તો તમારી જીક ખોટી પડીને !

અમરજી : જવા કે એ બધી પચાત...અને તે બધાને મારે હવાસે કરી દે.

તેજુ : આપ એમને રાખીને શું કરશો ?

અમરજી : બહારવટિયાઓ એમને માટે ચર્ધને જ મારે ચરણે આવશે.

તેજુ : હું...ઈ નહીં બને.

અમરજી : કેમ ?

તેજુ : મેં એમને વચન આપ્યું છે.

અમરજી : શું સતા ? આ બાપ-દીકરાને મન માની સતા કે માથાસો કાંઈ જ દિસાવમાં નથી.
રામજી : હા...એ જરા નવાઈ જેવું છે.

અમરજી : નવાઈ ? નવાઈની વસ્તુ સમજાવ સારે તેની નવાઈ મટી જાય છે. આઠાવાદી
માથાસ સામે જ્યારે અચકચતાની આંખી દીવાલ ખરી હોય ત્યારે તેનાથી ખીલું શું
બની શકે ? થોડા વખત પહેલાં મને લાગતું હતું કે બહુ બહુ સહેલું છે; પણ હું ખોટો
કર્ષો છું...રજીમલને પણ તેઓએ ફેરવી નાખ્યો !

રામજી : કઈ રીતે ?

અમરજી : તેણે કહ્યું કે આ તમે ન જોએલી દુનિયા છે...અને હું કબૂલ કરું છું કે આ
જાતની દુનિયા એ જોઈ નથી. તમે મને એ મંખી તો નથી જ; પણ એ સાંકે વરજનાં
ડોસા તથા પેલા જુવાન પાસે હું અમરજી સાવ લાચાર થઈ ગયો.

રામજી : લાચાર તો નહીં; કેમકે આપણે તેવું મોટું ઉધડાવી તો ન શક્યા પણ બધે
તો કરી થકીશું, એટલે સતોષ છે !

અમરજી : એ સતોષ મને નહીં ચાલ્યો મને તો હું કાંઈ તેનો ધોખો છે. (કામળ રામજીને
આપતાં) એ બતેએ મને દરાવ્યો, (રામજી બહાર ગયા પછી) અને હવે થોડી વાર
પછી તેમનો એક જ રહેશે.

[અમરજી આંસ મારે છે; રામજી કોઠામાં પ્રવેશ કરે છે.]

રામજી : મારા મોટાભાઈને બચાવો. (અમરજીના પગ પકડે છે.)

અમરજી : (અમરજીને) હું શેષું છે ?

રામજી : (બિરો યજ્ઞને પાછો ખસતાં) કેમ જૂલી ગયા એટલી વારમાં ?

અમરજી : અરે હા. હું તો પેલા બહારવટિયા સત્તાનારનો કાઈ ને ?

રામજી : (આવે છે) રજીમલને કુકમ આપ્યો છે.

અમરજી : તો હવે વાલ મેની છુએ છે ?

રામજી : અરે મારા ભાઈને નહીં બચાવો !

અમરજી : કે પછી ફેરી તોડાન કરે છે ?

રામજી : છ...ના. એ તો તદ્દન ચાલે છે.

રામજી : પણ તમારે જે કાંઈ ચિંતા કરવાની જરૂર હોય તે મને કરે ને ?

રામજી : (ચુસ્તે યજ્ઞને) બહાર જ.

રામજી : પણ આ તો માડું થર છે.

અમરજી : (અમરજી ચાલે યજ્ઞને જરા વિચાર કરીને) તાડું થર તને ગમે છે ?

રામજી : મને તેવું હોય છતાં થર તો મને જ ને ?

અમરજી : તારો કાઈ તને ગમે છે ખરો ?

રામજી : મને છે ને ? થર કરતાં થે વધારે.

અમરજી : તારા કાઈએ ખૂન ક્યું છે, ખગર છે ?

રામજી : મારો કાઈ રાકેને મારે એ ખૂન કહેવાય, અને તમે મારા ભાઈને મારો એ
બહાદુરી કેમ ?

અમરજી : તમે ખગર છે તારા કાઈએ રાજ્યા કુરમતોને સતાવ્યા છે તે ? એટલે તેને કિફા...

રામજી : થરમ નથી આવતી એક જણને કિફા કરવા પાંચ જણા અધૂર લઈને બિચા છે તે ?

અમરજી : એ પાંચમાંથી એકની ગોળી તારા ભાઈને મારી ખસે છે.

રાજુ : પણ એમાંથી એકની બાંક ન પડે એમ તમે કરી શકો તેમ છે.

રામજી : જો તું અમને ખરી દફતરીત કહે તો એમ પણ બની શકે.

રાજુ : હું કહું તો તમે ખરેખર મારા લાઈને ઓડી દેશો ?

અમરજી : જરૂર...અને તને ઇનામ પણ અપાવશું.

રાજુ : તો સાંભળો...

અમરજી : રામજીભાઈ ! આ બધું લખી શ્યો. [રામજી કાગળ ઉપર લખવા મંડે છે.]

રાજુ : મારો લાઈ મોઢેરાથી આવ્યો હતો અને મારા આપાને કહેતો 'હતો કે હવે'

જમાલપુર કોર ગયા છે.

અમરજી : તારો લાઈ રોજ ઘેર આવતો ?

રાજુ : ના...ના... આજ પાંચમે દીએ આવ્યો.

અમરજી : તારો લાઈ તારા આપાને આ બધી વાત કરતો ત્યારે તને ત્યાં બોલો શુંવા દેતો ?

રાજુ : હા...કેમ ?

અમરજી : જો એકરા, [કાગળ રામજીના હાથમાંથી લઈ લેતાં] આમાંથી કાઈ બોલું કશું તો

તમને મળેમે હું ફાંસી દઈશ.

[અમરજી બારણા તરફ જાય છે. રામજી બારણું ખોલી બહાર જાય છે. અમરજી બારણું પહોંચે છે ત્યાં બંધૂકના અવાજ સંભળાય છે. તે ત્યાં જ સ્થગી રહી જાય છે. પાછા ફરીને રાજુ સામે અને પછી હાથમાંના કાગળ સામે જુએ છે; કાગળ ધીમેથી જમીન પર તાપી બહાર ચાલ્યો જાય છે. અંદાજે મિનિટ બાદ રાજીવ કાગળ પાલે છે.]

રાજીવ : (ફૂંજતાં) રાજુ ! સાંભળ્યોને બંધૂકનો ધમાકો ?

રાજુ : (રેતાં રેતાં) અપા...

[એકથી પવન ફુંકારો કાઢવાય છે.]

રાજીવ : શે મા. ઈ અવાજના ઉઠા પડ્યા અને સાંભળી લેવા કે.

રાજુ : (બારણા બહાર જોઈને) ભાઈનું...

રાજીવ : (તેની પાસે જઈને) તારી જેવા અણુસમુદ્ર બાળક રુવે ત્યાં ઠીક પણ કું હવે શેવાનાં આંસુ ક્યાંથી લાવું ?...સરજ આપ્યો ત્યાં સુધી કું એક જુવાનનોંધ દીકરાને બાપ હતો, અને અત્યારે, ધર્મ મારે મરી ફીટનારા વીરનો જન્મમહાતા હું, - મોટા મોટા અમલદારો આવ્યા, સાથે તેમના માણસો અને હથિયારો પણ લાવ્યા. અને તેમની સામે કાણ હવું ? એક જિમ્મો જુવાન, અને બીજો જીવનને કાંઈ બેઠેલો ડોસો. તેઓએ કહ્યું : 'બોલ; ' પણ એમાંથી એકેય બોલ્યા નહીં...તપશ્વી રાખ રાજુ, કે સરજનીય લાંબકરતાને તુચ્છ બનાવી મૂકે એવું તરત દુનિયામાં છે. અને શીખી રાખ, કે આંસુ પાંચ તો એવા કાળે...જીવન અપાવ તો એવા કાળે...ચાલ...આપણે તેને પહોંચાડી દઈએ...નહીં તો બીચારાને ટાક વારો.

[પવન વાય છે અને બને બહાર જાય છે.]

[પડેલો]

આ નાટક ૩૦ મિનિટ સુધી ચાલેલું હતું.

પંચ કથાએ ૧૯૪૩માં જન્મેલું જેમાં નીચે મુજબના લાઈલાઈએ લાગ લીધો હતો.

રાજીવ=નરહરિ બટ	તેજસિંહ=મનવન્દરજી	રાજુ=ચિરીયકુમાર
રામજીભાઈ=સચોન્દ્ર દેવ	રજુમલ=હરિભાઈ કોઠાણ	અમરજી=માણુભાઈ બાસ

આ નાટકને ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ અમરજી સાથે કથા લાગેલું જન્મદું નથી કારણ કે તેનું પરત્વું એક અંગ્રેજ તાર્કિકને આપારે લેવામાં આવ્યું છે.

લતીક શેઠ ધનસખાઈ નહોત્ય, ધનપતિ હતા, છતાં એમની ઉદાર સખાવતોની શેઠની ધનસખાઈની સખાવતોને ઝાંખી પાડતી. આલમનો અભિપ્રાય હતો કે લતીક શેઠની આ જહોજલાલી એ એમના સખી દિલની સુવાસનું જ પરિણામ હતું. પેદીને પગથિયે અને ધરને આંગણે આવેલ તો નિરાશ થઈને ફરે જ શાનો, પરંતુ એક દેશદેશાવર સુધી પહોંચી શેઠનો ઉદાર હાથ લાંબાઈ જતો.

દુનિયા તેમને દાનવીર તરીકે ઓળખે કે સંસ્થાઓના અહેવાલોમાં અને ઇમારતોના સિલાલેખોમાં એમના મુખારક નામનો ઉલ્લેખ થાય એમ લતીક શેઠ ક્યારેય ઇચ્છતા નહોતા. પરંતુ પોતાની સખાવતો દુરુપયોગ એ કદી સાંખી શકતા નહિ. એવા પ્રસંગો બનતા ત્યારે ખરેખર એમના સખી આત્માને આપાત અને સખાવત પોતે જ આખરે એ .. એમને ઉગારી લેતી.

*

શેઠને પેદીમાં પહેલ્યકવા ધોળાશાડી આવી ચર્ધ હતી. શેઠ એમાં સવાર થતા એની પાવડી પર કદમ મૂકતા હતા ત્યાં જ એમને કાને અવાજ આવ્યો:

‘શેઠ ! કુછ દિલા હો અલ્લાહકે નામપે. અલ્લાહ આપકા બલા કરેગા.’ એક ફકીર હરમરી રહ્યો હતો.

પાવડીની ઉપેક્ષા કરતો શેઠનો પગ ફરી ધરતીને હેપે આવી પડ્યો અને શેઠના હાથે કાટના ખિસ્સામાંથી એક સિક્કાને બહાર ખેંચી કાઢી એ ફકીરની હથેલીમાં નાખી દીધો. ફરી કદમે ગતિ પકડી શેઠની કાપાને ગાડીની ગાદી પર ગોઠવી દીધી.

‘શેઠ ! કોઈ જૂનાપુરાના પહેરન બી મિલ જાય તો ગરીબકા કામ બન જાય.’

ધોડા ગાડીને ગતિ આપે તે પ્રથમ ફકીર પોતાની છાંતને ગતિ આપી.

પોતાના જર્જરીત ખમીસની ચાળ આ-અળ ધરી રહેલા ફકીર પર નજર નિતારી બિપક્ષી ગાડીએ શેઠ પોતાની છાંત ઉપાડી: ‘સામકા આના.’

‘બહોત અચ્છા સખીદાતા ! ખુદા આગાદ રખ્ખે.’ ફકીરના દિલમાંથી બીગેલી એ દુઆએ રોમતી ગાડી પાછળ રોક મૂકી.

*

સવારે અમિયાર વાગે લતીક શેઠ એમની પેદીમાં આવતા. એ વખતે પેદીના નોકશા ઉપરાંત કોઈ ને કોઈ ફંક્કાળા કરવા નીકળેલા એમનું સ્વાગત કરવા બેઠા જ દોમ અને પેદીના દરવાજે એકબે સિંખારીઓ એમની નેકા પોકારતા દોમ એ તો વળી વધારામાં.

આને પણ બે જણ શેઠના આમમનની વાટ ભેતા હતા. તેમણે શેઠ આવતાં બિમા ચર્ધ સલામ કરી.

સલામ ઝીલી શેઠ એમની બેઠકે પહોંચ્યા. પછી જરા સ્વસ્થ થઈ એમણે એ મુઠ્ઠાકાતી-ઝોનાં ખગર-અંતર પૂછ્યાં. એ બંને જણા એક મતીમખાના માટે ચંદો જમા કરવા પ્રવાસે નીકળ્યા હતા.

‘હું, આપણી સંસ્થાઓ આટલે વખતે પણ પોતાનું કરી લેવા જેટલી પંચમર નથી થઈ શકતી એ બહુ જ અફસોસની વાત છે.’ શેઠ સહજ નિરાશાભર્યા અવાજે કહ્યું.

‘આપની વાત તો સાચી છે, પરંતુ ત્યાં સુધી આવી સંસ્થાઓ માટે અમુકે રકમ અનામત મૂકવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આમ ફંક્કાળા જારી જ રહેવાના.’

‘એમાં વાક જ આપણી ટૂંકી નજરનો છે. ભેરશીરથી આપણે એક સંસ્થા તો બિભી કરી હઈએ છીએ પણ એના કાપી નિભાવનો

સમગ્ર આધાર આપણે એના નરીજ પર છોડી દઈએ છીએ. ઠીક, એ તો કહો કે આપ ક્યાં ક્યાં જઈ આવ્યા ?

‘જી, હજી ક્યાંય ગયા નથી. આપ જેવાના મુઆરક નામથી જ શરૂઆત કરવાનો વિચાર છે.’

‘જુઓ બાઈ! જે શોભતું હોય એ જ શોભે, પહેલાં મોટા મોટા રોહિયાઓ પાસે જઈ આવો અને એમને પતાવી અહીં આવો; સમજ્યા ને ?’

આવે વખતે કશી જ આનાકાની શેઠ કરતા નથી એવી છાપ મન પર લઈને આવેલા મુલાકાતીઓ નવાઈ પામ્યા.

‘માફ કરજો, અતિથયોક્તિ કે નહામી મર્યાસા નથી કરતો પણ હકીકતમાં એમ તો એકપાત્ર ઓપતી જ આશાએ આવ્યા છીએ.’

‘જુઓ બાઈ! વાત એમ છે કે હેલ્થ એક બનાવથી મારા દિલને ખરેખર આલાત લાગ્યો છે, જેમાં મને પોતાને અંગત રસ લેવાનો છરાદો હતો એવી એક જાહેર સંસ્થાના કાર્યકરો દુઃકાળો બધો જ હલમ કરી ગયા, ન મળે હિસાબ કે ન મળે કિતાબ.’

‘પણ શેઠ સાહેબ! બધા જ સરખા નથી હોતા ને ?’

‘એ તો હું પણ માનું છું. પણ આવા થોડાક લેલામુ અમારા જેવાનો તમારા જેવા માંથી તો વિશ્વાસ જ ઉઠાડી દે ને ! સખાવત એ તો ફરજ છે. પણ એનો ઝેરકેપશોય થતો જોવો એ ખરેખર ક્યામત છે.’

અને થોડી વધારે વાતચીત પછી એમ નહીં થયું કે મુલાકાતીઓએ સહેરના બીજ સખી ગૃહસ્થો પાસે જઈને પછી લતીફ શેઠ પાસે આવવું.

સાંજે ફરી પાછો પેલો ‘ફકીર હાજર થઈ ગયો. શેઠ એને એક માંડ ત્રણ ધાણુ આપેલું’ નવું ખમીસ આપ્યું.

‘સખી શેઠ! ખુદા તેરા દે જલ્લનમે’

જરા કરે.’ ખમીસ લેતાં લેતાં ફકીરે દુઆ લીધી અને ધરમાં પાછા ફરતાં શેઠને એક નવું અરજ કરી; ‘શેઠ સાહેબ! ગરમીકે દિન હમ ધૂપમે’ પેરે જલ જાતે હમ ફકીટ્ટી જુતિય દિલાદો, મિરકીન પહેન કર દુઆ કરેગા.’

‘કય આના.’ શેઠે વાપરો આપ્યો.

‘ખહોત અમઝા, અલ્લાહકે ખારે ! હમ દાતિમ જપસા દિલ પાયા હપા !’

ફકીર ત્યાંથી નીકળાને સીધા પહોંચ્યો જૂનાં કપડાં લેનાર-વેચનાર પાસે.

‘શું લેવું છે સાઈનવાલા ?’ કપડાવાળાએ ખમીસ આફ અવજી’ તપાસતાં પૂછ્યું.

‘તમારે શું આપવું છે ?’ આસપાસ એ નજર ફેરવી ફકીરે શુદ્ધ ગુજરાતીમાં પૂછી નાખ્યું.

કપડાવાળાએ ખમીસને ફરી તપાસતાં કહ્યું ‘કાપડમાં કંઈ ખાસ હમ નથી. એક જ વાત કરી હકને ?’

‘હા હા, જલ્લી નિકાલ લાવને ?’ ફકીરે ઉતાવળો થયો.

‘દોઢ રૂપિયો !’

‘હા ! લીધાં તે ખમીસ ?’ ખમીસ ખૂંદવં લઈ ફકીરે ચાલવા લાગ્યો.

પેલાએ તોને રોક્યો અને એ સોદો આપ્યો ખરી રૂપિયામાં પાલો.

ફકીર ત્યાંથી નીકળા પહોંચ્યો ગાંધી વાળાની દુકાને અને થોડા વખતમાં તો શેઠનું સખાવત ધુમાડો બની બાકાસને આંગણે શેઠનું કીર્તિ માવા બેપડી ગઈ.

‘સાંજખુને ? પેલા સંસ્થાવાળા, કહે છે ? ફાળાની પાંઠએ પાંઠ ખાઈ ગયા.’ શેઠે મહે તાજી ને કહ્યું.

‘હોય શેઠ ! દુનિયા છે.’

‘આમ ને આમ દુનિયામાંથી છંતાવ્યાર અંત મકીન બીકી ગયાં. હા, પેલા ચતીમખાતાવાળ ફરી આવ્યા હતા ?’

‘ના ના, હજી મુધી તો આવ્યા નથી.

‘તમને કેમ લાગે છે?’

‘આમ તો વિશ્વાસ બેસે છે. પણ તો માલિક ભણે!’

અચાનક શેઠની નજર ટપાલ લઈ આવેલા નોકર પર પડી અને પડી એવી ચોંટી મઈ. એમને થીકીકી તે એમની આંખ માટે થંકા ઉત્પન્ન થઈ પણ આખરે ખાતરી મઈ કે એ નોકરે પહેરેલું ખમીસ ખીલું કાઢી નહિ પળ્યું ગઈકાસે પોતે સગા હાથે જ ફકીરને આપેલું પોતાનું ખમીસ જ છે.

‘ઉસ્માન!’

‘હુ’ ટપાલ લાવેલ નોકરે જવાબ આપ્યો.

‘અહીં આવ તો!’

ઉસ્માન નજીક આવ્યો. શેઠ એના ખમીસનું કાપડ તપાસતાં કહ્યું: ‘કપડું મળેલું છે. તે આ કપડે સીવડાવ્યું!’

‘સીવડાવ્યું નથી.’

‘ત્યારે?’ શેઠ જવાબ સંભળવા ઉત્સુક બન્યા.

‘વેચાનું લીધું.’

‘ક્યાંથી?’ શેઠની જિજ્ઞાસા વધી પડી.

‘જૂના કપડાં વેચનાર પાસેથી.’

‘હ.’ શેઠને આખી વાત સમજાઈ મઈ

‘તું આમ ઉપાડે પગે પોરટ ઓફિસે ગયો હતો!’ ઉસ્માનના ઉદાસ પગે શેઠનું ખ્યાન બેઝ્યું હતું.

‘હા હુ.’

‘કેમ?’

‘જેઠા ફાટી ગયા છે.’

‘સાંજે લઈ જાવે ધરેથી ના.’

ખમીસની વાતથી અસ્વસ્થ બનેલા શેઠ ટપાલ વાંચવામાં રસ ન લઈ શક્યા. જાગે ફરી એમણે એક આખાત અનુભવ્યો હતો. અખાવોતો આ ઉપયોગ! ખેરાતની આ વસે! હિંદુસ્તાને આ નતીજે! સખી દિલની આવી ફૂર હારી! એ બેચેન બની ગયા. ધરે ચાલ્યા જવા બેઠ્યા.

‘મહેતાજી!’

‘હુ.’

‘પેલા મતીમખાનાવાળા આવે તો દાદ દેતા નહિ એમને.’ કહી એ ઝાપધી પેઢીની બહાર નીકળી ગયા.

*

સાંજે પેલો ફકીર આવી પહોંચ્યો.

‘આખા! એ સખી શેઠ!’ એણે શેઠનો બારણે પોકાર કર્યો

ચોડી વારે બારણું ખૂલ્યું.

શેઠ આવેલા નવા જોડા પહેરી બારણા-માંથી બહાર નીકળતો ઉસ્માન, આશાભરી મીટ માંડી રહેલા ફકીરની નજરે પડ્યો.

‘શેઠસાંબ નહિ હવે!’ ફકીરે એને પૂછ્યું.

‘હવે’ કહી ઉસ્માન ચાલતો થયો.

‘સખી દાતા! ગરીબ આપકે દર પર આપ્યા હવે.’ ફરી ફકીરે સાદ પાડ્યો.

‘કપડું, કપા શોર મથા મખખા હવે!’ લતીફ શેઠ બહાર નીકળી ફકીરને હમકાવ્યો.

‘આપને કદા ધાને-વો ભુતિયાં દેનેકા.’

‘વેલ પહેરન કદા મેચ ગાલા!’ હોઠ સુધી આવી ગયેલા એ ચબ્બો પરાણે પાછા ધોધી શેઠ બે હાથ જોડી કહ્યું, ‘બસ સાંઈ મોલા! બળ માફ કરો.’ શેઠ ધરમાં ચાલ્યા ગયા અને ફકીર દિગ્બૂદ બની એ ત્રિપાતા દાર જોઈ રહ્યો.

*

પેઢીમાંથી બરાબર જવાબ ન મળ્યો એટલે પેલા મતીમખાનાવાળા શેઠના મકાનનું સરનામું મેળવી શેઠને મળવા બિપજા. શેરીમાં પ્રવેશતાં એમણે શેઠ અને ફકીરનો પ્રસંગ જોયો.

‘શેઠ તપી ગયા લાગે છે.’ એકે કહ્યું.

‘હા વાર! વાત મારી તો નહિ જાય ને!’ બીજાએ કંઠા ઉપરિચત કરી.

‘શું કરશું?’

‘જઈ આવીએ. હા-નાનો જવાબ તો મળ્યો જાય!’

જતે શેઠના મહાનની નજીક આવી ગયા.

શેઠ શરૂઆતમાં તો એમને જોતાં ચુરસે થયા હતા પણ પછી તદ્દન સ્વરૂપ શાંત બની ગયા હતા. મુલાકાતીઓએ એમને શરૂઆત આગેવાન સખી મૃદુરોએ આપેલી રકમોની ચાલી બતાવી અને તદ્દઉપરાંત ઘણીયે દલીલો અને ચર્ચાઓ થઈ પણ આજે શેઠ એકના બે ચતા જ નહોતા.

‘પણ શેઠ! ને આપ કહો તો અમે આપને અમારી ઈમાનદારીના પુરાવા સારી દઈએ. અમારે માથે ૫ ખુદા બેઠો છે. અમારે આપ જેવાના દિલની સદ્ગાવનાને લૂંટવી નથી, વધારવી છે.’ શેઠે જવાબે એક મુધી નંનેયો ગાયે રાખ્યો ત્યારે પેલામાના એકે કહ્યું.

‘બાઈ! એમાં ઈમાનદારીની વાત જ નથી, કસમ ખાઈને કહું છું કે મને તમામમાં જરૂર અણરિશાસ નથી, પણ મેં તમને કહ્યું ને કે આજે જ ફરી મારા દિલ પર એવો ફટકો પડ્યો છે કે જેની કજ દિવસો સુધી વળગી સૂસોલ છે.’ શેઠે થીક પહેલાં પીરસેલી ફરીરની ચાતનો ઉલ્લેખ કર્યો.

‘શેઠ સહેજ! આપને કેમ સવળવરા કે અમારાં બધાં સ્વર્ગમાં પૂજાધારી કઈ રહ્યાં છે. હજી પણ અમારી ફજતી આદ્યને આપના તારૂંથી એકાદ તણખતુ’ મળી ગય તો એક-સાન યશે. ફૂલની આથાએ આવેલા પાંખડી પણ નહિ પામી શકે ?’

‘ફૂલ લઈ જનારા જ કાંટા બેઠી ગય ત્યારે એનું પરિણામ શું આવે ?’
સંવાદ રસિક બન્યો જતો હતો.

‘એ તો એર છરવીને દુન્યાને અમૃતની પ્યાલીઓ આપ્યે જવી એ જ જિંદગીની સફળતા છે ને ?’

‘પણ છતી આંખે આંધળા કેમ યતાય ? સખાવત આપાય પણ કાંઈ વેડી નખાય ?’

‘પણ આમાં તો વેડી નાખવાની વાત નથી ને ?’

‘એ વાત ખરી પણ જાણો છોને કે હવે નો બળ્યો છાશ પણ ફૂંકી ફૂંકીને પીએ છે ?’

‘તો આપનો આખરી જવાબ આજ છે ?’

‘બાઈ! તમને નકારતાં મારા દિલમાં કેવી વેદના થાય છે એ તો એક દિલ અને એનો ધન્યારો જ જાણે છે, અત્યારે તો મને મારું કરો. હું મજબૂર છું.’

‘અમારાં અને યતીમેનાં જેવાં નસીજ શેકેછા! હવે અમે આપને વિશેષ તકલીફ આપવા માગતા નથી. આપેલ તરફી બદલ આપની માફી...’

‘હં હં બાઈ! મને આમ ધરમાવો મા. વારુ, એ તો કહો કે ક્યાં જીત્યાં છો ?’

‘દિવાલ સોજ્યાં.’

‘એમની નિરાશાખરી વિદાય પતી જતાં શેઠને એક નંબો જ આઘાત લાગ્યો. પોતાને મારે જમરી આથા લઈને આવેલા બે સેવા બાવી સમજતોને એમણે ખાલી હાથે પાછા વાળ્યા, એમના વિચારોનો ધાત કર્યો, સખાવતની લાવનાને શાળા નાખી, આદા કેવી નિષ્કુરતા !

*

‘કાણુ છો તમે ?’ પોતાની પથારીની આસપાસ ફરી વળેલા છોકરાઓને શેઠે પૂછ્યું.

‘હા...હા...હા...’ છોકરા હસ્યા.

‘હરામખોરો! હસો છો શું ?’ શેઠ તાડકવા.

‘એલા આ મોટા ઘાતાર તો જુઓ.’ એક છોકરાએ કહ્યું.

‘જાણે હાતિમતાઈ.’ બીજો બોલ્યો.
શેઠ તો એ સાંભળી રાતાપીળા ચર્મ ગયા.
‘કહેવાય છે મોટો સખી પણ સખાવતને હજી સમજ્યો નથી.’ એકે કહ્યું.

‘હેં! હું સખાવતને નથી સમજતો ?’

શેઠે બાજુઆ.

‘ના...ના’ બેગથ જણુ સાથે બોલ્યા.

‘મૂર્ખ છે મૂર્ખ.’ એકે કહ્યું.

‘નહિતર આમ વર્તે ખરા ? એક નહિ

ભીમના ટોડા

માધવજી પટેલ

સારું સુરત ભેંધને દ્રોણ ગુરુએ નિશાળ શરૂ કરી. આ નિશાળમાં ઠાંઠ એકઠો, બગડો કે કાઠો ઘૂંટાવવાનો નહોતો. અહીં તો બાણવિદ્યા ભણાવવાની હતી. ધનુષ ઉપર હાથ બેસારી ધાર્યું બાણ છોડવાનું અને નિશાન ને આંદી દેવાનું. અને તે ઉપરાંત અગ્ન્યાસ, વરુણાસ, અનેકાસ વગેરેના મંત્રો મોટે કરવાના.

પહેલે દિવસે વિદ્યાર્થીઓએ ગુરુની પૂજા કરીને સાકર, શ્રીફળ અને મીઠાઈ તેમને ચરણે ધર્યાં. ગુરુએ પ્રસાદી વટાવ્યાવી સાંતું ગળ્યું મોડું કરાવ્યું અને બાણવિદ્યાનો પહેલો ગાંત્ર આપ્યો અને સૌને વારાફરતી એક એકવાર બોલાવ્યા. માત્ર અર્જુનને મંત્ર ન બોલાવ્યો કારણકે દુર્યોધન વગેરે અંડાળ ચોઠસીએ ગુરુને અદ્ભૂતપદ્મ, સગબળી અર્જુન વિદ્યા ન ભણી બધે એટલા માટે નિશાળની બહાર ઝોસડીમાં બેસે એમ નક્કો કરાવ્યું હતું.

આમ પહેલો દિવસ પૂરો થયો. બીજે દિવસે આગલા દિવસનો મંત્ર ગુરુજીએ સૌને બોલાવી ભેળો પરંતુ શું બોલે બાપનો યુધવાર ! બધા શાહુકાર લોગ થયા હતા એટલે ગુરુની આપેલી વિદ્યા દરેકજ સારી તેમને પાછી સોંપી જતા હતા. માત્ર અર્જુન એકલો જ વિદ્યાચોર હતો. બાકીને સૌએ તેને આથો બેસાર્યો પરંતુ કાન સરવા કરીને ગુરુ સૌને મંત્ર મોટે કરાવે ત્યારે બરાબર સંભળતો. ગુરુમહારાજ સો કોરવાં અને કહ્યુંને બોલાવતા એટલે દરેક મંત્ર ૧૦૧ વખત

સંભળાતો હતો. પછી તો એક ધ્યાનથી સંભળનાર અને ધમધમી બાણનારને સુખ-પાક ધર્મ જ બાધે ? આ ઉપરાંત દ્રોણ-ગુરુનો યુગ અધિત્યામા પણ સૌની સાથે ભણવા બેસતો હતો. સૌને બાણવવાની સામાન્ય વિદ્યા ઉપરાંત દ્રોણ પોતાના યુગને કેટલીક સુસ વિદ્યા પણ શીખવતા. આ માટે એમણે એવી યુક્તિ કરેલી કે જ્યારે બધા વિદ્યાર્થીઓ શાળાનું અને ગુરુજીનું અંમત કામકાજ કરવા બહાર બાધ ત્યારે અધિત્યામાને એકાઠે મંત્રો બોલાવી હેતા. અર્જુન રીતસરનો વિદ્યાર્થી નહિ એટલે તેને શાળાનું કામકાજ કરવાનું ન હતું અને તેથી અર્જુન હાજર જ હોય, આમ અર્જુનને બેવડો લાભ થવા લાગ્યો.

કોરવો બાણવામાં કાઠોનો ઓઢો અક્ષર હતા પરંતુ રમવાના ઘણા જ યોગીન. નિશાળ પૂરી થયા પછી નિયમિત રાજબાગમાં રમવા જાય. અર્જુન સાથે હોય જ. સામા પક્ષનો રમવારો ન હોય તો રમવામાં શું મબ્લ પડે ! અર્જુન ઉપર ખાર રાખી હાથ હેવાનું, તેને ખીજવવાનું અને વગર વાંકે મારવાનું કોરવોને બધું કે બંધાણ ધર્મ ગણ્યું હતું. આ બધા પાછળ મામાશ્રી પનો હાથ ખરો.

ઘણી જાતની રમતો રમાતી પરંતુ ઘોડીદા તેમની પ્રિય રમત હતી. આ રમતમાંથી ઠોર્ષ એક જણ હશે. ઉછાળે, ઉછાળેલો હશે જે ચીકે તે ઘોડેસ્વાર-હાથવાય. ઘોડેસ્વાર જેને હશે આંટે તે ઘોડી ધર્મને હાથ આપે. રમત રમનારા

ઘોડીના વાંસામાં થપાટ મારીને નક્કી કરેલ ઝાઝ ઉપર જલદી જલદી ચડી જાય. ઝાઝ પર ન ચડી શક્યા હોય તેમાંનો કોઈ એકને, ઘોડી થયો હોય તે કંટો મારે તે ઘોડી થાય અને ઘોડી થયેલો હાવ લે. આમ ઘટમાળ ચાલ્યા કરે.

આમ રાજકુમારોનો અભ્યાસ અને રમત-કસરત નિયમિત ચાલવા લાગ્યાં.

અર્જુન અભ્યાસમાં સૌથી આગળ નીકળી ગયો પરંતુ ચરીર કંતાવા માંડ્યું. ધીમે ધીમે ઘસારો વધવા માંડ્યો. ચરીર ગળીને હાડકાનો માળખો બની ગયું. હાડકેહાડકાં ગળી દ્યો ને ! ચરીરમાં લોહીનો છાંટો ન મળે એટલે રંગ સફેદ પૂછી જેવો થઈ ગયો. ભાઈએ તથા માતા કુન્તાતું ધ્યાન ગયું પરંતુ અભ્યાસની વધારે ખડતી ઉપાધી કરતો હશે એમ અનુમાન કરીને કોઈએ તેનો ગંભીરતાથી ઉપચાર ન કર્યો પરંતુ લીમસેનને આ ખુલાસો ગળે ન જતથો. તેને તો આની પાછળ કોઈ ગંભીર કારણ હોવાનો વહેમ આવ્યો પરંતુ પત્તો કેમ મેળવવો ? આ વખતે અર્જુન ગાફેલ થઈને માતા-જીને કે કોઈને સાચી વાત જણાવશે નહિ. છતાં પણ સાચી હકીકત મેળવ્યા સિવાય છૂટકો છે ? અને લીધી વાત છોડે તો લીમસેન યાનો ? તેણે તો છૂપી પોલિસની અદાથી વાત સમજીને ઉઠેલ લાવવાનો દંઢ નિશ્ચય કરી લીધો.

અર્જુન જમવામાં સૌથી પાછળ રહેતો અને એકલો એકલો જગી દેતો. નાહવામાં પણ સૌની પાછળ અને જંઘ બાંહે નાહતો. વળી વધારે ને વધારે એકાંતમિય થતો જતો હતો. તેના ઓરાકે

પણ જોણો થયો હતો. એટલે પહેલી નજરે લીમને લાગ્યું કે જરૂર અર્જુનને કોઈક રીઝ તો છે જ જેની જાણ કરવાની તેની ઈચ્છા નથી. આટલી પ્રાયમિક તપાસ ઉપર મહાર બાંધીને હિટેકટીવ સાહેબે આખી ચોખ્ખા થકી કાઢી.

કોઈને ખબર ન પડે તેમ નાહવાની જોરડી ઉપરથી થોડાં નળિયાં કાઢી લીધાં. ઉપર ચકતાં ખખડાટ ન થાય અને અંદર ભેંપ શકાય તેટલું અજવાળું આવે તેવી જોડકણ કરા લીધી. અર્જુનને વહેમ ન આવે એ માટે બેત્રણ દિવસ જવા લીધા. વાત જૂની થઈ ત્યારે મરાજર અર્જુન નાહવા બેસે તે પહેલાં ઘોડી વારે ચોર પગે બાધરૂમ ઉપર ચડી ગયો. અર્જુન આવ્યો અને નાહવા બેઠો. ભેંપું તો તેના વાંસામાં મોટું ભરનીંગળ ગૂમડું અને ગૂમડા ઉપર લોહીપરુ વાળો પાટો. લીમસેનને કમકમાં આવ્યાં. શાન્તિથી નીચે જતરી ગયો. મજા વિચારે ચાલ્યું. અરેર આટલું બધું થયું છે છતાં અર્જુન કોઈને વાત કેમ નહિ કરતો હોય ? ગૂમડું થયું છે તે કોઈ છુપાવવા જેવો રીઝ નથી અને છતાં અર્જુન છુપાવે છે માટે કોઈક ગંભીર કારણ હોવું જોઈએ. બે હું સીધો પૂછવા જઈશ તો વાત ટાળી નાખશે; અગર મારી સાથે આકાષ કરીને તકરાર કરવા માંડશે તેના કરતાં માતાજીની મારફત જણવાનો પ્રયાસ કરી બેઉ.

લાગ ભેંપને કુન્તાજીને લીમસેને બંધી વાત કરી. મીઠું મરચું ભભરાવીને એવી સરસ રીતે વાત કરી કે સાંભળતાં સાંભળતાં જ કુન્તાજી રડી પડ્યાં. અત્યારે

તો અર્જુન બાણવાં આદ્યો ગયો હતો એટલે રાત્રે જમતી વખતે ઈર્ષ રીતે વાત કરવી તે નક્કી કરીને મા-દીકરો છૂટાં પડ્યાં. લીમસેન તો ગયો પરંતુ કુંતાને ક્યાંય ચેત પડતું ન હતું. ક્યારે અર્જુન આવે અને ક્યારે વાત પૂછું.

લીમસેન વળી જુદો જ વિચાર કરતો હતો. કદાચ અર્જુન માતાજી પાસેથી પોતાની વાત કોઈને નહિ કહેવાનું વચન લઈ લેશે તો ! એક વખત વચને બધાયા પછી માજી કોઈને પણ વાત કરે જ નહિ એ પણ એટલું જ સાચું હતું અને આમ બને તો આખી બાજી લીધી વળે અને ક્યું-કારવું ધૂળ થાય ! હવે શું થાય ! એકાદ ક્ષણ તો મૂંઝાણો ખરે પરંતુ તરત જ તેના કળકળાતેલ એ ઉપાય શોધી કાઢ્યો. માતાજી અને અર્જુન જે વાતચીત કરે તે છુપાઈને સાંભળી લેવી. બસ થયું ! સાંજે અર્જુન આવે તે પહેલાં જમવાના કોરડાના મેઠા ઉપર સંતાઈને બેસી ગયો.

જમતાં જમતાં મા-દીકરો વાત કરવા લાગ્યાં. મેઠા ઉપરથી લીમસેન પણ સરવા કાન કરીને નીચે થતી વાતચીત સાંભળવા લાગ્યો. વાતની ચરૂઆત કરતાં પહેલાં જ અર્જુને કુંતાજી પાસેથી વાત ખાનગી રાખવાનું અને તેમાં પણ લીમ ભાઈને તો નહિ જ કહેવાનું સોગતપૂર્વક વચન લીધા પછી જ પોતાને લેદ છુદ્દો કર્યો. પરંતુ અગમજુદિ લીમસેનને હવે ચિંતા ન હતી.

વાતનો સાર એ હતો કે દરેક જ સાંજની રમત વખતે અર્જુન પણ રમવા જતો, પરંતુ કોરવો ખાર રાખીને અર્જુન

ઉપર વારંવાર હાથ ચડાવતા અને ઘોડી-દા વખતે એકબીજા અંદરેઅંદર હાથ આવે ત્યારે હળવી ચપાટ મારતા. પરંતુ અર્જુન ઉપર હાથ હોય ત્યારે ચપાટને બદલે ભેરથી ધુસ્તા મારતા. આ એકબે અન્યાય હતો છતાં અર્જુન પોતાને બાણવાની ગરજ હોઈને સહન કરી લેતો હતો. ઉપરાંત ઊઠાપોઠ કરવાથી ઘરે બગર પડી જાય તો લીમસેન કોરવો ઉપર વેર લે અને તો અવધાસ બંધ થઈ જાય એ બીકથી મૂંઝે મોઢે બધું સહન કરી લેતો. પરંતુ વારંવાર ધુસ્તાના મારથી વાંસામાં ગૂમડું થયું અને ચરીર પણ લેવાઈ ગયું છતાં કોઈને વાત ન કરી.

વાંત પૂરી થઈ અને લીમ મેઠથી નીચે ફરી પડ્યો. હવે ભેંષ લો મમ ! સિંહની પાસે બાંધેલ બકડું મૂળે તેમ અર્જુન લીમને જોઈતો આવી પડેલો એઈને ધૂનવા માંડ્યો. જેનાથી વાત છુપાવવી હતી તેવું જ કાનેકાન સાંભળી. હવે શું થાય ! લીમભાઈને તો કંઈ કહેવાય જ શાનું ! એટલે બધો રોષ બા ઉપર ઠાલવ્યો : ‘હું નહોતો કહેતો, કે આ લીમભાઈનું કાવતરું છે અથવા તો મારી પાસેથી વાત જાણી લેવાની તરકીબ છે ! જુઓ મારું કહેલું સાચું પડ્યું ને ! હવે મારું લાણવાનું ટળ્યું. હવે મારું શું થશે ?’ કહેવાના ચખ્ખો ખૂટ્યા એટલે માના જોખામાં મારું મૂકીને ખૂળ રહ્યો. પોકે પોકે રહ્યો અને હેયું ખાલી ક્યું.

અત્યાસ સુધી લીમ શાન્તિથી સાંભળતો હતો તેવું અર્જુનને શાન્ત પાડવા કહ્યું : ‘હવે જોમાં યઈ મું જયું ? કોકના

મારે ખાઈને લણવા કરતાં અબણ શું ખોટા ? આ અમારું ગાડું નથી ચાલતું ! માટે અવયાસની ચિંતા ન કરતો. આવતી કાલે તારા ગૃમકાની દવા અને અવયાસની વધારે સારી સગવડ પણ કરી આપીશ. ગૃમકુંડ મટી જશે અને અવયાસની વધારે સારી સગવડ થઈ જશે.’

‘એટલે આવતી કાલે કૌરવો ઉપર વેર વાળશે એમ જ ને ?’

‘ના બાઈ ના; કૌરવો સાથે ઝગઠા કરવાની અને કયાં નવરાજ છે ? અને હોય તોપણ એવા હલકા લોકો સાથે કોણ તકરારમાં જિતે ? હું શું કરીશ અને કેમ કરીશ તેનું તારે શું કામ છે ? તારે મમમમનું કામ છે કે ટપટપનું ! તું તારે જોજો ને કાલ સાંજ સુધીમાં બહુમંતરથી બધું બરાબર કરી દર્શાવ.’

બીજો દિવસે હંમેશા મુજબ અર્જુન બણવા ગયો પરંતુ આજે લીમબાઈ શું કરશે તે સંબંધે મનમાં અનેક તર્કવિતર્ક થયા કરતા હતા. આજે તો અવયાસમાં પણ તેનું ચિત્ત ચોટ્યું નહિ.

લીમસેન તો ‘તરત દાન ને મહા-પુણ્ય’-એ સૂત્ર પ્રમાણે ચાલનારો હતો એટલે તેના મગજમાં કોઈ દિવસ કામનો બાર કે ચિંતા રહે જ શાનાં ! જમીકારવીને સારી પેટે લાગ્યો અને બપોર પછી ટાંઢે પહોરે પોતાને કામે જિપડી ગયો.

નિશાળ બંધ થયા પછી સૌ વિદ્યાર્થીઓ નિયમ પ્રમાણે રાજનાગમાં રમવા જિપડ્યા. લીમસેનની બીકે કાયમ બાગનો દરવાજો બંધ કરાવીને રમવાનો શિરસ્તો રાખ્યો હતો. રમત ચડી થઈ.

ગર્ભ કાલનો અર્જુન ઉપરનો દાવ બાકી હતો એટલે અર્જુને દાવ દેવો ચડી કર્યો. કૌરવો તેના વાંસામાં જોરથી ધુસ્તા લગાવવા માંડ્યા. ગિયારા અર્જુનને બહુ દુઃખ થવા માંડ્યું. માઠમાંઠ દાવ પડે કર્યો પરંતુ મામાએ લાગ જોઈને ફરી વખત અર્જુન ઉપર દાવ મૂક્યો. ફરી વખત દાવ દેવાનું હંમેશા અર્જુનનું ગળું ન હતું કારણકે વસિા ખૂબ દુઃખતો હતો અને ગૃમકામાંથી લોહી નીતરતું હતું. કપડાં લોહીલુહાણ થઈ ગયાં હતાં. હતાશ થયેલ અર્જુનથી બોલાઈ ગયું : ‘તમે બધા બાઈઓ છો એટલે એક બીજાને બહલે દાવ આપો છો અને મને એકલાને ઉપરાઉપર દાવ લાવીને હેરાન કરો છો એ કાંઈ ન્યાયની રીત છે ! બાજો આજે તો ફરી દાવ નહિ જ આપું ‘તમારાથી થાય તે કરી લ્યો.’

કૌરવોને રમવા આવવાનો વખત થયો તે પહેલાં જ લીમસેન બાગની બાજુમાં સંતાઈ રહ્યો હતો. તેઓ બાગમાં ગયા કે તરત જ તે પણ બાગના દરવાજા તરફ ગયો પરંતુ દરવાજો બંધ હતો એટલે દરવાજા ઉપર થઈને દીવાલ પર ચઢ્યો અને દીવાલ ઉપર ચાલતો ચાલતો રમતના મેદાનની બરાબર સામે આવીને ઝાડની ઝોથ લઈને દીવાલ ઉપર બેઠો બેઠો રમત જોવા માંડ્યો.

પરંતુ અર્જુન ઉપર પડતો માર કેમ જોયો ના ? ગમે તેવા કઠુણ હેયાના પરાયા માણસને પણ દયા આવે તેવા દેખાવ હતો. ત્યારે લીમ તો સગો બાઈ હતો. તેને અર્જુનની દયા તો આવી પરંતુ સાથે સાથે કૌરવોને પણ ધીરથી

નાખવાતું મન યઈ આબું. વેરનો અગ્નિ
ભમૂડી ઊઠ્યો. આંખો લાલધૂમ યઈ
આવી અને શુરસાથી આખું ચરીર
ધૂળવા લામ્યું. બરાબર તે જ વખતે
મામાએ અર્જુનને આપેલ જવાબ સંભ-
ળાયા: 'તું પણ તારા ભાઈને તારે
બદલે દાવ દેવા બોલાવને. અમે ક્યાં ના
પાડીએ છીએ. પાડી દાવ તો દેવો જ
પડશે.' -

બસ યયું. આમંત્રણ મળી ચૂક્યું.
એક ધનાઢો અને પર્વતનું શિખર તૂટીને
નીચે પડે તેમ લીમસેન બાગમાં પડ્યો
અને દોટ દઈને રમતના મેદાનમાં બંધીને
ઊભો.

'આલો આવી બાલો મારા ભાઈને
બદલે હું દાવ દેવા આવી પહોંચ્યો છું.
ધરાઈને બાળે છેલ્લો દાવ લઈ લો.'

કાળજાળજેનું લીમતું ભયંકર સ્વરૂપ
જેવા પછી હોની મગદૂર છે કે તેની સામે
ઊભો રહે! અણુતાં પંખીના ટોળામાં
પયસ પડે ને ભર-ભરે કરતું આખું
ટોળું જીડીને ઊંચે બેસી બાલ તેમ દોરવે
અપાટાબંધ ઝાઝ ઉપર ચડી ગયા. દાવ
લેનારો કોઈ જ નીચે ન રહ્યો

'આલ દુર્યોધન નીચે આવ ચકુની,
હંશાસન, કહ્યું, સૌ નીચે આવી અને તેનો
વારો હોય તે દાવ લો' લીમસેને દાવ
લેવાનો આગ્રહ કર્યો.

પરંતુ કોઈ નીચે ઊતરે જ ચાનાં
ભીમનો માર ખાવાની કોને હોંચ હોય!
છેવટે મામાથી બોલ્યા: 'ભીમભાઈ!
અમારે દાવ નથી લેવો. તમે આવ્યા એટલે
અર્જુનનો દાવ પહોંચ્યો એમ માની લો.
અમરથા પણ અમે રમત બંધ કરવાના

હતા. હવે તમે પાછા સિધાવો. અને
અર્જુનને પણ સાથે લેતા જાઓ.'

'દાવ દીધા સિવાય બાલ એ બીજા.
વળી તમને યાવ ને કે અર્જુનને દાવ ન
દીધો. ઉપરાંત તમારામાંથી કોઈ અર્જુ-
નને ચીડવે કે 'દા લઈને ઘરે બાલ, ઘરના
ઉંદર ફેલી ખાય' આતું સાંભળવા માટે
અમે તૈયાર નથી. આલો આવી બાલો
નીચે હું ત્રણ તાળી પાડું એટલી વારમાં
નીચે નહિ ઊતરો તો જમી તેમ કદીને
નીચે ઉતારે છૂટકો કરીશ પછી કહેશો
કે અમને લીમિ હેરાન કર્યા.'

લીમતું છેવટનું કહેણ સાંભળ્યું તો
પણ કોઈ નીચે ન આવ્યું. સિંહનો ચિહાર
થવા કોણ આવે?

લીમિ થોડી વાર શહ જોઈ. હવે
તેના અંદર ઉપરથી નરમાશ ચાલી ગઈ.
મીમે મીમે રુદ્ર સ્વરૂપ થવા લાગ્યું.
ત્રણ તાળી પાડી ન પાડી ને આંબલી-
પીપ્પીના ઝાઝ તરફ અપાટો દીધો.
બંને ઝાઝને ખૂબ ભેરથી લલાબ્યાં. આંખથી
સાખ ખરે તેમ દોરવો ટપોટપ નીચે
ખરવા માંડ્યા. કાઈનાં માથાં કુટ્યાં તો
કાઈના હાથપગ માંડ્યા તો કાઈ જલો-
ટિયાં ખાઈને તરફડવા માંડ્યા. કોઈ
ઇંત યઈ હોય એવા ભાગવા માંડ્યા.
પરંતુ લીમસેનની અપટમાંથી એમ કેમ
બાગી શકાય? દોડનારની પાછળ પડીને
તેમને પકડી પાડ્યા. મારી મારી સૌને
પાછા તગડ્યા. 'ખબરદાર! મારી રબ
સિવાય બાગની બહાર નીકળશો તો
બનથી મારી નાખીશ બાલો બધા
આંબલી નીચે બંધીને ઊભો.' પાણેલા
બનવરની માફક બધા લીમનો પાછળ
પાછળ તેણે કહ્યું ત્યાં આવીને બેઠા.

લીમ બીજે ઝંઝેરા માર્યો અને બીજે કાલ ખર્ચો એમ ત્રણ વખત ઝાડને હલાવીને લગભગ અરધાપરધાને તો નીચે પાડી દીધા હવે તો ચક્રની મામાની ચંડાળ ચોકડીના સભ્યો અને બાકીનાનો વારો આવ્યો. ત્રણ વખત ઝીકાણા છતાં ન પડ્યા એ કોઈ કોઈ હોશિયાર હશે? તેમાં પણ સરદાર ચક્રની તો માંકડાની જેમ ઊંચી ડાળીએ જઈને બરાબર વળગી રહેલો એટલે આ સદ્-ગૃહસ્થોને માટે લીમ નવી યુક્તિ કરી માખણમાંથી ત્રીવાળો ખેંચે એમ બન્ને ઝાડને મૂળમાંથી ખેંચી કાઢ્યાં અને નીચે પડતાં મૂક્યાં. સાથોસાથ ડાળને વળગેલા માંકડા પણ આપોઆપ નીચે આવ્યા અને નાસી છૂટવાનો પ્રયાસ કરવા માંડ્યા. પરંતુ લીમસેને કુશળતાથી ઝાડ-ને ઉપરાઉપર એવાં સરસ ગોઠવ્યાં કે પડનારા ઉપર ઝાડની ડાળીઓ ત્રણ માંકડા આડીઅવળી ચુંચાઈ ગઈ. આ બળમાંથી સહેલાઈથી નીકળી શકાય તેમ ન હતું. અને નીકળે તો પણ વાગી શકાય તેમ ન હતું. એક તો દરેક જણ ધારી પેઠે પછડાયો હતો અને બાજનો કરવાએ પણ બંધ હતો એટલે ભાગીને જાય પણ ક્યાં? ‘હાથનાં ક્યાં હૈયે વાગ્યાં’ જેવું થયું. હવે તો લીમની દયા ઉપર ભરવાતું હતું.

લીમે એકેકને પકડીને બહાર ખેંચી કાઢ્યા અને મારી મારીને આસ કરી નાખ્યા. ત્યાર પછી બધાને એક મોટા ઝાંડના ધડની આસપાસ ભિમા રાખ્યા અને સૌના સાક્ષી એકઠા કરી લાંબું દોરડું બનાવ્યું. આ દોરડાથી બધાને ધક સાથે બાંધી દીધા.

આમ થોડીદા પડી કરીને અર્જુનને લઈને લીમસેન ચાલતો થયો.

હવે થોડું કામ બાકી હતું એટલે અર્જુનને ઘરે રવાના કરી લીમસેન દરબારગઢમાં ધૃતરાષ્ટ્ર કાકાને તેમના સુપુત્રોના સમાચાર આપવા ગયો.

અંધ કાકાએ તો લીમસેનને તેના પત્નના અવાજથી જ ઓળખી લીધા.

‘કેમ લીમસેન, અત્યારે ક્યાંથી?’

‘ભુજોને કાકા! તમને ઘણાજ માફ સમાચાર આપવા આવ્યું પડ્યું.’

ધૃતરાષ્ટ્ર: કેમ વળી શું થયું? ઘરે તો બધા સાબસારા છે ને?

લીમ: અમારે ત્યાં તો બધાં મજબૂત છે. આ તો તમારા સુપુત્રોની વાત છે.

ધૃતરાષ્ટ્ર: હેં-એ-એ-શું બોલે છે, રાજકુમારો તો રમવા ગયા છે. ત્યાં કંઈ બન્યું કે શું?

લીમ: હા, કાકા એ જ મોંઘણ છે ને તમારા પુત્રો અને માથા બાધઓમાં કંઈ ખામી હોય અને તેમાં પણ ચક્રની જેવો જેમનો સરદાર હોય તેમાં શું કહેવાયલું હોય!

ધૃતરાષ્ટ્ર: (અધીરા થઈને) આડી વાત મૂકીને શું થયું છે તે જલ્દી કહેને એટલે મને ખબર તો પડે!

લીમ: ત્યારે સાંભળો! મને સવારસાંજ નિયમિત ફરવા જવાની ટેવ છે તે તો તમિ જણો છો. એ પ્રમાણે આજે સંજે હું રાજબાગ તરફ ફરવા જઈ ચડ્યો. બરાબર બાગના દરવાજા પાસે પહોંચ્યો ત્યાં તો વાવટોળ ચડ્યો અને ધૂળની ઠમરી ચડવા માંડી. આગળ જવાય તેમ ન હતું એટલે થોડી વાર વિચારી લેવા

બાગમાં ગયો. અંદર પેઠા ત્યાં તો રાજ-
કુમારના હોદ્દારા પડકારા સંબળાયા.
હું તે તરફ ગયો. જમીને જોઈ હું તો
મામાશ્રીની સરહારી નીચે બધા બાળોએ
ઝાડ ઉપર ચઢીને કંઈક રમતા હતા.
અમારો અર્જુન પણ સાથે જ હતો.
પવનનું જોર વધવા માંડ્યું. ઝાડ ઊંચડ
વળવા માંડ્યાં. રંગેને ઝાડની ઠાળી ભાંગે
કે ઝાડ મૂળમાંથી ઊપડી જાય તો જોઈ
ય જીવતા ન રહે એવી સ્થિતિ હતી.
હું તો આ જોઈને દેખતાઈ ગયો. સોને
કગડો આપીને નીચે ઊતરવા કહ્યું પણ
મારું કહ્યું કોણ માને ? છતાં મનાવવા
પ્રયાસ કર્યો પરંતુ અમારા મામાશ્રી
પાંચ સૌને ચાવી ચડાવીને ઊંધું સમ-
જાવવા માંડ્યા હું પણ કઠી કઠીને
ચાકર્યો. જોઈએ અર્જુનને લઈને ચાલ્યો
હજી તો બે કગડાં ગયો હર્ષય ત્યાં તો
બન્ને ઝાડ મૂળમાંથી એંચાઈને નીચે
પડ્યા અને સરહારશ્રી સહિત બધા
કુમારસાહેબો નીચે ત્રાટક્યા. હું અને
અર્જુન તેમની મદદે દોડ્યા અને ઝાડમાં
હળાઈ ગયેલાને બહાર એંચવા માંડ્યા.
પરંતુ ચક્રની પગેરે અમારી સાચું જેમ
તેમ બોલવા લાગ્યા જોઈએ મને માહું
લાગ્યું જોઈએ ચાલતો ચલો. અને તમને
અગર આપવાની મારી ફરજ સમજીને
અહીં આવ્યો છું. તમારે જે તજવીજ
કરવી હોય તે કરો હું તો આ ચાલ્યો.

આમ આંધળા કાંકાને બનાવીને
બીમ ઘર લેગો ચક્ર ગયો. પછી શું
બન્યું હશે તેની કલ્પના કરી દેજો [અંત]

“કહાની”

એ. એચ. બીલરના સ્ટોલ પર મળે છે

પેપર ફૂટ્યો!

જ. મ. આશર

મે ટ્રિકની પરીક્ષાનો આજે બીજો દિવસ હતો. અંગ્રેજી ને શીક્ષક-કેમીસ્ટ્રીની પરીક્ષા ગઈ કાલે પતી ગઈ હતી. આના પેપર કાંઈક ઝોઝા અથવા નીકળ્યા હતાં તેથી વિદ્યાર્થીઓ ખુશી થયા હતા; જેઓ સ્કૉન જ-મારેય અંગ્રેજીમાં પાસ ન થાય તેમને પણ આ વરસે પાસ થઈ જવાની આશા આવી હતી. શીક્ષકમાં બહુ ધાર્મી બદારતું પુણ્ય હતું પણ કેમીસ્ટ્રીના પ્રશ્નો સહેલા હતા તેથી તેમાં પોતે નાપાસ થશે એમ કાંઈ વિદ્યાર્થીને લાગતું નહોતું.

પરીક્ષાનો બીજો પેપર ઇતિહાસ-બુગોળનો હતો. કોઈમાં કોઈ વિદ્યાર્થી પણ આ પેપરમાં વધુમાં વધુ કામળ ને ચાલી બગાડવાનો જ; કારણકે ઇતિહાસમાં તો ફરકને કાંઈ ને કાંઈ આવડતું જ હોય; ને ન આવડતું હોય તો ગોપાં પણ મારી શકાય. વળી આમાં મન ફાવે તેટલું લખી શકાય. એટલે પેપર પૂરા થવાને માત્ર અર્ધો જ કલાક બાકી રહ્યો હતો. છતાંયે કોઈ પણ વિદ્યાર્થી પેપર લખીને પરીક્ષાના હોલની બહાર નીકળ્યો ન હતો. અલગત, ઇતિહાસમાં કારણ પ્રશ્નો-સા ટકા સાર્યા સૂચનો-પૂછાયા ન હતા. કોમ્પેલને બદલે રાણી એન વિલે પૂછાયું હતું; ક્રિસ્ટાલની બદલે ઓક્સિડન દેખાવો હતો; હાઉસ ઓફ લોઈડને બદલે કેમિસ્ટ્રી બેઠી હતી અને ગ્રામ-પંચાયતની જગ્યાએ ન્યાયકોર્ટ ઘૂસી ગઈ હતી. છતાંયે, ઇતિહાસ-બુગોળમાં તો વિદ્યાર્થીને નાપાસ કરી શકાય જ નહિ-એવી કોઈ જગમગ ભાવનાને લીધે કોઈ વિદ્યાર્થીને નિરાશા બિપજ ન હતી; બધા જ વિદ્યાર્થીઓ બહુ ધાલીને લખ્યે જતા હતા. જાણે કે ઇતિહાસનું નવસર્જન થઈ રહ્યું હતું; જાણે કે ગણ જ કલાકમાં પુધીને સર કરવાની તૈયારી થઈ રહી હતી!

જે વાગ્યા ને પરીક્ષામાં જેમ બને તેમ વધુ લખનારના હૃદયને યથારાવી દે તેવો થઈ વાગ્યો; કાળસમા સુપરવાઈઝરે બધાના જવાબ-પત્રો ખૂંચી લીધા અને આખોયે વિદ્યાર્થીઓ-દાય બહાર ખડે પગે રહેલ માનવસમુદાયમાં બળી ગયો-જાણે એમેક્ષન નદી મહાસાગરમાં બળી.

સામાન્ય નિયમ મુજબ તો બહાર નીકળી બધા જરા એકગીળને પેપર ફેલો હતો, ફેલું લખ્યું; એવા પ્રશ્નો પૂછતાં પૂછતાં ચા-નાસ્તા પર દાય મારે; ને નિરાતિ ચા-નાસ્તાને ન્યાય આપી દીધા પછી બપોરના પેપરના અગત્યના પ્રશ્નો પર નુંઝ ફેરવવા લાગે. પણ આજે કાંઈક જુદું જ નિર્માયું હતું. બપોરે સંસ્કૃતની પરીક્ષા હતી. આપણી ગુજરાતીની કાદી જેવી-સંસ્કૃત ભાષા વિદ્યાર્થીઓને કાંઈ કાદા જેવી બમરૂપ જ લાગે છે; તેથી તેઓ સંસ્કૃતથી દૂર જ બાગે છે. યુનિવર્સિટીએ સંસ્કૃત માટે પાંચપુરતક નિયત કર્યું એટલે વિદ્યાર્થીઓને રસ્તા સૂઝવો; આખા પાંચ-પુરતકનું ભાષાંતર ગોખી નાખવું! ૪૦માંથી એકમાં એક રૂપ માઈં તો મળ્યું જ નહ. અલગત, પાસ થવા માટે દસ માઈં એકા રહે. પણ તેની ચિંતા નહિ, સંસ્કૃત-ગુજરાતીના માઈં એકા મળ્યા; ને ગુજરાતી તો આપણી માતૃભાષા એટલે તેમાં સહેજે વધુ માઈં આવે જ, તેથી પાસ થવામાં વેધિ ન જ આવે-સંસ્કૃત ગુજરાતીમાં દર વર્ષે ફેદલાયે વિદ્યાર્થીઓ નાપાસ હતા હતા છતાંયે નવા વિદ્યાર્થીઓ તો આ દલીલ પર મુસ્તક રહી, સંસ્કૃતમાં ભાષાંતર ગોખવાથી આમળ વધતા ન હતા. આમકુંજમાં મહાલતો બમર બીજી રૂપોને અરપૂર્ય ગયું તેમ આ પાંચપુરતકમાં જ રાચતા વિદ્યાર્થીઓ પાંચપુરતક બદારના ભાષાંતર કે આકરજીને અરપૂર્ય જ મળ્યું.

પણ તેમનું યુજ્જ્વાલી બાપાનું ગૌરવ તેમનું સ્વાભિમાન જળવવા માટે બસ હતું. પણ આ વરસે પરીક્ષા થઈ યઈ તે પહેલાં બેત્રણ દિવસે જ ખખર આપ્યા હતા કે આ વખતે યુજ્જ્વાલીનો પેપર ખૂબ જ અમરો ને વિચિત્ર નીકળવાનો હતો કારણકે આ પેપર કોઠરાનું કામ એક ખૂબ જ કઠક, ચીકણા ને ચિંગૂસ ગણાતા સાક્ષરરત્ને સોંપાયું હતું. આ જ સાક્ષરરત્ને ગયે વરસે ઈન્ડરની પરીક્ષાનો વિચિત્ર પેપર કાઢીને અનેક વિદ્યાર્થીઓને નવરાવી નાખ્યા હતા તે દરેક વિદ્યાર્થી જાણતો હતો, અને તેથી જ તેમના હોશ્વોશ બીડી ગયા હતા. પણ સંસ્કૃતની આરાધના કરવા જોડેલા વખત ન હતો, એટલે આનો કાંઈ ઉપાય જ ન હતો. સૌ મનમાં ને મનમાં આ સાક્ષરરત્ન (તેમના કહેવા મુજબ, રાક્ષસરતનો) ને ગાળો દેતા પરીક્ષા દેવા ગયા હતા.

પણ આજે જ સવારે આ રાક્ષસરતનાની કઠક કિલ્લેબંધીમાં ગાખડું પાડી સમય તેવા સરસ સમયમાં આપ્યા હતા. સંસ્કૃતના પેપરમાં પુછાતો બહારનો બાપાતરનો ફરો ફૂટી ગયો હતો-મુંઝાઈ, અમદાવાદ, સુરત વિ. રથળોએ આ ફરોની જાંઘુ યઈ યઈ હતી અને આ રથળોએથી કાઢીને પત્ર દ્વારા, તો કાઢીને તાર દ્વારા બાવનગર ખખર આવી ગઈ હતી. ખખર પડતાં જ ટેલિફોનનાં દોરકાં ઝંબુઝંબી ઊડ્યાં હતાં, અધિકારીઓના પટાવાળાઓ દોડવા લાગ્યા હતા; શિક્ષકોમાં પણ સળવળાટ થયો હતો; પરિણામે સવારે નવ વાગે તો એકેએક વિદ્યાર્થીને ખખર પડી ગઈ હતી કે જન્યત્ત્વ માનવેન્દુઃ નિષ્કલ્પ થી શરૂ થતો ફરો બાપા-તર માટે પુછાવાનો હતો. ‘આનું બાપાતર લખીએ એટલે વીસ માઈ’ આપણા બાપના; પછી જ ખખર માટે છે પેલો રાક્ષસરતનો’-એવા વિચારે દરેક વિદ્યાર્થીનું હૃદય પ્રકુલિત બન્યું હતું, મધદરિયે ફરવાની અર્થી પર આવેલ વહાણને આશાનું સમજી કિરણ લાખું હતું.

પણ આ ફરોનું બાપાતર તૈયાર કરી ગોખી નાખવાનો સમય ન હતો; તેથી લગ-લગ દરેક વિદ્યાર્થીએ બપોરના ગાળામાં-બેથી ત્રણમાં-આ ફરોનું બાપાતર ગોખી નાખવાનો નિર્ણય કર્યો હતો; કાઢીએ પોતાના કોઠા બાંધીને, તો કાઢીએ મિત્રને, કાઢીએ કોલેજના પ્રોફેસરને, કાઢીએ પાઠશાળાના શાસ્ત્રીને તો કાઢીએ પોતાના શિક્ષકને આ ફરો સોંપી દીધો હતો-બપોરે તૈયાર બાપાતર મળવાની આશાએ; તો કાઢી કાઢી આલાક વિદ્યાર્થીએ આનું બાપાતર તાખાતોળ તૈયાર કરાવી પોતાની સાથે રાખી લીધું હતું.

પોતાનું કાઢી સચુંવહાણું કે ઝોળખીનું-પારખીનું મેટ્રીકની પરીક્ષામાં ન બેઠું હોય તેવું કાગળે જ કાઢી કુટુંબ ગામમાં હોય; તેથી આ પરીક્ષામાં-અને આ ફરોમાં-દરેકને રસ હતો જ. પરિણામે બે વાગ્યા પહેલાં મેટ્રીક પાસ થયેલા અને આવતી સાલ મેટ્રીકની પરીક્ષામાં બેસવાના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, પાઠશાળાના શાસ્ત્રીઓ, કોલેજના કાઢી કાઢી પ્રોફેસરો અને ગામના અન્ય યુવાનો ને ગૃહસ્થો બે વાગ્યા પહેલાં પરીક્ષાના હોલ પાસે ખસ યઈ ગયા હતા; બેને ઘંટ થયો કે ટુંટ જ પરીક્ષાના હોલમાંથી વિદ્યાર્થીમહેરામણ ધસી આવ્યો અને આ માનવદ્વન્દ સાથે લગી ગયો.

ચારેરીને વધારે સમય આપીને રીઝવવાનો અવસર ન હતો; નાસ્તામાં પણ વધારે સમય ગાળી ચકાપ તેમ ન હતું; કારણ કે વીસ માઈ લેવા માટે ગોખણ-પણ, શરૂ કરવાનો હતો; બધું ત્રીસ-પાત્રીસ મિનિટમાં જ પતાવી દેવાનું હતું; પોણા ત્રણ વાગે તો પાછું પરીક્ષાના હોલમાં પ્રવેશવાનું હતું.

પહેલા ત્રણ પેપરમાં ધાર્મી મુજબના પ્રશ્નો આપ્યા ન હતા; કેટલાયે સો ટકા, અફર, sure suggestions પણ જોતાં પડ્યા હતા છતાંયે દરેક વિદ્યાર્થી માનતો હતો કે આ બાપાતરનો ફરો અચૂક આવવાનો જ છે;

તેમની આ અવિચળ શ્રદ્ધા જોઈને આપણા વિદ્યાર્થીઓ નાસ્તિક થતા જાય છે તેમ કહેનારને ખોટા જાનવા પડે. આ સંજેશન ક્યાંથી આવ્યું, કેવી રીતે બહાર પડી ગયું તે વિષે વિચાર કરવાની કોઈને પુરસદ ન હતી. ક્યારેકમાં આવેલ ગંગામાં સ્નાન કરવાનું જ હોય, તેનું મૂળ શોધવા જવાનું ન હોય, એવા કોઈક અસ્ફુટ વિચારથી, દરેક વિદ્યાર્થી આ સંજેશન મુજબના બાંધાતરને તૈયાર કરી નાખવામાં જ માનતો હતો. આ સંજેશન સાચું જ હોવું જોઈએ એવી કોઈ સ્વયંજ પ્રેરણાથી પ્રેરાયેલા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના મત પર મુસ્તાક હતા; તેઓ આ સંજેશનને ખોટું માનવા કોઈ કાળે તૈયાર ન હતા.

જ્યારે સુરેશે ત્યાં ઉપસ્થિત થયેલ હેઠ-માસરને કહ્યું, 'પણ સાહેબ, આ ગપગોળો ન હોય તેની શી ખાતરી?' ત્યારે તેને સંજોગનું પડેલું, 'લે, રાખ, રાખ હવે. તું તો એવા ને એવા કોડો જ રહ્યો, આ ફિઝિયારી ને ફિઝિયારીમાં નાપાસ થરાનો. હી બરે હોય તો બધાની જેમ ગોખી નાખ.' પણ સુરેશને આ સોનેરી ચિખામણ ગળે ન ગતી. જાણી-જોઈને નાપાસ થનાર, આ સુરેશની દરેક વિદ્યાર્થીને દયા આવી.

અને, માત્ર થોડીક જ ઘણામાં, શિરતને હૃદયપૂર્વક ધિક્કારનારા આ વિદ્યાર્થીઓ શિરત-બદ રીતે બાંધાતરનો ફકરો ગોખવા લાગ્યા. કોઈ રહી કાગળ પરથી, કોઈ સારી નોટ છુકમાંથી, તો કોઈ ચોપડીના પૂંઠા પરથી આ બાંધાતર ગોખવા મંડી પડ્યો. ક્યાંક ક્યાંક કોઈ શિક્ષક કે યાત્રી દસ-બાર વિદ્યાર્થીઓને એકઠા કરી ધૂરી નિશાળની મોપાટ-પદ્ધતિથી બાંધાતર ગોખાવી રહ્યો હતો; તો ક્યાંક કોસેજનો કોઈ પ્રોફેસર કોઈ અમલદારની ઇન્કારને શક્તિથી બાંધાતર ગોખાવી રહ્યો હતો. સર્વત્ર જાણે અગવેશ કાળનો યથા આવી રહ્યો હોય તેમ એકધારે એક જ જાતનો

મંત્રાચાર થઈ રહ્યો હતો. અન્યથા માનવેન્દુ-નિસ્કમ્પ થી શરૂ થઈ પ્રાદિગોલ થી પૂરા થતા ફકરાનું બાંધાતર ગોખી નાખી પાસ થવાનો કામિયો સહુ કોઈ અજમાવી રહ્યો હતો.

પણ સમયને જતાં શી વાર! પોણા ત્રણનો પંટ પડ્યો ને બધાંય પરીક્ષાના હોલમાં પુરાયા. પોતાની માદદાસ્ત પર સંપૂર્ણ અવિશ્વાસ રાખનાર પણ પોતાની બહાદુરી ને આઘાતી પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખનાર કેટલાક વિદ્યાર્થી-ઓએ આ બાંધાતર લખીને પોતાની સાથે રાખી લીધું હતું, પેપર-મગે કે ઘૂલત જ તેની નકલ કરી જાપી દેવાના ઇરાદાથી જ તો. ત્યારે કોઈ કોઈ ઓછી બહાદુરીવાળા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની માદદાસ્ત પર પૂરતો વિશ્વાસ નહિ હોવાથી ખોટાટોંગ પર બાંધાતર લખવા મંડી પડ્યા હતા-રહેને દસ મિનિટમાં ગોખેલું શુદ્ધાઈ જાય અને હાથેતમાં આવેલો વિજય સરકી જાય! જ્યારે બીજા બધા વિદ્યાર્થીઓ મનમાં ને મનમાં ગણગણાટ કરીને પોતાનું ગોખણકારી આણ રાખતા હતા, એક સુરેશ જ આ બધામાં જુદો તરી આવતો હતો; તેને આ ફકરામાં શ્રદ્ધા ન હતી; જાણે કે તેણે નાપાસ થવાની સંપૂર્ણ તૈયારી કરી લીધી હતી!

ત્રણમાં એ મિનિટ! ને પડાવાળો સીલ કદેલ પ્રથમનેનું બંધ સુપરવાઈઝરને આપી ગયો. અર્ધા કલાકની એકધારી તૈયારીથી સંસ્કૃતનો ગદ બેઠા મંજનાર વિદ્યાર્થીઓની નજર આના પર પડી ને બધાની આગરતા અંતેક જણી વધી ગઈ. ક્યારે પેપર હાથમાં આવે ને ક્યારે ગોખણ-મગની છેલ્લી આકૃતિ કાગળ પર ચીતરાઈ જાય! એકેકે સેકંડ એકેકે યુગ જવડી લાગતી હતી. સાં તો પંટ થયો ને સુપરવાઈઝર પેપરનું બંધ તોણું. પણ, આ તે સુપરવાઈઝર હતો કે કોઈ ગામડાનું અભણ બોણું! બંધ તોડનાં આટલી ગંધી વાર શી! દરેક વિદ્યાર્થીને આ સુપરવાઈઝર પર કાળ ચડતો હતો, સર્વાનુભવે તે ફાંસીએ ચડવાને

લાયક હતો, પણ અફસોસ, આ ‘ડીમોક્રસી’-ના જમાનામાં પણ વિદ્યાર્થીઓનો મત પૂછવાની કોઈને કુરસ ન હતી.

બંધ તૂટ્યું ને પ્રથમ હેઠા સીટ નંબરવાળા વિદ્યાર્થીને બંને બાજુ ખીચેખીચ લખાણવાળો સંસ્કૃતનો પેપર મળ્યો. બધા વિદ્યાર્થીઓની પેપર લેવાની આગ્રહતા વધી ગઈ; ત્યાં જ, વિદ્યાર્થીમાનસના અઠંગ અધ્યક્ષોને પણ નવો રાહ બતાવે તેવી કોઈ અદ્યક્ષ પ્રેરણાથી હેઠા સીટ નંબરવાળો વિદ્યાર્થી મોટી બોલી બોલ્યો, “ભગ્યવત્”

સુપરવાઈઝરના ચહેરા પર કદાચી હવાઈ ગઈ પણ બધા જ વિદ્યાર્થીઓના મોઢા પર પ્રસન્નતાનું મોજું ફરી વળ્યું; અંતે, ધારણ કરેરા પ્રજાએ છે. થોડીક જ ક્ષણોમાં બધાના હાથમાં પેપર આવી ગયા. એકમે વિદ્યાર્થીઓએ તો પોતે ગોખેલ ભાષાંતર લખવા પણ માંડ્યું. પણ બાકીના દરેક વિદ્યાર્થીની નંબર પેપરમાંના આ કરના પર ચોટી ગઈ; કોણ બોલે શું પે થયું કે કોઈ લખતું નથી, બોલે કે કોઈ બહુદેર બધા પર વરીફરલ્યમંત્ર ચલાવ્યો. સેનાપતિના હુકમની રાહ ભેતા સૈનિકાની ખૂલી તરવારની માફક બધાનાં હોઠકર ને ઇન્ડિયેનો હાથમાં જ રહી ગયાં; પેપરમાંના કરેરા ભગ્યવત્ રાણવેન્દુઃ શમિકમ્મથી શરૂ થતો હતો; અપારે ગોખેલો કરેરા તો ભગ્યવત્ માનવેન્દુઃ વિષ્ણુમ્મથી શરૂ થતો હતો; વળી ગોખેલા કરેરામાંના છેલ્લો શબ્દ પ્રાહિણીત હતો અપારે આ પેપરમાંના કરેરાનો છેલ્લો શબ્દ તો ચ્ચન્નિત્ત હતો. જરૂર કાંઈક ગોટાળો હતો; ધારેલો કરેરા આ ન હોય પણ ખાતરી માટે બધાએ પોતાના હોલમાંના સૌથી હોશિયાર હોકરા સામે ભેયું; ભેતાવેત જ દરેકને સમજાઈ ગયું કે આ કરેરા તો તદ્દન ભુરો જ છે. હોશિયાર હોકરાના વંદન પરની નિરાશા, એથી શામની માફક, હોલમાંના બધા જ હોકરાના મુખ પર હવાઈ ગઈ, અધ્યા કે ઇન્ડિયેનમાંના શાહી બોલી

ચાલિ ન હતી છતાં ચે દરેકના મુખ પર શાહી હોળાઈ ગઈ; દરેકને ખીચતું મુખ પોતાના મુખનું પ્રતિબિંબ પાડતા આરસા જેવું લાગતું હતું.

હોકરીઓમાં તો આથી ચે વધારે કાળે કેર વર્તો રહ્યો હતો; ત્યાંના સુપરવાઈઝર સામુનો પાઠ લખ્યો ન હતો છતાં ચે બેનફ હોકરીઓની આસુની કોથળા એકદમ બદાં વહેવા લાગી હતી; સંકરના ત્રીજા નેત્રમાંથી નીકળેલ અમિતે કામદેવને બાળા મૂક્યો હતો તે વાતનું પુનરાવર્તન થયું ન હતું છતાં ચે બેનફ રતિ સરખી નાજુક, નમણી બાળાએ મૂકિત થઈ ગઈ હતી. બાકી દરેક બાળાના હાથમાં નાનકડી ઇન્ડિયેન રમગિજ થઈ હતી—આખા હોલમાં બોલે કે વળપાત થયો હતો.

પણ સમય સમયનું કામ કયું જતો હતો; મહાન આઘાતના પણ રામબાણ એસક્ર ૨૫ સમયે બધા વિદ્યાર્થીઓની સાન ઠેકાણે લાવી દીધી, અલબત્ત, કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પાઠપુસ્તકનું ભાષાંતર પણ બૂલી ગયા; અપારે કેટલાકની કલમ આગળ આવી જ નહિ. કુદ શક્ષમરતનો તેમની નંબર સામે તરી જ રહ્યો હતો.

સાંજે દરેકના વંદન પર ઘોર નિરાશા હવાઈ રહી હતી; દરેકે સંસ્કૃતના પેપરમાં કોમળું હતું; પુનરાવર્તનો પેપર વધુ અધરો નીકળે તો પાસ યનાર કરતાં નાપાસ યનારની સંખ્યા વધી જશે એમ દરેકને રતીકારતું પડ્યું હતું; પણ મહાન રમણ આશાની વંરડી સમાન એક વિદ્યાર્થી હતો—સુરેશ. અપારે જેની બધા દયા ખાતા હતા અને જે કોશમાં અપો હતો તે સુરેશ અપારે અલ્લવાળો મણાતો હતો.

*

ઉપલી વાતને બીજા બે દિવસ વીતી ગયા તે પરીક્ષા પૂરી થઈ ગઈ પંદર-વીસ વિદ્યાર્થીઓ લાવનગરના ખોરતળાવના બંધ પર બેઠા

જિહ્વા લઠેરથી ગંધા મારી રક્ષા હતા-સુરેષ
પણ તેમ હતા. કોણ જાણે ક્યાંથી સંસ્કૃતના
‘એવા ક્ષરાની વાત નીકળી તે બધાનું મોહ’
સેવાઈ ગયું.

‘હું તો મરુતો જ હતો.’ અચાનક
સુરેશ બોલી ઊઠ્યો.

‘શું!’ બધા એકી સાથે બોલી ઊઠ્યા.

‘લો, આ વાંચો.’ ઠહીને સુરેશે બે પત્રો ફેંક્યા.

પહેલો પત્ર, સુરેશ પોતાના અમ્મલાલદ,
સુરત, વડોદરા, વગેરે ગામોમાં રહેતા મિત્રોને
લખેલ પત્રોની નકલ હતી; તેમાં લખ્યું હતું:

‘ଅମ୍ବିକା ବାହ୍ୟ’

સંસ્કૃતના પેપરમાં સાપાતર માટે 'અન્યથા
માનવેન્દુઃ નિષ્કમ્ય.....પ્રાદિલોત્' -૧૩૨૨ આપ-
વાનો જ છે, square supposition છે,
સંસ્કૃતના પેપર સેટર અહીંના જ પ્રેદિસર
છે...મારા પિતાના શ્લોકો છે તેમની પાસેથી
આ મળ્યું છે માટે સાવધાન.

‘सि. सुरेशना नय दिद.’

બીજો પત્ર વડોદરાથી સુરેશ પર આવ્યો હતો. તેમાં લખ્યું હતું:-

‘मित्र सुरेय,

અત્યંત સહાયર આપુ છું. સંસ્કૃતમાં
most important; translate into
Gujarati:-શબ્દ્ય માનવેન્દુઃ નિષ્કમ્ય.....

પ્રાણિયોત્ત. આ sure suggestion છે.
મારા પિતાના મિત્ર મુખર્ષીમાં પ્રોફેસર છે.
તેમણે ગ્રાહ્યું છે; તેઓ જ પેપર સેટર છે.
મદિ હોશિયાર.

‘वि. गणपतना नय दि. १’

‘એણીની, ત્યારે આ સંજેયનો ગપ
ગળો ચલાવનાર તું જ હતો ? ભારે ફરી તે.’
બધા એકી સાથે સુરેશ સામું જોઈ મોઢી
જીક્યા ને કોઈ કોઈ તો તેને ઠેસા ધમાવવા
લાગ્યા.

જવાબમાં સુરેશ ખમખાટ હસી પડ્યો.

अथ्यमिने यदा कादा, अस्ती, ताव, इमिने अथद्व, पुष्ट आवादी येऽनु माह्वं यत्, दाव यत्र यणी नवा, इत्यग्नी
कलप्यात्, धावत् इ इध्वं पावत् न यत् विनेने नने इतो मडादी अमूह औवत् आपनारी अमूत् तस्य औवधी

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી [વાપરો ૧૯૨૩]

इहं धी इमातां दभरोः पाण्डोः आराम्य आनंद एते नवयेतन धाम्यां छ.

ଡॉ. ଶର୍ମା ଉପନେ: ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଉପ (ବି. ଏ. ଏ. ୩୫୫).

વૈદ્ય નવનીલરાય હરજીવનદાસ મહેતા

१. श्रीवाणी भावभूत सौदरी दीपा—आवाशिक—भावनकर

भू'वर्षभां भगवानु द्वाणु-केशव्याणु भयासा दीपे, १ ही सुतारगदीना ना-भू'वर्ष नं. ४

કથાસરિત્સાગર

મધૂર

૫] ઉદયનની વાત (વાસવદત્તાનું ઘરણું)

વાસવદત્તાને વસંતકની વાત ગમી ગઈ અને બ્રાહ્મણને લાડુ મળ્યા ને એણે આશરોયે મળ્યો છે. વસંતક વાસવદત્તાને અવાસે રહે છે, વાર્તાઓ કહે છે ને લાડુ ખાય છે.

વાસવદત્તાના મહેલમાં તો સાહિત્ય-સંગીતનો સમારોહ ખડો થયો છે. વસંતક વાર્તા કહે, ઉદયન વીણા વગાડે અને વાસવદત્તા ગીતનૃત્ય કરે.

ને હરિણી જેમ ગાનમુગ્ધ બની ચિકારીનું ધરણ સ્વીકારે તેમ વાસવદત્તા ધીમે ધીમે વીણાના વગાડનારમાં મુગ્ધ બનતી જાય છે ને એક દિવસ તો સાવ પરવશ બનીને એણે કહ્યું છે: 'હું તો તમારી જ છું કેવ, જ્યાં તમે ત્યાં હું.'

ત્યારે ઉદયને કહ્યું છે: 'હું તો રાજનો ઠેઠી છું. ખંધન ડચામાં મારાથી કાંઈ થે ન યાય જે દિવસ મુક્તિદિન જીજ્યે તે દિવસે સુંઠરી, તમે સાચ દેયો તો હું તમને પનોતાં કરીશ.'

ત્યારે વાસવદત્તાએ કહ્યું છે: 'મુક્તિનો દિવસ તો તમે ધનુષ્યો ત્યારે જીજ્યે. કહેતા હો તો પિતાને વાત કરું.'

ત્યારે ઉદયને કહ્યું છે: 'જ્ઞાન તો બ્રાહ્મણે. સ્વીકારે સ્ત્રી કાંતો હરણુ કરી જાય કાંતો સામે પગલે મૃત્યુને વર.'

ત્યારે વાસવદત્તાએ કહ્યું છે. 'હરણુ કરીને લઈ જશે તેણે સાથે આવીશ. તમારી મધ છું ને હવે તમથી જુદી પડીશ નહિ.'

ને બહાર રહ્યો રહ્યો યૌગધરાય રાજાની મુક્તિના માર્ગ શોધી રહ્યો છે. એણે તો કૌશાંબીને માર્ગે ઠેકાણે ઠેકાણે હરકરી યાણાં જિભાં કર્યાં છે. ઉજેણીના મહાવંતોને મધ પાઈને ફેંજ્યા છે. ફરવાણીને ધનતા બંધાર દીધાં છે. ને બધી તૈયારી કરી કારવીને એક રાતે પાંચ જણ વાસવદત્તાની પ્રિય હાથણી બદલવી ઉપર ચઢી એકાં છે. એક તો જાણે ઉદયન અને બીજી વાસવદત્તા, ત્રીજી વાસવદત્તાની સખી કંચનમાલા અને બીજી યૌગધરાયણ અને વસંતક. કિલ્લામાં એક ઠેકાણે બાકારું છે ને એ માર્ગે થઈને હાથણી ઉજેણીની બહાર નીકળી ગઈ છે માર્ગમાં એ ચોકીદારો સામા થયા છે તો બનેને બાણે કરીને વીંધી નાખ્યા છે.

હાથણી કૌશાંબીને માર્ગે ઢોલી જાય છે ને એ વાતની જાણ રાજહરબારમાં થઈ છે. સાંભળીને રાજપુત પાલકે કહ્યું છે: 'એ ચાર મારી બહેનને લઈને જશે કેટલે? હમણાં જ પકડી લાવું છું.'

એ તો લાવલશ્કર લઈને બેપજ્યો છે. પણ માર્ગમાં દુશ્મનોની ચોકી છે ને ચોકી વટીને એ આગળ જઈ ચક્રયો નથી. ધોયેલ મૂળા જેવો પાલક પાછો આવ્યો છે.

ચંડ મહાસેને કહ્યું છે: 'હવે ઉધામા ચીક ને કરો છો, ભાઈ! થવાનું હતું તે થઈ ગયું. ઉદયનને હું લઈ આવ્યો હતો વાસવદત્તા સાથે વરાવવા. ઉદયન વાસવદત્તાને ઉપાડી ગયો એની સાથે

લમ કરવા. આપણું કામ પતી ગયું છે. આપણે તે કામનું કામ છે કે બીજું કંઈ ?

ચંદ્ર મહાસેને એમ મનને મનાવ્યું છે ને આ તરફ હાથથી પાંચ જણને લઈને જંગલને માર્ગે દોડી જાય છે. રસ્તામાં સેનાપતિ રૂમણવાન આવી મળ્યો છે રસ્તામાં-રાત પડી છે ને બધા રાત-વાસો રહ્યાં છે.

વાસવદત્તાએ કહ્યું છે: ‘ અઘોર જંગલમાં રાત કેમ વીતશે ? એકાદ વાર્તા કહેને વસંતક.’

ને વસંતકે વાર્તા માંડી છે

૬] દેવસ્મિતાની વાત

કાંઈ એક શહેર ને એ શહેરમાં ધનદત્ત નામનો એક શેઠિયો રહે ધન-દત્ત શેઠને શુકસેન નામે એક પુત્ર. દીકરો મોટો થયો એટલે એક શાહુકારની દેવ-સ્મિતા નામની દીકરી સાથે શેઠે બેનાં લગ્ન કર્યાં.

શુકસેન તો વાણિયાનો દીકરો છે. વાણિયો તો વણજ-વેપાર કરે. આ દેશ તે દેશની સફરો ખેડે. એને તો ત્યાં નાણાની ગંધ આવે ત્યાં તે જાય વાણિયાનો દીકરો કાંઈ ઘેર થોડો જ બેસી રહેવાનો હતો ?

રાજ જીડીને શુકસેન વહાણે ચઢવાનો મનસૂબો કરે ને રાજ જીડીને દેવસ્મિતા એને કહે: ‘ આપણી પાસે તે ઠ્યાં જોઈ નાહું છે તે દેશપરદેશ ખેડવાની વાતો કરો છો ? ’

મોઢેથી ના તો કહે, પણ મનમાં તો એને ખબર જ છે કે વાણિયાનો દીકરો કાંઈ ઘેર બેસી રહેવાનો નથી.

એક દિવસ તો એ જરૂર દેશ છોડીને પરદેશ જશે. પરદેશમાં પુરુષજાતનો ભરોસો શો ? કામરુ દેશની કાંઈ કામિની મળી જાય તો પછી પોતાના તો ભૂંડા હાલ જ થાય ને. એ બીકે રાજ શેઠિયો પરદેશ જવાની વાત ઉચ્ચારે ને શેઠાણી ના કહે.

ને શેઠિયાનો ય વિચાર કાંઈ માળો ખરો. પરદેશ જવું જ હોય તો કાંઈ એ પત્નીનો પાર્યો ઘેર બેસી ન રહે. પણ એના મનમાં બીક છે કે પોતે પરદેશ જાય ને પાછાથી પત્ની ગોરખધંધા આદરી બેસે તો ? સ્ત્રીની જાતનો વળી વિશ્વાસ કેવો ?

આમ બેયના મનમાં અવિશ્વાસ છે ને એ વાત તો બીજાને શી રીતે કહી જાય ? પણ મનની મનમાં સમજીને બેસી રહેય આરો નથી ને એક દિવસ તો બંને વાતનો જમ ભાંગવા બેઠા છે.

દેવસ્મિતાએ કહ્યું છે: ‘ જેવું તમને મનમાં સૂઝયું છે એવું મારા મનમાંય જીર્ણ છે ને એ વાતનો કયે દિવસ ઉકેલ આવશે ? ચાલોને ચંદ્રને દેરે જઈ શિવજીને મનાવીએ એ વાગવાન કાંઈક માર્ગ સુઝાડ્યો.’

શેઠેશાણી શિવને દેરે આન્યાં છે. શિવજીનો આરાધના કરે છે રાતે શંભુજીએ બંનેને સ્વપ્નામાં દર્શન દીધાં છે કહ્યું છે: ‘ સવારે ઉમરામાં બે કમળફૂલ પડ્યાં હશે. બંને જણાં અઠેક ફૂલ પાસે રાખજો. જે દિવસે એકમાં ફૂલ પડશે ત્યારે સામાનું ફૂલ કરમાયે જ્યાં સુધી ઠાયા ઝીજળી હશે ત્યાં સુધી ફૂલ નહિ કરમાય ’

કમળકુલ લઈ કરીને શુકસેન વહાણે ચઢ્યો છે. ફરતો ફરતો કટક બેઠા આવ્યો છે. વાણિયાને દીકરા રત્નો મૂલવે છે ને વણજ વેપાર કરે છે. પેલું કમળકુલ તો પોતે ત્યાં જાય ત્યાં સાથે સાથે રાખે છે. વેપારવણજની ધમાલમાં એ ફલને કઠો વાસરતો નથી.

કટક બેઠામાં માર શેકિયાના દીકરા ચારે શુકસેનના મિત્ર બન્યા છે. એ તો બધા સાથે હરેહર ને આનંદ કરે છે. શુકસેનનું કમળકુલ બેઠાને ચારેને અથ- રજ માથે કે આ કમળકુલ તે કેવું છે કે કોઈ દિવસ કર્મમાં જ નથી ! અને એ કુલ શેક સાથે ને સાથે શીકને ફરવતો હશે ?

મિત્રાએ વાત પૂછી છે ને શુકસેન વાતનો બરમ કાંચો છે : 'એ તો મારી પત્નીના ચિયળની પાશશીશી છે. જે દિવસે પત્ની એનો ધરમ ચૂકે, તે દિવસે કમળકુલ કરમાય.'

બેઠાએ મિત્રાને થયું છે કે આને પત્નીની ખચિતતાનું આટલું અભિમાન છે ત્યારે ચાલેને આપણે પારખું લઈએ. બેઠાએ તો ખરા પત્ની કેવોક ધર્મ પાળે છે. એ તો ચારે કટક બેઠાથી ચાલી નીકળ્યા છે ને ચાલતાં ચાલતાં શુકસેનને ગામ આવ્યા છે.

ગામને પાહર એક ગોળાવી ઠારી ને ઠારીની એક દીકરી. દીકરી તો દીવાની જ્યોત જેવી રૂપાળી. કંઈક ભુવાનકા પતંગિયા જાતેને એની જ્યોતમાં બળી મરવા આવે બધાએ દીકરી ઉલ્લુ જનાવે, માયામૂઠી લૂંટી છે ને કોઈને મચક ન આપે એવી એ ઉત્સાહ. દીકરીના નામ સિદ્ધિકરી.

વાનની વાત છે ને એ ગામમાં એક નગરશેઠ રહે. નગરશેઠને એકનો એક દીકરો. દીકરો પૂરો લખણવંતો અને એમાં શેક શુભરી ગયા બેઠાએ બધી માયામૂઠી દીકરાના હાથમાં આવી. પછી તો શેકિયો કોઈના હાથમાં જાયો રહે ! એણે સિદ્ધિકરીને દીકરી ને જોતાં વેંત જ એણે ડાંશીને કહેવડાવ્યું છે : 'એક રાત છેકરીને મોકલો તો એક હજાર સોનામહોર આપું.'

ડાંશીએ દીકરીની સામું બેઠું ને દીકરીએ કહ્યું છે : 'એક હજાર સોના- મહોર મળવી હોય તો જઈ આવું એમાં શું વધી છે ?'

સિદ્ધિકરી બનીકનીને શેકને ઘર ગઈ. મધ્યમલ મશરૂની તળાઈએ પાયરી છે. અત્તરની ધુવાસ મધમધી રહી છે. શેકિયાને મન સોહાગરાત છે ને સિદ્ધિકરીને મન આવે લાજ કષારે મળશે ! એણે તો મઘનો શીયો હાથમાં લીધો છે. અંદર છાની રીતે ધતૂરો લેખ્યો છે. ઠાંસી ઠાંસીને શેકને ગરૂ પાચો છે. રંગની મોજમાં શેક પથારીમાં ઢળી પડ્યા છે ને સિદ્ધિકરી હાથ પકડ્યું બેઠાનું ધન બિસરડીને ત્યાંથી પોનારા લણી ગઈ છે.

એ તો અંધાશ માર્ગ ઉપર ચાલી જાય છે. ત્યાં પાછળથી એક ઢેઠાએ એને દીકરી છે. ઢેઠો વિચાર કરે છે કે 'અંધારી રાત છે ને આવી માજમ રાતે આ બાઈ એકલી ક્યાં જતી હશે ? જગલમાં મોટું બધું બચકું છે તે એમાં શું બાંધ્યું હશે ?' ઢેઠાને મન ચંકા થઈ છે ને એ સિદ્ધિકરીની પાછળ છાનોમાનો ચાલી નીકળ્યો છે.

દેહાની ડોકમાં ડોક અને હાથમાં હાંડી. બૂલથી હાંડી ડોકને ચડી અને ઢબકારો થયો. અવાજ ધાને પડતાં તો સિદ્ધિકરી ચેતી ગઈ કે હાં ડોક વસે પડયું છે.

ઘરનો રસ્તો મૂકી એણે તો જંગલનો મારગ લીધો. જંગલ વચ્ચે એક ઝાડ નીચે જમીને એ બેસી ગઈ ને મુસકે મુસકે રોવા લાગી. દેહાને વધુ અચજર થઈ. એ તો પાસે આવીને પૂછવા બેઠો છે: ‘બાઈ! તું કોણ છે ને શીદને કુએ છે?’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘મારા ધણીએ મને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી મને હવે જીવવામાં સાર નથી. હું તો ગળે. ફાંસો ખાઈને મરવા માટે આવી છું’

દેહાને થયું કે મરતી હોય તો બલે મરે. એની મતા તો આપણને મળશે. અંગ ઉપર ઘરેણાં છે ને બચકામાં ઠોણ બાણે ફટલી ચે માયા બાંધી હશે! દેહા માયામાં લપટાણો છે એણે કહ્યું છે: ‘મરતું જ હોય તો લાવને ફાંસો તૈયાર કરી આપું.’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘તો તો ભાઈ, તારો ઉપકાર.’

દેહાએ તો ઝાડની ડાળીએ દોરડું બાંધ્યું છે. ફાંસાનો ગાળિયો કર્યો છે: ‘હૈ ગજામાં ગાળિયો ભરાય.’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘મને કેમ આવડશે? હું તો સાવ અચ્છી છું કોઈ દિવસ ગળેફાંસો ખાધો નથી. જરા કરી બતાવને બાઈ.’

ત્યારે દેહાએ ડોક બેસો મૂક્યો છે. ડોક ઉપર ચડી ગાળિયો પોતાના ગજા-

માં નાખ્યો છે. કહ્યું છે: ‘એ આમ ગાળિયો ગજામાં નાખવાનો. પછી હું ડોક પગ નીચેથી ખેંચી લઉંય’

એટલું કહે છે ત્યાં તો દોડીને સિદ્ધિકરીએ ડોકને લાત લગાવી છે. ડોક દેહા પગ નીચેથી ખસી ગયો છે. દેહાને ગળે ફાંસો આબ્યો છે ને તરફડી તરફડીને એણે પ્રાણ છાંડ્યા છે.

હાથ બહા ટળી. સિદ્ધિકરી તો ત્યાંથી ચાલવા લાગી છે. થોડાં ડગલાં થયાં ત્યાં તો સામેથી પાંચ સાત માણસોને આવતા દીઠા છે. એ તો ઝટપટ પાસેના ઝાડ ઉપર ચપ્ર.

સિદ્ધિકરીએ શેઠને નયો તો કરાવેલો. પણ કોણ બાણે ઠાં તો નયો જીતરી ગયો ને ઠાં તો એ નથાનો શોખીન હશે. સિદ્ધિકરી ચાલી ગઈ ને થોડી વારે શેઠને માન આબ્યું છે. જુએ તો જુલજુલ જીડી ગયું છે. જુલજુલ તો જીડી ગયું છે પણ સાથે સોનાની ચણ પણ કરતું ગઈ છે. શેઠ તો ઘરના નોકરચાકરને લેગ્ય કર્યા છે. બધા સિદ્ધિકરીને શોધવા નીકળ્યા છે ને ચાલતાં ચાલતાં જંગલમાં આવી ચડ્યા છે.

જંગલમાં એક ઝાડની ડાળે વેલો ઢંઢા લટકે ને બીજે ઝાડવે સિદ્ધિકરીની ધોળી ધોળી સાકીતું ધાણું દેખાય. શેઠ તો સાગરીતો સાથે વાત કરવા બેઠો છે: ‘આ જંગલમાં તે કાંઈ જૂત-પલીત વસતાં હશે? પણ ફર ફર કાંઈક ટિંગાય છે ને સાથે ઝાડ ઉપર ધાણું ધાણું ધાણું છે.’

ત્યારે એક છાતીમળા નોકરે કહ્યું છે: ‘જૂત કેવાં ને વળી પલીત કેવાં!

પેલું લટકે છે એ તો બધું ચિચાળતું છે. ઝાઝ ઉપર દ્રાક્ષનો વેલો હશે તે દ્રાક્ષ ખાવા ટિંચાયું હશે, ને આ ઝાઝ ઉપર તો બગલું હશે. હમણું જ ઉપર ચડીને ખાતરી કરી લઉં.’

નોકર તો ઝાઝ ઉપર ચડવા લાગ્યો છે. નોકર ચડવા લાગ્યો ને ઉપર બેઠી બેઠી સિદ્ધિકરી મૂંઝાણી. આ તો આ ઘડીએ આંખી જશે તે પછી ઠાણ બધું થુંકું થુંકું થશે.

પણ એ તો સિદ્ધિકરી. એણે તો કેટલીએ વખત સુરકેસીમાંથી માર્ગ કાઢેલા. એને તો એકાએક સૂઝી આવ્યું છે. ને જેવો પેલો નોકર પાસે આવ્યો કે ધીરે વહીને એને ભાલાવ્યો છે: ‘એલા જરા એરો આવ્ય.’

ત્યારે નોકરે પછડ્યું છે: ‘ઠાણ છે તું?’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘એરો આવ્ય એરો. આથે જીલો વાત કરીશ, તો વાત વણસી બથે ને પછી પસ્તાવો થશે.’

ત્યારે નોકર સિદ્ધિકરીની પૂજા જ નજીક આવ્યો છે. ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘જેની શોધમાં તમે નીકળ્યા છો એ જ હું સિદ્ધિકરી. તારો શેઠ તો સાવ મૂરખ છે, એવાની સાથે હું પ્રીત વાંધું નહિ. એટલે તો હું એને માથે હાથ ફેરવીને ચાલી આવી છું તું મારું કહ્યું માને તો-આ બધી રોલત તને હાથ હાથે ને વળી તારી પત્ની જનીને રહું.’

ને માયાની વાત તો જુરી છે. માયા દેખીને તો મોટા મુનિવર ચળી બચ અને નોકરને એકથી માયા જ કયા

મળતી હતી! એને સિદ્ધિ ને રિદ્ધિ બચ મળતાં હતાં. એની દાઢ સળકી. પણ એને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ ન આવ્યો. એણે કહ્યું છે: ‘તારી વાત તો બધું સોળ વાત ને બે રતી પણ જોઈયો મૂરખ કેઠે જીલો છે એ બચ રી રીતે!’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘એને કહી કે ને કે ઝાઝ ઉપર તો બગલું બેઠું છે.’

ત્યારે નોકરે કહ્યું છે: ‘ને પછી બગલું જીડી બચ તો?’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘ગગ-લાને પાંખ નથી ને બગલું કેમ કરીને જીડશે?’

ત્યારે નોકરે કહ્યું છે: ‘સી-જાતનો વિશ્વાસ નહિ.’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘હું’

ત્યારે નોકરે કહ્યું છે: ‘એમાં કંઈ હી વળે નહિ.’

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: ‘આપ-જે સામસામી જીમ દહાળે ને જીવના સોગંદ લઈએ.’

સુંદરીના સુખતું અમૃત તો બધા-યને મીઠું લાગે. પછી એ જીલે અમૃત છે કે એર એનું પારખું કરવા કોઈ રાહાય નહિ. સિદ્ધિકરીએ લાલ ચટક જેવી જીમ બહાર કાઢી છે. નોકરે બચ કરતું સુંગન કયું છે. એ તો એને લારી મીઠું લાગ્યું હશે ને! ને પછી તો નોકરે ચ લાંબી જીમ બહાર કાઢી છે: ‘લે, હવે તુંયે સુંગન કરી લે. આપણા ઠાણ પૂરો થાય.’

એકીએ નોકરની જીમ મળ્યા

હીધી છે. ઘડોક તો બાણે એને ચસચસ માંડ્યા છે: 'ભૂત! ભૂત!'

ચૂસી રહી છે ને પછી તો એવું ચુંબન પાછું વાળીને જોવાની ડાર્કની તાકત નથી. પેલો નોકર લલપપ કરતો મહુની વાંસે ફોલ્યો બપ છે.

ને સિદ્ધિકરી પછી તો હીમખીમ ઘર લેળી ઘર્ષ છે ને માયામૂડી પટારા- માં કપટી હીધી છે. [આશુ

ને નીચે ઊભા'તા એ જધા બાગવા

પરદેશથી આવેલો એક જથ્થ પોતાના દિંદીમિત્રને દિંદમાં જ પૂછે છે: 'દિંદુસ્તાનમાં તો મણા મધીવાદી કે સમાજવાદી કે સામ્યવાદી કે આંતરકરવાદીઓ એમ સૌ ખાદીની રાપી અને દૂંધા ધોતિયામાં નજર પડે છે તો પછી તેમાં ખરા મધીવાદી કાણુ તે કેમ પારખવું?'

દિંદી'મિત્ર: 'કેમ વળી, પ્રશ્ન પૂછવો કે તમારી પાસે બીડી છે?' અને ઉત્તર મળે કે 'બાપુજીના આદ્ય' પ્રમાણે તો એ નહીં લઈ જનાર છે' તો સમજવું કે એ મધીવાદી.

કાઠીમાં છટાછટાનો કેસ ચાલતો હોય છે ત્યારે ફરિયાદી સ્ત્રીને જુજ સાહેબ પૂછે છે: 'તમે તમારા પતિની સાથેથી કેમ છૂટા થયા માગો છો?'

ઉત્તર: સરકારની દારૂનિષેધની નીતિને ત્રેતસાહન આપવા. 'સ્ક્રાઉટ'

વીથીમાં જન્મનારો: અરે મા'રાજ, જુઓ તો ખરા...આ દાળમાં તો મેવાળા છે.

મા'રાજ: સાહેબ ધોળા છે કે કાળા? કારણ, અમારે ત્યાં કામ ઉટકવાવાળો બાઈ એ દિવસથી જડતી નથી.

આહુત: શું આ તે કાઈ ઘર છે? તેની બીંત તો જુઓ, કેટલી પાતળા છે! આરપાર કેખાવ એવી છે.

મકાનધણ્ણી: સાહેબ તમે જુઓ છો તે તો બારી છે.

એક: અરે છોકરા, આ તે તું આ કાગ્યો છો કે કાશી...આમાં તો પેટ્રોલની વાસ આવે છે. છોકરા: પેટ્રોલની વાસ હોય તો તો સાહેબ તે કાશીજ દશે-કારણ અમારી આમાં તો બાસ-લેટની સોડમ આવે છે.

ઠાયાલિય તરફથી

'કહાની'ને રજિસ્ટ્રેશન મળી ગયું હોઈ ચોક્કસ સુદતે (મહિનાના પ્રથમ અઠવાડિયામાં) અંક પ્રગટ કરવા આતરજ દેસુઆરી-માર્ચનો સંયુક્ત અંક પાનાં વધારીને અપાય છે. શ્રાહુક મિત્રો છે તેવો સહકાર બરી રાખે એ જ વિનંતિ.

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચ્યવનપ્રાશ

આ યુ વૈ દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

આંત આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખેરાક

એ જ

જી

વ

ન

લીલાં આંખળાં સાથે બીજાં
પાયક અને લોહી વધારનાર,
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નળજાઈમાં અને મગજની
નળજાઈમાં સંગીત કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ શર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાદીયા મંદુજનવાડી, કાલગાદેવી મુંબઈ - ૨

દિલ્હી-લાહોર જતલદાર

એન. એમ. બ્રાન્ડ અહા

પીવાનો આગ્રહ રાખો

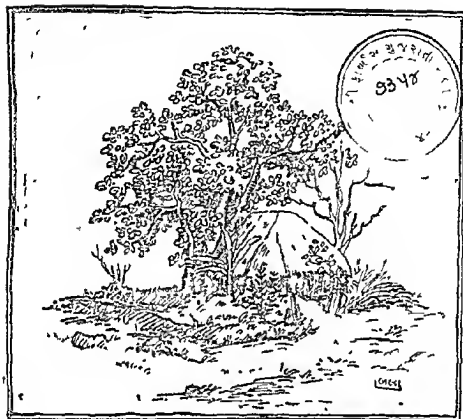
૧. જે જે રાત્રીના પેદેશમાં મળી શકે છે તેમજ 'કોમન', 'સ્ટ્રોંગ' 'એક્સ્ટ્રા સ્ટ્રોંગ' 'હોલ્ડ બ્રાન્ડ' વી ૨૫ રતલી પેટીમાં મળે

બધાપરી ચરતા તથા બીજી પુરુષરૂપ માટે—

નારીએલવાલા કોરપોરેશન

૫૦, એમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ,

મુંબઈ : ૮

સળંગ જાંઠ **પૂર** માની સામગ્રી

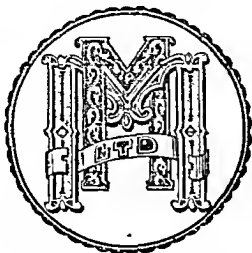
કથાઓ : પુરસ્કાર : માણસમાર ભેંસાસુર : ચાંદરણાં
 વિચિત્ર છોકરી : ૧૨-૧૧-૧૯૦૩ : આગળ જનારી
 કથાસરિત્સાગર : લીમના ટોડા : દુચકા

વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

ધી ટેક્સટાઇલ ટ્રેડિંગ એજન્સી લીમીટેડ

ભાવનગર

S
E
A
L
O
F

Q
U
A
L
I
T
Y

અમે આંહીની પ્રખ્યાત મિલો
ધી મહાસફાઈ મીલ્સ લી. તથા
ધી માર્ટર સીલ્ક મીલ્સ લી.ના
ઉત્પન્ન થતા સુતરાઉ તથા આર્ટિફિશીયલ
સીલ્ક કાપડના સોલ ડીલર્સ છીએ
આ બંને મીલોનું સુંદર, સસ્તું અને
ટકાઉ કાપડ સોશાઈટીમાં જ નહીં પરંતુ
સારાએ હિંદુસ્તાનમાં જાણીતું છે.

ફરી કટ્રોલ પદ્ધતિ દાખલ થવાથી હાલ તો
અમે સુતરાઉ, કાપડ આપી શકીએ
તેમ નથી. પરંતુ આર્ટ સીલ્ક કાપડ
આકર્ષક ડિઝાઇનો તથા દરેક જાતનું
દરેકના ખીરસાને પોસાય તેવું વાપરવાની
અમારી ખાસ બહામણ છે અત્યાખંધ
માલના વ્યવહાર તથા નરુના મુદ્દા લખો.

પાનચાટી

ભાવનગર

શાંતીલાલ મથાભાઈ

એજન્ટ.

★

એપ્રિલ ૧૯૪૯

વર્ષ ૫ : અંક ૧

★

કાન્યેયુ રમ્યા કવ્યા

જો કથાઓ

ગોપાળરાવ ગ. વિદ્યાસ

૧ : મોતીનો પાક

એક વખત સાગરના બધા મરજવાએ એકાચ યજ્ઞ બરવાન વરુણ દેવની રત્નતિ કરી; 'હે ભગવાન, તમે' મૃગ અને મધ્યમાં તો પ્રુષ્ઠ વરસાદ આપો છો; લંબગોળ મોતીના કાણા એવા મોખાનાં પાકથી ધરતી ઊભારાઈ વળે છે. હસ્ત, નક્ષત્રમાં પણ વર્ષા ની ધારાઓ વહેવાનો છો ને રશ્મિક સરખાં જુવારનાં મોતીનો પાક અદ્યક્ષ નિપળવો છો પણ મોખા હોય કે જુવાર હોય, એ બધાનાં તેજ તો ફાળુભગુર છે. ભગવાન! એક સાચા મોતીનું તેજ જ સદાકાળ ટકે છે. આપને અચારી એવી વિનંતિ છે કે આ વરસે તો કેવળ રવાતીનો વરસાદ જ વરસાવવો. ગરીબમાં ગરીબની છોકરીઓ પણ કાનમાં સાચાં મોતીનાં એરી ગ પહેરે, એમની સ્ત્રીઓ સાચાં મોતીની બગડીઓ વડે હાથને શોભાવે, અને તવ મરે પણ પોતાની હવેલીઓની બારીને માગ્યે સાચાં મોતીના પકા હટકાવે એવી કૃપા આપ વરસાવો !'

અને મરજવાએને વરુણદેવના પેટમાં પેસવાનું કાઈ થોડું જ નવેસરથી શીખવડુ પડે છે !

અને વરુણદેવના હાથને કવવાની કાઈ નવેસરથી જરૂરિયાત યોછી છે !

×

ભગવાન વરુણદેવે પોતાના ભક્તોની વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો !

વર્ષા આવી મૃગ નક્ષત્ર બેઠાં. જનતા ઉત્ક્રાંતિ બનીને વરસાદની રાહ જોવા લાગી, આદર્ષ પણ આવી. છતાં કપાચે વરસાદ આવવાનાં ચિહ્ન દેખાતાં નહિ

આદર્ષ પછી વખણખ ગયા; બીજાં નક્ષત્ર પણ પસાર થયાં. લોકોનાં મોં પરથી પાણી ઊતરી ગયાં; પૃથ્વીના પેટાળમાંનાં પાણી પણ અતિ ઊંડે પેસી ગયાં-અદૃશ્ય થયાં. ધર-પૃથ્વીના પટ પરના વૃક્ષકુરો અને જનતાના હૈયા મહિના આચારકુરો એકી સાથે બળી ગયા. મધ્યા બેઠી.

હવે તો લોકોનાં પ્રાણ એમની માત્ર આંખોમાં જ ટકી રહ્યા હતા

મધ્યા બેઠી-અને ઠારી ધાકાર પસાર થઈ.

લોકોની આંખોનાં પ્રાણ-આંખોનાં તેજ તરફડી રહ્યાં. તોપણ હૈયામાં ઊંડે ઊંડે દના-ચેલી આચા મદ-અતિમદ સ્વરે કહેતી હતી 'આવશે, હજુ વરસાદ આવશે હજુ હાથિયો રતાવશે: એની સહ જરૂર ફેરવશે !'

હાથિયે મૂસળધાર વરસાદ તો ન જ દેખાડ્યો, પૂણ પાણીનો છંટા ય કર્પક પાત્રો નહિ! લોકો બાકુળ બની આશા સામે ડોળા ફાડી રહ્યા.

પણ વાછડી ગમે તેટલું કાંભરે તોય વચકી ગયેલી ગાયને કાંઈ પાતો છટે છે ! જરૂર બનેલી ગાય કાંઈ કુધ ઠાટે છે ?

પણ સ્વાતી બેઠી બને બધાં નહુનેનો વરસાદ એક સામટો જાણે તૂટી પડો !

x

સાગરની કાણુ માછલીઓ આતુર બની મોં ફાડી એ સમગ્રાયે વર્ષાધારાઓનું પાન કરી ગઈ.

સાગરકાંઠાના મરજીવા હવેથી પૂલી રહેલાં ફેવાં વડે એ વર્ષાને આમંત્રી રવાઃ 'વરસ મોં મૂકીને વરસ'

પણ બેટુનો ચોધાર અમુએ રહતા હતા; વેપારીઓ મુંઝતા હતા; ધરતી આખી નિઃશ્વાસ બની અચેતનથી પડી હતી.

x

મરજીવા સાગરમાંથી ફરના ફરતા બદાર નીકળ્યા.

જનમ ધરીને એમણે આટલી બધી મોતીની છીપલીઓ કેપી નહોતી-સાગરમાંથી બદાર આણી નહોતી.

દિવસને ખતે ઘાકીને લોપ થઈ સવળા મરજીવા નિદ્રાધીન થયા. પરંતુ લીધમાં પણ તેમના મોં પર આનંદ અને હર્ષના પુવારા લીટી રવા હતા.

રાત આખી છીપલીઓમાંથી મોતી વીણી ઠાંવાતું ઠામ સાથેના માણસોએ ચાલુ રાખ્યું હતું.

સ્વારમાં લીટીને મરજીવા જુએ છે તો નજર સામે મોટા ગંજ ખડકાઈ ગયા છે.

ઠાકને થયું મોતીના ઘણા જેવા ચોખાના ઢગલા રાતમાં ઠાઈ કરી ગયું હશે.

ઠાકને થયું સફેદના ઝીણા મજકાસા જુવારના ગંજ ઠાઈ ખડકા ગયું લાગે છે સહુએ અગિયો ગ્રેયો; ફરી વાર અગિયો ગ્રેયો ભેયું. પોતે સ્વપ્નમાં તો નથી, એની ખાતરી કરવા ઠાકણે ચરીર ચૂરીઓ પણ ખણી ભેઈ, કાઈ સ્વપ્નમાં નહે

સામે ખડકાંપેલા ગંજ ખરેખર સાચાં મોતીના જ હતા !

મોતીના આવા મોટા મંજ કેપીને તેઓ ધડીબર 'તો ભૂખતરસતું' જ્ઞાન વીસરી ગયા.

x

પણ ધજ્જાનંદની તુષિ પણ જુબને મટાડી ચકાવી નથી.

બરેર થયા. દરેક જણ જુખથી ટળ-વળવા લાગ્યો. દરેકના પેટમાં છુપાતો ઘાવા નળ ચેતી રહ્યો. સાથે આણેલું બાવું તો ક્યારનું ખલાસ થયું હતું !

સામે પોલા મોતીના ઢગલાઓમાંથી રોપમે રોપલા ભરીને માથે ચઢાવી દરેક જણે મોઢાની વસ્તી તરફ આલવા માંડ્યું.

ફરથી એક મૂંપડી કેપાઈ. મૂંપડીમાંથી જરૂર કશુંક ખાવાનું મળશે એવી આશાથી સહુનાં મોંમાં પાણી છટ્યું. છુપાયાંતિ જલ્દી ફરવાને ધરાંદે સહુએ પમ ઉતાવળે ઉપાડ્યાઃ ફોટ લીધી !

એ બેટુતની મૂંપડીની કામે જ એક મરેલ વાછડી અચેતન થઈ પડી હતી પાસે ખાંધે બાંધેલી ગાય તલેલા નાખીને કાંભરતી હતી-વાછડીના મૂતરેદને વચ્ચે વચ્ચે આટલી હતી.

બેટુતની સ્ત્રી એ ગાયને ગળે માથું ઢાળી આંધુ સારી જાણે એનું સંતવન કરી રહી હતી.

મૂંપડીનું ખારલું ખુલ્લું હતું. ત્યાં ત્રણ માળેકો મુંઝાકને બેઠાં હતાં. બેઠાં બેઠાં એ કચ્છ દસ્ય તેઓ કેળા ફાડી ભેઈ રવાં હતાં. તેમનાં ડુનંજ નમ દેહો પરનાં હાલોહાલો ગણી સમાતી હતી !

પહેલો મરજીવો આગળ આવ્યો. બાકીને પૂછ્યું : 'બેન ! વાછડીને શું થયું ?'

'જુબની મારી લગવાનને ધેર ગઈ, બાપુ !'

'જુબે મરી ગઈ !' એક જણે નવાઈ પામી સવાલ કર્યો.

'આરે નહોતી ખાતી !' બીજાએ પૂછ્યું.

આરો ! નરસ-બતા બાઈએ-હરનાર
કર્યો. થોડી વારે હીંગડા ભરી રકનાં રકતાં
કહે : 'બાઈ ! આરો લાવવો ક્યાંથી ?'

બાઈ બહુ ગરીબ હતો એ તો દેખાતું જ
હતું. રોપલાંમાંથી સાચાં મોતનો મોડો ભરી
મરણનો એ કમલાં આગળ વળ્યો. બાઈ પાસે
બઈ મૂકી ઉપાડી કહે : 'આરો આરો શું કરે
છે ! આ મોતનો આરો જ લે ને !'

પાણીદાર મોતી દેખી બાઈ પણ મોઢાઈ
પડી. ગરીબ ગયેલી વાછડીને તે વીસરી ગઈ.
માનની આંખે વહેતાં પાણી બાઈને પેલાં મોતી-
નાં પાણી પાસે કથી વિસાતનાં ન લાગ્યાં !

મોતી લેવા બાઈએ હાથ લગાવ્યો. ત્યાં
તો પેલા મરણનાં સવાલ કર્યો : 'પણ બદલા-
માં તું અમને શું આપીશ ?'

બાઈ જરા ખચતી ગઈ. સામેના સખા
પુરોણની આંખ ઉપર તેની નજર ફરી વળી.
એ હાથમાં બાઈએ કાઈ વિચિત્ર જુપ્પ કરેલી
હોડી ! તરત બાઈને ધરેલ થયો. બીજી જ પળે
કોઈ કોષપૂર્ણ રસ્તે બાઈ ભરાડી હોડી : 'ભાગી
જાઓ અડીથી, આરા પીધ્યા !'

મરણનાં આગેવાન પોતાની જૂલ સમજ
થયો.

વધારે નંદ્ર બની આંખ નીચી ઢાળી તેણે
બાઈને કહ્યું : 'બહેન ! અમે તો તમા તારા
બાઈએ છીએ. વીરપસલીમાં અમે તને આ
સાચાં મોતી દેવા આવ્યા છીએ.'

બાઈએ કરતાં કરતાં મોતી લેવા ફરીને
હાથ લગાવ્યો : અંદરનાં મોટાં મોટાં પાણીદાર
આરપાચ મોતી તે ઉપાડી લેવા જતી હતી
ત્યાં તો પેલી આગેવાને કહ્યું : 'પણ બહેન !
જન્માર્યા પછી વીરપસલી અપાય ને ?'

બાઈ એ કમલાં પાછી દહી મઈ કાઈ
અંદાની પેડે તેણે ચિત્કાર કર્યો : 'જતા રહે
અડીથી દુતા. મારે ઘેર જન્મવાનું નથી. ધરમાં
પૂરે એક રોટલોય નથી ! તમને બત્વારે ખર-
વાનું તો મારાં બાળકને વાળુ શાનું કરાવું ?'

મરણના ત્યાં આગળ આવ્યા ; મામમાં
પેલાં ઘેર ઘેર આટો મારી ફરી વળ્યા. પોતલી
બાઈને સાચાં મોતી આપવા છતાં કાઈ
દુકોડેય રોટલી આપતું નહોતું.

બધે એક જ દરમ દેખાતું હતું.

મામમાં માનવી નહોતાં-માનવીનાં હાંસ-
પિંજરા જ બાંધે ફરતાં હતાં !

એ હાંસપિંજરાના બેંકા ગયેલા ઝેળામાં
પણ બાંધે વર્ષો જૂની જૂખ બેંકાર દરમ સરજ
રહી હતી.

મામ આખાંમાં-મૂંપડીએ મૂંપડીએ દવે-
લીએ દવેલીએ અને મંદિરે મંદિરે બીજી બધી
મીઝોનાં નંજ પાગા હતા. મામ એક જ ચીજ
ક્યાં દેખાતી નહોતી : ક્યાં અમ નંજરે
સડતું નહોતું !

રખડી રખડીને બધા મરણના સાક્ષી મૂખા
લેખના પત્ર સજ ગયા ; મોં સુકાઈ ગયાં. માથે
મૂંઢેલી મોતીની રોપલીઓનું વજન પણ દવે
તેમને અકારું મઈ પાક્યું હતું !

ફરતા ફરતા સદુ એક મંદિરે આવ્યા. ત્યાં
એક સંન્ધાસી ભગવાનની સામે હાથ જોડીને
બેઠો હતો.

તેમણે એ સંન્ધાસીને પૂછ્યું : 'મહારાજ !
ફુનિવાનું આટલું બધું અનાજ ગયું, ક્યાં
કહેશે ?'

'અનાજ પાક્યું જ નથી, ઘેર આવ્યું જ
નથી, ત્યાં જન્મનો સવાલ જ ક્યાંથી આવે ?'

'હે ! અનાજ પાક્યું જ નથી ?'

'ક્યાંથી પાકે ! મૃત્યો વરસાદ ન આવ્યો,
કે ન આવ્યો મધાનો. હાથિયાની પેલને બદલે
સહેજ છાંટણાંય પાગાં નહિ ? વરસાદ પડ્યો
ડેવળ સ્વાતીમાં. પણ એ મૃત્યુધાર વરસાદ પછી
પાંછળથી શા કામનો ? કહેવાય છે કે રવાતીના
મેટલા વરસે તો અદળક મોટી પાકે.'

ત્યાં તો સંન્ધાસીની નંજર પેલા મરણ-
વાને માથે મુકાયેલ રોપલા તરફ બેંચાઈ.

તેણે પૂછ્યું: 'ટોપલામાં શું...અનાજ આવ્યું' છે? તો કાંઈક મૂકી બે મૂકી અને પછી આપતા જાઓ ને! ટાટો, સૂકો, લૂખો રાટલાનો એકાદ ટુકડો હોય તો...'

વધારે આગળ કરું સાંભળવા ન રોકાતાં બધા મરજીવાએ સીધી દરિયા તરફ દોટ દીધી. માથે મૂકેલા બધા ટોપલા તેમણે દરિયામાં નાખી દીધા. મોતીના ગંજ હિપાડીને દરિયામાં ફેંકી દીધા. પાછળ એક પછી મોતી રહેવા ન દીધું!

બધાએ સાથે મળી કરુણ રવરે ફરી ભગવાન વરુણદેવની આરાધના કરી: 'હે ભગવાન! અમારે સ્વાતીના વરસાદ નથી નોંધતા. ફૂંપા કરી ભૂગતી હેલી મચાવ; મધાનાં પૂર વહેવડાવ, દસ્તાના ધોધથી ધરતીને નવરાસી દે, સંજિને ખદલાવી દે!'

૨ : બે ચિત્રકારો

બે ચિત્રકારો હતા. એક જ મોઢક રમણી ઉપર બંને આરાધ જાના.

રમણીને મન સમરયા પેલા ઘઈ બેઠાંથી કોને પસંદ કરવે? એનો નિર્ણય કરવાનું એને મુશ્કેલ લાગ્યું.

બંને ચિત્રકારોનો સ્વભાવ મધ્ય જોવો મીઠો હતો.

બંનેની કલા વીજળા જેમ ચમકતી હતી. બંનેનાં રૂપ-એકદો! જાણે બ્રહ્માએ બે કામદેવ એકીસાથે પેલા ન કર્યા હોય!

X

જૂંઝાપેલી રમણીને તેની સખીઓએ સૂચવ્યું: 'બહેન! એકાદું પછી લે. જો એમાં છતે એના ગળામાં તું વરમાળ આરોપજો.'

પરંતુ ક્યું પછી લેવું!

સીતાછતી પેઠે ધનુષ્યભંગતું! ના ના; પાંખી કરતાં વધારે વળનદાર ચીજ એ બે પકી ઠાઈએ ઊંચકી નહોતી!

ભારે મજબૂતેનું પછી ક્યું હોય તો!

ના ર ના! બંને ચિત્રકાર રજા. મજબૂતેનું અથે એની આંખોનું નિશાન લેતાં લેતાં બંને એ આંખો તરફ જ કદાચને જોવા કરે!

ધણા ધણા વિચારને અંતે રમણીને એક કષ્ટની સૂઝી આવી.

— એણે બંને ચિત્રકારને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. કહે: 'મને એક સુંદર ચિત્ર દોરી આપશો?'

પહેલો ચિત્રકાર ઘુરત જ બોલી કહ્યો: 'એક શું, એકવીશ દાનર કરું! કદો તો ચિત્રોની ચાદર ગિઝાવી એ પર પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરી આવો એટલા ચિત્રો દોરી આપું!'

બીજા ચિત્રકારે ધીરથી સવાલ કર્યો: 'તમારે શાનું ચિત્ર નોંધ એ છે?'

રમણીએ જવાબ આપ્યો: 'સંખ્યાકાળનું!'

X

બંને ચિત્રકારો ચિત્રની તૈયારી અર્થે સંખ્યાકાળને નિરીક્ષણે લીધા. પ્રેક્ષીની આવી રસિકના ઉપર બંને ક્રિદા હતા. સંખ્યાકાળનું ઘડન કરતા બંને જાણ એક સ્થળે પાસે પાસે જ બેઠા.

બંનેની કલાદૃષ્ટિ કહેતી હતી: ખરેખર! નિર્મળ દેવીનું સૌથી સુંદર ચિત્ર તો રમણીય સંખ્યાકાળ જ છે.

ઠાઈ સ્વેર તરુણીના હૃદયમાં ફાળે ફાળે ખદલાતી પ્રણય ભાવનાઓ પેઠે આકાશમાં મોઢક સંખ્યાકાળ પળે પળે પક્ષટાયે જતા હતા.

સૂર્યની પ્રખરતા અત્યારે લેધ પછી ભાસતી નહોતી. મહાશયરનીર અને પરાક્રમી પુરુષની મુખ્ય મુદ્દા ઉપર પછી રમણલાલેમો પ્રવેશતી વેળા હમ બાવો શી રીતે ટકી શકે?

પંખીઓનાં ટોળેટોળાં પોતાના માળાઓ તરફ પાછાં ફરતાં હતાં. આનંદની ગીમંઓ અતિમંત બની જાણે વિદરી રહી ન હોય!

એક સમયેજી ખરી પોંડું પાંડું પવનમાં કોડતું કોડતું પહેલા ચિત્રકારને માથે આવી પશું સૌંદર્યભર્યાં એ સમય દરમ્યાં ચિત્રકારને એમાં વિસંવાદ ભાર્યો. ચિત્રકારને તેણે એ પાંદડાને

એણી નાખી ક્યો કરી દૂર ફેંકી દીધું. આંધી જતા એક બકરાનું વાંધ નીકળ્યું. બકરાં દૂધ-દૂધ કરતાં ઘેર જતાની દોઢાંદોડી કરતાં હતાં. એક પરડે, કરચળાબધાં મેંબાળો, કાળો બર-વાંધ પોતાના ધોધરા અવાજે કાંઈ બાજનની કડી માનો વાંસે વાંસે ચાલ્યો જતો હતો. એણે પોતાના હાથમાં છતી પાસે ક્યું જીવકી રાખ્યું હોય એમ લાગતું હતું. એ શુ છે તે જોખ્યું દેખાય તે પહેલાં જ એ પૈકી પહેલો ચિત્રકાર ચીસ પાડી કીકો: 'એ ડોહરા! મધેમ પેઠે ભૂંકે છે શું? એમ કાંઈ આપન આવડે?'

તદ્દ બરવાડે નવાઈ પામી પાછા વળી નોંધ લીધું. એક પણ અક્ષર વધારે જોડ્યા વિના બીજી જ પળે એ ચાળાના ટોળા પાછળ અદૃશ્ય થઈ ગયો!

×

અખમલના રૂમાલ તલે હાંદલાં એ મોઢાં ચિત્રો રમણીના રંબમહેલમાં રજૂ થયાં. બને ચિત્રકારો પોતપોતાના ચિત્રો લઇને હાજર થયા હતા. પેલી રમણી હાથમાં પુષ્પમાળા સાથે સામી આવી. પુષ્પમાળાવાળા રમણીના હાથ મૂજતા હતા: જાણે એના હૃદયનો કપ એ હાથ વાટે ધમકારા ફાંવતો હોય!

પહેલા ચિત્રકારે પોતાના ચિત્ર પરથી રૂમાલ દોઢી લીધો.

ચિત્રનું નામ 'રંજનાય' હતું. સંખ્યા કાળના સૂર્યે જાણે રાસકોમ માંડી છે; વિવિધ રંગોએ રંગપેશી મેલમાળાએ ગોપીઓની પેઠે જાણે એના કરતી રાસ બેલવા નીકળી પડી છે; સંખ્યાકાળે ધર તરફ પાછાં વળતા પશુઓ-ગાયો જાણે એ રંજનાયની વેણના સ્વરથી મોહિત થઈ દોડી ચલા છે;—

સંખ્યા સમર્પન સમગી અદ્ભુત રમના એ ચિત્રકારની પોતીએ જાણે જાણે કરી હોય એમ પકડીને એ ચિત્ર-ફાંક પર ગોઠવી દીધી હતી બીજા ચિત્રકારે પોતાના ચિત્ર પરથી

આવરણ દર જેમ્યું ત્યારે તેના હાથ મૂજતા હતા: જાણે પોતે ભવચરત ખન્યો ન હોય!

એણે પોતાના ચિત્રનું નામ 'સ્વામસુદ' રાખ્યું હતું.

રમણીય સામંકાળ પ્રેમકરી આર્દ્ર દષ્ટિ જાણે કયા તરફ ફેંકી રહ્યો છે એવો એ ચિત્રનો ભાવ હતો. એક વૃદ્ધ બરવાડનું એમાં ચિત્ર દોષ્યું હતું. એની દાઢી વધી અપેલી હતી; ચીંચરેલાં દયામાં ફાટિલ ધાનજો ખૂબે રાખી ખરી પહેલાં પાંદાઓની વચ્ચેથી તે ચાલ્યો જતો હતો. એક નાનું લવારું એણે છાતી સરસું ચાખ્યું હતું. આગળ ચાલતી માળી પૈકી એક બકરી પાછું વાળી જાણે એ લવાચ તરફ નોંધ લેતી હતી. એ ગમડુ છવની જાણે એ જન્મલગી ન હોય!

રમણીએ હાથમાંથી પુષ્પમાળા એ બીજા ચિત્રકારના કંઠે પહેરાવી દીધી.

દુરત પહેલા ચિત્રકાર તરફ મોં ફેરવી તેણે ઉમેર્યું: 'બાઈ! તમારું ચિત્ર પણ કેટલું સુંદર દોરાયું છે! બાઈ બીજાને દિવસે નીર-પણીમાં મન એ આપશે ખરાને?'

[શ્રી વિ. સ. ખડિયારી
મરાઠી વાર્તાઓનો અનુવાદ]

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચ્યવનપ્રાશ

આ યુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

હીલાં આંખેનાં સાથે બીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી ખનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય -

•=====•
: મળવાનું ઠેઠાં :

ડુંકર શર્મા સ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજનવાડી, કાલમોરેલી મુંબઈ - ૨

કેવી વિચિત્ર છોકરી!

કૃષ્ણકાન્ત ગોપાળજી દેસાઈ

સા ધારણ રીતે તો હંમેશાં અનિલના મુખ ઉપર હાસ્ય રમી રહેતું. પણ ઠાંઠા પ્રસંગે તે એકદમ ગંભીર બની જતો. આજે હોળીનો દિવસ હતો. અમારી મિત્ર-મંડળી આ નિવૃત્તિના સમયે દારૂપવિતોહની હોળી ઉમઠી રહી હતી. અનિલ હંમેશ મુજબ આજે પણ ખૂબ આનંદમાં દેખાતો હતો. હાથમથકરી માલી રવાં દનાં. અમારી મિત્રમંડળીને હોળી સમયે સામાન્ય રીતે થતી તોફાનમચ્છી પ્રત્યે સૂચ દત્તી નેથી છબતી કુસ્તીમાં જ અમારો આનંદ સમાઈ જતો. આ રીતે હોળીનો દિવસ ઊજવતા બધી રાજની ચિંતાઓને બાજુએ મૂકી એ અનંદ કરતા. એવામાં મારી પત્ની સુલતાને રીખજ સજી.

‘અનિલભાઈ, તમે હજુ કુંવારા કેમ રહ્યા છો? શું તમને સહ્યારણીની ખોટ નથી લાગતી કે પછી ઠાંઠા દેવું નથી?’

અનિલનું મો એકદમ ગંભીર બની ગયું. એ નોંધ અને પણ જરા ગંભીર થઈ ગયા. આ વિચાર અને પણ મણ સમયથી આવતો હતો, પરંતુ કોઈની અંગત બાબતમાં ગાયું મારવું ચિજાચારની વિરુદ્ધ ગણાય, એથી હું એવો અંગત પ્રશ્ન કરવાની દિશા કરતો નહિ. પરંતુ અનિલની ગેરહાજરીમાં એકએ વખત અમારી મિત્રમંડળીમાં આ પ્રશ્ન ઉઠા થયો. સર્વને આશ્ચર્ય એ થતું હતું કે અનિલ દેખાવે મંદર, ધૈર્યેક સુખી, હોવા છતાં-ટૂંકમાં એનામાં ઠાંઠા પ્રકારની તુટી ન હોવા છતાં જ હજુ ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે પણ એણે પ્રણામાં પત્ની મેળા ન હતી! વળી માનસચાલકોને એ અજાણી હોઈ થોડા સમયથી માનસ નિવેશનો મધ્ય એણે ચૂક કર્યો હતો. એ અજે પણ હસ અને જાતીવનાતા કૂટ પ્રશ્નો એને રોકવા પડતા હતા; છતાં જ આશ્ચર્ય એ હતું કે એ કુંવારો હતો! આજે હમણી વાત નીકળી

મઈ, અને વાતાવરણ જરા ગંભીર બની ગયું. છતાં અમને સર્વને આ બાબતની કુતૂહલતાનો અંત લાવવો જ થોડો લાગ્યો. આજે સર્વએ અનિલને દગાણ કર્યું.

‘કેરત, આજે આ પ્રશ્ન નીકળ્યો જ છે તો એના જવાબની અમે આપા રાખીએ છીએ.’

અનિલ પણ અમારું કુતૂહલ અમન્યો, છતાં એણે એ પ્રશ્ન ન ઉઠવાની વિનંતિ કરી. પરંતુ અમને પણ એક મિત્રની આવી ગંભીર બાબત વિષે થોડું મણું જ જાણવાનો હક્ક હતો, નેથી અમારું દગાણ ચાલુ રહ્યું. આખરે સિગારેટના ધુમાડા કાઢી અનિલે કહ્યું, ‘તમને જાણવાની ઈતેજરી છે તો મને કહેવાનો વધો નથી. પરંતુ એ મારા જીવનની અતિગંભીર બાબત છે, એટલે હું આનાકાની કરું છું. કદાચ તમને ખ્યાલ પણ ન હશે કે આ હસ-મુખા અનિલના હૃદયમાં કારોત્તાર ઝરણાના છવાઈ રહી છે.’

સિગારેટનો દમ લગાવી ગંભીર વદને એણે વાત ચરૂ કરી: ‘આમ તો અમારું કુટુંબ યાતિમાં જોડું ગણાતું અને મારા બાપદાદાની આખરે પણ સારી એટલે મેટ્રીક થતાં જ મારે માટે માર્ગ આવવા લાગ્યાં. પણ મારો તથા મારા પિતાશ્રીનો સુસ્ત આકાશલ હતો કે કલ્પ-તર પૂરું કરી સિવાય અથવા ઓછામાં ઓછું મૈન્યુએટ થવા સિવાય મારા વિચારની વાત ન ઊઠતી. આથી દરેક માગ્યની ‘અમારો હાથ વિચાર નથી’ કહી ના પાડતા. કોલેજના અનુભવે મારી વિચારસરણી બદલાઈ. હું યાતિની બંધનમાં જાડાઈ રહેવા હમ્મજો ન હતો. આશ્ચર્ય હમ તો પ્રેમવચ્ચ જ હોઈ ચક્ર એમ હું માનતો થયો. જોડે એ આદર્શ કંઈ એમ સહેલો નથી એ અનુભવે માલુમ પડ્યું. છતાં આશ્ચર્ય નિક વિચારથી રંગાયેલો હું મારા વિચારમાં

મહત્તમ હતો. સાથે જી રહી હું કંઈ વેવલો કે વેલિઓ ન હતો કે જે હોકરી સંસર્ગમાં આવે. તેની પાછળ પડું એવા વિદ્યાર્થીઓને જોતો. ત્યારે તેમના પ્રત્યે મને ખૂબ ઘૃણા થતી. હું માનતો કે પ્રેમ કંઈ ખજારમાં વેચાતો નથી. બાલ દેખાવ કે આડખરથી પણ હું કદી આકર્ષાતો નહિ. મારું ખેપ અભ્યાસમાં દબેલા આગળ રહેવાનું હતું. સાધારણ રીતે હું પ્રથમ વર્ષમાં પસાર થતો. કોલેજની ધણીખરી પ્રવૃત્તિઓમાં પણ હું આગળ પડતો રહેતો. જેથી અનેક પ્રકારના વિદ્યાર્થી તથા વિદ્યાર્થિનીઓના સંસર્ગમાં આવતો. જેમ જેમ માનવ સ્વભાવનો વધુ પરિચય થતો ગયો તેમ તેમ મારી સમસ્યા વધુ ગંદન થતી ગઈ. મારે જાણખાણ તથા સહવાસ ઠીક ઠીક વ્યક્તિઓ સાથે થવા છતાં મને કોઈ કન્યા પ્રેરપૂરી યોગ્ય લાગતી નહિ.

એમ કરતાં બી. એ.ના બીજા વર્ષમાં આવ્યો. 'મે' તત્ત્વજ્ઞાન અને તર્કશાસ્ત્રનો વિષય શીધો હતો. એમાં માનસશાસ્ત્રનો પણ થોડો પરિચય કરવો પડતો હતો. માનસશાસ્ત્ર મને આકર્ષ્યો. 'મે' એમ. એ.માં માનસશાસ્ત્રનો પૂરો અભ્યાસ કરી બાવિષ્યમાં માનસશાસ્ત્રો યથાની અભિજ્ઞાપા સેવી. અમારી કોલેજમાં મારા વિષયમાં ફક્ત ચાર જ સાથીદાર હતા જેમાં એક મોરી સમવયસ્ક કન્યા કોમુદી હતી.

કોમુદી આ છેલ્લે વર્ષે અમારી કોલેજમાં દાખલ થઈ હતી. પ્રથમ દૃષ્ટિએ મને તે કંઈક વિચિત્ર લાગી. તેની સાથે જરા પરિચય થતાં મને નાનપણની યાજ્ઞાના દિવસો યાદ આવ્યા. અમે એકે દીકરા વર્ષનાં દોઢરું ત્યારે અમારા ગામમાં રાત્રયાળો ફાટી નીકળતાં કોમુદીના પિતા જે ડોક્ટર હતા તેમને એક વર્ષ માટે સરકારે લાં નિયુક્ત કર્યા હતા. તે સમયે હું ને કોમુદી માધ્યમિકશાળાના પહેલાં ધોરણમાં સાથે ભરેલાં. અમારું ગામ તે સમયે પંચત હોવાથી શાળામાં ઉછરાઉછરીઓને છૂટી મેળાં મળતાની બંધી હતી. તે સમયની

કોમુદીની શાળામાં કાનૂરી સિવાય ખાસ કશું અને બાદ નથી. એક વસ્તુ યાદ છે કે તે સમયે પણ તે શાળાની બીજી ઉકારીઓ સાથે ખાસ લગતી નહિ. શાળામાં આવતા-જવામાં કે બીજી ઉકારીઓના સંગ્રામમાં તે ન રહેતો અત્યારે કોલેજમાં પણ મને તે એવી અતડી લાગી. કોલેજમાં કોઈ વિદ્યાર્થી તો કોઈ વિદ્યાર્થિની જોડે પણ તે લગતી નહિ કોલેજ કન્યાઓમાં કેટલીક વખત મે એકઠા જુદા વર્ષ દેખાય છે. એક તફાવત આધુનિક વસ્ત્રાભૂષણથી સુસજ્જિત તથા બીજો તફાવત સાદા વિધવા જેવા વેશશાળો. કોમુદી અ બીજા વર્ષની હતી. તે દેખાવે સાધારણ સુંદર હતી શક્ય તેવી હતી, પરંતુ દામમાં બે કામની બંમદી સિવાય તેના ચરીર ઉપર કોઈ આભૂષણ દેખાતું નહિ. તેના સ્વભાવની વિચિત્રતાએ પ્રથમથી જ મારું ખ્યાન ખેંચ્યું હતું. મને ધણી વાર એ જ વિચર આવ્યા કરતો કે તેની વિચિત્ર ઉકારી છે! કામ હોવા તો જ બોલે. કામ પૂરું મયે આપણને અપમાન લાગે એવી રીતે આપણી પાસેથી એક દમ ખસી જાય. રરતે સાંભરી મળે તો કદી નમસ્કાર કરવા જેટલી પણ સમ્મતા ન કંઈયે! હું પણ કંઈક યરમાળ હોવાથી આગળ પડી કદી બોલાવતો નહિ. પહેલાં બે માસ આમ એક જ વિષયનાં અભ્યાસી હોવા છતાં નોંધ-પોથીઓની આપણે સિવાય અમારાં વચ્ચે ખાસ પરિચય વધ્યો નહિ. પરંતુ આ બે મહિનાના દુઃક સંઘવાસે પણ મને કંઈક એવું જ લાગવા માંડ્યું કે ખસ, મારે લાલક આજ ઉકારી છે! મારામાં અને કોમુદીમાં ખાસ કશું જ સામ્ય ન હોવા છતાં મને તેનામાં કંઈક વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ ભાર્યું જ મને ખૂબ શ્રિષ્ટ લાગતું હતું. જરા પરિચય વધતાં એક દિવસ મેં તેને કેટલીક નોંધ તૈયાર કરવા મારી હોરટેલ પર આવવા આમંત્રણ આપ્યું. જરા સંકોચ દર્શાવી તેણે તેનો સ્વીકાર કર્યો. નોંધ પૂરી થયે આનારાતાની વિધિ કરી. મેં કોમુદી

સાથે લક્ષ્મી દિલ્લસરી ચર્ચા કરી. કોમુ-
દીએ પોતાના લક્ષ્મીવિષયક વિચારો વિના
સંકેતે દર્શાવ્યા. તેની દલીલ એ હતી કે પુરુષ
અને સ્ત્રી એ જાતીયવૃત્તિના મુલાકાત ન હોય
તો તેમને લક્ષ્મી કન્વાની કદી જરૂર નથી.
થોડા ધણે પછી સંયમ-રાખી ચકાતો હોય
તો સંસ્કારી માણસોએ પ્રયત્ન વડે આજીવન
લક્ષ્મીયર્થે પાળગતો આદર્શ રાખવો જોઈએ,
કેમકે લક્ષ્મીવંશથી વ્યક્તિને વિકાસ રૂપે
જાય છે.

‘મેં’ સામી સમગ્ર દલીલો રજૂ કરી.
જાતીયવૃત્તિ કુદરતી હોઈ તેને અંકુશમાં લાવવા
જતાં તેમથી વિકૃતિ ઉદ્ભવે છે. વગેરે
સોંપકના વિચારો દર્શાવ્યા. પરંતુ મારી દલીલો
ઉપર કોમુદીએ ખ્યાન ન આપ્યું. તે તો દદ
રીતે માનતી હતી કે ખીજ વૃત્તિઓની મારફત
જાતીયવૃત્તિનું પણ જીર્ણોદય શક્ય છે.

‘તે દિવસે મને સમજાયું’ કે કોમુદીમાં
આટલી વિચિત્રતા કેમ હતી. જાતીયવૃત્તિને
જવાબતા વિકૃતિ જ પરિણમે છે એ સંકેતી
કોમુદી પોતે જ સાક્ષી હતી. મને મારી
અવિશ્વાસ જ્યારે જતી લાગી. છતાં હું કોમુદીને
પરિચય વધારવા આકર્ષણો, થોડા સમયમાં મને
તેનામાં વિચિત્ર પદ્ધતિ દેખાણે, તે હવે હમેશાં
મારા સાનિધ્યમાં જ ગરેલી. અમે કોલેજમાં
સાથે જ જતાં આવતાં. વર્ગમાં પણ પાસે જ
બેસતા. અમારો સદયાગ એટલો વધી ગયો કે
કોલેજમાં અમારા વિષે ટીકાઓ ચર્ચા ચર્ચા.
એક દિવસ અમે કોલેજના વર્ગમાં પરચી જતાં
હતાં ત્યારે કોમુદીએ પણ કોલેજના અમારી
ટીકા સંભળી. આથી તેના મોં ઉપર જરા તંબી-
રતા આવી ગઈ. અને મને લાગ્યું કે કદાચ હવેથી
તે મારો પરિચય એવો કરી નાખશે. પરંતુ
તેણે તો કોલેજ પરિચય વધાર્યો જ રાખ્યો.
હવે તો હું પણ તેની હોસ્ટેલે જતો થયો
હતો અને તે પણ વારંવાર મારે સાં આવતી.
કોલેજ વારંવાર સિનેમા જોવા પણ અમે સાથે જતાં.
મને લાગ્યું કે કોમુદી મને ખરેખર આંકે છે.

એક સમયે કોમુદીએ મને મારા પોતાના લક્ષ્મી
સંબંધે પૂછપરછ કરી.

‘મેં’ તો મારો રનેહલક્ષ્મી આદર્શ દર્શાવ્યો.
આ અસંગતી તો મારી ખાતરી યદ્યપ્ત માર્ગ કે
કોમુદી મને આંકે છે. પરંતુ તેણે પોતાના
પ્રેમનો દબ્બો એકદમ તો મું એ સંબંધે કંઈ
સચ્ચ પણ કહ્યું ન હતું. ધીરેધીરે મારી સ્થિતિ
ખૂબ વિચિત્ર થઈ ગઈ. વાંચનાનું પણ ન થયું.
બસ, કોમુદીનું જ મનમાં ગટન કર્યું કરતો.
આખરે અજાણને મેં તેને એક પત્ર લખ્યો
જેમાં તેની સાથેના મારા પરિચયનું મેં વિસ્તે-
રણ કહ્યું હતું. મેં જણાવ્યું હતું કે તમે જો
કળુલ યાઓ તો આપણે એક જ વિષયના
અભ્યાસી હોઈ લગાડી કરી અવિષયમાં સાથે
બચસાય કરી શકીએ. મને સંપૂર્ણ આશા હતી
કે કોમુદી મારા સચ્ચને આવશ્યક. બે દિવસ
હું કોલેજ ગયો નહિ.

‘પરંતુ ત્રીજે દિવસે ટપાલથી તેનો જવાબ
મેળવતાં મને ખરેખર વીજળીનો આચ્છાદ
લાગ્યો. તેણે લખ્યું હતું:

‘પ્રિય બાઈ,
મેં તમારી પામેથી આ આશા રાખી
ન હતી. મેં જ્યારે તમે-પુરુષ મિત્રમાં સમાવર્ષ
બહેન સાથેના વર્તાવમાં જે નિર્દોષતા હોય
તે તમારામાં જોઈ ત્યારે જ જીભ કાઢી સાથે
નહિ અને તમારી સાથે મેં સંબંધ વધાર્યો.
આપણે માટે થતી ટીકાઓ પણ આપણો
નિર્દોષ સંબંધ તોડવા શક્તિમાન ન થઈ.
મારમાં કદી તમારા જેવા ભાવ પ્રકટયા નથી,
અને તમે આપણા સંબંધનો આ અર્થ ધરાવ્યો
એ જાણીને જ મને ખૂબ આશ્ચર્ય તથા કુરુજ
થાય છે.

પરંતુ ખરેખર, તમારો એમાં કંઈ વાક
નથી. આપણા સમાજનું વાતાવરણ એટલું
વિકૃત છે કે સ્ત્રી અને પુરુષ-મિત્ર વચ્ચેની
નિર્ભજ મિત્રાચારી પણ હોઈ શકે તેમ કોઈ
સમજ શકતું નથી. આ વાતાવરણે જ તમને
આવી દૃષ્ટિ આપી છે. તેથી જ મને તમારા

ઉપર બિયડુલ ગુરસો આવતો નથી. અને દવા છૂટે છે. દબ્બુષ તમે મહારાણો નહિ. આપણે સંબંધ તોડીશું નહિ. તમે મારા મિત્ર-બાઈ થાઓ એ જ મારી અભિલાષા છે.

— તમારી બહેન કૌમુદી '

'પત્ર લાંબી કાંઈ કાચે તો સોદી ન નીકળે એવી મારી રિયતિ યદ્ય, ખરે, આ ઝોહરીને સમજવામાં મેં મંબીર જુલ કરી. દવે શું મોં બતાવું ? વિચાર કર્યો કે કોસેજ ખરલી નાખું. કદી કૌમુદીની સામે જ ફરી નહિ આવું. બીજો વિચાર આવ્યો કે આવી મુસંરદારી કન્યાના મિત્ર બનવામાં પણ મહાજાગ્ર છે. મારે સંબંધ તોડવો એછાએ નહિ આખરે તે દિવસે કોસેજમાં કૌમુદીને મળી તેની માત્રી માગી અને સાચો મિત્ર થવાનું વચન આપ્યું.

'વચન તો આપ્યું, પરંતુ. મને દરરોજ મનમાં ચણુચણુનું કે માનસસાસ્ત્રનો હું પ્રગતિવાન વિદ્યાર્થી કોઈ દિવસ નહિ અને આ બાબતમાં મેં કેમ આટલી મંબીર જૂલ કરી ?

તો હું જાણતો જ હતો. દવે કૌમુદી મેં વાર-વાર કહેલી, 'પરીક્ષા પછી આપણે છૂટા પડીશું. પછી મને વાદ કરશે કે નહિ ?'

હું કૌમુદીને જુલું એવો જરા મ અંશ ન હતો. તેણે મારો તેજેવધ કંઈ એવો તેવો નહોતો કર્યો કે મરતાં સુધી હું તેને જુલું થકું ?

'ધીરે ધીરે અમારો સદવાસ એકમ પનિષ્ટ થઈ ગયો. વર્ગો પૂરા થયે બન્ને કક્ષા સુધી જગીયામાં એસી વાતો કર્યા કરતાં. મને ફરી આશાસ ધરા માંમો હતો કે કૌમુદી છુપાવવા છતાં મારો પરિચય હોડવા સ્મિત-માન ન હતી. કદાચ પોતાની માનસિક વૃત્તિ-એાની તેને પોતાને પણ અખર નહિ હોય. પરંતુ મારી દવે મજદૂર ન હતી કે એ વિશે હું દરેક પણ ઉચ્ચારી થકું.

'એક દિવસ વાતવાતમાં કૌમુદીએ મને કહ્યું. 'અમારે ત્યાં દમણાં દમણાં કાંઈ એા આવે છે.'

હરી રજો હતો. આખો દિવસ મને જીવનની એક કન્યા પણ જોવા કારણો હતો. મેં રાત્રે મનમાં જોઈથી રાખ્યું કે કાલે તો મળતાં-વેંત જ હોમુદી સાથે લગ્ન વિષે નક્કી કરી દેવું, જેથી વાંચવામાં ચિત્ત ચોંટી નહિ વેળે નાપાસ થયો તો કાંઈને મોં બતાવવાનું નહિ રહે.

‘બીજે દિવસે મળતાંવેંત હોમુદીને મેં સીધા પ્રશ્ન પૂછ્યો:

‘હોમુદી હવે લગ્ન ક્યારે કરવા છે ?’

‘વળી પાછો વિચિત્ર જવાબ મળ્યો: ‘મારે લગ્ન કરવા જ નથી.’ આ વેળા હું ન દબાયો. મને લાગ્યું કે આ ઊંઘી નેટલી વિચિત્ર છે તેટલી લુચ્ચી પણ છે. મેં પૂછ્યું, ‘તો શું આપણે સંજ્ઞા એટલેથી જ પૂરા કરવો છે ?’

‘હોમુદીએ જવાબ આપ્યો: ‘તમે મારી પાછળ કેમ લાગ્યા છો ? તમને કોઈ કન્યા દેવું નથી ?’

‘મારા ઉપર વજ્રપાત થયો. ‘શું આ ઊંઘી મને મૂખે સમજાવવા છે ?’ મેં સંખ્યાવાતું શરૂ કર્યું. કહ્યું, ‘હોમુદી, તમે મને વધુ વખત મૂખે નહિ બનાવી શકો. ગમે તે એક વાત કહી દો. તમે મને ચાહો છો કે નહિ ? જો ચાહતા હો તો લગ્નની ના સા માટે પાંડો છો ? ન ચાહતા હો તો ગઈ કાલની વાતને શી બચાવે છે ?’

‘જવાબ મળ્યો, ‘આપણે મિત્ર તરીકે રહીશું’ પરંતુ મારે લગ્ન નથી કરવા.’

‘મેં કહ્યું, ‘તો શું એવો સંજ્ઞા રાખી કુનિયામાં ફરજત થવા નથી ઇચ્છતા. આપણા મિત્ર નિરાળા છે. આજથી આપણે સંજ્ઞા પૂરા થાય છે.’

‘હોમુદી પણ મારો આજ્ઞાર માની ચાલ્યો મર્મ. ત્રણ દિવસ કોલેજમાં રળ હતી. હું ઘેર આવી ખૂબ રહ્યો. મને કુખ એ ચતુ દવું કે હોમુદીએ આમ કુખી કરવા શા માટે સંજ્ઞા આપ્યો કરો ? હું અચૂતો હતો કે હોમુદી એક અસહ્યારણ કન્યા હતી. મનની ખૂબ દદ હતી.

ચોરિચરમાં પણ ખૂબ શુદ્ધ હતી. આ કારણોથી જ હું તેને ચાહતો હતો.

‘ત્રણ દિવસની રળ પછી મેં બધાં હોમુદીને કોલેજમાં જોઈ ત્યારે તેણે મોં મંબી તથા આંખો સૂંઝેલી દેખાતી હતી. હું સમજાયો કે હોમુદીને પોતાને પણ બનેલી વાંતને શોક થયો હતો. સ્વભાવ ઊંઘી હું પાંડો હોમુદી પાસે ગયો. પરંતુ તેણે મારા તરફથી કંઈ ફેરવ લીધી. મને ખૂબ લાગી આવ્યું. કહ્યું, ‘બસ, આંખ જ કરવું છે ?’ હોમુદી તરત જ ચાલ્યો ગયો. હું વર્ષમાં જઈ બેઠો. હોમુદી પણ પોતાની જગ્યાએ આવી બેઠી. પ્રેક્ટિસર પ્રવેશ કર્યો તે સમયે હું લાગણી રાખી ન ચક્રવાથી જીર્ણ ચાલતો થયો. હોસ્ટેલ પર આવી ખાટલામાં પડતું મૂક્યું. મોઢળા મને આંસુ સારવા લાગ્યો. એટલામાં કોઈએ મારા બારણા પર ટોચા માર્યા. મેં મોં લૂછી બારણાં ખોલ્યાં. જોડે હું તો બારણામાં હોમુદી ઊભેલી હતી. મેં કહ્યું, ‘દરુ શું બાકી છે તે પીટેા ઊંઘતાં નથી ?’ હોમુદીએ ક્રોધ જવાબ ન આપ્યો. હું ફરી ખાટલામાં પડી આંસુ સારવા લાગ્યો. હોમુદીએ મને બેઠો કર્યો તથા પાણી પાનું. મારી લાગણીઓ રાક્ષતાં હોમુદીએ મને બગીચામાં આવવા કહ્યું. મેં ના પાડી. છતાં ખૂબ આમલ કરી તે મને લઈ ગઈ. બગીચાના થોડા સમય ચાંત બેઠા પછી હોમુદીએ કહ્યું, ‘તમે બહુ ઉતાવળા ચાલો છો. મારી રિયોતને ખ્યાલ કરતા નથી.’

‘મેં કહ્યું, ‘તમે તો સ્પષ્ટ ઈન્કાર કરો છો પછી મારે શું કરવું ?’

‘હોમુદીએ લગ્નની બાબતમાં આખરી જવાબ ત્રણ દિવસ પછી આપવા કહ્યું ત્રણ દિવસ પછી તેણે મારી સામે એક ચરત મૂકી: ‘લગ્ન કરનાં મારી ના નથી પરંતુ હું આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળવા માગું છું. જો તમે સાચ આપી શકતા હો તો પ્રાંતવા કરો.’

‘મને ફરી પીજીનીને આવડા લાગ્યો. દરુ ક્યા સુધી આ ઊંઘી વિચિત્રતા દર્શાવશે ? મેં કહ્યું ના પાડી હોમુદીએ ઉઠતાથી જવાબ

આપો, 'તો તમે ખીજે લગ્ન કરી લો. આપણે આપણી મેત્રી ચાલુ રાખીયું.'

'તે દિવસે ફરી કું હત્યા હત્યે ધેર આવ્યો. આટલા સખધ પછી પછ મને આ ઓઠરી પૂરી સમજાઈ નહિ. ફક્ત એક વરતુનો મને આનંદ થતો હતો તેણે મારા તેજેવધ ક્યો હતો તેનો બદલો વળી મેલે હતો. બહેન જનવાનો દાવો તે પુરવાર કરી ચક્રી ન હતી. પરંતુ ત્યારે લગ્નમાં અલગ્ય' આ મારે 'શુ તેનામાં જાતીયવૃત્તિ ઉદ્ભવતી જ ન હશે? એમ હાય તો મારા પ્રત્યે પ્રેમ કપાથી રૂર? તે બહેન અને મિત્રના પ્રેમમાં શો ભેદ માનતી હશે? આ કોયમનો કંઈ નિકાલ સૂઝતો ન હતો

'એવામાં મારા પિતાશ્રીનો પત્ર આવ્યો પરીક્ષા પૂરી થયે તરત જ ગામ આવવા જણાવ્યું હતું. હું હવે પ્રેમપ્રયોગ થવાનો હતો, જેથી મારા વિવાહ એક જગ્યાએ કરવા એમનો વિચાર હતો. ઓઠરી જોઈને મારે મારો મત ફર્માવવાનું લખ્યું હતું. મેં આ વાત કોમુદીને કરી અને ફરી એક વાર વિચાર કરી જોવા હજી. 'તમે હજુ ૫ હા પાડો તો હું આ ઓઠરી જોવા ન જાઉં' પરંતુ એણે પેલી ચરત ચાલુ રાખી

'એટલામાં પરીક્ષા આવી. અને જેઉ ખાસ તૈયારી કરી ચક્રાં ન હતા. પછુ જેઉ હોશિયાર વિદ્યાર્થી હતાં જેથી પસાર થવાની ખીક ન હતી. હા, પ્રથમ વર્ગની હવે આશા રહી ન હતી. પરીક્ષા પૂરી થયે અને છૂટા પડ્યા છૂટા પડ્યા વખતે મેં કોમુદીને જો લગ્ન નહોતો થાય તો જરૂરથી જનમાં આવવા આમજણ આપ્યું.

'જે કન્યાને મારે જોવા જવાનું હતું તે કોમુદીના ગામમાં જ રહેતી હતી. મેં ત્યા જઈને તેની સાથે થોડો પરિચય કર્યો, ઓઠરી સાધારણ ધ રખુ હતી. પ્રેમપ્રયોગમાં તો મેં સખત હાર ખાધી હતી જેથી હવે વધુ પ્રયોગ કરવાનો મને હિત્તાક ન હતો. જે નસીમમાં હશે તે મારો એ વિચારે મેં હા પાડી. હવેની

તિથિ નહોતી મર્ધ લગ્નની તૈયારીઓ થવા લાગી. મને તેમાં ખાસ રસ ન હતો. મારી રિયલિટી તો લગ્નની હારી આવેલા થોડા જેવી હતી મેં કોમુદી ઉપર લગ્નની કંજાત્રી મોઢાલી અને લગ્નમાં હાજરી આપવા ખાસ આમંત્ર કર્યો

'લગ્નને દિવસે અને જન લઈ કન્યાને ગામ મથા. ગામમાં પેસનાં બપોરે સામે એક મુઠું મળ્યું. મુઠાને શુકન માની અમારા જનવાઓ ખુશ થયા. અને ઉતારે પહોંચ્યા થોડી વાર પછી કોમુદીને તેહવા મેં મારા એક મિત્રને સરનામું આપી મોકલ્યો. તે પાછો ફરે તે પહેલાં ટપાલીએ મારા હાથમાં એક પરગોશિયું મૂક્યું. અંદરથી પત્ર કાઢી વાંચતાં હું ફસાઈ પડ્યો. કોમુદીએ જેર પી આપવાત ક્યો હતો. પત્રમાં લખ્યું હતું:

'પ્રિય મિત્ર,

આ જન્મે તો આપણે જોનાં ન રહી ચક્રમાં. વિશેષગર્ભ દિવસે વિતાવવા કરતાં હું વિષને આશરો લઉં છું. તમે પરાયા યાઓ તે પહેલાં હું સ્વર્ગે પહોંચી બર્ધ હોઈશ. મને આશા છે કે આવતે જન્મે આપણે જરૂર જોનાં થઈશું તમે લગ્ન કરી સુખી થાઓ એ મારી હૃદયની ઇચ્છા છે.

તમારી કોમુદી.

'હું જેહોય થઈ ગયો પત્ર ઉપાંચી આ વિના વાપુવેગે ગામમાં જાહેર થઈ મર્ધ. મને જવામાનામાં ખસેજો જે દિવસે મને જ્ઞાન આવ્યું.

'સમય જતાં માતૃ મન ચાંત થયું વિધિની દૂર લીધાનો મેં પૂરો અનુભવ કર્યો હતો. મારી લગ્ન તો બધ રજાં હતાં. કન્યા-પક્ષે વિવાહ તોડી નાખ્યા હતા. ફરી કદી મેં લગ્નનો વિચાર કર્યો નથી. કોમુદીની વાદમાં જિંદગી વિતાવી રહી છું

વાત પૂરી થતાં અનિલની આખમાંથી જે આંસુ ટપક્યા અને સર્વેએ નિશ્વાસ મૂરી એમાં સાધ લીધી.

સુહતા મોલી ભરી, 'કવી વિચિત્ર જોઠરી!'

આ જે અંજનાને સાગમાં સારા સમાચાર મળ્યા હતા—તેના પતિ વિમળનાથે દેશ માટે આજ સુધી જે બલિદાન આપ્યું હતું તેના બદલામાં તેને પુરસ્કાર મળવાનો હતો; તેને સરકારમાં લેખી હોદ્દો મળવાનો હતો. પરિણામે, અંજનાની સખીઓ, પાડોશીઓ, સર્ગસંબંધીઓ અને જોળખીતાઓ પણ વિમળનાથને મુનારકમાદી, આપના સાગ્યા દના આમાંથી જેમને કાંઈ કામ સાધવાનું હતું—નોકરીની જરૂર હતી, વેપારમાં સમવ્ય ત્તેઈતી હતી—તેવા લોકો તો વિમળનાથનાં બારોબાર વખાણ કરવા સાગ્યા ને કહેવા લાગ્યા કે ‘આપને માટે આજ યોગ્ય હતું, આજ સાચો પુરસ્કાર છે.’

આ વખતે અંજના વિચારતી હતી, ‘આલો, હવે નસીબ ખૂલી જશે. વીખરાયેલ ધર હેઠાણે આવશે, હવે, આ મંદા અને જનન-રીત ગ્રામનને બદલે સરકારી મહેલમાં રહેવાનું મળશે; જે—આર તોકર પણ આવી જશે; ને વિનોદના બાપુ મોટર પણ લેશે. અને આ વિનોદ—જે જન્મથી જન્નુંગમમાં ફરેલો રલો છે—પણ સમજશે કે તે પણ નસીબદાર છે—તેને પણ મા—બાપનો ખ્યાર મળી શકે છે....હા, સહામદ શરૂ થયો કે આ ધર પર યનિતી દસા બેસી ગઈ હતી; સદાયે પોલીસની નજર મોટી ગઈ હતી; એક દિવસ પણ ચેન પકવા દીધું નથી...વિનોદના બાપુ પાંચ વાર જેકમ્માં ગયા...વિનોદનો જન્મ થયો, તે એક વરસનો પણ હઈ ગયો, ત્યાં સુધી તેણે પિતાની ગોદ ખૂંદી ન હતી, ગિચારો, ફુલગી!...ને શેરીના લોકો તો મરી મરકરી જ ઉઠાવતા; ને પહેલા ફાગણ ફેડે તો યાજુદારની સાથે તાત્ત્વીત કરતા અને સંજાગની પણ દીધું હતું કે બકરી ને વાધની લકાઈ આપી શકે જ નહિ; ‘કેમ

યાજુદાર સાહેબ, શું આ કશિસવાળા અંજાને સાથે લડી સકવાના છે? રામ રામ બન્યો!’ અને યાજુદાર આ સાંભળી ખપું દરેકો હતો...

અંજનાના મનમાં વિચાર—વ યોગ્ય તોફાન મચાવી રહ્યો હતો, તેને થતું, ‘કહેવત છે ને કે જનમદુખિયાનું બાગ્ય પણ ક્યારેક તો ખૂલે જ છે. દેશનો બાગ્યપદ્ધતી થયો તેની સાથે અમારું બાગ્ય પણ બદલાયું છે. માસિક પૂરા બે હજાર રૂપિયાનો પમાર મળશે, બધું જુકું, ને માસિક પાંચસો રૂપિયા બાગનું મકાન લટકામાં...હવે તો નસીબ ફરી ગયું જ સમજો. હવે, હવે પ્રથમ તો મારા જેટલાં ધરણાં વેચાઈ ગયાં છે તે બધાં ફરી બનાવીશ. પેલી કલાવતીની માએ નવો હાર કરાવ્યો છે—પૂરા બે હજાર રૂપિયાનો; બધે પાંચ હજારનો થયો હોય તેવો લાગે છે. હાથની નકશીદાર ચૂડીઓ...પણ, હા, આ ઉમરે આવાં ધરણાં પહેરીશ તો કાંઈ સારી લાગીશ? પણ, કાલ વિનોદને પરણાવશે પાશો, તેની વફૂ તો...’

આમ, અંજનાના મનમાં આતરી થતી જતી હતી તે હજુ પણ પોતાની આશા પૂરી કરી ચક્રો. તે વિમળનાથને કહેતી, ‘કાંઈક સમજો, આઈયં એક વરસ છે, વારતવિકતા ગીજ. આઈયં સદાય કુળવયો નોવડતા નથી; ઉપયોગી પણ નથી. ફુનિયા તો પેસાવાગાની છે. આ બરી—બરી ફુનિયા; એ તો પેસાનો વેપાર છે; જેની પાસે પેસા છે તે જ યાની છે, તે જ ખ્યાની છે; તે જ સમાજના નેતા છે.’ તે બધું કે મદામુરકલીએ કહેતી, ‘આહ, આ ફુનિયા, જે પેસાવાગાને જ આધીન છે; સાચું, બધું આપણું જીવન ટેટું દલકું, ટેટું સિખારી બની ગયું છે; બધું આપણું નરકમાં જ જીવન વિતાવી રહ્યા છીએ...’

અંજનાના મનમાં થતું, ‘આજનો માનવી

નિષ્કુર બની ગયો છે, પૈસા હોય તે જ નિઃશ્વરી છે; નહિં તે આ માનવી માટીનું પૂતળું જ માની લોને !

આમ, અજનાના મનમાં ગમચલ સાલતી. પૈસાને આટલું બધું મહત્ત્વ આપવું તે તેને દીક્ર તે ન જ લાગતું. પણ આ કુનિયા તે પોતાક પૈસાદાર માનવીઓના કાપમાં જ રખી રહી છે. તેને થતું, 'જેમ એક વારવાઝ પેટાના રોળાને હાંકી નાખે, તેવું જ આ કુનિયાનું છે. આ પેટનો જુઓ. માનવી પૈસાના દાસ છે; પરાશ્રિત બનીને આપું છવન નાચે છે ને બીજાના ઈશ્વારા પર આસે છે આ સ્વાસ્થિમાની, ઈશ્વરમાં અદા રાખનાર માનવી ! શું તે પ્રગતિ સાધી રહ્યો છે ? શિખારીની દયામાંથી તે જીવે જ આવતો નથી, તે ગુલામ જ રહ્યો છે-પૈસા નો પૂતળી, બીજાઓની ઈચ્છાને આધીન !'

આ અજનાના પતિ વિમળનાથની મૂઝવણ કોઈ જુદી જ ભાવની હતી. તે કેમિસના કાપમાં બાગળ પડતો બાગ લેતો હતો, તે નેતા હતો તેણે ગામડાઓમાં ફરીને સારું કાપું કપું હતું. મામજનો તેના માટે પ્રાણ પાથ રતા, તેને કેવની માફક પૂજતા ને તેનો પગથો બોલ ઉપાડતા; કારણકે ગામડેાંમાંની અજાનતા, નિર્જનતા ને નિરાશારતા દૂર કરવા તેણે પોતાના છવનનું બલિદાન આપ્યું હતું; દાહ-

આ સાંભળાને વિમળનાથ સહેજ હસ્યો; પત્નીની આ બોળી ને સરળ વાત સાંભળી તેની આંખો પણ જાણે કે હસવા લાગી.

આમ ને આમ એક અર્ધવાંટિયુ પીતી મધુ તે પે વિમળનાથ પોતે ક્યાં મારે જતું તેના નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. નોકરીની વાત નીકળતાં જ ને હસી પડતો પણ તેના મનમાં શું આવી રહ્યું છે તેની કોઈ ને ખબર ન હતી. આમ તો, સ્વસાવથી જ તે બોલાબોલો હતો; હસતો પણ હસારેક જ; તે બોલવા કરતાં સાંભળવાનું વધુ પસંદ કરતો. પણ નોકરીની વાત નીકળતી ત્યારે અજના તે શું કહે છે, તે સાંભળવા તલવાપડ થઈ રહેતી; તેના હારના મળાદાર વધી જતા, તે ઘૂમવાઈ બેઠતી. તે પતિને સાફસાફ કહેવા માગતી હતી કે 'હવે તો તમારે મારું સાંભળવું જ પડશે, મારી દયા સામે જોવું જ પડશે. મારું આપું છવન વધી ગયું, નથી કે સારી રીતે ખાઈ કે નથી પહેવું-જોડવું. સેવા તો તમે કરીને છ. એક નિરીક્ષકની માફક, માત્ર અભામિની બનીને, તમારી પાછળ ચાલતી રહી છું' કે તમારી પત્ની-એક બી, હવે અને સમાજનાં જન્યનોથી જાણાયેલી....'

એક દિવસે વિમળનાથ રાત્રે પથારીમાં પડ્યો કે તરત જ અજનાએ તેને ટોર કરી,

‘પણ તારે કહેવાતું શું છે ?’ વિમળ નાથે પરાણે ગંભીર લાવ ધારણ કરીને કહ્યું, ‘બદમાશો અને સ્વાર્થ-સાધુઓની ખોટા આ દુનિયામાં કદી પડી નથી. આવા લોકો અંગ્રીજોના રાજનામા પણ હતા જ; હારે તેઓ અંગ્રીજોની ખુશામત કરતા; હવે ક્રિસિસવાળા ઓની કરે છે. શો ફેર પડ્યો છે ? એ જ માનવી છે... એ જ સમાજ છે; એ જ વિચારો છે. અંગ્રીજો આજ્યા ગયા તેથી જ દેશમાં કંઈ ફેરફાર થઈ ગયો નથી. આજે પણ બજેતા જેવી તે તેવી જ છે, બધેકે બધવણી છે. ખુશામત વધી ગઈ છે; તકસાધુઓ આજળ આવી ગયા છે.’

આ વખતે ચિદાઈને અંજના તાડી જોડી, ‘તો તમે પણ કંઈક કરો, કંઈક મેળવો. રોજો છો-જીવન હિતશિખ થઈ ગયું છે; ધર ખાલી થઈ ગયું છે. તમે દેશસેવક બન્યા ને પર જ બુખ્યું અને નાશું બન્યું.’ ‘તમને તો એની મેજે જ નોકરીનું નિમન-તણ મળ્યું છે.’ કંઈક દીધી પડીને અંજનાએ કહ્યું, ‘તમારા સ્વાભિમાનને તો...’

‘અંજના, તું જેની વાત કરે છે.’ વિમળનાથે વચ્ચેથી જ કહ્યું, ‘તને સમજતી નથી. જેઓ કાલે ધોરસી હતા, જેલમાં જતા હતા ને દેશ માટે દુઃખ વેઠતા હતા, તેઓ આજે ખુરશી પર બેસીને સલામ મદદમાં ફગી ગયા છે.. અંગ્રીજોના સમયમાં જે રીત-રસમ અને શોષણનો તેઓ વિરોધ કરતા હતા તે જ રીતરસમ અને શોષણ આજે ચાલી રહ્યા છે. આ અધિભરીઓ આજે પોતે જ પુરણા ચિત્તપરિમિત સ્વરે બોલી રહ્યા છે. હું કહું છું, તેમણે શું સ્થાન મેળવ્યું ? તેમનું પતન થયું... દેશસેવાને નામે તેઓ ફૂલ અને ફુગવારી બની ગયા...’

‘પણ તેનું તમારે શું ?..’ વચમાં જ અંજનાએ કહ્યું

‘આ તો કાળજીની કોટડી છે. અંજના.

અંજનાનું હૃદય ધમક ધમક થઈ રહ્યું હતું. પોતાના મગજમાં કેટલાયે દિવસો થયા જે વાત ઘોળાયા કરતી હતી તેનો આજે તે સ્પષ્ટ નિર્ણય લાવવા માગતી હતી તેથી જ તેણે એકદમ, આતુર બનીને કહ્યું, ‘તો-તો તમે શું કંવા માગો છો ? શું વિચારું છે ?’

‘મેં હજી નક્કી કર્યું નથી. હજી મેં આ નોકરીનો સ્વીકાર કરતો પત લખ્યો નથી... અંજના, એટલો ફેર છે કે જેને તું મારું ને આપણું સૌભાગ્ય માને છે તેને હું આપણું દુર્ભાગ્ય માનું છું. હું વિચારું છું કે તોફાર બનીશ તો અંધારું જાણ, મારું જીવન વેચાઈ જશે, વિચાર ગીરા મુઠાઈ જશે... બસ, જે મારું પર આજ સુધી આજ્યો છું તે માર્ગને છોડીશ નહિ...’ વિમળનાથ અંજનાનો હાથ પકડી કહેવા લાગ્યો. ‘અંજના ! તું પણ મને બળ આપ. આજ સુધી તેં મને જે રીતે સાથ આપ્યો છે, તે રીતે જ બાકાની જિંદગીમાં સાથ આપતી રહે. જે તો ખરી, હું નિર્મળ છું તારાથી બંધાયેલો છું.’

આ સાંભળીને અંજનાએ તો આશ્ચર્ય, પાપલ દરિયોની માફક પોતાનું માથું ઢાળી દીધું. તેણે પોતાનો મત કે જવાબ આપ્યો નહિ.

આ જોઈને વિમળનાથે એકદમ કહ્યું, ‘પણ હજી મેં જવાબ આપ્યો નથી, હેવટને નિર્ણય પણ થયો નથી.’

‘તમે નિર્ણય કરી જ લીધો છે.’
‘નહિ, અંજના, હજી નથી થયો’ -
‘તો ક્યારે કરશો ? ક્યારે જવાબ દેશો ?’
‘હાલ કે પરમ દિવસે.’
‘નહિ, માલ.’
‘હીહ, હાલ.’ વિમળનાથે કંઈક વિચારીને કહ્યું.

અંજનાએ કહ્યું, ‘જુઓ, મને તો નહિ પણ આ છોકરાંઓને જરૂર ખાસમાં ગળખે.’
વિમળનાથે વાત સંકેતનાં કહ્યું, ‘આશ્ચર્ય પોતાનું જ્ઞાન ગળે તે યા ઓછું છે ! જેમ રો !’

અંજનાએ આ વાતનો ઉત્તર ન આપ્યો; અલબત્ત, તે હવી શકત કે તમે નથી તમારું આન રાખ્યું કે નથી મારું. પણ તેણે આ કષ્ટોને બહાર આવતા અટકાવ્યા.

મોહું થઈ ગયું હતું, અંજના સુધી ગઈ. પણ વિમળનાથને કિંધ ન આવી; તેને તો પોતાની વાતનો જ વિચાર આવતો હતો. અંજનાની વાત એટલી બધી નમાણી ન હતી કે તેને તરછોડી ચકાવ; ને સાંભળી ન-સાંભળી કરી ચકાવ. તેને લાગ્યું, 'સમય સમયનું કામ કયે' જાય છે; મારી નિમણૂક કરવામાં આવી છે, મારે નોંધી સ્વીકારવી જોઈએ. મારી સાથે આ અંજનાએ પણ ત્યાગ કર્યો છે... ઇચ્છાઓને દબાવીને, આ બિચારીએ. હજી, બોવનનો સમય વીટ્યો નહિ ત્યાં જ એક કાળું વાણું ડાઘાઈ ગયું; અંજના કુબંજાય થઈ ગઈ ને વૃદ્ધ પણ બની ગઈ; સાથે સાથે શેગી પણ થઈ ગઈ. સદાની ચિંતા ને નિરાશાઓ તો તેણે જ વધારે અનુભવી છે... બધા તકસાધુઓ છે; બધા પૈસા ને અધિકારના ગ્રાહક છે, તો મારે પણ આ સંસારના જીવનમાં યા માટે કંઈક ગેળતી ન લેવું?...હા, હું મારી ઇચ્છાઓ દબાવી છું; પણ પત્ની એને પુત્ર તરફ મારે ફરતા ન દાખવવી જોઈએ; મારે એમના માટે પૈસા લાવવા જોઈએ.'

એ વખતે, વિમળનાથે પાંખું ફરતાં કહ્યું, 'હું નોંધી કરીશ, આજ સુધી જે મારું પર હતો તે મારું ને છેડી દઈશ.'

પરિણામે, સવાર પડતાં જ, અંજના આને કપ લઈ દાબર ધઈ ત્યારે વિમળનાથે હવી દીધું, 'હું સરકારને જવાબ આપી રહ્યો છું, હું નોંધી કરીશ.'

આનંદાવેશમાં અંજના બોલી બીડી, 'હું બચતી જ હતી; કે તમે સરકાર તરફથી મળતા પુરસ્કારનો સ્વીકાર કરશો જ નહીં...બધા દેશસેવકોને સારી સારી જગ્યા મળી રહી છે ત્યારે તમને આ માટે ન મળે!'

આ સાંભળીને વિરકતભાવે વિમળનાથે કહ્યું, 'આની કંઈ જરૂર ન હતી; અંજના, દેશની સેવા તો સ્વેચ્છાએ કરી હતી, સ્વાર્થ માટે નહિ.' 'પણ સરકારને તો વિશ્વાસપાત્ર માણસો જોઈએ-પોતાના જ.'

'હા, વિચારું છું કે ત્યાં પણ દેશની સેવા કરી ચકાવ.'

'યા માટે નહિ? અંજના ઉત્સાહથી બોલી.

'દમણી જ પત્ર લખું છું, દમણી જ...'

'લખી નાખો. મને પણ કેપાકાને...'

એમ કહેતી અંજના ચાલી ગઈ.

વિમળનાથ પત્ર લખવા બેઠો. ચરૂઆતમાં, પોતાને પત્ર લખવા બદલ ધન્યવાદ આપા ને પછી લખ્યું...

ત્યાં બહાર ખારણાં પર અવાજ ઘસે. તે ચોંકી બાંધ્યો, અટકી ગયો. અંજનાએ ડોઝમાં બાંધીને કહ્યું, 'સાંભળો, સાંભળો...'

કલમ ધંકાવીને વિમળનાથે કહ્યું: 'શું ને!'

'બહાર ભુઓ-ખારણાં પર, મારી સાથે આવો.' વિમળનાથ બેઠો થઈ ગયો, ખારણાં પાસે ગયો; ત્યાં સારથી પણ વધારે ઉમરની એક ડોશી બિબી હતી તેને જોતાં જ તે બોલી, 'હું, વિમળનાથ...'

'હું, હું વિમળનાથ.'

'તું દેશસેવક છે! તું માણસની સેવા કરે છે?'

વિમળનાથ સમજી ચકાવો નહિ તે આવડતા અને જાણકલા વચ્ચે ઝોલાં ખાવા લાગ્યો.

ડોશી બોલી, 'બેઠા, ધણે દુરથી આવું છું; તારું નામ સાંભળાને.'

વિમળનાથે પૂછ્યું, 'શી વાત છે, તમે...'

વચમાં જ ડોશી બોલી બીડી, 'જનવર ભૂખે મરી ગયા; એતર ઉજાજા થઈ ગયું. એક ડોકરો હતો તેને તો અગ્નિએ ક્યારનો મેં ગાળીએ દઈ દીધા છે. ચાર દિવસથી મારા પેટમાં અબનો એક ફાણું મેં ગયો નથી. જેને જેને વાત કરી, તે બધા પોતાના જ...'

અંજનાએ તેનો હાથ પકડી કહ્યું, 'આવો, આવો, ખરમાં આવો.'

ધરમાં જતાં જતાં ડોશી બોલીઃ 'અપંગ છું, એકલી છું; તેથી મામના તળાટી તે વહી-વટદારે પણ મારા પેટ પર પાટુ મારવી છે. મારી જમીન પર જમીનદારની નજર હતી; તેથી એ જાનેના ખીસામાં રૂપિયા કરીને, જમીનદારે મારી જમીન પગલી લીધી છે. બેટા,...

ડોશીને ઈધાતો અનાજ સાંભળીને વિમળનાથ એકાએક બોલી ઊઠ્યો, 'માશ...'

'બધાએ કહ્યું હતું કે તું મને મદદ કરીશ. તું...'

'હા, હા. હું તમને મદદ કરીશ; મા.'

'પણ; વાઈ, ટાણ સાંભળે છે? ટાણ જુએ જ! આ રૂઝીસીએ છે ને તેઓ તો આને મુશ્કેલી માલિક ખની બેઠા છે. પેલાની પાસે ગઈ તો ઝોડિશમાં જતાવેંત જ પટાવાળાએ ધમધમી કાઢી. માંક માંક, પટાવાળાએ સાહેબને ખગર લીધી તો જવાબ મળ્યો, 'દમણ! મળવાની કુરસદ નથી.'

ડોશીના ખબા પર હાથ મૂકીને વિમળનાથે જ કહ્યું, 'ડીક, હું મળીશ; હું વાત કરીશ.'

'તું જીતો રહે, બેટા. આ તારી વફા પણ જુગ જુગ સોદાગિની રહે...તને કાણ નથી ખજુતું, બેટા? બધા કહે છે કે તું દેવ છે, તું કિશાન-મજૂરનો...'

વિમળનાથે અંજના તરફ જોઈને કહ્યું, 'આમને કાંઈક ખવરાવો, લાવેલ.'

અંજનાએ કહ્યું, 'વારુ.'

ચોટી વાર પછી અંજના પાછી આવી ત્યારે તેને જોઈને નવાઈ લાગી કે ડોશી રહતી રહતી પોતાની કાશ્મી કવી રહી છે; 'હવે હું મરી જઈશ, ચાલી જઈશ, પુત્ર ગયો, પતિ ગયો, તો હું શા માટે...'

અંજનાએ વિમળનાથની જળપૂર્ણ આંખો જોઈને કહ્યું, 'આ શું?'

વિમળનાથ બાળકની માફક રહતો રહતો કહેવા લાગ્યો, 'દેશની આઝાદી માટે આતું તો બધું આપું ગયું. હવે મને ખગર પડી. ગળથંધર ચોંધરી આના પતિ થાય. અંજનોએ તેને કાંસીએ લટકાવ્યો; તેના ઊંઘાને ગાળાથી દાર ક્યો,' તેણે કિશ્કરાઈને કહ્યું, 'અંજના, દેશના માટે-કારતમાતાને જીવતી રાખવા માટે-જેટલા બલિદાન અપાયાં છે તે બધાં શું મણી રાખ્ય તેમ છે!'

આ સાંભળીને, અંજનાએ પોતાનું માથું ઢાળી દીધું. તેણે પોતાની સાડીને ઊંડા વિમળનાથની આંસુ-ભરપૂર આંખો પર સખી દીધેલ પણ વિમળનાથે કહ્યું, 'અંજના, મને હજી વધારે ખજ આપ, યજ્ઞિત આપ. હું હજી પણ મને સાથ આપ. મને સરકારી નોકરી પર જના ન દે. મને રાંડી ને, મને જનતા-જનાઈનની સેવામાં પડ્યો રહેવા દે.'

આ વખતે અંજનાએ રોદબધાં બધાં જોઈને કહ્યું, 'મને કબૂલ છે.'

હાંવેશમાં વિમળનાથે કહ્યું, 'તને કબૂલ છે!'

વિમળનાથ ઊઠ્યો ને સરકાર પરના પત્રમાં લખી નાખ્યું, 'હું આ નોકરીનો સ્વીકાર કરી રહતો નથી.'

એ જ સમયે પત્રને રવાના કરી દીધો.

પણ ત્યારે વિમળનાથ ઊઠીને ડોશી ને અંજના પાસે પહોંચ્યો ત્યારે તેને જોઈને ડોશી બોલી, 'બેટા, મેં બધું સાંભળ્યું છે. તારે ખામ જ કરવું જોઈએ. હજી દેશને ક્યાં પૂરી થઈ છે? તારે તો...'

વિમળનાથે કહ્યું, 'હા, હજી મારી સેવા પૂરી નથી થઈ. દેશ દરિદ્ર છે, ભૂખ્યા છે, અદિક્ષિત છે, અણસમજ...'

ડોશીએ કહ્યું, 'તું રૂપિયા બેટા કરીને રસરસી નદિ ખની રાંધે.' અને અંજનાની બ્રમ્હે જોઈને કહ્યું: 'નોકરી! તારા પતિને,

અભણે, પરદેશી હતો; મારી પાસે સંપત્તિનું કશું બળ હતું નહિ ને તારા દાદા મહિને મહિને જે કાંઈ મોકલે એમાં મારા નિવસ કરતો;—એટલે તેણીના પિતા તો પોતાની દીકરી માટે મારા કરતાં વધારે કુલીન પતિને જ પસંદગી આપે ને! મેં મારા પિતાને લમ્મ કરવાનો મારો ઈરાદો લખી જણાવ્યો ત્યારે તેમણે મને નાણાં મોકલવા બંધ કર્યાં. હવે મારે સ્વદેશ પાછા ફરવું એ એક જ માર્ગ હતો. પણ જવા પૂર્વે છેલ્લાં છેલ્લાં અમે મળ્યાં. મેં તેણીને ખાતરી આપી કે ‘ચોરા જ મહિનામાં ફેર પાડો આવીશ, અને આપણે લમ્મથી નોકાઈશું.’ દરમિયાન અમે જાણતાં હતાં કે અમારો પત્રવ્યવહાર તેના પિતા અધવચ જ હાપશે; એટલે એમ નક્કી કરાવ્યું કે મારે માત્ર મારા અહીં આવવાની ચોક્કસ તારીખ લખેલું ખાલી કરવું જ ટપાલ દ્વારા મોકલવું. એ તારીખે તેણી મને અમારા સંકેતસ્થાને મળે; ત્યાંથી અમારે લમ્મવાંચ પતાવવા ઊપડી જવું. પછી હું અમેરિકા પાછો ગયો; નોંધતી નાણાં ઊભાં કર્યાં ને તેણીના ઉપર સંકેત પ્રમાણે તારીખ મોકલી આપી.

મેં પૂછ્યું, ‘પછી શું બન્યું?’

પિતાજીએ આગળ ચલાવ્યું, ‘મારું કવર તેને મળ્યું ગયું અને ઉત્તરમાં તેણીએ લખ્યું: ‘જણાવેલી તારીખે હું આપણે નક્કી કરેલા સ્થળે અચૂક દાનર રહી તમારી વાટ નોંધીશ.’ હું પાછો કેન્સાસમાં આવ્યો ને અમારા સંકેતસ્થાને ગયો; પણ એ ત્યાં નહોતી: મેં બહુ વાટ નોંધી. છેવટે થાકીને તપાસ ચરકરી ત્યારે જાણવા મળ્યું કે તે તો ગામના એક સમૃદ્ધ હોટેલવાળા નોંડે પંદરેક દિવસ પહેલાં પરણી ગઈ હતી; એણે કાંઈ મારી વાટ નોંધી નહિ.’ પિતાજી થોડી વાર ચાંત બેસી રહ્યા.

સારા માટે. પછી તો આપણા રામ પોચાળા ને અમેરિકા જવા ઊપગ્રા. ત્યાં પહોંચીને ધણે વળાવ્યા. પછી મારા સારા નસીમે તારીખ મના અને મળી મર્ઝ અને અમે પરણ્યાં. ને એ લમ્મ અમારું પૂરેપૂરું સુખદાયક નીવડ્યું; તને ખબર નહિ હોય પણ મારી ‘મહાપત્નીશીની મહા-કહાણી’ અમે બે મ વર્ષથી વાર સંભારીએ છીએ ને એ વિષે રમૂજ પણ લગાવીએ છીએ...

અમે મંગાવેલ ‘બીઅર’ લઈને પેલી સ્ત્રી આવી પહોંચી; ટેમ્બલ પર ખાલાઓ ચોઠવી તે મારી તરફ ફરી, ‘તમે અમેરિકાથી આવો છો એમ હું ધારું છું.’

મેં કહ્યું, ‘હા.’

તેના મુખ પર આનંદી હાસ્ય છવાઈ રહ્યું, ‘અજબ છે તમારો દેશ!’

‘હા! અહીંથી તમારા દેશનાં લણાં માણસો અમારે અમેરિકા આવે છે. તમને મન થાય છે કહી ત્યાં આવવાનું!’

તે માથું ધુણાવીને બોલી, ‘ના, ના; હવે અત્યારે શું! પણ એકત્રાર કંઈક વધે પહેલાં મને અમેરિકા આવવાનું મન હતું. પણ... પણ હું તો અહીં જ રહી ગઈ. હવે એમ લાગે છે કે અહીં પણ આનંદ છે, સુખ છે.’

પછી અમે મૂંગામૂંગા બીઅર પી, ઊભા થયા.

બહાર નીકળી રસ્તે ચાલતાં મેં પિતાજીને પૂછ્યું, ‘બાપુ, તે આપે તેને મળવાની જે તારીખ દેરાવેલી તે કેવી રીતે કવર પર લખેલી!’

મારા પિતાજી ખિસ્સામાંથી એક કાપરી કાઢી તેના મારા પાનાને ખૂલે લખી બતાવ્યું: ‘આ રીતે મેં તારીખ લખેલી,’ તે બોલ્યા, ‘૧૨-૧૧-૧૩. એટલે કે ડિસેમ્બર-૧૧ મી

એવો મેં કહ્યું, 'આપુ, આપે ને તારીખ લખી
અને મનમાં સમજાવે તો આપણી અમેરીકન
રીત પ્રમાણે-પરંતુ અહીં રેન્માર્કના-અને
યુરોપમાં સર્વત્ર-પહેલો દિવસ અને પછી મદિના
સેબાય: એટલે આપે લખેલી તારીખનો અર્થ
અહીં '૧૨ મી-નવેમ્બર, ૧૯૧૪, એવો થાય,
૧૧ મી ડીસેમ્બર નહીં.'

પિતાજી રસ્તામાં જ ધડીકાર થઈ ગયા;
અને તમ્બર આઝાં હશે તે અને હાથે અહેરો
હાંકી લીધો: થોડી વારે દૂર દૂર જાણે નિહાજતા
હોય તેમ બોલ્યા, 'ત્યારે તો બિચારી સંતો-
રવાને આપી અને મારી રાહ ભોતી લીધી,
કેટલો વ વખત! અને કુંજ ગેરકાજર રહ્યો;
એટલે પછી તે પરણી જ નાખ ને!...ઓ

હિંમર! શું નસીબ છે ને!...પણ બિચારી
છે તો કુખી ને સંતોષી, નહિ! લાગે તો
છે...'

પછી અને કહ્યું રસ્તા પર ચાલવા
લાગ્યા; મેં એમનો વિષાદ હળવો કરવા રહેજ
રમૂજમાં કહ્યું, 'એક દષ્ટિએ ને બન્યું' તે
પુણ્યતીર્થી ગણાય; નહિતર તમે માને ન
મળ્યા હોત!'

પિતાજીએ મારે ખભે હાથ મૂક્યો અને
અત્યંત રનેહાર્દીલાવે બોલ્યા, 'એમ તો મારી
બેવડી પુણ્યતીર્થી માનું છું, દીકરા! નહિતર
તો પછી આપણે અને પણ કે હો એમ થાત!'

[૧૯૧૪] એમની
અચેષ્ટ વાર્તા ૧૧મી

હવેમટ્ટીના ચલિલા પાસે ડાભા રહીને જુઓ પાડતા એક દારૂધિખાને કાઢ્યો કહ્યું: 'ભાઈ!
આ તો હવેમટ્ટીના પાંચસો છે-અહીં શું મમ જુઓ પાડો છો!'

'તમે અને જતાવો મા,' દારૂધિખાને કહ્યું, 'એવો નથી બીજો ખાને રીવો જળે છે ત!'

એક માણસ રસ્તાની જાણીના અનવાળામાં કપડાં મોવતો હતો તે એકને એક સદૃશ્યરૂપે
પૂછ્યું: 'શું ગોતો છો ભાઈ!'

'અહીંથી સો વાર દૂર મારો રૂપિયો પડી ગયો છે તે મોટું છું,' પેલાને જવાબ આપી.

'અહીં મોવતાથી તે રી રીતે જકડે! સદૃશ્યરૂપે કહ્યું. તે તો સો વાર દૂર મોવતો એકને!'

'તમે કહો છો તે સાચું છે' પેલાને કહ્યું, 'પરંતુ ત્યાં કાતી અહીં અજવાણ વધુ છે ને!'

—ખા. લ્યા.

જમ્યજિને યવોં ગાંઠા, લીસી, ટાવ, દુમિનો લિપદ્રવ, પુર જાવાળી પેટનું એકું યકું, ટાવ પને નળી નવા, ફસતી
કમલજાવ, ખાવલુ કે કુધનું પાચન ન લવું વિગેરે અનેક દરદો મશાદી અખૂર કૌવત આખતારી અમૃત વૃક્ષ, ઔષધી

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી [૧૯૨૪૨૬]

૬૬ થી ૬૭ માં હજારો બાળકો: આરોગ્ય જ્ઞાન'ક અને નવચેતન પાસમાં છે.

કી. રબી એકને રૂપિયો એક (વી. પી. પે. નં. ૬).

વૈદ્ય નવનીકશાય હરજીવનદાસ મહેતા

૧. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી ૧૧૦—આપણા—બાવનજ

સંવર્ષમાં મળવાનું દેશલ-કેશકલ્યાણ મસાલા લીધો, ૧ લી સુતારજીની નાકિ-મુવર્ધ નં. ૪

ધનામ પાઉંડ પૃઠ્ઠ

પારકર અને ડેવીસની બનાવટનું ઓટોબન (૬૨૫૯ ટોનીક) ૨૪ કલાકમાં જીવનશક્તિ અને ચૈતન્ય મહા આશ્ચર્યજનક વધારો કરી આપે છે. કાર્બિયુ ઓળખાણ પોતાની સાચી ઉમરના કરતાં ૧૫ થી ૨૦ વર્ષ નાના હોય એવી લાગણી ઉદભવે છે અને એવો દેખાવ આપે છે. મરોત્સાહ, મંદ સ્મરણશક્તિ, કારીરીક ગમ્મયક, અસ્વચ્છ લોકી, ચામડીનું નખાવ જુવું, અનીદ્રા, વીભાંતી અને ચારીરીક અને માનસીક પરીતાપ માટે એ ઉપયોગી છે. એ તમારી ઉચ્ચ ૨ થી ૪ ઈંચ સુધી અને તમારૂં વજન ૫ થી ૧૦ સ્તંભ સુધી વધારે છે. તમારા ગુલામી ગાંધો ફરીથી તમારું ચાનીખ સાથે છે અને તમારો મહેરા સો ટકા સુધરી જાય છે. ચીવનમદી તમારી ચામડી જેવી સુંવાળી અને તાજગીમય હતી તેવો જ તમારો મહેરા ચળકાટમય અને સુંવાળો થઈ જશે. ઓટોબન તમારા મહેરાને ખલ્લી નાખી આંખોમાં તેજ પુરો ગાંધો અને જોખમી ગુલામી રંગ પુરો અને જીભની અંદર હાથેને માટે જુખરા અને સફેદ વાળને કાઠાશ અર્પે છે. વાળ ખરી જતા હોય, માથામાં જોડો યવો હોય, કાલ પડતી હોય ત્યારે આવા પ્રસંગોમાં ઓટોબનની આસ કલામજુ કપડામાં આવે છે. ૧૦૦ વર્ષની ઉમરના નખાઈ એવા એક વૃદ્ધ દરદી ઉપર પ્રોફેસર એ. પી. પારકરે ઓટોબનનો પ્રયોગ અજમાવ્યો. આ અદ્ભુત દવાના ફક્ત એક મહીનાના જ નીચીત વપરાસથી ૧૦૦ વર્ષના દરદીને ૩૦ વર્ષના ચીવનમય શાલુમનું સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થયું. ઉમરનું પ્રમાણ વધી ગયું હોય છતાં પણ આ દવાની વપરાસથી નટ અને નટીઓ અપંગ યુવાન અને આર્થિક દેખાવ છે, અને તખ્તા પર ઉત્સાહસહ કાર્ય કરે છે ચીવનના ઉમરે પણ મુકતી ઓળેને ઓટોબનનો ઉપયોગ તેમના વૃદ્ધત્વમાં કદીપે નાથ ન પામે એવી ચીવનની આશ્ચર્યજનક ખાત્રી આપે છે. અને નવચીવનના મહેરા જેવો દેખાવ આપી જીભ સુધી રાખે છે. પ્રયોગના ચીવનના સમયમાં ઓટોબનની વપરાશ આશી આપના વૃદ્ધત્વ સામે રક્ષણ કરે છે. કાળા કમર વાળને ખાંધેલા મહેરાને અને સંપુર્ણ સ્વાસ્થ્યને સદાય રાખી મુકે છે અને પોતાની ખરેખરી ઉમર કરતાં ઘણાં વર્ષ નાના દેખાવ અને એવી લાગણી અનુભવે એવો દેખાવ અર્પણ કરે છે. એ વીસમી સદીની ધણી જ આશ્ચર્યજનક શોધ છે અને જન્મતની આંખી નવાઈ છે ઓટોબનની વપરાશ પછી ઓળે ગુલામી કળી સમુ પોતાનું સૌંદર્ય પાછું પ્રાપ્ત કરે છે અને નવચીવનના સમી આશ્ચર્ય આજની તેની પાસે આવે છે. સુંદર, યાનકાર અને સારા દિવસે દરેક ઓટોબન વાપરતા ઓળે અને પ્રુથ માટે કવિખમાં આવવાના છે. આજથી જ ઓટોબન વાપરવું શરૂ કરો અને ૧૦૦ વર્ષ સુધી ચીવનમય મજબુત તદુરસ્ત અને ગુલામી મહેરાવાળા રહો. જોશ અટાવ ફુટીવાન ઇતિહાસમાં આ ધણી જ અદ્ભુત શોધ છે આજથી જ ઓટોબન વાપરવું શરૂ કરો. અને પરીક્ષાએ એની જાતે જ ને કહેવું તે કહેવા દો. પ્રયોગ પહેલાં તમે મરીસામાં તમારો મહેરા જોલો અને તમારું વજન કરજો, અને ઓટોબન લીધા પછી તમે કેવા દેખાવ છે. તમે કેવી લાગણી અનુભવો છો અને જેનું પરીક્ષા તમે કેવી રીતે વખાણો છો તેની જરાજર નોંધ કરજો.

હૃદયસ્થાનમાં ઓટોબનની મોકડીવતા જીવવા માટે તેની કીમત ખુબ જ ટુક સમયની વપરાશ માટેની સુચનાઓ સાથે રૂ. ૫/-રાખવામાં આવી છે. શોધ સમય પછી એની મુળ કીમત રૂ. ૩૦/-રાખવામાં આવશે. અસરના સંજોગોનાસાર થોડો રોકા હોવાથી આવતી કાલ માટે આજે જ ઓર્ડર આપો.

ખાત્રી:-અમારી આ અદ્ભુત શોધને જે કાર્ષ વ્યક્તી ડોક્ટર કે વિદ્યાતીક અસામર્થ્ય સામીત કરશે ૫૦૦ પોંડનું ધનામ આપવામાં આવશે રોડમાં અને મુખ્ય દવાવાળાઓને ત્યાં વેચાય છે. અથવા તો

લેખોરેટરીઃ:-પ્રોપ્રાઈટર્સ પારકર એન્ડ ડેવીસ : પોસ્ટ બોક્ષ ૪૪૭ મુંબઈ.

[સત્ય પટના]

નજર પહેલેથી સુધી ડાઘાતી ટેકરીઓની છવાયેલા ઉત્તર કાચાના પ્રેક્ષમા એક જંગલી બેસ શિકારના છતિદાસમાં પોતાની નામના મૂકી ગઈ છે. રસ્તે જતા માણસ ઉપર વગર વાંકે હુમલો કરી તેને જન ભેવાની જુદી આદત ધરાવનાર કેટલાક દિસક પ્રાણીઓની જોમ આ બેસ પછુ બાવા અવળા માર્ગે જોતરી હતી. આવી આદમખેરી જંગલી દિસક પશુઓ માટે તો આપણે ૯૭૭ દુખ ગણીએ, કારણકે તેઓ માંચાદારી હોય છે, પરંતુ ખડ ખાનારી જોમ વિના-પ્રયોજન, માત્ર મારવા ખાતર માણસને ખરી નાખે એ હર્ષ ઓઠો અપનાવ ગણાઈ હો, તેની પાળેલી બહેનો ઉપર માણસ સ્વાર્થવથ જનીને જે યોગ્ય-નીતિ વાપરે છે તેનું વેર લેવા માટે આ જંગલની રચના બેસે ભેખ લીધેા દેશે! એમ હોય તોપણ એ કામ તો જંગલી પાઠાનું હોવાય. ભેંસ મધ્યજની ગજપૂતણીની જોમ રહે ચડે એનું કહી સંશયુ ડે! જતાં આ સાવ ચામી વાત ડે.

પરંતુ કાચરના મજસેને ગમે એ વાત જોતરતી ન હતી તેઓ એમ જ માનતા હતા કે એ તો કોઈ ચપતાની જંગલી પાડો છે. ૬૭૭ એમ જ માનતો હતો કે તે એક જીમક ૫૫૭૬ પાડો છે. જે ટાંગામાં આ જંગલી બેસ રહેતી હતી તેમાં ત્રણ પાકા દવા; ત્રણ માંથી બે પાકા તો ૫૫૭૬ દવા, એકે ૬૭ એમ જ માનતો કે તેમાંથી એક પાડો છુરાયેલ થયો છે અને માણસને જવા દેએ છે ત્યા ખારી નાખે ડે. મને જે દેવાક મળ્યા હતા તે ઉતરથી એમ કાજાનું ૬૭૭ કે આ બેસ વચ્ચમાં કે જેતરમાં ચાલ્યા જતા માણસ ઉપર કોચિતો દુમ્મો કાવ, તેને ચિત્રમાં પોતેની જમીન ઉત્તર ૫૭૭ની અને પછી

ખરી અને ગોદણ વડે તેને ચપરી, છૂદો, ધુમ્મ મહોળો નાખતી જમ ગોદર્મ કે બીકમાં તે એવી સંતાપને જમો હોય કે માણસ ને તેની કાજરીની ખચર ન પડે અને એ ચિતો જ તેની દરેકમાં આવી જાય બધા તેને પાડો માનતા, ૬૭૭ તેની શોધમા હતો, કારણકે માણસ માટે ભયજનક જની મોતો એ પ્રાણીના શિકાર વહેલામાં વહેલી તકે કરવાની જરૂર હતી.

*

ઉત્તર કાચરના તેજરી હતી. પડોટની વાંસની કાંઠામાં દિવસનાના સર્વેશ માનક શાખના હાલમાં ગાંતી કાંઠી વરસતી હતી; વનકૂકા પ્રજાતની જાડી પોકારવા લાખ કાંઠી ઘટામાંથી ચાતકને માલક સૂર આબો: 'ખી-ખી-ખીયુ; ખી-ખી-ખીયુ,' વચ્ચામાંથી કાળા તેતર મોંચા, 'ચીચી-ચીરી, ચીચી-ચીરી, ચીચી-ચીરી.' મને આ મધુર અચભેથી આનંદને નથી મળ્યો, ત્યાં મારા નોકરે આવીને મને ખજા આપી કે જંગલી બેસો અને પાઠાનું ટાળું તંજૂથી માત્ર અગધા માઈલ છેડે ચરે છે. ૬૭૭ સફાળો જીતો થઈ ગયો અને કટપટ નિત્યકર્મ પતાવી, નારનો કરીને તેવાર થઈ ગયો. અને બહાગ નીખ્યા ત્યારે પ્રજાતની સવારી આવી ગઈ હતી. પરંતુ ટેકરીઓ ઉપર ધુમ્મચનાં વાદળ ૬૭૭ વર્ષા પડ્યા નિડા લેતા હતાં. કાક અને બીક કાકજના પાણીથી લદવાદ હતાં. પશુઓ પ્રતિયા પડી ગયાં હતાં. મારી સામે એક એકિયો હતો. એક માણસે મારી વધારાની જાંઠુ ઉપાડી. અને જીની બાંધી સંતરસા ચાલી નીકળ્યા. મારા માણસોએ ત્યાં જંગલી બેસોનું આડું નેપુ ૬૭૭ ત્યાં અને પડોચા, ૫૨૭૭ ત્યાં તો એકે પ્રાણી ન હતું. અને આસ પાસ નજર પડોચાના ટેકરી ઉપર ચાલતા

જગતની રંગભૂમિ ઉપર આજનું નાટક 'અજ-
વજા માટે પ્રકૃતિએ ધુમ્મસનો પડો દલાવી
લીધો અને પક્ષીઓના જલનાદ વચ્ચે સૂર્ય-
દેવની સારી આવી. આસ, અમાખીસ કુંજ-
રાજ અને નીલાકે જાયા બીડી બીડીને સૂર્ય-
દેવનું સ્વાગત કર્યું.

અમે આ અતિ નવનમોદર દરમ જોતા
જોઈ દતા ત્યાં સામેની ટેકરી ઉપર બેસોની
કાંપી આકૃતિએ નજરે પડી. તેમાં નવ
પુખ્ત વવનાં પ્રાણી દતા અને ત્રણ પાકડાં
દતા. ટોણુ ચરદાં જડાં દવાં અને ઉપર
ચક્રદાં જડાં દવાં. અમે તરત ડોળાવ ઉપર
જાતરી ગયા. નીચે જઈને અમારે ચક્રાવો
લઈને તેમની પાસે પહોંચવું પડે નેમ દવાં કે
નથી તેમને અમારી મધ ન લાવ. પરંતુ અમે
દહ ટોચ ઉપરથી નીચે જીતરતા દતા ત્યાં જ
પવનની એક લહેર આવી અને અમારી મધ
બેસોને પહોંચાડી ગઈ જાણે બધી બેસોને
દવામાંથી કાઢીએ એક સાથે કંપ માથે હોય
તેમ નેચોએ ચરદાં બધ કરીને મોં જોયાં લઈ
લીધાં અને દમ એ ચલા લાગી. તેમને આતરી
ધઈ દતી કે કંઈક કામ છે અને લાવને શોધવા
માટે નેચો પવનની દિશામાં, એટલે કે અમારી
તરફ જોવા લાગી. તેમાંથી એક પકડાં પાડો
દોડીને અમારા તરફ આવવા લાગ્યો અને થોડો
સૂધી આવીને પાછો જીભો રહી બેસોની લાલ-
ચીક દમે પાછળ મોં કરીને જોવા લાગ્યો. દવે
અમે જોયું કે તે પાડો નથી પણ બેસ છે.
ત્યારે માણસમાર બેસ આ જ કે ? એમ જ
હોતું જોઈએ. આ બેંસની પાછળ ત્રણ પાકા
આબ્યા અને તેથી ઉત્તેજિત બનીને આ જાજર-
માન બેસ પાછી અમારા તરફ દોડી. તેને
જોઈને ત્રણ પાકા પણ દોડીને થોડાક આગળ
આબ્યા. બેસ વળી પાછી જીભો રહી અને
પાછળ જોઈને ગાંઠવા લાગી. એટલે ત્રણ
પાકા દોડીને તેની પાસે આબ્યા. દવે અમે
સમજી ગયા કે આ ટોળાની નેતા અને ટોળા

પાછળની ટ્રેરયા આ બેંસ જ દતી અને
પાકાઓને પણ તે ન્યારે ઉત્તેજિત દતી
ત્યારે જ પાકાઓને દુમસો કરવાની દિશવ
આવતી. દવે બેંસ પોતાની ટેકરી જીતરીને
અમારી ટેકરી ઉપર ચક્રા લાગી અને પાકા
પણ તેની પાછળ આબ્યા. અને લાગ્યું કે તેઓ
માર્ગે રિચીત કોંઈક કરી દેશે, કારણકે એક
પાકાને દુમસો આજવો એ પણ કંઈ સહેલી
ચાલ નથી, ત્યાં આ તો એક માણસમાર બેંસ
અને ત્રણ પાકા ! જંગલી બેંસ કંઈ એક
જોળીથી કાર નથી ચતી, તેની લહનક્રિત
અને અતલકપણ હેરાત પમાડે એવા હોય છે.
એક પાકાને દુમસો આજવા માટે બેજોળી
એક બંદૂક માંડ પૂરી પડે, ત્યાં આ ત્યારે તો
ક્યાંથી પહોંચાય ? મને બીક દતી કે હું એકનો
સામનો કરીય ત્યાં ખીજ ત્રણ મારી ઉપર
આવીને આજડા પાડો. એટલે મેં નક્કી કર્યું
કે તેઓ દહ છેટે હોય ત્યાં જ મારે તેમનો
સત્કાર કરવો. કાનો સત્કાર પહેલો કરવો તેનો
તો સવાલ જ ન હતો; કારણકે આ ટોળાની
ટ્રેરજાકૃતિ પેલી બેસ દતી મેં વિમારને
તરત અમલમાં મૂક્યો ને બેંસ ન્યારે તેનું વાર
દર દતી ત્યારે મેં નિશાન લઈને તેના ખભા
ઉપર જોળા છોડી. બેંસ ખચકાઈને જીભો
રહી મઈ અને પાછળ આવતા પાકા તેની મઠે
આવે છે કે નહિ તે જોવા પાછળ જોયું. એ
લાલ જોઈને મેં તેની ટાકમાં એક ખીજ જોળી
મારી, દવે બંને નાળ ખાલી થઈ મઈ દતી તે
હું ક્રપથી ભરવા લાગ્યો. પરંતુ ત્યારે મેં
જોયું કે તેઓ ત્યાં પાછો વળીને નાચે છે
ત્યારે મેં છુટકારાનો દમ જોયો. આ ત્યારે
થોડા ક્રપથી ટેકરી જીતરીને સામી ટેકરી ઉપર
ચક્રા લાગ્યા અને તેના ડોળાવ ઉપર જઈને
જીભો. દવે દુમસો કરવાનો વારો મારો હતો
અને હું પણ દોડીને તેમની પાછળ પાછો.
તજોડીમાં મઠવ અને જુરમાંથી સોંસરવાની કળો-
ને હું સામેની ટેકરીએ અતો દતો ત્યાં બેંસ
મારા ઉપર ધસારો કર્યો. એના જોયું કહાવર

પ્રાણી હું જર ઉપરથી ધસી આવે ત્યારે તેને હુમલો ખાળવો એ બહુ મરડેલ કામ હતું, પરંતુ મેં જોઈ લીધું કે તેના પગમાં જર નથી. મેં રાઈફલની બંને નાળ ખાલી કરીને તેને અમંગની દીધી, પરંતુ તરત જ તે ડગમગતા પગે જીભી થઈ ગઈ. અને ધૂનતા પગે ટેકરીની ટોચ તરફ ભાગી. ત્યાર પાછા તેની સાથે સામેલ થઈ ગયા. મેં જોઈ લીધું કે બેંસની એક આમલો પગ ખોડાગતો હતો. હવે મને ખાતરી થઈ કે તે બહુ ઘેટે ભાગી નહિ શકે. આ બેંસે ચાર-ચાર ગોળી ઝીલી હતી. હું બંનતી ડાબે તેમની પાછળ પડ્યો. અને ન્યારે ઢોળાવ ચડીને ટોચ ઉપર પહોંચ્યો ત્યારે મેં તેમને બીજા બાણ ઢોળાવ જીતરીને તલેટીમાં ઝીલીમાં અદસ્ત થતા જોઈ શક્યો. પરંતુ આ પ્રાણીએ કપે રસ્તે ચર્ચા તેમ શોષતું પડે તેમ ન હતું, કારણ કે તેમની બારે અને વિશાળ ખરીઓએ ધરતીને ઝીલીને કેડી બનાવી દીધી હતી અને ધાપલ બેંસના લોહીના છંટકાવથી તે કેડી અમને સામે રસ્તે દોરતી હતી.

આ બળમર્દિતા બેંસ હાથ ચિદમીમાં પહેલી જ વાર આટલી નિર્મલ્લા પામીને છવ બનાવવા નાસી દરી. તેમને પગલે પગલે હું બીજા તલેટીમાં પહોંચ્યો અને ગીચ બીરમાંથી રસ્તો કરી વળી પાછો સામેની ટેકરી ઉપર ચડ્યો. ન્યારે હું એ ટેકરીની ટોચ પર પહોંચ્યો ત્યાં મેં ખરીઓનાં નિશાન જોયાં, પણ ત્યાં લોહીનાં નિશાન ન હતાં ! મેં ન્યારે પ્યાન-પૂરક ખરીનાં નિશાન તપાસ્યાં ત્યારે ખજર પડી કે એક પગે લગતી બનેલી મદ બરેલી મહિયોનાં પગલાં તેમાં ન હતાં ! ત્યારે આ પનાપલ બેંસ મને કામ તાળી ધરને ક્યાં ગઈ !

હું જ રસ્તે આગ્યો હતો, તે રસ્તે પાછો ફર્યો તળેટીમાં ઝીલ પ્રદેશના કાલમાં જોયું તો ત્યાં બેંસની ખરીનાં નિશાન મળ્યાં. હું સામે કાંઠે પહોંચ્યો, ત્યાં મેં જોયું તો આગલી બંને માછલી પારી વચ્ચે આંતરે ઝોણું હતું.

તેનો અર્થ એ કે બેંસની ચિતિ. ઝોણી થઈ થઈ હતી અને તે યાદી ગઈ હોવી જોઈએ. અને નિર્ગત થઈ કે હવે તેને પકડી પાડવામાં મરડેલી નહિ નડે. પરંતુ હજી તે હું લોડોક ઢોળાવ ચડ્યો ત્યાં તે ઝોણી જીવો. જમીન ઉપર લૂગમો એક કટકો પડ્યો હતો અને તે લોહીથી નીતરતો હતો ! મારી છાતી ચક્રવા લાગી. મારા માણસ પાછળ રહ્યા હતાં એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ મને તેમની ફિર થઈ પડી. આ લોહીભીનું લૂગડું એમ ખતાવતું હતું કે જોશદ બધું બેંસની હડફેમાં આવી ગયેલ છે અને હજીને જોતાં તેને કપ-કર અદસ્ત થયો હોવો જોઈએ. મેં જમીન તપાસી તો એ માણસનાં પગલાં જોવામાં આવ્યાં, તેમાંથી એક માણસનાં પગલાં ત્યાંથી દૂર જતાં હતાં. ત્યારે બીજા માણસનું શું થયું ! ચાહી હવે જમીન પણ કંઈ હતી એટલે પગલાં જોળાખવાનું કામ મરડેલ હતું. પણ મેં ખ્યાલ કરી લીધો કે પનાપેલી બેંસ બાગતાં, બાગતાં પોતાના ટોળામાંથી છૂટી પડીને આ રસ્તે વળી ગઈ હોવી જોઈએ. પનાપેલા પ્રાણી પાછા ટોળામાં ન જતાં શકે અને એકાંત સ્થળે ચાલ્યાં જાય છે. રસ્તામાં એ માણસ આ બેંસની હડફેમાં આવી ગયા હોવા જોઈએ જેમાંથી એકને તેજી ચિન્તા ઉપર ચપલીને વીધી નાખ્યો હોવો જોઈએ અને જીલ્લે, ગાસી, ચપે, ચેપે, નોંક્યો. પરંતુ બેંસના બોગ બનેલા માણસ ક્યાં ! સંભવ છે કે બીજા માણસે ચપલીને તેને જીવડી ગયા હોવા હું બેંસને પગલે પગલે ટેકરી ચડવા લાગ્યો. અને જોડો ટોચ ઉપર પહોંચ્યો કે તરત જ બેંસ નજરે પડી. તે પણ હતી તો ટોચ ઉપર, પણ પાછળની બાણ હતી. અને જોયું મારું માથું તેની નજરે પડ્યું કે તરત તેજી મારા ઉપર હુમલો કરવા દોડ મૂકી પણ હું જામી જગ્યા ઉપર હતો અને તે મારાથી દોડસો પગલાં દૂર હતી. ચોક્કસ સુધી તો તે ડાબેથી દોડી આવી, પરંતુ ઘેરે તે યાદી ગઈ. મેં તેને મારી પાસે આવવા દીધી.

તેણે મને સિંગો ઉઠાડવા માથું નીચું કરીને
પસારા કર્યો એટલે મેં તેના માથામાં જ ગોળી
ઝીંકી. તેનું માથું ઉપર આવ્યું જ નહિ અને
તેની પાછળ કાપા કાપા સાથે નીચે ઢળી પડી.
તેના પગ ઘાળા થઈને ખંચાવા લાગ્યા, એક
મુળરી આખા સરીરમાંથી પસાર થઈ ગઈ;
તેનું માથું જે ચાઈને ખબા તરફ ગયું અને
તેની લાલાશૂંઘ આંખો મારા તરફ ચોરી રહી.
ખીજ ધણે તે આંખો જાણે કાચની હોય તેવી
નિસ્તેજ થઈ ગઈ. અનેક નિર્દોષ નિઃશસ્ત્ર અને
માણસોને મારનાર અને રંભડનાર આ વિકૃત
માનસની જંગલી બેસ, જંગલના કલકલ
પાકાને સરમાવે તેવી દિશ્મત, બહાદુરી અને
સદનસંજિત ખતાવીને ન્યારે ઢળી પડી ત્યારે
શુંગીમાં પહેલીજવાર તેને ખ્યાલ આવ્યો
હશે કે માણસ તેના કરતાં વધુ બળકર છે.
જંગલની શૌભાશ્પ આ જંગલી બેસે માણસોને
મારવાની વિરૂદ્ધ શક્તિ ક્યાંથી કેળવી તે
કહેવું મુશ્કેલ છે.

હું આ મૃત બેસની વિશાળ કાચા ભેતો
હતો ત્યાં દૂર ઝાડના ઝુંડમાંથી મેં માણસનો
અવાજ સાંભળ્યો અને થોડી જ વારમાં મારો
પગી અને મારી વધારાની રાઈફલ ઉપાડનાર
માણસ દોડીને મારી પાસે આવ્યા. આ માણસે
તો મારી વધારાની ખંદુક ઉપાડીને મારા પડછા-
યાની જેમ મારી પાછળ ને પાછળ મારી સાથે
જ રહેવું ભેઈએ કે જેથી અણીને વખતે જો
મારી ખંદુક બરવાનો વખત ન હોય તો તે
ખીજ ખંદુક હું તેની પાસેથી લઈને ઉપયોગ
કરી શકું. તેને ખરે જો બાઈસાહેબ મારાથી
અરિષ્ટ ગણે છે તે નિશ્ચિત અને નિર્ભય બનીને
ઝાડમાં ચડીને બેઠો હતા. મારે તેની શું કદર
કરવી. એટલું જ નહિ પણ એ તો ત્યાં બેઠો
માણસ અને બેસ વચ્ચેનું યુદ્ધ ભેતો હતો!
પણ તેણે એક ખીજું પણ યુદ્ધ બોધું હતું
જેમાં મેં તે બેસને મારી તે પહેલાં તે બેસે
એક જરીખ ગામડિયાને સિંગા ઉપર ચડાવીને
જમીનદોસ્ત કર્યો હતો.

બનાવ એવો બન્યો હતો કે મેં પહેલી-
વાર બેસનો પીટો. પકડ્યો ત્યારે મારા માથુસો
રોક્ષામમાં મારી સાથે રહી ન શક્યા અને
છેલ્લે ન્યાંધી સિંગાર થતો ભેઈ શકાય એવું
હોયું ઝાડ પસંદ કરીને તેની ઉપર ચડી
ગયા. ત્યાં ખીજ બે ગામડિયા ખાટસવાદિયા
થઈને સિંગાર ભેવા આવ્યા. ન્યારે ધવાયેલી
બેસ યાકાને ટકી ઊડીને ખાલુમાં ખડુની
ગીચ ઝાડીમાં બીટરીને બેસી ગઈ ત્યારે મને
તેની ખબર ન રહી અને હું તેની પાસેથી જ
નીકળી ગયો. ધવાયેલ બેસ અને પાકાની એક
ટવ છે કે ન્યારે સિંગારી તેની પાછળ પડે ત્યારે
તે સિંગારીની નજર ચુકાવીને પાછો બીટરી
જાય અને સંતાઈને બેઠો. જેવો સિંગારી
ત્યાંથી પસાર થાય તેવો જ તે સિંગારી ઉપર
પડેથી અથવા પાછળથી ઝોચિતો દુમસો
કરે. ખરેખર, હું જાદુ નસીબદાર હતો. મારણ
કે હું બેસને પડેથી નીકળી ગયો હતો તેની
મને બિલકુલ ખબર રહી ન હતી અને છતાં
આ આક્રમણે બેસે મારી પર દુમસો કર્યો
ન હતો. ન્યારે હું બેસની જાણમાંથી નીકળી
ગયો ત્યારે મારા માથુસોએ ઝાડમાંથી ભેંધું
અને ન્યારે બેસ નીકળી નહિ ત્યારે તેમણે
એમ માની લીધું કે બેસ મરી ગઈ છે અને
હું તો ત્રણ પાકાનો સિંગાર કરવા જઈ છું!
ન્યારે આ ચારે માણસોએ મને આજળ
નીકળી જતાં જોયો ત્યારે તેઓ 'મરેલી'
બેસને ભેવા નીચે બીટમાં.

પેલા બે ખાટસવાદિયા ગામડિયા શુશાસા
દબાવી ન શકવાથી આગળ રોકતા ગયા, પણ
બેસ નો જીવતી હતી. તેણે જનરે કુંડાકો
મારી પહેલા માણસને સિંગા ઉપર ચડાવીને
અંદર ઉઠાડ્યો. સિંગા તેના પેટ સોસરવું
નીકળી ગયું. પરંતુ તેની ઘેતલી બેસની
સિંગામાં લગાઈ ગઈ અને તે બેસની આંખ
ઉપર પડતાં બેસ મૂંઝાઈને લાગી. જો આટલો
અકસ્માત ન બન્યો હોત તો બેસ પેલા કમ-
નશીન માણસને ખરી વડે જીંદી નાખત. બેસ

ખોતાના શિશુમાં પરીવારેલી કોતલી શબ્દના માટે દોષના અને માથું ખેંચેલા લાગી. એ તકનો લાભ લઈને બીજા માણસો ત્યાંથી લાગી ગયા. જ્યારે બેંસ છેડે નીકળી ગઈ ત્યારે તેઓ ઝડક ઉપરથી નીચે કિતપાં અને ખેતરોમાંથી ખેડૂતોને બોલાવી પેલા કમનસીબ માણસને ત્યાંથી ઉપમાવી ગયા.

આજનું મારું કામ પૂરું થયું. પરંતુ આજનો દિવસ મારી જિંદગીમાં વાદ્યાર રહેશે. હું મોતમાંથી બચી ગયો એટલા માટે જ નહિ, કારણ કે શિકારીઓ મોતસાથે જ રમત રમે છે. આ દિવસને હું વાદ્યાર એટલા માટે ગણું છું કે મેં એક અજ્ઞાન બેંસનો સાગનો કર્યો હતો. જંગલી બેંસોના ધણુમાં નાચક તરીકે પાકાને બદલે બેંસ દોષ, તે આવી જાનરમાન દોષ, આવી અનુભવી, માતકી અને હુમલાખોર દોષ, એટલું જ નહિ પણ વગર હાથે તે માણસને પકડી નાખી મારી નાખે અને વાધ દીપ્તાની જેમ માણસચાર બની નાચ એવો બનાવ મેં આ પહેલાં જ જોયો. તેની હિંમત અને હુમલાખોરીનો તો વિચાર કરો! હું જ્યારે એક ટેકરી ઉપર હતો અને તે બીજી ટેકરી ઉપર હતી ત્યાંથી મારી ગંધ પારખીને તે મને મારવા આવી! કહ્યું તે હુમલાખોરીમાં અધમતાની પરાકાષ્ટાએ પહોંચી ગઈ હતી, તો પણ મારે તો તેની ચક્તિ, બહાદુરી, હિંમત અને સહનશક્તિ માટે તેના વખાણ જ કરવા જોઈએ. ખરેખર, સર્જનદારની સૃષ્ટિ અદ્ભુત છે.

હજી મારું કામ પૂરું થયું ન હજી, કારણ કે આ ટોળામાં હજી ત્રણ પાકા હતા. બે કે તેઓ બેંસ જેવા આક્રમણશીલ ન હતા તો પણ આ ટોળાના રંજકમાંથી ગામડાના લોકોને વાચક્રુકત કરવા તેમને મારવાની પણ જરૂર હતી, ઉપરના બનાવ પછી એક દિવસ મેં તેમના ધણુને પાછું શોધી શક્યું અને જાનો માનો તેમની પાસે પહોંચીને સાંધી મોઠા

પાકાને તો એક જ ગોળીથી ફાંજી દીધો. તે પછી ત્યારે જ બાકીનાં પ્રાણીઓને ખબર પડી કે તેમની મહિષીનો પ્રાણ લેનાર શિકારી આવી પહોંચ્યો છે અને તેમના નવા રાજાને પણ ખતમ કર્યો છે. મારાં આ બે ‘કુધૂત્યો’ની સજા કરવા માટે બીજા પાકો મારા ઉપર ધસી આવ્યો, પરંતુ એક મોળી ઝીલીને તે પણ જાગ્યો, અને સંતાઈને મારી વાટ બેઠા બિભો. મેં તેની વાચા પૂરી કરી અને તેની પાછળ રોબો એટલે બહાર નીકળીને તેણે પાછો હલો કર્યો, પરંતુ મોળી ઝીલીને સામી છાતીએ હલો કરવાની તેની હિંમત ન હતી એટલે વગી બીજી મોળી ખાઈને જાગ્યો. આમ તેણે ત્રણ વખત મારા ઉપર હલો કર્યો અને ત્રણ વખત મોળી ખાઈને જાગ્યો ત્રીજી વખત તે મારાથી પચાસ પગલાં દૂર બીજી પધો, પરંતુ મૂંગતા પગે જેવો બિભો થવા ગયો કે તરત મેં એથી મોળીથી સુવરાવી દીધી.

જંગલમાં મોત કોઈ વાર મોવાળા એટલું છે રહી જાય છે. કોઈ વખત એવી આશ્ચર્યાત રીતે બચાવ થઈ જાય છે કે પાછળથી જ્યારે તેનો વિચાર આવે ત્યારે પણ રોમાંચનો અનુભવ થાય અને વિરમય થઈ વિચાર આવે કે કયા ગેબી હાથે આવો રોમાંચક બચાવ મોકલ્યો હશે! માણસની જિંદગી કેવી કાચા સતરના તાંતણે લટકે છે! અને છતાં એ તાંતણે નિર્માણ થયેલા વખત પહેલાં વૃદ્ધતો નથી એમ નથી લાગતું! કે પછી જિંદગી એક મહાન આશ્ચર્ય છે!

*

અમે શિકાર કરીને સાંજે જાવણી તરફ પાછા ફરતા હતા. જાવણી પાસે આબવા ત્યાં સો થોડે દૂર પાકાની ખરીની તાજ નિશાની જોઈ. સૂર આથમી ગયો હતો અને રાત્રીની ચાંતિ પહેલાંના કાલાહતથી જંગલ ગાજી બેઠું હતું. પહોંચીને ટોળેટોળાં બીડી બીડીને ઝાડોના શ્રેંઝમાં જરાતા આવતાં હતાં. અંધારું થવાને હવે વાર નથી એટલે અત્યારે તો પાકાન

તેણે મને સિંગડે ઉઠાડવા માથું નીચું કરીને
ખસારો કર્યો એટલે મેં તેના માથામાં જ ગ્રાળી
ઝીંકી. તેનું માથું ઉપર આવ્યું જ નહિ અને
તેની પડછંદ કાપા કાઢા સાથે નીચે ઢળી મડી.
તેના પગ લાંબા થઈને ખંચાવા લાગ્યા. એક
મુળમરી આખા શરીરમાંથી પસાર થઈ ગઈ.
તેનું માથું ખેંચાઈને ખભા તરફ ગયું અને
તેની લાલાધૂમ આંખો મારા તરફ ચોંટી રહી.
બીજી ઘણે તે આંખો જાણે કાચની હોય તેવી
નિસ્તેજ થઈ ગઈ. અનેક નિર્દોષ નિઃશ્વસ અને
માણસોને મારનાર અને રંભડનાર આ વિકૃત
માનસની જંગલી બેસ, જંગલના સહભક્ષ
પામને શરમાવે તેવી દિશ્મત, બહાદુરી અને
સહનશક્તિ ખતાવીને ન્યારે ઢળી પડી ત્યારે
છંદગીમાં પહેલીજવાર તેને ખ્યાલ આવ્યો.
દશે કે માણસ તેના કરતાં વધુ ભયંકર છે.
જંગલની શોભાશૂન્ય આ જંગલી બેસે માણુ-
સોને મારવાની વિકૃત વૃત્તિ ક્યાંથી ડગરી તે
કહેવું મુશ્કેલ છે.

હું આ મૃત બેસની વિશાળ કાચા ભેતો
હતો. ત્યાં દૂર ઝાડના ઝુંડમાંથી મેં માણસને
અવાજ સાંભળ્યો અને ચોડી જ વારમાં મારો
પગી અને મારી વધારાની રાહફૂલ ઉપાડનાર
માણસ દોડીને મારી પાસે આવ્યા. આ માણસે
તો મારી વધારાની બંદૂક ઉપાડીને મારા પાછળ-
માંની જેમ મારી પાછળ ને પાછળ મારી સાથે
જ રહેવું નોંધ્યું કે જેથી અણીને વખતે ભે
મારી બંદૂક બરવાનો વખત ન હોય તો તે
બીજી બંદૂક હું તેની પાસેથી લઈને ઉપયોગ
કરી શકું. તેને બંદે આ બાઈસાહેબ મારાથી
અચોત્ત ગળે છેડે નિમિત્ત અને નિર્જય બનીને
ઝાડમાં ચડીને બેઠા હતા. મારે તેની શું કદર
કરતી ! એટલું જ નહિ પણ એ તો ત્યાં બેઠો
માણસ અને બેસ વચ્ચેનું કુદ ભેતો હતો !
પણ તેણે એક બીજું પણ કુદ ભેતું હતું
જેમાં મેં તે બેસને મારી તે પહેલાં તે બેસે
એક ગરીબ ગામડિયાને સિંગડા ઉપર ચડાવીને
જમીનદોસ્ત કર્યો હતો.

બનાવ એવો બન્યો હતો કે મેં પહેલી-
વાર બેસનો પીઠા પકડ્યો ત્યારે મારા માણસો
દોડ્યામમમાં મારી સાથે રહી ન શક્યા અને
ઉપરે ન્યાંધી સિંગડા થતો નોંધ સકાય એવું
ભયું ઝાક મસંદ કરીને તેની ઉપર ચડી
ગયા. ત્યાં બીજા બે ગામડિયા ખાટસવાદિયા
થઈને સિંગડા ભેગા આવ્યા. ન્યારે ધવારેલી
બેસ ધાકાને ફેડી છોડીને બાલુમાં ખુરુની
ગીચ ઝાડીમાં બિતરીને બેસી ગઈ ત્યારે મને
તેની ખબર ન રહી અને હું તેની પાસેથી જ
નીકળી ગયો. ધવારેલ બેસ અને પામની એક
ટૂંક છે કે ન્યારે સિંગડા તેની પાછળ પડે ત્યારે
તે સિંગડાની નજર સુકાવીને પાખે બિતરી
જાય અને સંતાઈને બેઠે. જેવો સિંગડો
ત્યાંથી પસાર થાય તેવો જ તે સિંગડો ઉપર
પડેથી અથવા પાછળથી અચિંતે દુભસે
કરે. ખરેખર, હું મદુ નાનીજવાર હતો. કારણ
કે હું બેસને પડેથી નીકળી ગયો હતો તેની
મને નિહકુલ ખબર રહી ન હતી અને છતાં
આ આશ્ચર્યજનક બેસે મારી પર દુભસે કર્યો
ન હતો. ન્યારે હું બેસની બાલુમાંથી નીકળી
ગયો ત્યારે મારા માણસોએ ઝાડમાંથી ભેતું
અને ન્યારે બેસ નીકળી નહિ ત્યારે તેમણે
એમ માની લીધું કે બેસ મરી ગઈ છે અને
હું તો ત્રણ પામનો સિંગડા કરવા બહુ છું !
ન્યારે આ ચારે માણસોએ મને આગળ
નીકળી જતાં જોયો ત્યારે તેઓ 'ખરેલી'
બેસને ભેગા નીચે બિતર્યા.

પેલા બે ખાટસવાદિયા ગામડિયા છંદાસ
જવાની ન શકવાથી આગળ દોડતા ગયા, પણ
બેસ નો અવતી હતી. તેણે જમરો ફુંકીને
મારી પહેલાં માણસને સિંગડા ઉપર ચડાવીને
ખદર ઉઠાડ્યો. સિંગડું તેના પેટ સેસરણ
નીકળી ગયું. પરંતુ તેની ધોતલી બેસના
સિંગડામાં બરાબ ગઈ અને તે બેસની અંખ
ઉપર પડતાં બેસ મૂંઝાઈને શાની. બે આટલો
અકસ્માત ન બન્યો હોત તો બેસ પેલા કમ-
નશીન માણસને ખરી વડે જીંદી નાખત.

મે તેના પગમાં ગોળા હલાવી દીધી. પાંડો જરાય અચકાયા વિના પરચારી તળેનીમા ઊતરી ગયો. તે એ જ પાંડો હતો જેને પગને પગે હું અહીં તેને શોધવા નીકળ્યો હતો. છેટથી જુલો તો આંખ દારે અને પાસેથી જુલો તો ડરાવી મારે એવો એવો. પાંડો દેહ હતો પગજુની જેમ ફૂડાડો મારતો લાલધૂમ આંખે જમરે તે ફૂગર ઉપરથી માથ સામે પ્રસી આવ્યો ત્યારે મને એમ જ થયેલું કે તેના વાંસ ઉપર યમરાત્રી પાતે બેઠો છે અને મને ઝપી લેવા આવે છે પર્વતના ચિખર ઉપર થી જાણે કોઈ ગણસી કાળા ચિના વૂગીને નીચે ગળી પડતી હોય એમ તે મોટા અવાજ અને કડાકા સાથે તળેટીમાં પહોંચી ગયો.

મે જોયું તો તેની પાછળ લોહીને છંટ કાઢ હતો અને લોહી શીથળી લસનસતું હતું તેનો અર્થ એ કે ગોળા ફેરસ સેસરવી નીકળી મળી હોવી જોઈએ. પરંતુ યુ એની સહનયત્રિ! તળેટીમાં અદરૂપ થયેલા આ પ્રાણીને પાછુ શોધી કાઢવા માટે મારે બીજા મોલીસ માછલી મજલ કાપરી પડી! રસ્તામા તે મજે ઠેકાણે બેસી ગયો હતો અને ન્યાં બેઠો હતો ત્યાં શીથળાળા લોળીતું આળોચિયું બરાબ રહેલું. પરંતુ આ મોલીસ માછલી મજલમાં તે મારી નજરે તો ન જ ચડ્યો થજના બીજા પશુએ તો બકુલના કાકા સાથે જ લાગી ગયાં હતા અને તેમાંથી કાઢને પાંડાનો મને મોહ ન હતો. ટેકરીએ, તળેટી, જાડી, જાખરા, બીક, જગલ અને ઝીલ પ્રે ક્રમાં ધડને બમે આળો દિવસ તેની પાછળ રખડ્યા વહેલી સવારથી સંભારણ સુધી અને પચતેહ કરી, પરંતુ તે મદિય સુર નજરે ન જ પડ્યો સફસાગે અને અમારી છાવ જીવી જલુ દૂર નહોતી નીકળી ગયા, કાવજી

કે આ પ્રાણીએને સીધી લીગમાં જવાની ટેવ નથી હોતી. જેવટે ત્યારે સૂરોરન થઈ ગયો ત્યારે અને ખાલી હાથે પાછા ફર્યા.

બીજે દિવસે સવારે અને અધુરુ કામ પાછુ કરે કરું, અવમત, ફેરસ સેસરવી ગોળા ને પાંડાને નીકળી મળી હોય તે કહી બજે એવી તો આશા રાખતી જ નહિ, એટલે આ પાંડાના ભવિષ્ય વિશે પશુ મને કઈ શકા ન હતી, પરંતુ મને એટો મોહ તો એ હતો કે તેનું માથુ મદાચીને મારે રાખલુ. તેને પીટો પદ્ધતિમાં બીજુ પશુ એક કારણ હતું, અને તે એ કે મરાયેલા ચિકારને જતો નહિ કરતાં તેને શોધી કાઢ મારી તેની ચાતના દુકાવની એ પ્રત્યેક ચિકારીની દુરજ છે આજે અમારે બહુ રખડુ ન પાડું. સૂર્ય ત્યારે જીમીને ધુમ્મસના સેન્નને પોતાની હજાર કળાથી વિખેરતો હતો અને પક્ષીએ સૂર્યના એ વિજયને હજાર કકથી વખાવી લેતાં હતા ત્યારે પાંડાને વિશાળ પાંડો દેહ અને શોધી કાઢ્યો. રાતમાં જ તેનું પ્રાણપિયુ જોડી ગયું હતું યુ એની કઠવર કાપા, યુ એનું બળ અને યુ એની સહનયત્રિ!

જગલના જવાહર જેવા આ ઉમદા જના વરના વિશાળ શિગડાને મનોહર વાંકે હતો અને એક શિગડાની અણીથી બીજા શિગડાની અણી સુધી ૧૨ ફૂટ અને ૧૨ ઈંચની લનાઈ હતી! તેનું માથુ અને સરીર કેવા પહોડી કરો તેનો ખ્યાલ એ માપ ઉપરથી જ કરી લેજો. મે બેઠેલા સાહસ, જોખમ અને મહેનતનો બદલો મને મળી ગયો. તેનું મદાવેલું માથુ મારા દાવા આનાનો અનુપમ સજુગાર બન્યું. જેને માટે દુનિયાના નામકિત શિયારી પશુ મારી અદેખાઈ કર્યા વિના ન રહે.

[અમેજી પરથી

સૌની પસંદગી

બાલમુકુંદ

છાપ

તમાકું

નં. ૧

સુવાસિત તપકીર

અત્યારસુધીની બીજી સુગંધી તપકીરથી તફત નિરાળો ને અજોડ છે.
જેને અંગે તેની મૃદુ ચિરસ્થાયી, શીતળ સુવાસ ને સોનેરી રંગ
સો કોઈની પસંદગી મેળવી તેની ઉત્તમતા પુરવાર કરે છે.

ઈશ્વર સ્નહ વર્કસ

પ્રોપ્રાયટર્સ: ધોળકીયા વૃજલાલ છગનલાલ

દરેક જાતની તપકીરના વેપારી

મુખ્ય દુકાન
આંબાચોક

ભાવનગર
(સોરાધ)

શાખા -
શરાફ બજાર

આગળ જનારી

મણિલાલ અલગારી

અં તે હું દી.ખી.ની દોરપીટમાં આવી પગેથી દવાખાનાનું મકાન મોડું ને અંદર બધું એકધું છે. સાજાસરંજામ વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલો છે ને કામદાજ નિયમ પૂર્વક ચાલે છે.

ગ્રીમ માળની ઝોરડીની ખારી પામે મારા ખાટલો છે. પાસે મીટસેફ અને એક ખુરશી પડ્યા છે.

આવની વખતે ભેટી આવી છું કે મારી ઝોરડીની દારમાં જ ખીણ પછી ઝોરડીઓમાં આજ નતના ખાટલા હતા. અને તેમાં જે ચૂતા હતા તેઓની હાટિ મારી પાછળ આગુરતાપૂર્વક અનુસરતી હતી. બધા પોતાની નાત વધારવા ઈચ્છે છે. વચ્ચે એકાદ ખાટલો ખાલી પડ્યો રહે તે ય સાકું લાગે! મારી સાથે મને મૂકવા પછાં આવ્યાં હતાં. 'ઠાઈ' સહિતના આપડું, 'ઠાઈ' શુભેચ્છા દર્શાવતું, 'ઠાઈ' આરીવદ વરસાવતું તો વળી 'ઠાઈ' તરફની સાવધાની રાખવાનાં સૂચનો વારે વારે મળ્યાં કરતાં હતાં. તેથી જાત ઝોરડામાં થોડી ગરમ લાગતી હતી.

વખત પૂરો થયો એટલે બધાં એક પછી એક આત્મીક અર્પા. કાલાદલ જાતે થયો. રાતનું પથ્ય ખાઈ હું સૂઈ ગઈ.

એકાંત ઝોરડીમાં હું છું મું વિચારતી હતી એ બેરાબર નહીં કહી શકું પશુ જીવ, જાવિષ્ય અને વર્તમાનના સેંકડો વિચારો મનમાં ઘૂમ્યા કરતા. વિચારમાં તે વિચારમાં ફેટલો વખત વહી ગયો તેની ખબર ન રહી. સેવામાં લોકગાજમાં આવના કંઠા થયા.

એકાએક કોઇને હસતું સંભળી ચોંટા જાડી. ભોંઠ છુ તો પાસે જ એક યુવતી જાગી છે. કપાળા મઠુ પજ મોં ઉપર લોહી નહીં હોવાથી તે શીકું લાગતું હતું. પીંડ

ઉપર વાળ છૂટ બૂલી રહ્યા હતા. કપાળમાં સિંદુર, બળમાં ફૂલની માળા અને રેશમી સાડી પહેંગેલી પછી સુંદર યુવતી હતી.

હું 'ઠાઈ' બોલું તે પહેલાં જ તે હસીને બોલી, 'તું આવી! સાકું' થયું. મને એમ્લા ૧'છીનું રોરવતું નહોતું. કેટલાય દિવસથી એકલી રખડ્યાં કરુ છું કાંઈની સાથે રિલ્લી બે વાત પણ કરી શકી નથી. મૂંઝી રમ થઈ ગઈ બહેન! મારી સાથે નહીં બોલે! તું એકલી સુતી છે એમ ભોંઈ હું તો તારી સાથે વાતો કરવા આવી છું.'

એટલું કહેતાં જ તે હસી અને હસવાની સાથે સથે તેની શીઠા મોં અંદરની મોતી જેવી મુક્ત દંતપંક્તિ મચાડી.

'અરે! પણ તારું નામ તો હું પૂછતું જ બૂલી મઈ! તારું નામ શું, બહેન! મારું નામ વિજયા પણ મારા પતિ વહાલમાં મને 'વિલુ' કહીને બોલાવતા.'

એટલું બોલતામાં તે તેના મુખ ઉપરથી હાસ્ય છીડી ગયું. થોડી વારે પાછી હસીને બોલી, 'આજ ખાલી ઝોરડો કારાઈ ગયો છે. મીટસેફ પણ પછી આવ્યાની વસ્તુઓથી ભરેલી છે, મને પણ અમજ આવ્યાની ફેટલી વસ્તુઓ તેઓ આપી જતા! હું એ ભોંઈ પણ રાકતી નહોતી. આવ્યાની રુચિ જ થતી નહીં પણ 'ઠાઈ' એ સમજવા આગતું નહીં. ન આઉં તો કપડો સંભળવો પડતો. તને પણ એમ જ વહગના. વાહ! તું તો મારી સાથે બોલો શખી રહી છે. હું તો તારી સાથે સળીપણા કરવા આવી છુ, એ તો તારા મનમાં જ નથી. મુઆમૂગા સુધને શું તું તારા બાજાની ચિંતા કરે છે? હં... એના જ વિચારો આવે છે તે! અને જિમને પણ તું પાછી કપારે મળીજ એમ થાય છે ને!'

વળી પાછી તે હસી પડી અને આમળ
અલાયુ, 'મને પણ એમ જ થતું, બહેન. દીપુને
મુખને આવતા મારી છાતીમાં કંઈનું કંઈ
થઈ જતું' કહેતા કહેતામાં એની આંખમાં
ઝગઝગિયા આવી ગયાં. 'દીપુને ખાસે ક્યારે
ખોળામાં હઈ એ એક જ ઉમેદ મારા હૈયામાં
રમી રહી હતી' પછીક ઉદાસીન થઈ પાછી
કાણુ બળે તે શુ યે વિચારમાં પડી ગઈ.

પછીક પછી એના મ્હાન મુખ ઉપર ફરી
પાણું ઢાલ્ય ફરી નીકળ્યું. 'હું બધું જ સમજું'
છું. બધા તને આશાસન આપે છે કે તું
સાજી સારી થઈને જલદી ધરે જશે અને
પણ બધા એમ જ કહેતા. તે દિવસે આ
ખાટલામાં જ હું મૃતી હતી અને સામેની
પુરસ્તીમાં મારા પતિ બેઠા હતા તે દિવસે
મને લોહીની ઊલટી થઈ હતી. માથામાં સજ્જા
ને બાંધે અંધારા આવનાં હતાં પોપચાં ઊંચાં
કરવાનું પણ મન નહોતું પણ તેઓ કહે,
'ઠાકાર કરે છે કે બચડેલુ લોહી ઊલટી વાટે
નીકળી ગયું એ જ સારું થયું. હવે તું સારી
થઈ જઈશ અને જરા તબિયત સારી થાય
એટલે તરત જ તને ઘેર લઈ જઈશ.''

'એમની સારવાર અને રોદધી મારામાં
નવો જીવ આવ્યો હતો પણ બહેન, પુરુષો
આમ હેતરતા કેમ હશે? હૃદયમાં ઈંસો ઈંસીને
આસા કેમ ભરતા હશે? તારા સ્વામી જો
તને એમ કહે તો તું તેમને વારજો. આશાની
વાણી સાંભળતાં સંભળતાં આ જ ઓરડીમાં
આ જ ખાટલા ઉપર હું બસાઈ ગઈ. તું યે
જવાની તો જ આશાની વણી અટકવાની
નહીં. પણ બહેન, જેની બધી અસા બદલ
થઈ મૃત્યુ છે તેને આશાનું આવું સ્વપ્ન દેખા-
વા પી જરૂર શી?'

'તને એમ લાગે છે કે હું આ બધું શુ
કરડી રહી છું' વળી તારી વાત તો કંઈ હું
સંભળતી નથી પણ મેં જ હજી તને મારી
પરી ક્યાં કહી છે! કદાચ તારું મન પણ સારી

પૂરી વાત સાંભળવા તલપાપક થઈ રહ્યું હશે.

'બહેન, મારે શું નહોતું! કયોંભાલ્યો
સ્વપ્ન સમો સંસાર હતો. ચંપાની કળા જેવો
પુત્ર હતો. હાથ હજી પણ એ ક્યારેક નિર્ભય
'મા' કહીને રડે છે. રોદાળ સામુસસગ દર્તા.
લક્ષણ જેવા દિવર હતા મારા સ્મરણાર્થે
તેમણે મારા નામે એક પુરનાશવળ બોમ્બુ
મે. માન માખાપને પણ હું કેવી વધાણી હતી!
મારી છમી બેઠેને હજી પણ તેઓ બાંધ
સારે છે અને મારા સ્વામી! આદ! તેમના
પ્રેમમાં શુ કંઈ મળ્યા હતી! મારી માવજતમાં
તેમણે કંઈ બાકી રાખી નથી. લેણપણ અચ-
કાયા વિના એમણે મારે માટે ડેલ્યા રૂપિયા
ખર્ચાં હતાં અને જિવાડવા માટે એમણે શું
નહોતું ક્યું તેમ છતાં હજી બાંધુબંધી બાંધે
સતાપ કરે છે કે મારી બાવી દશા થઈ તેને
માટે તેઓ પોતે જ જવાનદાર મે. પણ વિધિને
કાંઈ રાહી શકે નહોતે?'

બોલતાં બોલતાં અટકી ગઈ ને હાંત વડે
નીચલો ટોઠાં પછીક અચ્ચી રાખ્યો. વળી પાછી
બોલવા લાગી.

'દીપુના જન્મ પછી મારુ ચરીર કષણ
ગયું હતું. ઠાકારે એનવણી બાપી હતી કે
હવે જો મને સતાન થશે તો જિવાડની મુરોબ
થશે. લયડેલી તબિયત સુધારવા ગિરિડી ગઈ
મઈ. અહા કેવું સુદર રચણ છે! મારી જાણે
મારા સ્વામી, દીપુ, વિધવા નણક, રસોઇયો
અને નોદર હતા. હું સાજીસારી માઈ એટલા
માટે જ આ બધી બચરવા હતી તેઓનું
એકમાત્ર ખેલ મારું આરામ હતું.

'સાંભળેનાના 'ઊંઝો' નહીને કંઈ ગેજ
કરોઅહ બેસતાં. જીવન આમ સ્વપ્ન જેમ
કેમ થઈ જતું હશે બહેન? 'એની આંખમાંથી
આંસુ વહેવા માંડ્યાં. થોડી વારે આંસુ લૂછી
બોલી, 'મારી તાબિયત ધીમે ધીમે બધી સુધરી.
હરિમાં નવું લોહી આવ્યું. શાળવનમાં થઈને
નહીંને દેતીમાં એક માઈલ સુધી ફરવાનું કહ્યું.
અહા! એથી એમને કેવા આનંદ થયો

હતા ! એ એમનું આનંદ-જીવનું મુખ હું હજી જુઠી નથી.

‘પણ જાહેન, મારું કાગળ ફરી ગયું હતું. એ સુખ કોઝો વખત ટક્યું નહોતું. એક મરેલા બાળકને જન્મ આપી પાછી માંદી પડી, મને બચાવવા માટે તેઓ આકુળબાકુળ થઈ તન-તોડ પ્રયાસો કરતા હતા.

‘હું કમવાનને પ્રાર્થના કરતી, ‘હે કમવાન! એમને ખાતર તું મને બચાવજે.’ સ્વામીના એકધારા પ્રયત્નથી અને ઈશ્વરની કૃપાથી હું ઠીક ઠીક સાજી થઈ. આ વખતે મારા બાપા અને મારે લઈ ગયા, કારણકે હાલતરે એવી એત-વણી આપી હતી કે હવે જો સંતાન મરે તો કેમયે બચશે નહીં.

‘મારું માન્ય મારું પોતાના જીવની જેમ જીવન કરતાં પણ એમના(પતિ)થી દૂર રહેવું મને જરાય ન ગમ્યું. લગ્ન થતાં ત્યારથી જો સાથે જ રહ્યાં હતાં. મને આખો દિવસ એમની પાસે જ રહેવાની રેવ પડી ગઈ હતી. હસે છે કેમ! હવે હું એમના વિના કેમ રહી શકું છું? એમ કહેવું છે ને ?’ એના મુખ ઉપ-રથી પાછું દારમ ઊઠી ગયું.

‘એ વાત જાણે જાહેન. મારા વિના તેમને પણ ચેન નહોતું પડતું. વખત મળે કે તેઓ મારી પાસે રોડી આવતા. ધીરે ધીરે મને મળે આરામ થયો. હાલતર નિશ્ચિત થયા પણ ખરાબર જો જ વખતે જીવે મરિને મને કહ્યું-વાવક થઈ મળે માર્ગમાં પટકાઈ. આ વખતે હું સાજી ન થઈ શકી. અને અહીં આવવું પડ્યું. બધી બાકુળતા ને બધા પ્રયાસો નિષ્ફળ ગયા. આ તારા માટલા ઉપર જ મારે હવેલી પધારી નાખી ઉવટના આસ બેસવા પડ્યા.

‘રામને જીવે જોરે જ દગાવી દેવા માગ્યે દગાવ ખરો ! તેઓ જીવે જોરે જ દગાવી

દેવા માગતા હતા. પણ જાહેન, તને એક-બેવાર લોહીની ઊલટી થયા છતાં તેં એ વાત છુપાવી કેમ રાખી ! તું નથી જાણતી કે નારીને પતિનું વંત થઈને જ સંસારમાં પ્રવેશવું પડે છે. હવે તારા સસરા ને નોક પૈસા ખરચે છે પણ સર્યાતમાં કેમ ન ખર્ચ્યાં ! આપણા જીવનની શું કંઈ કિંમત નથી ! તેમને રહી કે જો કે તને અહીં મૂકી જવામાં જ બહુ દર્દીય પૂરું નથી થઈ પડતું. તેઓ રૂપિયા પણ તને મોકલતા રહે અને થોડા વધારે મોકલે, અહીં આપા, નર્સ વગેરેને તેઓ ધરાય એટલી ફિલ્લુ નહોં આપવામાં આવે તો તારી મુશ્કેલીઓ ઓછી નહોં થાય. તેમનામાં કતબનિષ્ઠા કે માયામયતા જેવું કશું નથી. નેઓ પૈસાથી તેમને વશ કરે છે તેઓને જ તેમની પાસેથી સેવા અને સમવડો મળી શકે છે. પૈસા આપવામાં જો કંજુસાઈ કરી તો ખાટલા પાસે કોઈ ફરકશે પણ નહીં. જાત એવું જ છે જાહેન, તું નવી આવી છે એટલે તને સાવચેત કરી દઉં છું.

‘જીવ આવે છે ને જીવ ! લવારી કરી તારી જાણમાં ખસેલ કરું છું ને ! પણ મને એમ લાગે છે કે મારી જેમ અર્ધાની જ બૂમ, તરસ જાણ, ચિંતા કે લગ્ન ઊઠી ગયાં છે. વારુ, રાત પૂરી થયા આવી છે. હવે હું જાણું છું. તું જાણી જા.’

જામીને જોઈ હું તો મારું આખું અંગ ખરસેવાથી રેનડેમ થઈ ગયું છે. સવાર પડી મઈ છે ને નર્સ, આપા, ચોડીદાર વગેરે સવારના દામકાજમાં અહીં તહીં આવ જા કરી રહ્યાં છે.

હાજીરાહાજીરા ઊઠીને મેં મારે કોર જોયું તો કોઈ નથી.

[શ્રી સુરચિંતીની બાળી બાવોં પાસે]

ચેત-(પટાવાળાને) તું તો આવ મૂરખ જ રહી, આ જાહેનને એક પણ બોલી જ લાગ્યો છે. એક કોણે અને એક લાલ.

પટાવાળા-ચેત હો એક બરાબર છે-કારણ કે ત્યાં કજાદમાં બાકી રહી છે તે એક પણ આવવા જ

વળા પાછી તે દસી પડી અને આચળ
અલાચુ, 'મને પણ એમ જ થતું, બહેન. દીપુને
મુછીને આવતાં મારી છાતીમાં કહેતું' કંઈ
થઈ જતું.' કરેતા કહેતામાં એની આંખમાં
હળકાંબિયા આવી ગયાં. 'દીપુને પાસે કપારે
જોવામાં હતું એ એક જ ઉમેર તારા દેખામાં
રમી રહી હતી.' પ્રકીર હસાસીન થઈ પાછી
પોણુ જાણે તે શુ યે વિચારમાં પડી ગઈ.

પ્રકીર પછી એના મ્હાન મુખ ઉપર ફરી
પાણું ઢાલ્ય પૂટી નીકળ્યું. 'હું બધું જ જાણું'
હું. બધા તને આચાસન આપે છે કે તું
સાજી સારી થઈને જલદી ધરે જશે. મને
પણ બધા એમ જ કહેતા. તે દિવસે આ
ખાટલામાં જ હું સૂતી હતી અને સામેની
પુરસીમાં તારા પતિ જોયા હતા. તે દિવસે
મને સોદીની જીલ્લી થઈ હતી. માથામાં સળુકા
ને આંખે અધારા આવતાં હતાં પોપચાં હોમાં
ઝરવાતું પણ મન નહોતું પણ તેઓ કહે,
'ઠાકતર કહે છે કે જગતેણુ સોદી જીલ્લી વાટે
નીકળી મધુ એ જ સાચું થયું. હવે તું સારી
થઈ જઈશ અને જરા તનિયત સારી થાય
ઝેટલે તરત જ તને ધેર લઈ જઈશ.'

'એમની સારવાના અને રનેદથી મારામાં
નવો જીવ આવ્યો હતો. પણ બહેન, પ્રકીરે
આમ ઉતરતા કેમ દશે! હજારમાં કાંસી દાંસીને
આજ્ઞા કેમ કરતા દશે! તારા સ્વામી જો
તને એમ કહે તો તું તેમને વારજો. આઠાની
વાણી સાંભળતાં સંભળતાં આજ એારડીમાં
આજ ખાટલા ઉપર હું ધસાઈ મરી. હું જે
જવાની તોય આઠાની વણી અટકવાની
નહી. પણ બહેન, જેની બધી આજ્ઞા અટકાસ
થઈ ગઈ છે તેને આજ્ઞાનું આવું સ્વપ્ન દેખા-
વાની જરૂર થી.'

'તને એમ લાગે છે કે હું આ બધું શુ
જરૂરી રહી હું' વળી તારી વાત તો કંઈ હું
સાંભળતી નથી. પણ મેં જ હજી તને મારી
પૂરી કરી કહી કે! કદાચ તારું મન પણ મારી

પૂરી વાન સાંભળવા તલપાપક થઈ રહ્યું હશે.
'બહેન, મારે શું નહોતું! અર્થોર્થાદર્થો
સ્વર્ગ અર્થો સંસાર હતો. મેં પાની કળા જેવો
પુત્ર હતો. હાન' હજી પણ એ કમારક નિંદરમાં
'જા' કહીને રડે છે. રનેદાળ સાધુસમગ્ર દના.
લક્ષ્મણ જેવા દિવર હતા મારું સ્મરણાર્થે
તેમણે મારા નામે એક પુસ્તકાલય જોડ્યું
છે. મારા માતાપને પણ હું કેવી વડાલી હતી!
મારી જમી જેમને હજી પણ તેઓ આંસુ
સારે છે. અને મારા સ્વામી! આદા તેમના
પ્રેમમાં શું કંઈ મળ્યા હતી! મારી આવજતમાં
તેમણે કંઈ ખાધી રાખી નથી. લેણપણ અમ-
દાના વિના એમણે મારે માટે ટટલા રૂપિયા
ખર્ચ્યા હતા! મને જિવાદવા માટે એમણે શું
નહોતું ક્યું તેમ છતાં હજી આંસુભીરી આંખે
સતાપ કરે છે કે મારી આંખે કયા રજા તેને
માટે તેઓ પોતે જ જવાબદાર ને. પણ વિધિને
કાંઈ રોષી થા જરૂર ને!'

જોલતાં જોલતાં અટકી ગઈ ને કાંત વડે
નીચસો દોઢ પ્રકીર જગતી રાખ્યો. વળી પાછી
જોલવા લાગી:

'દીપુતા જન્મ પછી મારું ચરીર કથળી
ગયું હતું. ઠાકતરે એવણી આપી હતી કે
હવે જો મને સંતાન થશે તો જિવાદની ખુશી
થશે. લયડેલી તનિયત સુધારવા ત્રિગિડી મારી
ગઈ. અહા કેવું સુંદર રચણ છે! મારી સાથે
મારા સ્વામી, દીપુ, નિધવા નથા, રસાઈએ
અને નોકર હતા. હું સાજીસારી થાઉં ઝેટલા
માટે જ આ બધી વ્યવસ્થા હતી તેઓનું
એકમાત્ર ખર્ચ મારું આરોગ્ય હતું.'

'સાંભળેનાના 'જિઓ' નહીને કાંઈ એક
જોરોઆ બેસતાં. જીવન આમ સ્વપ્ન જેમ
કેમ થઈ જતું દશે બહેન! 'એની આંખમાંથી
આંસુ વહેવા માંડ્યાં. થોડી વારે આંસુ લૂછી
જોલી, 'મારી તનિયત ધીમે ધીમે થઈ સુધરી.
કદરમાં નવું સોદી આવ્યું. સાળવનમાં થઈને
નહીને રેતીમાં એક માઈલ સુધી ફરવાનું કરે
ક્યું. અહા! એથી એમને કેવા આનંદ થયો

સમય : ૧૯૪૨ ના દિસેમ્બરની એક રાત

સ્થળ : સરહદ પર આવેલ 'બ્રિટિશ આર્મી હોષ્ટ'ની એક ટોચ

પાત્રો : વિજય કપૂર, શોભન, દિનેશ બોઝ, કવિ, કનૈયલા રાનેન્દ્ર અને રોકર

[પહેલાં બપોરે છે ત્યારે સ્ટેશનના એક લાગુભાગે પ્રકાશનું વર્ણન પડે છે અને તેમાં વિજય, શોભન અને દિનેશ 'સ્વર્ગ'ની સીડીની રમત રમતા ટબલ ફ્રાંચ બેઠેલા જોવાય છે. તેમની વચ્ચે ટબલ પર રમતનું પૂરું પડેલું છે-ફરેક નાસફરવી ખાસા ફેક છે-સ્ટેશનના બાકીના લાગુભાગે અધાક છે-ગોશીના બહારના સાગમાંથી સત્રીવા જોડાને અવાજ અવારનવાર સંભળાય છે.]

શોભન : બધા હવે મારા હાથા પડે તો સ્વર્ગની સીડી મળી જાય.

વિજય : એમ બાર હાથા પાયા રેલ પાયા હશે ? નેજે ક્યાંક સીડીને બાંહે નાનું મોં ન આવે.

શોભન : મારે દિનેશ સાથે ચરત ચક્ર છે કે ને હું પહેલો સ્વર્ગમાં 'પોસ્ટ' તો જીલ્લો મને સિરેટ આપવી. એક પપપતો રમો અને એક પુરક દિનાતો રમો પણ લેજા છે. દિનેશ : લેજું હોય તો જ હવે અવનંદન પાસે...મને તો એ મોકેએ લૂટી લીધા છે. મારા ધરનાર જન્મ ક્યાં છે.

[તેજી વચ્ચે ફરીને સ્ટેશનની વચ્ચે છુટકા ઉપર બેઠેલા કવિ પર આવે છે]

કવિ : મૂંઝવે નહીં તો ..

કનૈયલા રાનેન્દ્ર : હમણે કિડીમાં દર ક્ષણ !

દયાસ મોવકે મુદ્દામાં કા જન્મને ધર ક્ષણ !

આ જમાનામાં આપણી જેવાએ તે વળા ધરનાર રખાતાં હશે !

[પાછા વચ્ચે ત્રણ જણા પર આવે છે]

વિજય : ધરનારનું તો કીક, પણ નારી તો કામગમની નાટલી પણ તરફારી ગયા.

શોભન : આપણી પાસેથી તો કદા જ ગયું નથી...લૂટવા જેવું હોય તો છુટેને ! પણ એ સાથા પોલસાએ જીવો તો મને મુરોટાટ બાંધો હતો...મારા તો હજી હાથ કુએ છે.

દિનેશ : અમારા ધરનાર જ્યાં છે એના દિશાને તારું કુખ કઈ વધારે ન કેવાય...માધો કેતિ પાસા ફેકવતિ ટર્ન છે) વિજયનો ?

[વિજય પાસા લાગમાં લે છે.]

શોભન : તમને શું લાગે છે કવિ ! (પ્રકાશનું ચારકું બંને પર પડે છે) અહીં આપણે છુટકારો કાઢ કરાવશે કે નહિ ?

[કવિ 'મને નથી સમજતું' એવા અભિનય કરે છે]

દિનેશ : શોભન ! તું તો જ આતિથ્ય જ રમી. છુટકા મોટે પાયાએ છે ! ચાલ એ વિજય, પાસા ફેક

[આ વખતે પાછા વચ્ચે ત્રણ જણા ઉપર આવે ગયું છે]

વિજય : આ ફેક્યા—હમણાં જ સ્વર્ગ એવો ઘમંડ જઈ (પાસા ફેકે છે—એ હાથા પડે છે)

શોભન : હાલ હાલ.. તું શું ફેકતો'તો ! તારી પટેલાં ફેક સ્વર્ગમાં પહોંચવો. (પાસા ફેકે છે અને પાછા તરત હાથમાં ઘમંડ લે છે) જીયુ...અજિયાર.

વિજય : ક્યાં છે અજિયાર ! એ તો સાત હતા સાત,

Freedom from Suffering

As one nears the shores of America coming from across the Atlantic, one of the most inspiring sights is the Statue of Liberty. It not only serves as a cheering beacon to the mariner, but also symbolises the hopes of millions of downtrodden humanity who have left the Old World for the freedom of a new life in a new clime—freedom from want, from fear and from oppression.

Of all freedoms however, the greatest is the freedom from disease. The healthiest—rich or poor—for want of this freedom are changed to sick and diseased whose lives become useless to themselves and to the world. Freedom from disease is therefore the greatest freedom which everyone should strive for.

Cipla Laboratories are devoting their full time and attention to the production of high quality drugs and medicines for the relief of mankind, thus striving for Freedom from disease. In quality, efficacy and high standard of production of drugs and medicines Cipla is equal to the best. Scientific methods of and constant research lead to This is the motto followed by Cipla.

Cipla
REMEDIES

QUAL TO WORLD'S BEST

ચાંદરણાં

૫૧ કલ્પ

સમય : ૧૯૪૨ ના દિસેમ્બરની એક રાત

સ્થળ : સરદાર પર આવેલ ' સિદ્ધિ આર્મી ' કોમ્પાની એક ઠોકરી

પાત્રો : વિજય કાંડ, શોભન, દિનેશ બોઝ, કવિ, કનૈય રાજેન્દ્ર અને ડોક્ટર

[પરીઠા કોપરે છે ત્યારે રોજના એક ભાગમાં જ પ્રકાશન વર્ણવે પડે છે અને તેમાં વિજય, શોભન અને દિનેશ 'સ્વર્ગ'ની સીટીની રમત રમતા દેખાઈ રહ્યા છે. ડોક્ટર દેખાઈ છે. તેમની વચ્ચે દેખાઈ પર રમતનું પૂર્વ પડેલું છે-દરેક વારાફરતી પાસા ફેંકે છે-રોજના બાકીના ભાગમાં અમાક છે-શોભનના બહારના ભાગમાંથી સત્રીના બેઠાને અવાજ અવાજનાર સમજાઈ છે.]

શોભન : બસ હવે માર કાણા પડે તો સ્વર્ગની સીટી મળી જાય

વિજય : એમ માર કાણા પડ્યા રેલા પડ્યા હશે ! જોતો ક્યાંક સીટીને બાંધે નાનકું મોં ન આવે.

શોભન : મારે દિનેશ સાથે સરત યજ્ઞ છે કે નો હુ પહેલો સ્વર્ગમાં પહોંચુ તો એણે મને સિમરેટ આપવી. એક પપપતો કમો અને એક મુરક દિનાનો કમો પણ લેણા છે. દિનેશ : લેણું હોય તો જ હવે મવન'મેન્ટ પાસે ..મને તો એ લોકોએ લૂટી લીધી છે. મારા ધરનાર જન્મ ક્યાં છે

[તેજસ્ય વાંકડું ફરીને રોજની વચ્ચે છુરશી ઉપર બેઠા કવિ પર આવે છે]

કવિ : મુરખ નહીં તો...

ફાણી શદમે હમકો કિસીકા કર કવસા ?

હમારા મોલકે ક્લેમાં કા જખમે પર કવસા ?

આ જમાનામાં આપણી જેવાએ તે વળા ધરનાર રખાતાં હશે !

[પાછું વાંકડું ત્રણ જણા પર આવે છે]

વિજય : ધરનારનું તો ઠીક, પણ મારી તો કીમામની જાટની પણ તકનીકી ગયા.

શોભન : આપણી પાસેથી તો કદા જ મધુ નથી...લુટવા જેવું હોય તો છુરેતે ! પણ એ સાચા પોલીસાએ એવો તો મને મુરકોટાટ જાખ્યો હતો...મારા તો હજી હાથ કુખે છે.

દિનેશ : અમારા ધરનાર ગયા છે એના દિસામે તારુ કુખ કઈ વધારે ન કેવાય..ચાલો કોનો પાસા ફેંકવાનો ટર્ન છે ! વિજયનો ?

[વિજય પાસા હાથમાં લે છે.]

શોભન : તમને શુ લાગે છે કવિ ! (પ્રકાશન ચકરક જાંને પર પડે છે) બધી આપણો છુટકારો કાઢ કરાવશે કે નહિ ?

[કવિ 'મને નથી સમજતું ' એવો અભિનય કરે છે]

દિનેશ : શોભન ! તું તો પચાતિશો જ રહ્યો. છુટકા માટે તું પકાડ્યો છે ! ચાલ એ વિજય, પાસા ફેંક

[આ વખતે પાછું વાંકડું ત્રણ જણા ઉપર આવી ગયું છે]

વિજય : આ ફેંકા—કમજી ! જ સ્વર્ગ ભેગો યજ્ઞ જઈ (પાસા ફેંકે છે—મેં તાણા પડે છે)

શોભન : હાલ હાથ.. તું શુ ફેંકતો'તા ! તારી ખરેખરી કુ સ્વર્ગમાં પહોંચવાનો. (પાસા ફેંકે છે અને પાછા તરત હાથમાં લઈ લે છે) જોશુ, અગિયાર.

વિજય : ક્યાં છે અગિયાર ! એ તો સાત હતા સાત,

As one nears the shores of America coming from across the Atlantic, one of the most inspiring sights is the Statue of Liberty. It not only serves as a charming beacon to the mariner, but also symbolises the hopes of millions of downtrodden humanity who have left the Old World for the freedom of a new life in a new clime—freedom from want, from fear and from oppression.

Of all freedoms however the greatest is the freedom from disease. The healthiest—rich or poor—for want of this freedom are changed to sick and diseased whose lives become useless to themselves and to the world. Freedom from disease is therefore the greatest freedom which everyone should strive for.

Cipla Laboratories are devoting their full time and attention to the production of high quality drugs and medicines for the relief of mankind, thus striving for Freedom from disease. In quality efficacy and high standard of production of drugs and medicines Cipla is equal to the world's best. Scientific methods of production and constant research lead to perfection. This is the motto followed by Cipla.

Cipla
REMEDIES

QUAL TO WORLD'S BES

ચાંદરણાં

યંગ કલ્પ

સમય : ૧૯૪૨ ના દિસેમ્બરની એક રાત

સ્થળ : સાલક પર આવેલ 'ત્રિવિધ આર્મી' ટીપો 'ની એક કોઠડી

પાત્રો : વિજય કપ, શોભન, દિનેશ બોઝ, કવિ, કનૈય રાજેન્દ્ર અને ડોહર

[પરી કબરે છે ત્યારે રહેજતા એક કામમાં જ પ્રકાશન વડું પડે છે અને તેમાં વિજય, શોભન અને દિનેશ 'સ્વર્ગ'ની સીડી'ની રમત રમવા ટેબલ ફરતા બેઠેલા દેખાય છે. તેમની વચ્ચે ટેબલ પર રમવડા પૂરું પડેલું છે-દરેક વારાફરતી પાસા ફેંકે છે-રહેજતા બાકીના કામમાં જમાકે છે-ગોરગીના બહારના કામમાંથી સગીના એકાનો અવાજ અનાશનવાર સંકળાય છે.]

શોભન : બસ હવે મારે કાણુ પડે તો સ્વર્ગની સીડી મળી આવે.

વિજય : એમ મારે કાણુ પડવા દેશ પડ્યા હશે ! જોએ ક્યાંક સીડીને બહાર નામનું મો ન આવે.

શોભન : મારે દિનેશ સાથે ચરત થઈ છે કે જો હું પહેલો સ્વર્ગમાં પહોંચું તો એણે મને સિગરેટ આપવી. એક પપપનો કપો અને એક મુશ્કેલ કિનાનો કપો પણ લેણા છે. દિનેશ : લેણું હોય તો જન હવે મર્નમેન્ટ પાસે ..મને તો એ લોકોએ લૂટી લીધી છે, મારા ઘરનાર જન્મ ક્યાં છે.

[તેજસ્વ ચક્ર ફરીને રહેજતા વચ્ચે બુરખા ઉપર બેઠેલા કવિ પર આવે છે]

કવિ : મૂરખ નહીં તો...

ફાલકી શાલમી હમરો કિરીમા હર બધા :

હમારા મોવકે મેર્યા હા જન્મે પર કમસા :

આ જમાનામાં આપણી જોવાએ તે વળી ધરખર રખાતાં હશે !

[પાછુ ચક્ર ફરીને મળુ જણા પર આવે છે]

વિજય : ધરખારનું તો કીક, પણ નારી તો કીકમાંની બાંટતી પણ તફારી મરા.

શોભન : આપણી પાસેથી તો કશું જ મળુ નથી...લૂટવા જેવું હોય તો લૂટોને ! પણ એ સાલક પોલસાએ એવો તો મને મુશ્કેલ ટાંચો દો...મારા તો હાથ હાથ ફરે છે.

દિનેશ : અમારા ધરખાર મર્યા છે એના દિશાએ તારુ કુખ કઈ વધારે ને કેવા...ચાલો કાનો પાસા ફેંકવાનો ટર્ન છે ! વિજયનો :

[વિજય પાસા હાથમાં લે છે]

શોભન : તમને શું લાગે છે કવિ ! (પ્રકાશન ચક્ર ફરીને પર પડે છે) બહોં આપણો છુટકારો કોઈ કાવચો કે નહિ ?

[કવિ 'મને નથી સમજતું' એવો અભિનય કરે છે]

દિનેશ : શોભન ! તું તો ખ્યાલિયો જ રહ્યો. છૂટકા મારે તું પકાવ્યો છે ! ચાલ એ વિજય, પાસા ફેંક.

[આ વખતે પાછુ ચક્ર ફરીને મળુ જણા ઉપર આવી મળુ છે]

વિજય : આ ફેંક્યા—હમણાં જ સ્વર્ગે મેંજો થઈ જઈ (પાસા ફેંકે છે—મેંજો હાથ પડે છે)

શોભન : હાલ હાલ.. તું શું ફેંક્યો'તો ! તારી પહેલાં હું સ્વર્ગમાં પહોંચવાનો. (પાસા ફેંકે છે અને પાછા તરત હાથમાં લઈ લે છે) એવું ..અગિયાર.

વિજય : ક્યાં છે અગિયાર ! એ તો સાત હતા સાત,

શોભન : જરા આંખો ફાટી હતી ને...આ અગિયાર...(પૂંઠા ઉપર સોમડી મથાવે છે.)

વિજય : બોટી રમત નહિ-સાત જ પડ્યા હતા. (સોમડી પાછી ખેંચે છે.)

શોભન : (ખુશી ઉપરથી બોલે યતી) ત્યારે મેં 'ભેડું' એ બોલું ?

વિજય : (સામે બોલે યતી) હા હા જરૂર બોલું-એક વાર નહિ સાત વાર બોલું.

હવિ : (પોતાની જગ્યાએથી પ્રભાચીની વર્તુલમાં આવી શોભનને ખભે દાઢ મૂકતાં) આસ્તે
નિરાદર...જરા ડોકરનો ખ્યાલ કરો-જખમની પીડાથી તે તાવમાં પડ્યા છે...જરા
ધીરા પડો...રમત તે રમવા માટે હોય છે કે લડવા માટે ?

વિજય : આઈ એમ સોરી હવિ...જરા એકસાઈત માર્ક મરો હતો-ડોકર માર્ક બિંબા છે
એનો ખ્યાલ ન રહ્યો. સોરી શોભન. (બેસે છે)

શોભન : ઘેટસ બોલ રાઈટ...ખરેખર હવિ, મને પણ ડોકરનો ખ્યાલ જ ન રહ્યો...સોરી
(બેસે છે)

હવિ : ચે હી ઢે બેલદિલી નિરાદરી...અમ્મ આપ બેસીયે.

[વિજય પાસા દાઢમાં ઘે છે અને તેજસ્વં વર્તુલ ઢવિની સાથે ફરજના
બીજા ભાગમાં બેસે છે. ત્યાં અચળના ભાગમાં એક પાણીનું માણસ અને
બે ખ્યાલ દેખાય છે. પાછળના ભાગમાં કાંતેભાં ભારી છે-દેખાતી નથી-એક
અસામપુરણીય રહેજ તરફ પીડા રાખીને કાંઠામાંથી પીનું ભૂંડું છે તે ડોકર.]

હવિ : (ડોકર તરફ નજર જતાં) એક ! આપ ભગી મયા ! કેમ છે હવે ?

ડોકર : હવિ ! તમને એમ નથી લાગતું કે એવો સવાલ પૂછીને તમે મારું જખમાન કરો છો ?

હવિ : મારું કરતો ડોકર સાહેબ, હવિ હું તેથી જ આટલી નજાત આવી. તમ છે આપ
જેવા કૈફ આદમી કે જેણે વતન માટે યુદ્ધભરમાં ધૂમી, રાત અને દિવસ અધાન
જહેમત ઉઠાવી ક્રાન્તિની મથાલ જલતી રાખી છે, જેને શિયાળાની ઠાંડીથી ઠંડી કે
ઉનાળાનો પ્રખર તાપ પણ ક્યું કરી શક્યા નથી...નદીનાળાં અને પહાડપર્વતો પણ
જેનો રસ્તો કદી અવરોધી શક્યા નથી, એવા તાકતવર હિંસાનને હું એક માણસી
હવિ તબિયતના ખબર પૂછું ? મને અસીસ છે ડોકર.

ડોકર : ખરેખર હવિ, તમે હવિ જ છો. મને બહુ આગળ બહાવી દીધો.

હવિ : ભગવાન મને એવી તાકાત આપે કે હું તમારી બહાવેલી મથાલ આંખિર તક જલતી
રાખી શકું.

આલમમાં હજમચાલી રહે તેવી શાયની

ડોકર : હવિ, એક દિવસ તમારી યાવરી રેઢના થીજ ગયેલા લોહીને તરમ કરશે-હું
માર્ખના ઠરું હું કે તમારી જગાન લાખો સ્ત્રીપુરુષોની પ્રેરણા મને.

હવિ : શુદ્ધિ ડોકર, બહોત મક્કા આશીર્વાદ દે દિશા આપને.

ડોકર : હવિ ! તમે બહોના ઝોફિસરને પૂછવું કે એ લોકો આપણને બહો ક્યાં સુધી
રાખવાના છે ?

હવિ : ના જી.

ડોકર : મારે કહેવું જોઈએ કે તેઓએ આપણને રાખ્યા છે બહુ સારી રીતે-મને કેળો
અનુભવ છે-આસ કરી આપણી જેવાઓ મારેનો.

હવિ : એ લોકો આપણને સત્યાગ્રહીઓ તો ન જ માને પણ કદાચ રાજકીય કેદીઓ તરીકે
આપી આર દીવાલો વચ્ચે રાખ્યા હોય; હું તપાસ કરીશ.

ડોક્ટર : મને લાગે છે કે થોડા રોજમાં આપણે કેસ ચાલશે.

કવિ : જાણેને કેસ ચાલે...હું કુવા દર્પણ જળ સાહેબને કે તેમની દૃષ્ટિએ ખૂની છૂટરા કાકુ અનેલા આદમીએનો સહારો અને મજશે અને મારી ચામરીને ઇન્સાનનો ઇતિહાસ કામળ ઉપર રેલાવવાનું મળશે.

ડોક્ટર : કદાચ આપણામાંથી કોઈને ફાંસી મળે.

કવિ : કુચ્છ પરવા નહીં ડોક્ટર...

મોતસે વીઠા કા હમને નહીં કરતે દેખા;
તખ્તમે મોત પે શી જેલ હી કરતે દેખા.

ડોક્ટર : સામાન્ય કવિ.....

કવિ : શુક્રિયા.

ડોક્ટર : આપણે બધા તો ઠીક પણ મને વિચાર આવે છે, પેલા ડોક્ટરનો...આપણામાં કોઈના નાનો એ છે.

કવિ : કોણ વિજય હત ? સોમેશ હતો કોરો ?

ડોક્ટર : કવિ...એ સુમિત્રાનો છેકરો.

કવિ : હું 'ઓળખુ' છું ડોક્ટર...સુમિત્રા મારી પિતૃર્ષ બહેન યાજ છે, ડોક્ટર સ્માર્ટ છે—
આજેદ્દમ એના આપ જેવો.

ડોક્ટર : આપ જેવો ? અહં મને લાગે છે કે એ એનાં મા જેવો છે, ખરાબર એની મા જેવો...તમારે જુઓ તમારે સુમિત્રાનો જ છેકરો, એના આપનો તો વાજે નથી.

કવિ : ખરી વાત...સોમેશ હત માટે તમને એમ જ લાગે—એ વાત હું ક્યાં નથી બજાતો ?

ડોક્ટર : તમે શું બજા છો કવિ ?

કવિ : ડોક્ટર સાહેબ ! સુમિત્રા તમને જ પરણવાની હતી, એનામાં પણ એ વખતે આજાદીની તગલા હતી. પણ આપની જેલાલ ઘઈ જતી સ્થિતિએ અને સોમેશના જાહેર દેશનેતા તરીકેના બજાગાએ તેને ફસાવી, પરિણામે તમે એક રખકુ ક્યાં અને સોમેશે પેસાના જોરે સુમિત્રાને ખરીદી લીધી. હું 'બજુ' છું આખો ઇતિહાસ ડોક્ટર.

ડોક્ટર : પણ એથી વે નામદાર્ધનું કામ તો સોમેશે લયન ઘઈ ગયા પછી જ ક્યું. સુમિત્રાના આજાદી ઝખતા બિગરને એણે તોડી નાખ્યું. સુમિત્રાને તેણે કહ્યું, 'તું' વિશ્લવ-વાહી છે—તારાથી દેશને નુકસાન જ થશે. તારા વિચારો મને ખીજ દેશનેતાઓ પાસે નીચું જોવાડાવે છે—અને એવું તો પણ જીંદગી એ નારીનું એણે અપમાન ક્યું હવું.

કવિ : ડોક્ટર...સેલા છેલા તમે સુમિત્રાને ક્યારે મળ્યા હતા ?

ડોક્ટર : બનારસની હોસ્પિટલમાં સોમેશની પથારી પાસે. તે રાતે બનારસમાં મચાલ—સરપસ નીકળ્યું હતું—પેલીસોએ ગોળાબાર ક્યાં હતો. ધણુ મવાયા હતા. મને ખબર પડી કે સુમિત્રાનો વર ધવાયો છે...તે વખતે મને એના તરફ આન ઘણું પણ તમારે હોસ્પિટલમાં જઈને જોયું ત્યારે એ આનને બદલે મને તેમાં સુમિત્રાનું અપમાન જ દેખાયું.

કવિ : એવું શું હવું એ ?

ડોક્ટર : કવિ, સામી છાતીએ મરે તે માણસ...સોમેશને એ જ ગોળા વાગી હતી...પણ તે વાંસામાં જ—છાતીએ નહિ.

કવિ : ખીચારો એ સોમેશ ! નાનપણથી જ એ ખીજણુ સ્વભાવનો હતો...અજ્ઞાનામાં મારી

કવિ : (ઠાકટરવાળા સામગ્રી આવીને) નદિ નદિ ઠાકટર સાહેબ, અમારામાંથી ઠાક ઠાક એવું કરે જ નદિ-મૃત્યુને વળી સવાર થું સાંજ થું ?

ઠાકટર : કવિ, એક એવી સામગ્રી બનાવો કે મૂંઝા પલ્લુ બેઠા થઈ જાય.

કવિ : અરૂ, નવાનીય ઠાકટર-તે એ પહેલાં હું માફું નદિ જતી ગયો હોલે તો.

ઠાકટર : સામગ્રી કવિ !

કવિ : ઠાકટર સાહેબ ! આપની સુચના મુજબ હું અહીંના ઓફિસરને મળ્યો...એ તમને એક ખેસદિલ આદમી તરીકે પહેચાને છે-એ દમથી બહી આવવાનો છે.

ઠાકટર : નામ થું ?

કવિ : કર્નલ રાનેન્દ્ર...

ઠાકટર : રાનેન્દ્ર !

વિજય : કર્નલ રાનેન્દ્ર !

શોભન : રાનેન્દ્રસિંહ !

[કર્નલ આવે છે. તેના હાથમાં કાગળ પત્ર વિ. છે.]

કવિ : આપણે કર્નલ સાહેબ.

કર્નલ : શુદ્ધિ-મારે તમારામાંથી ત્રણ જણ સાથે વાત કરવી છે. (ધુરંધરા પર બેસતાં) મિસ્ટર શોભન.

શોભન : માફું નામ શોભન.

કર્નલ : સીડીએમાં ટ્રેઈનનો પુલ હાટી દેતાં તમે પકાઈ ગયેલા...તે વખતે છાંદી દેશ માટે-તમે મર્નમેન્ટની માફી માગી હતી અને વચન આપ્યું હતું કે ફરીથી નામદાર સરકાર સામે કદી હથિયાર ઉપાડશો નહિ. આજે સવારે તમે હથિયાર સંદિત ફેર પકાયા છો, બોલો-તમારા અચાવમાં તમારે થું કહેવું છે ?

શોભન : મેં તમારી બેઈમાન મર્નમેન્ટને વચન આપ્યું ત્યાર પહેલાં દેશને આઝાદ કરવાના મેં સોનંદ-લીધા હતા અને મારે એ પહેલાં સોનંદ મેં પાળ્યા છે.

કર્નલ : બોલ રાઈટ...તો તેનો નતીનો તમને આ બાકીએ જ મળી જશે...હવે તમે મિસ્ટર દિવેન બોલો...

કવિ : દિવેન હું પણ !

કર્નલ : તમે આપેલું વચન તોળવા માટે તમારો શો અચાવ છે ?

દિવેન : મારી પાસે વચન પરાણે લેવડાવ્યું હતું...એવું વિમાની વિમાનને લેવાપેલા વચને ઠાક ઠાકમાં ફાવેલો થતો નથી.

કર્નલ : બીજા ઠાકમાં નહીં હોવ...જા તો મિલીટરી ઠાક છે.

ઠાકટર : કવિ ! એણે ત્રણ જણા કયા કાં ?

કર્નલ : હવે મિસ્ટર વિજયસિંહ...

કવિ : અરે વિજય, હું પણ !

કર્નલ : તમારે માસમાં પેશાવર બેસતી ઠાક સુંદતા તમે પકાયા હતા...તે રાતે મેં વાંચે તમે કાગળ ઉપર વચન આપ્યું છે કે સરકાર સામે હથિયાર ધારણ નહિ કરો અને આજે સવારે તમે સરકારના મેં અફસરને લીધી નાખ્યા છે...તમારે છે કંઈ અચાવ કરવાનો ?

ઠાકટર : વિજય...એ કર્નલનું મોઢું નષ્ટ કરી દે...હા હા એને કે એ બોલું છે.

કર્નલ : મિસ્ટર દત્ત...બોબો...એ ક્યું કહેવા જેવું ?

ડાક્ટર : સાચું બોલ...તે કાલ તોઓ છે !

વિજય : ડાક્ટર...જે બીજાએ ક્યું છે તે જ મેં ક્યું છે. મેં કંઈએ લોકાથી વધુ ખરાબ નથી ક્યું...અલે મને મારવો હોય તો મારે...મારી પાસે પરાણે વચન લેવાનું હતું. (રડે છે) મારા પિતાએ દેશ માટે પ્રાણ આપ્યા હતા અને હું પણ મારા આપત્તી જેમ...

ડાક્ટર : શું બોલ્યો ? તારા આપત્તી જેમ ! કાણ આ સુમિત્રાનો પુત્ર બોલે છે ?

કવિ : (ડાક્ટરનો હાથ પકડી) ડાક્ટર...

ડાક્ટર : મંથ ઠીક હું...કર્નલ રાજેન્દ્ર ! થોડા વખત પહેલાં મારાથી જે બોલાઈ ગયું તેને માટે દિલગીર છું હું માનતો જ નહોતો કે એ એના આપત્તી દીકરા છે.

કર્નલ : જુઓ મિસ્ટર શોભન, દિરેન બોઝ, અને મિસ્ટર વિજય દત્ત-તમે આપેલા વચનો ત્રણેએ તોઆ છે એટલે દલે તમારી જિંદગી મવન'મેન્ટને હવાલે છે.

દિરેન : અમારી જિંદગી...તમારી સત્તા થી છે ?

કર્નલ : (રીવાઈસર કાદીને) મારી સત્તા આ રહી, તમારા સાથીઓની હાજરીમાં જ તમને ખતમ કરવામાં આવશે.

[વર્તુલ ડાક્ટર ૫૨ આવે છે]

ડાક્ટર : કર્નલ...(કર્નલ નજીક આવતાં) ઝાઝખાણ પડે છે કે ?

કર્નલ : તમને કેમ જૂલું ડાક્ટર...મીથુરમાં બ્યારે હું ધવાઈને પઓ હતો ત્યારે દુશ્મના-વટ બાણે યુદ્ધને જેણે મારી મમતાભરી સારવાર કરી મને જીવતો રાખ્યો હતો- ડાક્ટર ! તમને તો કેમ જુલું ?

ડાક્ટર : રાજેન્દ્ર ! તમે દિન્દી હો...દેશના મૂલીકાર જુવાનોમાંથી આ ત્રણના જાન તમે લેજો. એક અહેવાલ...

કર્નલ : (ડાક્ટરનો હાથ પકડી) જાસ ડાક્ટર...હું જેને જતા કુ' છું...પણ મવન'મેન્ટને ખતાવવા એક તો મને સંપૂર્ણ જ પડશે.

ડાક્ટર : થેન્કસ કર્નલ.

કર્નલ : નજીક કરવા માટે દસ મિનિટનો વખત આપું છું. (જાય છે.)

કવિ : ધન્યવાદ ડાક્ટર...તમારી સમ્માનિતિને જેને તો બચાવ્યા.

દિરેન : પણ અમારામાંથી ત્રીજો કાણ થશે ?

કવિ : પાસા અહીં જ પડ્યા છે-ત્રણે જણા વારાફરતી ફેંકા-જેના સોથી જોણ પડે તે ત્રીજો.

શોભન : વેરી ગૂઢ આયોજિયા...પણ પાસાની આવી રમત ઠાઈ નહિ રમ્યું હોય.

દિરેન : વિજય, તું સૌથી નાનો છે માટે પહેલાં તું ફેંક.

[વિજય કઈ ઘાલતો નથી વિચારમાં હોય તેમ જણાય છે]

શોભન : કેમ બહેરા થયો છે ?

વિજય : હેં...હં...લાવો પાસા. (ટંગલ ફેંકા પાસા લે છે)

કવિ : તાનજુગ ! જિંદગીને મહેલી જુવારની ઉપમા આજે સાચું થશે. જુવાર રમવાના આ પાસા આજે જીવન-મરણનો ઉઠલ લાવી દેશે...એલ લીજિયે જિંદગીકા આખરી ફાવ, ફારો !

[વિજય પાસા ફેંકે છે]

દિરેન : કેટલા પડ્યા ?

કવિ : પાંચ.

[વિજય કપાલેથી પાસેનો લૂછે છે. બધા તેની સાથે જુએ છે]

કવિ (વિજયનો વાસો પંપાળતા) હવે કાણુ ફેંકે છે !

દિનેન : હું. (પાસા લઈ ફેંકે છે) કેટલા પાંચા !

કવિ : અગિયાર

દિનેન : હાહ...ખચી મયો.

શાશન : ચૂપ કર...બેવકૂફ ! (પાસા હાથમાં લે છે)-હવે આપણી વચ્ચે રહ્યું વિજય...

કવિ : હું કે તારાથી એક દાણો ઓછા પડે. (ફેંકે છે.)

કવિ : ઇ.

શાશન : મને આસોસ છે વિજય, વતન પર પુરજાન થવાનું સહુભાવ્ય મને ન સંપડ્યું.

[વિજય કપાળ લૂછે છે.]

કવિ : અલિનંદન વિજય-નસીમની દેરીએ તને વરમાળા આપેાપી છે.

મોત હીબાર જળ આતી દે તો ઢરના ક્યા દે !

દમ સદા ખેલ હી સમજા દિયે, મરના ક્યા દે !

વિજય : (સ્વસ્થ થતાં) હું તૈયાર છું.

[ડોક્ટરનો અવાજ આવે છે 'વિજય...વિજય તેજના વડા સાથે ડોક્ટર પાસે જાય છે.]

ડોક્ટર : દિલ્લીનીર છું કે હું તારે માટે કંઈ ન કરી શક્યો..

વિજય : દિલ્લીનીર થવાની જરૂર નથી ડોક્ટર. (ટ્રાણમાં) તમે તો મારા આ દામથી સરખાવ છો-મને પિકાશે છે. મારી રૂપા આવતી જરૂર નથી. (પાસો ફરી ભાવે છે.)

ડોક્ટર : વિજય ! મારી સામું જો.

વિજય : સામું જોવાની જરૂર મને લાગતી નથી.

ડોક્ટર : સાંત થા...મારી સામું જો...તું બહાદુર છે.....

(વિજય : બહાદુર, હિંમતવાન, અગમ, નીકર, વીર વગેરે યજ્ઞોનો ઉપયોગ કરીને તમે કેટલા જીવાનોને મઠાવી દીધા છે ડોક્ટર ?)

કવિ : વિજય !

ડોક્ટર : જોને બોલવા દો કવિ.

વિજય : જ્યારે 'બોલવા દો' કહીને તમે મને એક ટુચ્છ ગ્રાણી જેવો મણો છો. 'જોના બાપ નો જ દીકરો છે' કહીને કેમ જાણે મારા બાપે કયું કે કસંક લાગે એવું કાઈ કયું હોય એમ મારા તરફ જુઓ છો.

કવિ : વિજય ! આજે તને શું થઈ ગયું છે !

ડોક્ટર : કવિ ! સોમેશને રાતે શું થયું !

વિજય : કવિ, તમે મારા પિતા વિષે કયું જાણતા લાગે છે. કહો ને, કઈ કસંક લાગે તેવું કયું હતું ! હું નથી માનતો. એર એ તો દેશના એક સદીક છે. દેશ માટે એમણે પ્રજા-એવાજવર કરી દીધા છે-હું પણ તેમને જ અનુસરીશ.

ડોક્ટર : તારા બાપની વાત મૂંઝી દે. અનુસરવા જેવી તારી મા છે.

વિજય : તમે મારી માનું નામ જ્યારે ત્યારે શીતે દીધા કરો છો ! તમે જોને જાણો છો !

ડોક્ટર : હા.

વિજય : તો કહો મારી માને તમે ક્ષમ રીતે જાળવો !

ડોક્ટર : એ વાત જવા દે- (દીકા કરતો હોય તેમ) તારે તો તારા બાપના પગલે ચાલવું છે ને !

વિજય : ડોક્ટર ! ખરેખર મારા પિતાએ કશું ખરાબ કામ કર્યું હતું ? કહો તો તમને હું મારા મુરબ્બી તરીકે માન આપતો જાણ્યો છું. (અટકીને) કવિ ! તમે કહો. તમે તો મારા દુરના સગા છો, જવાબ દો, કેમ કોઈ જોલતા નથી ? શું એ નામદં હતો ? અરે તમે કોઈ ના કેમ પાડતા નથી ? કોઈ તો જોસો.

ડોક્ટર : વિજય ! વાર્તા સારી હોય તો જ કેસ. ખરાબ વાત સંજોગવાથી મજબૂ ખરાબ થાય.

વિજય : હું...હું એક નામદં જૂઠા દિવ્યકારા, એવાનો હું પુત્ર ! હું એવાનું સંતાન ! (ખુરશી ઉપર ખેસી દુસર્કા બરે છે.)

ડોક્ટર : (તેની પાસે જઈ) જોસો આ વિજય, જેટલો તું તારા બાપનો તેવો જ તારી માનો પણ દીકરો છે.

વિજય : (જોસો થતા) દિવ્યકારા નામદં એના જ જેવો...ડોક્ટર ! મને જ્યારે જોગાનમાં ઉભો રાખીને...અંજો પાટા બાંધીને-અરે એ જંધુ હું કેમ કરી સહન કરી શકીશ...આવી અંધારી રાતે...

ડોક્ટર : બિલકુલ નહિ, તારી માને ખાતર, જે દુધ પીને તું જીજીયો છે એની ખાતર, સુમિત્રાના ઊંઘરા, એવું નહિ બને.

વિજય : ડોક્ટર ! તમે ખરેખર એમ માનો છો ? તમે માનો છો કે એ સંત્રીઓની બંધૂક સામે હું અગ્ર જોસો રહી શકીશ ?

ડોક્ટર : જરૂર...તું ટકી શકીશ...માન આ જ જનમમાં નહિ પણ જરૂર પડશે તો આવતા જનમમાં પણ-તું સુમિત્રાનો ઊંઘરો છે.

વિજય : ડોક્ટર ! તમે મારી માને ચાહતા હતા !

ડોક્ટર : હા, જેની ધીરજ અને દિગ્મતનો જે ચારસો તારામાં જોતોયો છે એવી સુમિત્રાને હું ચાહતો હતો. અને લાગે છે કે તું મહાનગીથી મોતને ભેટીશ.

વિજય : તમે ખરેખર એમ માનો છો ?

ડોક્ટર : હું એમ માનું જ છું...હું નહિ માનું તો કેમ માનશે ?

કવિ : ડોક્ટર ! આપ તો હવે મેરી ક્રિન્ડા ચાલો.

ડોક્ટર : વિજય ! હવે મિનિટ પૂરી થઈ...

વિજય : અગ્ગા ડોક્ટર, માને કહેજો કે તેવું હવે હું પચાવી શક્યો છું. (પાટો ફરે છે.

કવિ પાસે અટકતા) કવિ ! તમારી સોજાત અને પ્રેરણા હું કેમ જૂલીશ ?

કવિ :

વળત હંમેશા રહે ચાહમાને એક આગ્રહ

હમારા કષ્ટ હે, અગ્રહ હમ રહે-રહે ન રહે !

વિજય : અમર રહે ચાલો ! (ગાગળ ચાલી મોહન અને દિવેનને મળતા) ઠીરતો ! પૂઠા

પર તો રચો ન મળ્યું પણ હવે તમારા પહેલાં હું પહોંચીશ.

મોહન : (વિજયને બેટી પકાતા) તારું અભિયાન જ્યારે નહિ બંધ દોરત.

દિવેન : વિજય...

વિજય : અગ્ગા મુઠનાઈદ એવરી બેટી,

ડોક્ટર : ગુનાઈત સ્વીટ ચાઈલ્ડ...

[પાણું તેજ-વર્ણન બીજા જુલાઈમાં આવે છે ત્યારે ત્રીસી વિજય અને હવે આજના થયા હોય છે. શોશન ને વિજય બહાર પાડી રહે છે.]

હિરન : ખરેખર આજે એક મળતો સાથી ગુમાવ્યો.

શોશન : મને તો ખ્યાલ જ નથી કે મારી પાસે શું રહ્યું છે હવે !

ડોક્ટર : મિસ્ટર શોશન !

શોશન : (આવીને) જી ડોક્ટર.

ડોક્ટર : આ ખુરશી મને જરા સરખી કરી આપત્તે તો.

[શોશન ખુરશી મોકળી પાછા હિરન પાસે આવે છે.]

શોશન : હવે દિ'મતથી મોઝાનની વચ્ચોવચ બીજો છે-જાણે કોઈ મહાન દારીનું રોમ્યુ.

હિરન : પેલો કનૈસ તેને કશુંક પૂછતો લાગે છે.

શોશન : અતિમ ઇચ્છા પૂછતો હશે.

હિરન : જરૂરે એણે આજે પાટા બધિવાની પળ ના પાડી... આખાસ દોસ્ત.

[બહારથી 'ઝોઈસ' અને બેમૂક દરવાજા અવાજ સંકળાય છે અને તેજ-વર્ણન ડોક્ટર તરફ જાય છે. તે ફરજ બસા છે...દોઢાલી પાંચે છે-પુમારો કાઢીને.]

ડોક્ટર : આખાસ સુખી...સુખી...તારા દોકરાએ આજે મને દરાવ્યો છે-સદોસ્તમાં શું પાછળ રહી ગયો છું.

[તેજ પાણું બીજા સામર્થ આવે છે.]

હવિ : (આવીને) ડોક્ટર ! ડોક્ટર ! જલ્દી મહાકુરીથી મોતને બેટચો-એવી રીતે કપલાં કરતો હતો કે જાણે વામનજી ત્રિલોકી બરતા હોય.

શોશન : એણે અતિમ ઇચ્છા શું કરી ?

હવિ : જો બેટુ આપ તો ડોક્ટર જેવો જ આપજો...(મમરાઈને) અરે ડોક્ટર...

[ડોક્ટર ખુરશીમાં દબી પડ્યા હોય છે તેમના હાથમાંથી દોઢાલી થઈ થઈ હોય છે-અને હવે સ્ટેજની વચ્ચેવચ આવે છે.]

હવિ : મોઝા સાથે દિપે-દુમસે તુડા હોતે હવે;

જુલ રહેા બદલે વડન હમ તો વિદા હોતે હવે.

[તેજનું વર્ણન હવે થઈ જાય છે આસપાસે આસપાસે બાંધુ જઈ વિલીન થાય છે અને એ અધકારમાં જ પડી પડે છે.]

©

આ નાટક રજૂ થતા નવેજયની ૧૧ ઓએ થયેલ સમગ્ર હલ્લુ જેમાં નીચેના સંસ્થાએ સામ લીધો હતો.

વિજય કલ-જયલી કાફી

શોશન-દરિયાઈ મોહાલ

હિરન બોઝ-મહેન્દ્ર રોઝ

હવિ-ચીનુભાઈ જોશી

કનૈસ રાજેન્દ્ર-ધનવન્તરાય

ડોક્ટર-બાલુભાઈ જવાસ

આ નાટક ૩૦ મિનિટ સુધી ચાલે છે.

આ નાટકમાં આપની યોગ્ય દાખરી સહીદ હવે બાકાતુરવાદખાની છે

કથાસરિત્સાગર

મયૂર

જોખલી ઠાશીની હીકરી એવી ઉત્તાહ ને એ ઠાશીને ઘેર કટક બેટના ચારે બુવાનડાએ ઉતારો કર્યો છે.

બુવાનિયાએ કહ્યું છે: 'અમે કટક બેટથી આવીએ છીએ. આ નગરમાં દેવસ્મિતા કરીને એક સુંદરી રહે છે. એના ઉપર અમારું મન મોહ્યું છે.'

ત્યારે ઠાશીએ કહ્યું છે: 'એમાં તે શી મોટી વાત છે? દેવસ્મિતા તો મારી સુઠીમાં છે.'

ઠાશીએ હીકરીને દેવસ્મિતાને ઘેર મોકલી છે.

આંગણે સિદ્ધિકરી આવીને જામી છે ને દેવસ્મિતાને અચરજ થઈ છે. આ જામની ફતી અહીં તે શીદને આવી હશે? પણ આંગણે આગ્યાને બકારો દેવાય નહિ. એણે તો સિદ્ધિકરીનું સન્માન કર્યું છે ને સિદ્ધિકરી આદિ-અવળી વાતો કરી તે દિવસે તો ત્યાંથી વિદાય થઈ ગઈ છે.

બીજે દિવસે વળી સિદ્ધિકરી આવી છે. એક માંસનો ટુકડો સાથે લાવી છે ને માંસ ઉપર મરચું બસરાબું છે. આંગણમાં એક ફૂતરી છે. ફૂતરીને માંસ ખાવા આપ્યું છે. ફૂતરી તો માંસ ખાય ને એની આંખમાંથી અને નાકમાંથી પાણી આદ્યાં બાય, માંસ ઉપર મરચું બસરા-વેલું થકું ને!

દેવસ્મિતાને સિદ્ધિકરીના કરતૂકની કંઈ ખબર નહિ એ તો બેઠી બેઠી સિદ્ધિકરી સાથે વાત કરે છે ને ત્યાં એની નજર ફૂતરી ઉપર ગઈ છે.

ફૂતરી તો રહી રહી છે એની આંખેથી પાણીડાં આદ્યાં બાય છે.

દેવસ્મિતાએ પૂછ્યું છે, 'આ ફૂતરી તે શીદને રહતી હશે?'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે, 'એને એના આગલો ભવ સાંભર્યો છે.'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ પૂછ્યું છે: 'કોઈ દિવસ નહિ ને આજે જ આગલો ભવ ક્યાંથી સાંભર્યો?'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: 'એ તો પરમવના હેતુમિત્ર લેગા ધાય ત્યારે આગલો ભવનું સ્મરણ ધાય.'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ પૂછ્યું છે: 'તમે તો આ ભવ પરમવનું યે બાણુતાં લેગો છો?'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: 'એક યોગી પાસેથી થોડી યોગવિદ્યા શીખી છું. યોગવિદ્યાએ કરીને હું પરવાવની વાત બાણી થકું. આગલો ભવે હું અને આ ફૂતરી બને થોડકો હતી. ફૂતરી ધર્મકર્મમાં માને અને હું તો સૂઝતો આહાર કરું. પતિ પરદેશ બાય ત્યારે ફૂતરી પ્રતતપ કરે, ખાધા આપડી દે ને હું તો રોજ રોજ નવા ચણગાર સ્ત્રી રંગે રમું. આત્માને સંતોષવા જેવું મોહું પુણ્ય એકથે નથી, બહેન. મેં આતમ સંતોષ્યો, તો આ ભવેય રંગ-રાગ પામી છું. એણે આતમ ઉવેખ્યો, તો ફૂતરી સ્મરણ છે.'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ મસર કર્યો છે: 'તમારું તો નવું જ્ઞાન બાઈ.'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: 'અમારી તો અનુભવની વાતો.'

બંને વાત ને વિગત કરતી બેઠી છે ને એમાં દેવસ્મિતાએ કૂતરીને માંસ ખાતી દીધી છે. એ તો બધી રમત પારખી ગઈ છે. તોય એ કંઈ બેલી ચાલી નથી. એના મનમાં એમ છે કે જોઈએ તો ખરા વાત ક્યાં સુધી આગળ વધે છે !

એણે કહ્યું છે: 'તમારી અનુભવની વાતો ને એની તો ના કેમ કહી શકાય ? જો ને બહેની ! મારો પિયુ પરદેશ વસ્યો છે ને મારા દિવસ દોયલા વીતે છે. જોખનિયું અંગમાં સમાતું નથી ને એનો માણીગર ઠાઈ મળતો નથી. એ તો એજ્યે એજ્યે ડોળાઈ બય છે.'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: 'આપણી તો દોર'ગી નગરી'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ કહ્યું છે: 'એવો એકાદો છેલ્લો દે ને સમજી. મારા અંગનો આતમ તો જોલવાય.'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: 'હાલે જ પ્રીતમ લાવી આપું બહેન.'

ને હરખલરી સિદ્ધિકરી ત્યાંથી ચાલી ગઈ છે.

મનમાં ખીટ હતી તે સાચી પડી છે. ને હવે શું થયે ? પણ સામે ચાલીને પ્રીતમ નોતર્યો છે. હવે એનો સત્કાર તો કરવો જોશે ને ! દેવસ્મિતા પ્રીતમના

તેયારીમાં પડી છે. લોખંડમાંથી રોના પગનો પગે તેયાર કરાવ્યો છે. હાડના શીયા મંગાવ્યા છે. અંદર વેનનાં જોસડિયાં ઘોળ્યાં છે. હાસીને સોળ

હાસી બનીકનીને બેઠી છે ને પ્રીતમની સાફ જુએ છે.

એક શેઠિયો આવ્યો છે. એ તો જાણે વરણાગિયો છેલ્લો છે. કૂલડાં પધારીએ શેઠને જોસાડી હાસી એની સેવાસરભરા કરી રહી છે.

બરાસર કસ્તુરીએ બહેનકર્તા પાનખીટ આપ્યાં છે. ઠંસર કેવડાનાં અત્તર છાંટ્યાં છે. મદિરાની ખ્યાલીઓ પાઈ છે. શેઠને તો ભેવડો નશો ચક્યો છે. એક તો સામે બેઠેલી જોગન મદનરી મુંદરીનો નશો છે ને બીજો તરો ખ્યાલીના પદારથમાં છે. બાલોશિયાને બય ભરી પ્રીતમ પધારીમાં પોદી ગયો છે ને એ તો જાણે સ્વપ્નમાં મુંદરીની મુખચમ્યામાં માણી રહ્યો છે.

હાસીએ જીડીને સરખી સદ્ધિયરેને જોલાવી છે. શેઠનાં ઘરેણાં જીતારી લીધાં છે. કપાળે કૂતરીના પંખને પગપગતો લામ દીધો છે ને જોખીજોખી કરીને પાછલે બારણેયો શેઠને જીરડામાં ફેંકી દીધો છે.

શેઠ જાગ્યા ત્યારે નરકની ખાલુમાં પડ્યા છે. કપાળે વેદના ચર્ચ રહી છે ને મગજ ભરી રહ્યું છે. એ તો પડતો આખડતો નદીએ ગયો છે. નાહી ઘોઈ કાયાનો ગંડવાડ કાઢ્યો છે ને છાનો માનો ઘેર આવ્યો છે.

મિત્રોએ પૂછ્યું છે: 'હાં રંગરાગ માણ્યો ?' ત્યારે શેઠે કહ્યું છે: 'એવા તો રંગરાગ સ્વપ્ને ચે સાંપડ્યા નથી. શો વેસવ હતો ને શી મુંદરીની સોડમ હતી. હામહામ મુગલોયના-જાણે સ્વર્ગ-

ત્યારે મિત્રોએ કહ્યું છે: 'એવી મોજ લાગી ગઈ કે શબ્દગાર સામઠાં આપી આવ્યો?'

ત્યારે શેઠે કહ્યું છે: 'હવે વધુ વાત પુછ્યોમા પુછ્યો તો તમારી મોજ મારી જશે. રૂપનો નશો હજી લેતરો નથી ને મને તો જાંઘ આવે છે.'

એમ કહી માથે લૂગડું વીંટી એ તો સૂઈ ગયો છે ને મિત્રો ક્યારે રાત પડે એની વાત જોતા જોતા છે.

બીજી રાતે બીજા શેઠે મોજ માણી છે ને દયાળમાં છાપ લગાવી છે ને પછી બીજા બે બાકી રહ્યા એણેય દારકાતું તિલક કરાવ્યું છે. ચારે ય જન્મા શૂંડે દાવ ત્યાંથી ભાગી છૂટ્યા છે.

હવે એક સિદ્ધિકરી બાકી રહી ગઈ છે. એ તો હરણપટ્ટી બની દેવસ્મિતા પાસે ઈનામ માગવા ગઈ છે: 'તેં તો સખી! ચાર ચાર રાત્રિઓ રંગેચંગે વિતાવી. રંગરાગ માણ્યા ને વળી લખ-લૂટ ધન મેળવ્યું. એ ધનમાં મારો અડધો દિવસો.'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ કહ્યું છે: 'એ બધું તો મેં તારે માટે રાખી મૂક્યું છે બહેન! મારો પાસે ધનનો કયાં ગારાવારો છે તે પાત્રી મિલકત ઘરમાં રાખ્યું? ઘરમાં રાખ્યું ને વળી જરૂરો ભાગી જાય, તો પાછી પળોજીવ યાય ને આપણે ઉઘાડાં પડીએ.'

ત્યારે સિદ્ધિકરીએ કહ્યું છે: 'તું તો બહુ ટાટી છે, સખી!'

એણે તો સિદ્ધિકરીને માનવાન આપીને ચોરડે બેસાડી છે. દેવસ્મિતા કામને મરો ત્યાંથી સરસી ગઈ છે ને ચાર

લઠુ જેવી દાસીઓએ સિદ્ધિકરીને ચોટ-લેધો જાણી છે. એકે પગ બાંધ્યા છે ને બીજીએ હાથ બાંધ્યા છે ત્રીજીએ નાક-કાન કાપ્યા છે ને ચોથીએ ચોટલો કાપ્યો છે મચના ટીલંટપકાં કરી ચારે-એ હપાકીને સિદ્ધિકરીને ઉઠડે ફગાવી લીધી છે તે આજનો ઘડી ને કાલનો દી.

દેવસ્મિતાએ પછી તો બપો વાત જાણી છે, વાતનો સાર જાણ્યો છે. એ ચારે શેઠિયા તો ઠેક ઠેક બેઠ્યા એની લાજ વંટવા આવેલા એ તો પાછા જઈને કોણ જાણે શું-તું શું કરશે! રાજકર-બારે રાવ કરશે, કંઈક આડીજવળી વાત કરશે ને એમાં તો પોતાની આબજ બેળાબજ થશે ને સ્વાગીને માથે સો સો વાનાં વીતશે હવે તે કર્યું શું?

એ તો મુઝાઈને બેઠી છે. ને એમાં એની સખીએ કહ્યું છે: 'એમાં મુઝાઈ છે શીઠને બહેન! એક વખત શક્તિ-મતીના પતિને બીક પડી હતી, ત્યારે શક્તિમતીએ એને ઉભારી લીધો હતો.'

ત્યારે દેવસ્મિતાએ પૂછ્યું છે: 'એ વળી શી વાત છે?'

ત્યારે દાસી વાત કહેવા બેઠી છે:

સમુદ્રદત્ત નામે એક શેઠિયો ને એની શક્તિમતી સ્ત્રી. વાણિયો વહેવા-રિયો ખરો, પણ કુછ-કે ચડી ગયેલા. ગામની એક લગાડ સ્ત્રી સાથે એને મહો-ખબત બંધાઈ તે દિવસ ને રાત એને જ રોજે. રાત પડે ને સમુદ્રદત્ત વેરથી ચાલી નીકળે. કહે કે દુકાને જાડું છું ને જાય ત્યારે પેલી લગાડને વેર. ગ્રેયમીને સાથે લઈ જાને જન્મા નગર બહાર યશવંત મંદિર જાને મંદિરમાં જરાય. આખી

રાત રંજરાગ લોગવે ને સવારે શેઠિયો
ચેર પાછો આવે.

શક્તિમતી કાંઈ મૂરખ તો ન જ
હતી ! એને તો બધી વાતનો ખબર છે
ને એક દિવસ એણે સ્વામીનાથને કહ્યું
છે : ' દુકાનનું બહાનું બતાવીને રોજ
રાતે ચાલ્યા બાંચો છો, પણ ક્યાં બાંચો
છો ને શું કરો છો એની મને ખબર
છે. આમાં ઠોક દિવસ સપડાઈ ગયા તો
પછી ખૂરા હાલ થયો. '

ત્યારે સમુદ્રહત્તે કહ્યું છે : ' સ્ત્રીની
બાત જ એવી જેમાંતેમાં બધા અવિશ્વાસ-
ની નજરે જ જુએ '

વાણિયાએ વાત તો ઉઠાવી દીધી
પણ પાપ પીપળે ચડીને પેકારવાનું હતું
તે એક દિવસ વાત ઉઘાડી પડી ગઈ
મામના રામને એવો કાયદો કે મારા
શબ્દમાં ચોરી નહિ છીનાણી નહિ જે
કોઈ ચોરી કરે કે છીનાણું કરે એને કાંધ
મારવો સમુદ્રહત્ત રોજ રોજ યક્ષના
મંદિરમાં બસાય અને એ વાતનો ઠોટ
વાળને પૂરો ખટકો ચેક સદાઈ કરે છે,
પણ ઠોક દિવસ લાગમાં આવે ત્યારે
વાત. એમાં એક દિવસ ઠોટવાળને લાગ
મળી ગયો. ચેક પેલી લગાડ સાથે જેનો
દેરામાં પેકો કે પાછળથી ઠોટવાળે બાણનાં
બંધ કરાવી દીધા અને મંદિર ઉપર
પહેરા મૂકી દીધો. રોજ રોજ સતો
ધાય છે, પણ આજે હવે લાગમાં આવ્યો
છે સવારે એની વાત છે ઠોટવાળ તો
ઠોટવાળીએ જઈને નિશંતે જાંધી ગયો છે.

શક્તિમતીને વાતની ખબર પડી એને
થયું કે આ તો ભારે ઘડ. ચેકની
આજર જ્યે એમા તો લેણી પેતાનીયે
હાંસી થયેને !

એણે તો સોળ શબ્દગાર સંભળ્યા છે
હાથમાં પૂજનનો યાળ લીધો છે ને
રૂમઝૂમ કરતી યક્ષને હહેરે જવા આલી
નીસરી છે

ચોડીદારે એને અટકાવી ' અંદર
નહિ જવાય અંદર રામના ચોર છે '

ત્યારે શક્તિમતીએ પૂછ્યું છે : ' ઠેટલા
ચોર છે ? '

ત્યારે ચોડીદારે કહ્યું છે : ' બે ચોર છે :
એક સ્ત્રી અને બીજો પુરુષ '

ત્યારે શક્તિમતીએ કહ્યું છે : ' તું વારે
બેના બે ગણી લેજે ને મારા બાઈ.
એટલા સાડુ કાંઈ મારી પૂજ પડશે ! '

હાવભાવ ઠટાક્ષથી એણે તો ચોડી-
દારનું દિલ હલાવી નાખ્યું છે ચોડીદારે
સાંજ ઉઘાડી દીધી છે ને શક્તિમતી
અંદર ગઈ છે

અંદર સમુદ્રહત્ત લમણે હાથ ઢંધે
બેઠો છે એની મુછમણને પાર નથી
ચેક બેઠો બેઠો મુંઝાય છે ને આલી
લગાડને તો લાજે નથી ને ચરમે નથી.
એ તો બેડી બેડી પાન આવે છે ને નખરાં
કરે છે

શક્તિમતીએ સ્વામીનાથ સાડુ
લેયું છે : ' કાં આખરે તો સપડાયા ને !
હું રોજ હહેતી હતી, પણ મારું માને
કાણ ? '

ત્યારે સમુદ્રહત્તે કહ્યું છે : ' આવી છો
ત્યારે એક વખત ઉગારી લે '

ત્યારે શક્તિમતીએ કહ્યું છે. ' એટલા
માટે તો આવી છું મેં કાંઈ યક્ષની
માનતા ચોડી જ માની હતી ! પણ આ
વખતે ધારો કે ગચ્છી જ્યો, પણ તમારો
તો આ ખૂરી લત છે. ફરો પાછા આજ

આ ધંધા કરશે. ફરી વળત તમને કોણ
ખચાવશે ?

ત્યારે સમુદ્રતે કહ્યું છે : 'હવે પછી
આ ધંધે ચડું તો મારું માથું ને લાગું
ખાસડું.'

શક્તિમતીએ પેલી લગાડને કહ્યું છે :
'હટહટ લૂગડાં બદલાવી દે.'

ત્યારે લગાડ તો લાગતી નથી ને
જાતે છે : 'હું શીદને લૂગડાં બદલાવું ?'

ત્યારે શક્તિમતીએ કહ્યું છે : 'બાઈ!
તારે પળે પડું. મારાં ઘરેલુંગાંઠાં આપું,
તું-દેહે તે આપું.'

ને માંડ માંડ એણે શક્તિમતીનાં
લૂગડાં પહેર્યાં છે. આખું એ બધું લઇને
લગાડ બહાર નીસરી ગઈ છે. શક્તિમતી
લગાડનાં લૂગડાં પહેરી મંદિરમાં રાત
સાંભળી છે.

સવારે રાત્રને ખજર પડી કે ચેકચેકા-
ણી રાતે ઘસૂની ખૂલ કરવા આવ્યાંતાં ને
હોટવાલે એને નાહકનાં હેરાન કર્યાં. રાત્રીએ
હોટવાલને કહ્યો ને એમ શક્તિમતીએ
સ્વામીની આગરૂ બચાવી લીધી.'

વાત પૂરી કરી બસીએ કહ્યું છે : 'ને
તારામાં તેવડ હોય તો બાઈ, તું ચે તારા
સ્વામીને આવતી આફતમાંથી ઉગારી લે.'

દેવસ્મિતાએ તૈયારી કરવા માંડી છે.
સોઢાગરનો વેશ લીધો છે. સાત વઢાણ
બરીને એ તો કટક બેટ જવા ચાલી
નીસરી છે.

કટક બેટ પહોંચીને એણે રાજદર-
બરબારે શવ કરી છે. 'રાત્રી ! તારા
મુલકમાં મારા ચાર શુભામ મંતાયા છે'

ત્યારે રાત્રીએ કહ્યું છે : 'તારા શુભામ
તં ચોધી દે સોઢાગર.'

રામએ નગરના હોઠ લોળા કર્યા છે ને સોદાગરે ચાર શેઠિયાના ચાર છોકરાને માથે હાથ મૂકી કહ્યું છે: 'આ મારા શુભામ'

ત્યારે ચારે ઠાર ઠરવરુ યવા માંડ્યું છે શેઠિયા કહેવા લાગ્યા છે: 'એ તો નગરના શેઠિયાના સપૂતો. એને એના બાપે ક્યારે લેશ્યા ને ક્યારે સાટયા કે એમને માથે શુભામી ખાત લખાણાં!'

ત્યારે સોદાગરે કહ્યું છે: 'ખાતખાતનું હું કંઈ ન જાણું. મારા શુભામને કપાળે કૃતરાના પગની નિશાની છે એ નિશાની હોય તો એ મારા શુભામ અને નિશાની ન હોય તો મારી ભૂલ યથા. બૂલની હું માણી માણું.' ત્યારે ચારે છેયાને માથેથી પાટા છોડયા છે ને રામએ નિશાની દીઠી છે. નિશાની દીઠી છે ને બધા અચરજમાં પડી ગયા છે.

રામએ સોદાગરને પૂછ્યું છે: 'આ

તે શી વાર્તા છે બાપ્પ સોદાગર! ચારે નગર-શેઠના દીકરા છે. એમને ઘેર તો રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો આરોવારો નથી. ને તોય એમના કપાળે તારી નિશાની છે. આ તે શી વાર્તા છે?' ત્યારે સોદાગરે સ્વરૂપ બદલી નાખ્યું છે. દેવસ્થિતિને રૂપે એણે બધી વાર્તા કહી છે.

સાંભળીને રામને રાષ ચડ્યો છે: 'એ ચારેને મારા રાજ્યમાંથી કાઢી મૂકો. શેઠિયાના ધનભંડાર લૂંટી લ્યો. આવા હરામીનું મારા રાજ્યમાં કામ નથી.'

ત્યારે દેવસ્થિતિ રામને પાપ પડી છે: 'રામ! એમનો દંઠ યવે'તો તે યર્ષા ગયો છે. મરતાને મર કહેવાનો રામનો ધર્મ નથી.'

રામએ ચારેને છોડી મૂક્યા છે ને દેવસ્થિતિને દીકરી કરીને જાણી છે. દેવસ્થિતિ પતિને લઈ કરીને વતન પાછી વળી છે ને ખાધુંપીધું ને રાજ રહ્યું છે.

રાજકોટમાં નેમરી કરી રહેલ બાવનગરના એક કારકુને તેના સાહેબ પાસે બે દિવસની રજા માંગી સાહેબે રજા દેવાનું કારણ પૂછ્યું. પેલાએ કહ્યું, 'સાહેબ! મારી સ્ત્રી પર એકલી છે અને અમારે ઘર ફેરવવાનું છે એટલે તેને મદદમાં જાવી રહું માટે રજા એકમે છે.'

સાહેબે સહેજ આંખો ષટ્પરાવીને હસતાં હસતાં કહ્યું, 'મિતર! તમને રજા નહીં મળી રહે. કારણ તમારા પત્ની એકલાં છે જ નહીં, તમારે તો બે જાણકો પછુ છે પણ એકલાં યાત્રી! આવાં મર્ખાં નહીં જાયે. આ ખાતુ તોફારે રિશ્તી પૂરેપૂરી માલિની ધારાવું દોષ છે. માટે ભલે, રજા નહીં મળે.'

નિરાશ થઈ પાછા ફરતા કારકુને બાપણ પાસે જઈને કહ્યું: 'સાહેબ! આ દુનિયામાં બે જ મોઢામા મોઢા મોઢાગોલા છે-એક હું અને બીજા બાપ-કારણ હું પરણેલો જ નથી!'

*

દેશનેતામાંથી પ્રધાન બની બેઠેલા એક પ્રધાન પાસે થોડાક ચહેરીઓએ જઈ કહ્યું: 'આપણા ચહેરામાં પરિવર્તિત એમકારનાય આવવાના છે અને તેમને માટે એક સમારમ થોજવામાં આવશે. છે તો આપ તેમાં પધારણે ને!'

'જરૂર જરૂર.' પ્રધાન સાહેબે કહ્યું. 'જન્મતાના મહેમાન તે સરકારના મહેમાન ગણાય અને તેમને કોણ ન જોળાયે!' પોતાનું જાન પ્રકાશિત કરવા પ્રધાન બોલ્યા, 'ઉદ્ધવી સાથે ઉચ્ચેન્દ્ર સાથે સેન્યુરી પણ તેણે જ કરી દેવી ને-હું માનું છું ત્યાં સુધી ઉચ્ચેન્દ્રને નાચ શીખવનાર પછુ તે જ અને પરિવર્તિત એમકારનાય તો પરિવર્તિત જવાદરવાલના સાઈ થાય છે એ સો વહે છે. હું જરૂર જાણીશ.'

ભીમના ટોડા

માધવજી પટેલ

દ્રોણ શુરુની નિશાળ ઘણો વખત આવી. શુરુને યથું કેશિયો. બહુ જણ્યા. હવે લપ છૂટે તો ગંગ નહાયા. પિતાને યથું કે દીકરા બાળીગણીને બાજુંદા થયા. હવે મારો માર એણે કરે તો સારું. મારી હૈયાતીમાં રાજ્યની લગામ સોંપી દઉં એના જેવું રૂડું શું?

ભીમપિતા સોના વરીલ અને છુલ્લિ-શાળી તેમજ વ્યવહારકુશળ હતા નાનામોટા સોનું સલાહસૂચન લેવાનું ઠેઠાણું હતા. દ્રોણ અને ધૃતરાષ્ટ્ર બંને તેમને મળ્યા. બધી બાલુનો વિચાર કરીને ભીમને નક્કી કરી આપ્યું કે વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લેવાને બહાર મેળાવડો ગોઠવવો. જેથી રાજાપ્રજા બંનેને રાજકુવરોની વિદ્યા અને શક્તિનો ખ્યાલ આવે અને આખા દેશમાં તેમની કીર્તિ ફેલાય.

બંને ચક્ષુને ભીમનો વિચાર ગમી ગયો. મેળાવડાની વિગત વિચારવા અને તૈયારી માટે દ્રોણ, ભીમ અને વિદુરની સમિતિ નીમવામાં આવી. ભીમ દિવસથી સમિતિ કામે લાગી ગઈ. બંને દૂરીને જ્યણ નક્કી કર્યું; પંચાંગ જેમને તિથિ નક્કી કરી અને ટીપણું લેવ-રાવીને સુરત નકકી કર્યું. આમ ત્રિવિધ તૈયારી કરીને આસાપત્રિકા નંબર ૧થી કાચો ખરડો પ્રજાની બાજુ માટે વહેતો મૂક્યો. યાને પ્રાથમિક હઠેરો પિટાવ્યો કે અમુક મહિનાનો અમુક તિથિએ અને અમુક સમયે રાજકુમારો-

ની પરીક્ષાને સમારંભ થશે જેની વિગતો હવે પછીની આસાપત્રિકા નંબર ૨થી બહાર થશે અને ત્યાં સુધી પ્રજા ધીરજ રાખશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

આટલું થયા પછી સમિતિનું કામ બીજે તબક્કે પડેલું. હરમ્યાન પહેલી બહેરાત દેશને ખૂણે ખૂણે પહોંચી ગઈ હતી ત્યારે આજની જેમ રાજમહેલથી ગામની ગટર સુધી વીજળી વેગે સમા-ચાર લઈ જનારા તાર ટપાલ અને છાપાં જેવા સાધનો હતા નહિ છતાં આવા સમાચારો વાયુવેગે દેશને એક છેડેથી બીજે છેડે ફરી વળતા. એક જણ બીજાને કહે અને બીજો ત્રીજાને કહે; એમ 'વારે વાતુ વહેતી થતી.' ઉપરાંત સાંઢણી-સવારો મારફત પણ દેશપરદેશ સમા-ચાર મોકલાતા. એ વખતની સાદો પણ કેવી! કલાકે સો-સવાસો માઈલનો પંથ કાપીને પાછી ફરે એવી ઈ તો 'ઊડન આટલી' જેમ હો. આવાં સાધન હોય પછી કોઈ પણ કામની ઝડપ કેમ ન વધે?

ભીમ તબક્કાની શરૂઆતમાં જ મહાસમિતિમાંથી બે પેટાસમિતિ રચવામાં આવી. એકમાં દ્રોણ અને ભીમ વૃંદાઈ આવ્યા અને બીજામાં વિદુર અને ભીમ નક્કી થયા. સમય થાડો અને કામ ઘણું હતું એટલે દરેક સભ્ય એવડી જવાબદારી લઈને દિવસના અઢાર અઢાર કલાકે કામ કરવા માંડ્યા. ભીમપિતા બંને પેટા સમિતિના પ્રમુખ હતા એટલે તેમને તો જમવાનો વખત પણ

ન રહેતો એટલે બપોરને વખતે સમિતિના ચોરસમાં જ એકાદ વાટકી સોમરસ અને બાફેલા શકરિયાના એકાદ ઠટકાથી ચલાવી લેતા. રાત્રે પણ સમિતિનું કામ પુરું થયા પછી થયેલા કામના મુદ્દા કરી વિચારી જવાનું અને બીજા દિવસના કામનો કાચો આવેશ કરી લેવાનું કામ રહેતું. એટલે કોઈ કોઈ વાર તો વાણી કરવાનો તો શું પણ લોધવાનોય વખત ન રહેતો તેથી ગાદીતકિયા ઉપર જ બે ઝોઠા ખાઈ લેતા.

છેવટે બંને પેટા સમિતિઓએ મહાસમિતિને પોતાનો અહેવાલ સોંપી લીધો અને મહાસમિતિએ તેમાંથી આગ્રા પત્રિકા નંબર ૨ માં બહાર કરવાનું તારણ કરી લીધું.

આગ્રા પત્રિકા નં. ૨માં જણાવવામાં આવ્યું કે કુમારોનો પરીક્ષાવિધિ શહેરની બહારના મેદાનમાં આવેલ જોજનિયા વડની નીચે થશે. આ વડ એક જોજન લાળોપહોળો હોખને પ્રેક્ષકોને બેસવાની સગવડતા તેની નીચે જ કરવામાં આવશે આ પરીક્ષા વખતે ફરેક પ્રત્યજનને આવવાનું નિમંત્રણ આપવામાં આવે છે. ખાસ નિમંત્રિત ગૃહસ્થો માટે અલાયદી સગવડ કરવામાં આવશે જેની વિગતો આગ્રાપત્રિકા નં. ૩માં આપવામાં આવશે.

શારીરિક અને માનસિક વિકાસના માપન માટે બે પ્રશ્નપત્રો આપવામાં આવશે.

દરમિયાન જોજનિયા વડ નીચે બેઠકો માટે તેમજ પરીક્ષા માટે ઝડપી તૈયારીઓ થવા લાગી કરીગરોને વેઠે બોલાવી બોલાવીને રાતપાળી કામ ચર્ચ થયાં સામાન્ય માણસો માટે, અમલદારો તેમજ

મુડીવાડીઓ માટે, અને સ્ત્રીઓ માટે એમ ત્રણ વર્ગ માટે ત્રણ પ્રકારની સરકસની બેઠક પ્રમાણે અર્ધ ગોળાકાર બેઠકો તૈયાર થવા માંડી રાજકુટુંબો માટે ખાસ તરી આવે તેવી અને સૌથી વધારે સગવડવાળી બેઠકો તૈયાર થઈ. આ ઉપરાંત પરીક્ષા માટેનાં નાનાંમોટાં અનેક સાધનો પણ તૈયાર થયાં. મહાસમિતિએ બંને નિરક્ષણ કરી છેવટના મુધારાવધારા કરાવી છેવટની મંજૂરી આપ્યા પછી છેવટની આગ્રા પત્રિકા નંબર ૩ કાઢવામાં આવી આ આગ્રા પત્રિકામાં ખાસ મહેમાનો માટે ઉતારા પાણીની તથા ખાવાપીવાની ગોઠવણની સૂચના આપવામાં આવી હતી અને બેઠકના અલ્લિગત નંબરો આપવામાં આવ્યા હતા હતા. અને નંબર પ્રમાણે ખાસ તૈયાર કરાવીને તે તે સ્થળોને મોકલવામાં આવ્યા આ પત્રિકા ખાસ વર્ગને માટે જ હતી. જો કે કમ નંબર ત્રીજો હતો પણ શુશ્રુષર્મ પ્રમાણે તેના વર્ગ પહેલાં ગણાય કારણ કે પહેલા વર્ગના (ફર્સ્ટ ક્લાસ) પ્રેક્ષકો માટેની સગવડનો તેમાં ઉલ્લેખ હતો.

જેત જોતામાં પરીક્ષાનો દિવસ તો આવી પહોંચ્યો. સામાન્ય પ્રત્યજનો તો વખત પહેલાં છ છ ઠલાકથી આવવા લાગ્યા હતા અને કેટલાક શોખીનોએ તો સારી જગ્યા પચાવી પાઠવા માટે રાતના જ વડ નીચે ધામા નાખ્યા હતા. સમય અગાઉ એક ઠલાકે તો આખું મેદાન પ્રેક્ષકોથી એવું ભરચક થઈ ગયું કે શાળી ફેંટી હોય તો બેઠવાના માથા ઉપરથી નીચે પડ્યા વિના એક ઉંઠેથી બીજે છેડે પસાર થઈ બાપ.

સમય થયો અને રાજકુમારો મેઠાન-
માં આવ્યા. દ્રોણ શુરુએ પહેલો પ્રશ્ન
વાંચી સંભળાવ્યો: 'આ વડલાની ઉપર
એક ઠાગડો મૂક્યો છે તેની જમણી આંખ
એક જ બાણ છોડીને વીધવાની છે.
આ પ્રયોગ કરી જતાવનારે વડની નીચે
મૂકવામાં આવેલા ધનુષબાણનો જ ઉપ-
યોગ કરવાનો છે. જેમની ઇચ્છા હોય
તે આગળ આવે.'

પ્રશ્ન સંભળીને કૌરવોને ગર્વ થયો.
શુરુએ આવો તદ્દન નાખી દેવા જેવો
પ્રયોગ કરવાનું કહીને અમારી બુદ્ધિનું
અપમાન કર્યું ગણાય. જનાવટી પદ્ધતીની
આંખ વીધવામાં શી મોટી ધાડ મારવાની
હતી. સૌ સામસામા દુશ્મીને અને આંખ-
મીચકારા કરીને દ્રોણની છૂપી મશ્કરી
કરવા માંડ્યા.

સૌથી પહેલાં દુર્યોધન આગળ આવ્યો.
ધનુષબાણ ઉપાડ્યા અને નિશાન લીધું.
બરાબર તે જ વખતે દ્રોણે પૂછ્યું: 'નિશાન
બરાબર લીધું?'

દુર્યોધન: હા છ

દ્રોણ: નિશાન સ્થિર રાખીને હું
પૂછું તેના જવાબ આપો ઝાડ ઉપર મું
દેખાય છે?

દુર્યોધન: વડનાં પાન, ઠાળી, ટેટા,
આકાશ, આકાશનાં વાદળાં.....

દ્રોણ: ઠીક! ધનુષબાણ નીચે મૂકે
અને તમારી જમ્યાએ જાઓ.

દુર્યોધન ગયો પરંતુ તેને યા માટે
બેસારી દેવામાં આવ્યો તેની સમજણ ન
પડી. તેને યથું કે વધુન કરવામાં કાંઈક
બૂલ થઈ હશે.

પછી તો હુ શાસન, ઠણું અને બીજા

રાજકુમારો પણ આવ્યા. પરંતુ સૌને
ઉપર મુજબ પ્રશ્ન પછીને બેસારી દેવામાં
આવ્યા. દરેકે એક એકથી ચક્રિયાતું વર્ણન
કરી જતાવ્યું હતું છતાં પણ બધા જ
નાપાસ થયા અને વીલે મોટે પાછા ગયા.

હેવટ અર્જુનનો વારો આવ્યો. તેણે
પણ ધનુષ્યબાણ લીધાં અને એ જ
પ્રશ્ન પુછાયો:

નિશાન બરાબર લીધું?

હા છ.

નિશાન સ્થિર કરો. શું દેખાય છે?
ઠાગડાની જમણી આંખ અને બાણ-
ની અણી સિવાય મને કાંઈ જ દેખાતું
નથી.

કેમ! વડનાં પાંદડાં, ઠાળી, ટેટા,
આકાશ હું, સમાજનો વગેરે કાંઈ જ
દેખાતું નથી?

ના છ.

શાબાશ! બાણ પહેતું મૂકો.

બસ ખલાસ! આંખના પલકારામાં
બાણ છૂટ્યું અને ઠાગડાની આંખ વીધી-
ને સોંસરવું નીકળી ગયું.

અર્જુન પહેલી પરીક્ષામાં પાસ થયો.
એથી કૌરવો ઇર્ષાની નજરે એઈ રહ્યા
અને ધનુર્વિદ્યાનો પહેલો સિદ્ધાંત જ
મૂલી ગયાનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યા.

હવે દ્રોણ શુરુએ બીજો પ્રશ્ન સંભ-
ળાવ્યો: માટીના કાચા ઘડામાં પાણી
ભરી તેને ખૂબ જોરથી અદ્ધર ઉછાળવો
અને નીચે આવે તે પહેલાં ધનુષમાંથી
એક જ બાણ છોડીને વડનું પાંદડે પાંદડું
વીધી નાખવું અને છોડેલું બાણ પાંદડું
લાથમાં આવી જાય તેમ કરવું, અને
ઉછાળેલો ઘડો હાથમાં ઝીલી લેવો અને
તેમાંનું પાણી વડલાના ઘડમાં રેડી દેવું.'

પ્રશ્ન સાંભળીને કોરવો બલશયા. આ પ્રશ્નને અધરો ગણવો, અશકય ગણવો કે પૂછનારની મૂર્ખાઈનો નમૂનો ગણવો તેની અંદરોઅંદર ચર્ચા કરવા લાગ્યા. ટીપ્પણી વિદ્યાર્થીઓએ ટીપ્પણ શરૂ કર્યું. કોઈએ શુરુ ભાંગ પીને આનંદ છે એમ કહ્યું, કોઈએ દ્રોણને ઉલ્લુની ઉપાધિ આપી તો કોઈએ અલ્લસના બારદાન કહ્યા.

કોરવોએ સર્વાનુમતે બહાર કહ્યું કે આ પ્રશ્ન ઉકેલી શકાય તેવું હતું અને અત્યાર સુધી શુરુએ ટીપ્પણ્યું જ નથી. આવા વિચિત્ર પ્રશ્નો પરીક્ષામાં પૂછી શકાય જ નહિ.

દ્રોણ શુરુને માંડું તો લાગ્યું પરંતુ રાજકુમારોને શું કહેવું? જરૂર સમાધાન કાઢે આપાય કે ન સભા ધાય. શુરુએ ચરમના માર્યા અર્જુન તરફ જોયું પરંતુ જેમને મહેનત લઈને ટીપ્પણ્યું તેમણે બાપી માર્યું તો અર્જુન પાસેથી ચી આશા રાખવી? એ તો વર્ગની બહાર બેસીને ઉપર ઉપરથી બણ્યો છે તેનું જ્ઞાન તો કાચું ગણાય.

આવઠી યોદ્ધા સભા વચ્ચે અપમાન થયું તેથી અને કોઈ પરીક્ષા આપી શકશે નહિ તેથી દ્રોણ ધણી ચરમબાયા. તેમને થયું કે ધરતીમાતા માગ આપે તો અંદર સમાઈ બહાર.

દરમિયાન અર્જુન આગળ આવ્યો અને વિનમ્રભાવે પ્રયોગ કરી ગતાવવાની આજ્ઞા માગી.

દ્રોણે ધડકતે હૃદયે હા પાડી પરંતુ મનમાં ખાતરી હતી કે પ્રયોગ સફળ નહિ થાય અને છતાંય 'બૂડતો માણસ

અર્જુનના આ સાહસથી કોરવો ઉત્કેશયા. તેમને અર્જુનની માગણીમાં પોતાનું અપમાન લાગ્યું, અને પરી સમિતિની માફક ચંદાળ ચાકડીએ તાત્કાલિક નિર્ણય કરીને કહ્યું કે આવો પ્રયોગ હોઈ શકે જ નહિ અને છતાં અર્જુન આવો સસલાના શીંગદાં લાવી આપવા જેવો પ્રયોગ કરવા તૈયાર થયો છે તેમાં અમારું (કોરવોનું) અપમાન છે માટે હા તો અર્જુન પ્રયોગ પડતો મૂકે અને જો પડતો ન મૂકે અને પ્રયોગમાં સફળ ન થાય તો અમે અપમાનના બદલા તરીકે તેનાં નાકકાન કાપી લઈએ એ ચરત તેણે કબૂલ રાખવી જોઈએ.

અર્જુન જરા ઝુઝાયો પણ હિંમત લાવી હા પાડવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં જ બીમસેન બોલો યથને બોલી બોલ્યો: 'અમારે તમારી ચરત કબૂલ છે પરંતુ જો અર્જુન સફળ થાય તો અમે પાંડવો વધી હું બીમસેન તમારા બધાનાં એટલે કે ચક્રની કર્ણુ સહિત ૧૦૨ જીવનાં નાકકાન કાપી લઉં એટલું ઉમેરીને ચરત કરવા તૈયાર હો તો અમારે કબૂલ. તમે પણ કબૂલાત આપતા હો તો એક પાણીકાર અને ધારકાર છરો મંગાવીને ધનુષ્યાણુની બાજુમાં ઝુકાવી રાખો જેથી તમને અને અમને જે છતે તેને ઠામ લાગે.'

લોકોને પરીક્ષાના પ્રયોગ કરતાં બીમની સુધારાવધારા સાથેની ચરત વધારે રસદાયક લાગી. ક્યારે પ્રયોગ પૂરો થાય તેની સાં રાહ જોવા લાગ્યા.

કોરવોને તો ખાતરી જ હતી કે

ઘડામાં પાણી ભરી શકાય જ નહિ. પાણી નાખતાં જ ઘડો, ઘડો માટીને ગારાનો લોટિા બની જાય. એ વાત નાનું બાળક પણ સમજી શકે તેવી છે અને છતાં અર્જુન તૈયાર થયો છે એટલે હાથે કરીને જ નાક, કાન કપાવવા તૈયાર થયો ગણાય ને ?

પોતાનો પક્ષ છતરો એની આંખી સારી ખાતરી શી હોઈ શકે !

મામા શકુનીએ અરેખર છરો મંગાવીને બાણ પાસે સુકાવ્યો તેથી સૌને કંઈક નવાનુની ધવાની આગાહી થઈ.

અર્જુને પ્રયોગ શરૂ કર્યો. શુરુ અને વડીલોને પ્રભામ કરીને ઘડો હાથમાં લીધો.

ખરાબર તે જ વખતે દુર્યોધનને કદપના આવી. કદાચ ઘડો બનાવટી હોય તો ! માટીના જેવો રેખાય છે છતાં લોખંડનો હોય અને માટી જેવો રંગ કર્યો હોય તો ! બાણાએ મામાને પોતાની શંકા કહી. મામો ચમક્યો અને તેનાથી ગોઠાઈ ગયું. હા. ભાંકા, એમ હોય તો ના નહીં. દ્રોણ મહારાજનું ભરું પૂછવું. પણ હવે ધાય શું ? આપણે તો પ્રયોગની ના પાડી છે ! પરંતુ ફિફર નહિ. જુઓ અર્જુને ઘડો ધરી રાખ્યો છે અને પાણી ભરવા માટે કોઈને બોલાવે છે. ચાલો હું જ જાઉં અને ઘડાની ખાતરી કરતો આવું.

મામા ઊપજ્યા. પાણીનો હડિા ઉપાડીને યડામાં પાણી રેડવા માંડ્યા. જોરથી ધોધ વહેવડાવ્યો, હડિા ઘડા સાથે ભટકાવી જોયો અને છેવટે ખૂબ ઊંચેથી ઘડા ઉપર હડિા પડતો મૂક્યો અને છતાં ઘડો એ ઘડો જ રહ્યો-ન કુટ્યો કે ન ગારો

ચર્મને ઝોગળી ગયો. કાચા ઘડા ઉપર વજ-પરિવર્તન મંત્રનો પ્રયોગ થયો હતો તેની શંખાધિરાજ શકુનીને દયાથી ખતર હોય !

‘હા, મામા ! મારું કહેવું સાચું ને ?’

શકુની : ‘ઘડામાં લલોને આપણને છેતર્યા. પરંતુ બાકીનું બધું શી રીતે બનશે ? એક જ બાણથી આટલાં બધાં પાંદડાં શી રીતે વીંધાયે-કે પછી બાણ વિચારે ? ને ધારો કે બાણ વિચારું તો પણ એકના દશ ધાય કે બાર ધાય પરંતુ અગણિત તો ન જ ધાય ને ! ધારો કે એ પણ થયું તો એકિએક પાંદડું શી રીતે વીંધાયે ? ધારો કે પાંદડાં વીંધાણું પરંતુ એટલી વાર સુધી ઘડો અદ્ધર ઠાણ પકડી રાખશે, કે પછી એનો બાપ સ્વર્ગમાંથી નીચે ખાલીને એ કામ કરી આપશે ? મને તો આ બધું તુલ લાગે છે તુલ.

દરમિયાન અર્જુને ઘડા ઉપર વાયવાશ પ્રયોગ કરીને તેને ઊછાડ્યો. સૌ જોઈ રહ્યા અને ઘડો આકાશમાં ચડ્યો. ચક્રાચળી અર્જુને તેને વડે ઉપર ગઠરાવે નાખ્યો. બહુતની માફક ઘડો ફરવા લાગ્યો. દરમિયાન અગણિતાચળી એક બાણમાંથી બે, બેમાંથી ચાર અને ચારમાંથી આઠ એમ બાણ વધવામાં માંડ્યાં અને મધ્યુડામાંથી માખી છીડીને ઝાડવે વળગે તેમ એકી સાથે આખો બાણસમૂહ વડે પાંદડે પાંદડે વળગી ગયો અને વડનું પાંદડે પાંદડું તોડી નાખ્યું.

કૌરવોમાં રાજવખાટ શરૂ થયો. સૌ પોતાનાં નાકકાન બચાવવાનો વિચાર કરવા માંડ્યા. મામાશ્રી ૫ અને તેમની

ચંદ્રાળ ચોકડી અગીઆરા ગણી જવાનો લાગ શોધવા માંડ્યા.

આટલી વારમાં તો બાણ વધ્યાં હતાં તે જ ગતિથી બોલ્યાં થવા માંડ્યાં: આઠ ચાર, બે અને એક. છેલ્લું બાણ કાથામાં આવીને સ્થિર થયું અને ઘડો પલ્લુ ચિકાર બારેલો અર્જુનના હાથમાં આવી ગયો વડલાને થડે પાણી રેડીને અર્જુન શુરુને ચરણે પડ્યા શુરુએ તેને બાથમાં લીધો અને અતરના ખાશીવાંદ આપ્યા. બેટા! અભય થોડો થા અને પૂર્વજોની કીર્તિ વધાર

દૌરવોમાં થયેલી કિલચાલથી બીમસેન સચેત થઈ ગયો તેને તો અર્જુનનું પરાક્રમ જોવા કરતાં ચંદ્રાળ ચોકડીને ખૂબી અને નકરી જોવામાં વધારે રસ હતો.

સૌ અર્જુનનો પ્રયોગ જોવામાં એક ધ્યાન હતા તે દરમિયાન બીમસેન બાઈચા કેણ બાણે ક્યારે અળક અળક ગયો અને દૌરવોનો જ છદો ઉપાડી દૌરવો વરફ હોટ દીધી બીમસેન આવતો જોઈને દૌરવોમાં ભંગાણ પડ્યું.

મિલરટ્ટ—વમારા વરખણોએ વમારા વરફ કેઈ રી ઉત્તર રીતે વર્તા વમાક અપમાન કરેલું.

સી—કેમ નહિ તઈ કાઝે જ તેણે અને ખીસ નાહિવા કોષેલી.

મિલરટ્ટ—તે તમારું શું થઈ ગયું?

સી—કેમ નહિ મે એક પણ વાદિયાની પ્રીતમાં કામ કયું નથી. એ અને એમ કહી જ કેમ કાઝે? આ તો માત્ર હાહાકાર અપમાન વલુપ

મિલરટ્ટ—આમાં તો વમારી બદેશત થાય છે. તેમા અપમાન એવું શું છે?

સી—તો જણ ક્રોધાગર્વિ કહીને ક્યાં અપમાન નથી થઈ?

મિલરટ્ટ—એમાં તો ક્રોધાગર્વિ અપમાન થાય એમ લાગે છે.

‘રકાઉદ’

કોઈ કોઈ નાસવા લાગ્યા, પરંતુ ચંદ્રાળ ચોકડીના ત્રણ સબયો બીમની પકડમાં આવી ગયા અને ચોથો શકુની નજર ચુકાવી ભાગવા ગયો, તેને બીમ પત્તની આંટી નાખી પાડી દીધો અને બાકીનાને બાથમાં નાખીને મામા ઉપર પછાડીને ચારેય ઉપર ઘોટા પલાણીને બેસી ગયો. નાકકાન ઠાપે તેટલી જ વાર.

ચારેય જણાને હવે તો ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે બીમસેન ચરત પૂરી કરે જ છૂટકો કરશે; માટે બચાવ કરવાનો ઉપાય શોધવા લાગ્યા કાને ખૂબા થઈયું તો સાક્ષી કાનની જિણુપ ઠાંકી શકશે પણ નકટાપણું કઈ રીતે છુપાવયું? માટે નાક સમાલો. કોઈએ નાક આડા કાઢ દીધા તો કોઈ જિંઘા મોઢાં કરીને પડ્યા રહ્યા, તો કોઈએ બીમના હાથમાંથી છરો અંચકી લેવાની ગણતરી રાખી

દરમિયાન બીમપ્રિતા અને વિદુરજી આવી પહોંચ્યા અને બીમને માંડ માંડ સમજાવીને સમાધાન કરાવ્યું ત્યારે જ દૌરવોએ છૂટકારાનો હમ એચ્યો અને ચરમના માર્યા જિલ્લી પૂછકીએ નાકા

રાયચ શની રામાયણી
ધમાસ ચિકિત્સા
મસ્તવતી : હિમાલયનો

મમમી
૫૩

ગિન્તા: જૂની ને નવી
લીમના ટાણ
હિમાલયનો હુમલો : હુમલો

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

અયુવનપ્રાશ

આ યુ વૈ દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

હીલાં આંખનાં સાથે બીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજનવાડી, કાલમઢેવી સુંબઈ-૨

★

મે ૧૯૪૯

★

વર્ષ ૫ : અંક ૫

★

કાવ્યોદ્યુ ત્વયા કયા

રાયવંશની રામાયણી

મણિલાલ અલગારી

૧૨૪૪ની સાલના એક ખપોરે ખંગાળના એક અમલવા જમીનદારના ઘરમાંથી સૌથી નાના દીકરા ધર્મદાસ પોતાની પત્ની સાથે બહાર નીકળી ગયા-કહો કે કાઠી મુકામ. ફોરશ્વરે જે પુત્ર પિતાના મત વિરુદ્ધ ચોથી વાર પરણે તેને ધરમાં રથાન ન મળે એ સ્વાભાવિક છે.

પહેલાં લગન માખાપે જ ક્યાં હતી અને તે વખતે ધર્મદાસની લંબર હતી અગિયાર વરસની. એટલે તેમની પસંદગી નાપસંદગીને કંઈ પ્રજા ભોમે મર્ધ શરે તેમ જ ન હતું. નવ વરસની વયે સ્વસુરગૃહે આવીને એકાદ વરસ માં જ નવલપૂએ અખંડ ચુલે નિરાપ લીધી. બાળક ધર્મદાસને થોડો વખત સાથે રમનાર સખીનો અભાવ સાલ્યો ખરો પણ પછી એ પણ બીજાની જેમ બૂલી ગયો.

સાર પછી ધણી દિવસ સુધી ધર્મદાસના વિવાદની વાત ઝાંઝાએ કાઢી નહોતી ધરમાં તે સૌથી નાનો હતો એટલે પૌત્રનું મુખ જોવા ઝટ દર્શને પરણ્યાની દેવાની બજર નહોતી. એ અશાવ એના કરતાં મોટા પુત્રોથી પૂરણ થતો હતો.

લાંનાં આઠ વરસ વિધુર જીવન જીવા પછી ધર્મદાસ પરણવા માટે જીવોનીએ થવા લાગ્યો. પણ જમીનદારનો દીકરો હોવા છતાં ધર્મદાસે સૌથી નાનો ને સાતમો પુત્ર હતો.

વળી જરાપ રૂપાળો નહોતો એટલે એમના જ જેવા મોટા ધરની સુંદર કન્યા મળી નહો. મન જિલકુલ માનવું ન હોવા છતાં એનાં બીજી વારનાં લગ થયાં એક ખાતશાન ધરની સાધારણ રૂપાળી છોકરી સાથે. માખાપનું મન જાણે ન માન્યું પણ ધર્મદાસને તો એમાં કંઈ ન હતું. એ તો વહુ મળવાથી ખુશ ખુશ થતો.

વિવાહ વખતે કન્યાની લંબર હતી બાર વરસની. ચાર વરસ થા મલાચી તે પણ પહેલી પત્નીની પાછળ ચાલી નીકળી. ધર્મદાસ પહેલાં તો થોડા મૂકીને થોડું રજો, પણ ધરનાં બીજાં ઝાંઝાનીય અખંડાં આંસુ ન જોવાં સારે લગન માઈને તે પણ છોતો રદી ગયો-આરે આઠ પતી ગયું સારે એક પ્રોઠ તોફારને સાથે લઈ, ઝાંઝાને કંઈ કલાકારવ્યા વગર ધીરથી નીકળી પડ્યો. ધણી વખત સુધી એ ક્યાં ગયો છે એનો કંઈ પતો લાગ્યો નહો.

મા ગઢ્યાં, બાઈઓ અને કાળીઓએ મોં મચોઝાણું અને ખાપાએ કહ્યું: 'મરવા દો કમનસીખને'—અર્થાત સાતમા ને સૌથી નાના છોકરા માટે જેટલી ચિંતા થઈ જોઈએ તે મ ઝાંઝાને ન દેખાડી.

પણ ધર્મદાસ પણ મરિને પાણી આપ્યો. સાથે એક નોકર અને બીજું પણ મોકલ દવું. એ જ એની બીજી વારકી સ્ત્રી.

મા પાછા રજા. ધર્મીસને ધણે દિવસે નેમને નહીં પણ એ ને પાછા આવ્યા તો આ શુ કરીને આવ્યો ? રાવવચના નામ ઉપર આમ બહો લગાડાય ? કાને ખચર છે કે એ દસકા ધગતી નહીં હોય ? બાગેકુ નહીં હોય એની પણ શી ખાતરી ? મા પાછા રજા તો તો આવા કારણે પણ ખીજુ કામ જણી ચક્રુ નહોતું.

ખાપા બોલ્યા, 'દસમનકાને મારો ને કાઢી મૂકો.'

આપાની આઠાનું વગર વિલબે પાલન કરવા છયે બાઈએ તૈયાર થઈ ગયા પણ સાથે લાજ તાણેલી સીને જીભેલી એક મૂઝાયા. પોતપોતાની વહુને અડાપાડુથી કમકોરવાના સૌને મહાવરો હોવા છતાં નાનામાઈની વહુ ને વળી નવવધૂને મગાય કે નહીં એ વિષે સૌને સોદેહ થયો. વળી નવવધૂની સામે જ તેના રવામી ઉપર મહારાની ઝડી ફરી રીતે વર્ષાવાય ! એટલે ધર્મીસ બચી ગયા ને સી સાથે ધરમાં રયાત મળ્યું ને કે ખાસ કરીને તો તેની માતા આંસુના નેરે.

નવવધૂ રૂપાળા ડે મોટી છયે વહુ કદ રૂપી નથી પણ ચથીમુખીની તોતે કેઈ ન આવે. તો પણ આવી સુંદર વહુ આવવા છતાં લગણ અવરવચની ધર્મા જીબી ન થઈ તે કેવળ ચથીમુખીના ગુણિયલ સ્વભાવને કારણે જ. એટલું જ નહીં પણ વિરોધી સાસનાના મનને પણ તત્ત પલટો થઈ ગયો.

પણ વહુને ઠાકરાં ન થયાં સૌ વરસની ઉમરે પરણી ને એમણીય વરસની થઈ તો જ નિઃસંતાન છે એ સાસુસપરાને અસ્વસ્થ કરે તેવી ખામન હતી. પણ પોતાના ગુણેથી ચથીમુખીએ આ ખામતમાય સર્વનાં હૃદય છતી લીધાં હતાં. એટલે જ આગલી મોટી બોઝ સૌએ જોવા છતાં ન ભેઈ, ફળ વિનાની લતાની માફક પુષ્પસકારથી તે લોકોનું ચિત્ત ખુબ કરવા લાગી ફગેલે અસ્થવ કાલને મનમાં જ ન આવ્યો.

— પણ એક દી એકએક તમાવમાં નાકવા જતાં ચથીમુખી ફગી મધ-ફરી હતી બહાર ન નીકળી.

પહેલી વારની અને બીજી વારની સીના મળ વખતે જ નેમનું જન્મું તે આ વખતે જન્મું રાવના કુટુંબમાં ગોકનું પૂર જીમટપું નાની વહુના ફૂલેલા ને ફેફરી ગયેલા ફૂલમ રેલતી આસપાસ વીળાઈને છયે મોટી વહુએ રડી મા બેઠોય થઈ ગયા. સાસરામ ખાગકની જેમ પોત મૂકી રડી પડ્યા. છ નેક આંસુ નીંજળતી આંખે નાની વહુની નનામી સ્મરણે લઈ આવ્યા માત્ર સૌથી નેણે વધારે રડતું નેમનું હતું તે જ ચન્દ્રદિથી આકાશ બણી મૂકે થઈ નેમનું રહ્યો કામજે એની આંખમાં આંસુનું એક દીપું પણ નેપું નહીં.

એ દિવસ પછી પોતાના પુરાણા મોઝરને સાથે લઈ ધર્મદાસ નીકળી પડ્યો-ખરોખરે આગલી વાગી જેમ જ.

આ વખતે જ મા રડી પણ ઠાકરા મોટે નદી-ગુજરી ગયેલી વહુના ગોકથી અને સાથે સાથે બાવિની આફતથી જેમ બચતું વાતા-વારણ પધારાઈ જાય તેમ ધરમાં કામ જન્મળ આગલાની છાયા ફરી વળી. એ આકારણ નહોતી. એક મોઢના પછી જ્યારે ધર્મદાસ ચોપી વારની અને છેલ્લી વહુને લઈને ધર પાડે. આવ્યા ત્યારે એ ખચર પડી

નહોતી ઘાટ પર જીવેયો કે દુરત જ તેના ખચર ધરે પહોંચી ગયા. અને જમીનદારના આગળમાં તમાસો નેવડ ગમલોકોની સીક જમી બારણામાં રિતા પોતે હાથમાં આખડી લઈને જોશા હતા

સ્વામત કઈ જબીર રીતે થયું કારણે ચથીમુખીનો શોક સાસરા હજી બૂલ્યા નથી

મા રજા કે નહીં એની કઈ ખચર ન પડી સાસરાએ લાલ ચોળા પહેરીલી ને બહાર જોભેલી સીને સજોધીને કહ્યું, 'મા, તારો કોઈ વાંક નથી તું તારે ખુશીની ખચર આવ

પણ આ દગમજદારને ઉત્તરામાં પગ નહીં મૂકવા હશે.’

વહુએ ઘૂમટો તાલોલ માયું દલાવી અ-સંમતિ દર્શાવી વહુ સોળ વગસની ધુવતી છે તે તેણે દુનિયાની સુખદુઃખની શાળામાં થોડીક શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી રે.

નોંધા દજા ઘાટે જ બાંધેલી હતી અગમ શુદ્ધિ ધર્મદાસે આ વ્યવસ્થા પરદેશી જ કરી ગમ્પી હતી. મધ્યાનના ધોમવડામાં સામી બસ-તીએ ધર્મદાસે તેની કોથી પત્ની નિગદને લાંબને રોડી દેહાંતી મૂકી. દામ્નિ તેની પાછળ નજર પણ ન નાખી.

નહીના વરિ જેવી નોંધા વળા કે તેનાં ત્રીસ વગસનાં સસ્ત્રગોથી બરપૂર તે શીતળ હાથ-વાળું વતન સવાને માટે અદસ્ત ચર્પ ગયું.

નેહામાં જ થોડાક દિવસો વીતી ગયા. ત્યાર પછી નવરધુને દાય પછીને અજવામાં મરવામાં રૂપિયા સાથે ધર્મદાસે કલકત્તામાં પગ મૂકેલો.

ત્યારે કંઈનીને મુગ હતો. જીવનનાં ઘણાં વર્ષો લગભગ ગુમાવ્યા છતાં વચ્ચે વચ્ચે ત્યારે યુગ્મક મળી જતી ત્યારે ત્યારે ધર્મદાસે થોડું બચ્ચી લીધું હતું. અત્યારે એ મમ લાગુ-નવ રૂપિયાના પત્રારે ધર્મદાસે એક નોંધરી મૂકી થઈ.

ઓના લાગ્યને જોરે ધન મળે છે એ વાત ને સાચી હોય તે ધર્મદાસની કોઈ પત્નીનું જાગ્ય સારું જ ગણાવું જોઈએ; કારણકે કમકમ્પી આં આંખ પહેલાંની સ્થિતિને ધર્મદાસને ખ્યાલ હતો. અહીં ધર્મદાસની સ્થિતિ ઘણી સુધરી ગઈ હતી.

ત્યાર પછી સને ૧૮૫૭નો સિપાઈ-વિદ્રોહ શરૂ થયો ધર્મદાસે એકનિઃશયી રૂપનીની સેવા કરી એટલે કે ત્રણજણા બાવે સેન્યની આધા-બોરાકીની ચીત્તે પૂરી પાડી. જાગે ત્યારે સમી મ. અને મદગાણીએ ત્યારે રાત્રી કારનાર દાયમાં લીધે ત્યારે દિશન કરી જોયે તે નહે એક લાખ રૂપિયાને ધરા.

પિતાના રાત્રીમાંથી દાંડી કાઢવામાં આવેલા વિચારસિદ્ધિ જેમ અંતરિયામાં નવું રાત્રી રચાવું તેમ ધર્મદાસે પણ અનુભવા મામૂલી ગામમાં કલમીલનાને ત્યાગ કરી ચિત્પુરમાં નવમેરથી ગયવંચની પ્રતિષ્ઠા કરી.

ધર્મદામની પહેલી ત્રણ વારની સ્ત્રી મતાન દેવામાં નીધુજ નિવડી હતી તેમાંય નિરાસ કંઈ નીવડી.

અલગત હોકરો બહુ રૂપાળો નથી. કમગ્ધ મામાપમાંથી ધાઈ રૂપાળું નથી પણ ટાક-રાની હમર જેમ જેમ વધતી ગઈ તેમ તેમ માનમ પાડું કે મુશ્કેલી રૂપની આમી પૂરણ થઈ છે અને વેપારી શુદ્ધિમાં તે આપની ઉપર એ વેત મટે એવો છે.

આ દગમિયાન ધર્મદાસે કાળિદાસના વિવાહ કરી નાખ્યા હતા. કન્યાનું રૂપ દેખીને નહીં, હોકરીના આપની પાસે પેમા જોઈને. વળી તેના મામાપને એ એક દીકરી સિવાય બીજું કંઈ સતાન ન હતું એટલે સાસરાના રૂપિયાની રોક રકમ કાળિદાસના ચોપડે જમે થઈ.

આમ કમકમ્પી ધન કમાઈ કરી ધર્મદાસે ત્યારે થોડી નિવૃત્તિ લેવાની પ્રાર્થના કરી ત્યારે તેમની હમર સિતેર વગમની હતી. ત્યારે કાળિદાસની હમર આલીંગે પહેાંચી હતી. નિવૃત્તિની જરૂર ત્યારે પણ કબી ન થઈ હોત ને થોડા દિવસના તાવમાં નિગદા ગુરૂરી ન ગઈ હોત. દાંડનાની ઉપર વેપારનો બધો બાર મૂકી ધર્મદાસે ધર્મધ્યાનમાં મન પરાવળું.

પણ જેમણે અપરિમિત પ્રવૃત્તિમાં જ જીવન વિનાવળું છે તેમનાથી જીવનસંખ્યાએ-પૂર્ણ આનંદ સદન નથી થઈ શકે. નિવૃત્તિનું આગમ જીવન ધર્મદાસથી ન સદાયું. દોઢેક વરસમાં ધર્મદાસ અંતીર મંદગીમાં પડાયા.

વૈદ્યાજ હશે, નકામી ચિંતા કરે એ, રામ મદાદમ આપના સરીને દજ કોઈ એવો રોગ નથી રૂપસ્યો. મદિનામાં જ સારુ થઈ જશે આ પાસન અને આ.....

ધર્મદાસ, વચ્ચે જ બોલી કોઢ્યા: ‘પાચનની

હવે જરૂર નથી. કાગિદાસને મારી પાસે મોકલો.' આખા જન્મમાર્ગમાં ધર્મદાસ એક દિવસ પણ માર્ગ પડ્યા નથી એટલે બેતર વરસની ઉંમરની આ માંદગી પહેલી જ અને છેલ્લામાં છેલ્લી છે એ વિશે એમને લગાડે શંકા નહોતી.

કાગિદાસ આવ્યો અને પૌત્ર શિવદાસ પણ આવ્યો. શિવદાસને વીસ વરસ થયા છે તે બેએક વરસથી અણવાતું ઘોડી રૂંધ કમાણી-વાળી વિદ્યામાં એ પણ લાગી ગયો છે.

ધર્મદાસે કહ્યું, 'ચિત્તુ આ માસમિલકત કેમ કરીને જીવી કરી છે તે જાણે છે.'

શિવદાસ જાણતો હતો,

'તારા બાપાને તો તૈયાર માલ મિલકત અને વેપાર મળ્યાં હતાં અને તું તેના કરતાં વધારે જાણેલા વેપાર ઉપર બેઠો છે, અને જાળવી રાખીને રાખવંચની આખર વધે પણ થતે નહીં હો !'

રાખવંચની આખરને જીતી આંખ પણ નહીં આવે કારણકે ચૌવનમાં જ તે દુરતર સામ-રમાં કાણી નોકા વહેતી મૂકી કિનારે લઈઓ હતો. જરૂરિયાતના માર્ગ તેના મજબૂત એક જ વસ્તુનો વિચાર ધોળાધોળ કરતો અને તે પંસો. જરૂરિયાત કરતાં પણ ત્યારે વધારે કમાણી થઈ, ત્યારે જરૂરત ન રહી ત્યારે પણ પૈસાના નશામાંથી તે છૂટ્યો નહોતો-પૂરતી સૂરની આસપાસ ઘૂમતી નથી પણ રૂપિયા, કેાઘળી અને નોટના ખંડલ તેમજ કંપનીના કાગળોની આસપાસ ઘૂમે છે એ સત્ય ધર્મદાસે ચૌવનમાં જ જાણ્યું હતું.

પૈસાની પ્રજા વિચારદશામાં કાગિદાસનો જન્મ થયો હતો. શિવદાસ એમનો જ પુત્ર છે. એટલે ધનની દૃષ્ટિએ રાખવંચની આખરની તથા સંબંધે કંઈ ચિંતા કરવાનું કારણ ન હતું.

હવે દિવસે પુત્ર, પૌત્ર, બે કન્યા અને ચોક્ક-દોહિત્ર-દોહિત્રીથી વીંટળાઈને મરતી વખતે ધર્મદાસ બોલ્યા, 'કેઈ રહ્યો મા. હું તેની પાસે જઈ પૂં.'

તેની પાસે એટલે કે નિરધની પાસે. પણ નતેની આગળની સર્વમંગળા, વિરાજમોહિની, અને સશીમુખી સંબંધી તેમનો કંઈ અભિપ્રાય જાણવા મળ્યો નહીં.

વેંચારાને તલના ટાણા નેટલું રક્ષાવન આપવા છેલ્લો પ્રયત્ન થયો પણ ધર્મદાસ મોં ફેરવી બોલી કોકયા: 'મૂલામાં જ્યાં તમારું રસાયન.' ત્યાર પછી તેમના દોઢ ફફડા-કંઈ કહેવા માગતા હોય એમ. પણ કંઈ સમજાયું નહીં. ફક્ત અને નિર્મોહિત આબોમાંથી આશ્વા-ધાર વહેવા લાગી, શતાં શતાં મેટી દીકરીઓ બાપાના મોં આગળ મોં ઘર્ષજર્ષને પૂછ્યું, 'બાપા ! તમારે કંઈ કહેવું છે ?'

તેઓ માંડ માંડ ધીમથી બોલ્યા; 'આજ કદમીલતા માટે મારું મન બાકુલ ઘર્ષ મળ્યું છે.'

પણ હવે સમય નથી. કદમીલતા પાખ જવાની વેળા ધણી વરસો પહેલાં વીતી ગઈ છે. પોતાનું જન્મસ્થાન, શેઠવ-કિશોરનું કીધ-શેઠ અને કાકાના કુટુંબી વીંટાયેલા કદમીલતા માટે મન આજ મને તેટલું જીનું થાય તો મ શું ! સુતાળાશ વરસ પહેલાં જો મમકું હોય છે તે આજ ધણું દુર પડી ગયું છે. પાખ જવાનો હવે સમય રહ્યો ન હતો.

તે જુના રાખવંચનું પણ શું થયું છે એ કાકાને ખબર નથી અને એક કદમીની જેવી રૂબણી કિશોરી-જુદાવરસામાં પણ વારે વારે જેની રમત ડોકિયાં કરે છે-એનું નામ શું ! ધર્મદાસ યાદ ન કરી શક્યા.

એકાએક મધરાત્રિએ ચિત્તભ્રમમાં ધર્મદાસે અરપપ કંઈ કાકાને જૂઠા પાડી, 'સશીમુખી !' દીકરા-દીકરીઓ કંઈ સમજ્યાં નહીં.

ઘોડી વારે ધર્મદાસે ટેક ઝાડ્યો.

એવી રીતે વરોં ઉપર વરોં પસાર થયાં. કેટોકલા અનુપલટા, કેટલા કુમાર અને રાધ-વિધવા ઘર્ષ ગયા ! ધર્મદાસ તથા, કાગિદાસ ગયા અને શિવદાસ પણ ગયા. તથા પેદીથી એક જ વરતુના જ્ઞાનમાં તથા પેદીનું જ્ઞાન

નીત્યું. જાદારની દુનિયામાં-જ્યાં ચાંદી ઊગે છે, વસંતમાં ધુળ-સંભારથી વન ઊભરાઈ જાય છે, જે પૃથ્વીમાં મનુષ્ય અરસપરસ ચાહે છે, એકબીજાનાં દુઃખોથી દુઃખી થાય છે અને દુઃખમાંથી જ સુખ શોધી કાઢે છે એ જન્મ-મૃત્યુ અને આનંદ-વેદનાના આવર્તનવાળા પૃથ્વીનાં ખૂબર કાંઈ એ રાખ્યા નહીં. ટેલિય વસંતો અને શરદા પૃથ્વી ઉપર ચઢેને ચાલી ગઈ. અધારી રાતે આકાશમાં ટેલેટલા તારકા દીપો ઝગમગ્યા પણ તેમની નજરે એ કંઈ ન પડ્યું.

શિવદાસ, પિતા અને પિતામહની જેમ લાંબું ન છુટ્યા એટલે તેમનો પુત્ર દેવીચરણ સર્વ વહીવટનો કર્તાહતાં થઈ ગયો. ત્યારે તેની ઉમર ફક્ત ત્રીસ વરસની હતી.

દેવીચરણ બપોરનાં હતો. વેપારમાં જેટલું કામ થયે તેટલું નહીં. એવા બહુતર માં તે તેના બાપ, દાદા, વરદાદા ખાસ કામેલે હતા. પણ દેવીચરણ જે યુગમાં જન્મ્યો હતો તે યુગમાં અંગ્રેજી ભાષા વિના ચાલે નહીં. એટલે દેવીચરણ હાઈસ્કૂલ ને કોલેજમાં જમાનાને ઉપયોગી કળવણી લીધા પછી જ વેપારમાં જોડાયો હતો.

પણ પેટીનો બાંધ ઉતરાધિકારી ન હોવાથી આકૃત જીભ થઈ. દેવીચરણની પડલી વાહની સો જ્યારે નિઃસંતાન યુવરી મઈ ત્યારે દેવીચરણની ઉમર પંચત્રાણીસની હતી. સામાન્ય રિવાજમાં તે ઉંમરે બીજી વાર ન પરણે તોપણ ચાલે પણ દેવીચરણની રિવાજ સામાન્ય નહોતી. તેમનો વહીવટ, મેંકમાં જમાવેલું બજાક ધન-એ બધાની તો સરૂજાત યાં જોઈએ ને ! દેવીચરણ પરણ-ગરીબ ઘરની રૂપાણી સો જોઈને, અને જે વરસ પછી પેટીના પંચમ વારસદાર અસાદજનના જન્મ થયો અને રાવવંદામાં એક નવી વસ્તુ પણ જાવા સોંપી અને તે રૂપ. પણ દીકરાને જન્મ આવવામાં જ તેની માનું જીવન અતમ દઈ ગયું. કમકમાના નામાકાંત કેદરોની સર્મિલત

કાશિચથી પણ કંઈ ન વળ્યું. દેવીચરણે ટીક રાતે હાથસરસો આવી શોક જૂલવાનો પ્રયત્ન કર્યો-કદાચ બૂઠ્યો પણ ખરો.

સાંતવનારું કારણ હતું રાવવંદાના અમ્મત ને અત્તલ વૈભવનો ઉપભોગ કરનાર ઉતરાધિકારી આવ્યો છે !-જે ઉતરાધિકારી માટે દેવીચરણને અત્યંત અનિચ્છા હોવા છતાં પ્રોંઠ વયે બીજી વાર લગ્ન કરવા પડ્યાં હતાં.

અસિતની પત્નીસ વરસની ઉંમરે દેવીચરણ યુગવધુ લાંબા. રૂપાળા દીકરા માટે તેમને અસાધારણ રૂપાળા કન્યા જોઈતી હતી પણ એવું રૂપ પેસાદારને ત્યાં મળ્યું નહીં. એક ગરીબ કારકુનને ધરે મળ્યું. અસિતને માટે ભારે ધનવાન કે માલદાર સાસરાની જરૂર નથી. હકમી તો તેમની પાસે મળી છે.

સુમિત્રાનું રૂપ તો જાણે અમિતજાળા ! પણ તેમાં કાંઈ નથી પરંતુ બંગાળદેશમાં જ જે જોવા મળે તેવી રિગંધ પ્રમા છે.

દેવીચરણે વહવયે અશીશનું મંદાણુ કહ્યું હતું. પેટીનો વહીવટ દીકરાના હાથમાં દેવાને લીધે જે દુરસદ મળતી હતી તે બીજી કંઈ રીતે વાતે ? અશીશના નિરાધી માથાસનું શરીર ગોલાં ખાય છે પણ મન સાક્ષિ બની જાય છે. દેવીચરણ વૈવંદાજાનું સ્વમ જોતા હતા. એનો વિષય હતો તેની પલી વારતી પત્ની મહામાયા અને રૂપિય.

પણ એકાએક તેમની વિધવા બેન આવી જાના જાના એકે એવા ખબર આપી મઈ કે એ દુઃખમાં તેમના મનની ઉમર વાંસ વરસ પડી મઈ. આવું તો પાવલીચાર અશીશુ પણ નથી કરી ચક્રનું રાવવંદાના નૂતનતમ વારસદાર આવી વદા છે-છઠી પેટીના માલિક. પછી આનંદની થી મણા રહે !

પણ ને ઉતરાધિકારીને ખરે ઉતરાધિકારીણી પણ હોઈ ચકે તેવી રૂપના પણ તેમના મનમાં ન આવી. પોતનું નામ રું પાડતું એના વિચાર કરતાં કરતાં તેમણે સાદ પાઓ, 'વદુમા !'

સુમિત્રા બારી. બોલાવવાનું કારણ સમજતાં એવું મુખ રક્તાભ ધઈ ગયું. તેણે કહ્યું, 'તમે બોલાવી બાબત !'

કુકાની તેજ મુઠ્ઠી, બાબા ઊંચી કરી દેવીચરણ બોલ્યા, 'હા મેં બોલાવ્યાં હતાં. હવે કંઈ કામ નથી-પણ હવે તમે બહુ કામની ધમાકમી ન કરતાં.'

કરમની મારી વડુ એકદમ લાંબી ચાલી ગઈ.

પોતાના ધોમનું નામ પાડવામાં મોઈની મદદની જરૂર નથી. દેવીચરણ અમરાઈમાંથી કબજેકાશ લઈ વાંચવા લાગ્યા.

રાયવંશની છઠ્ઠી પેઢીના આગામી વારસદારનું નામ એમ જટ દમ્બી ન પડાય. તેના આગમનની સંભવનાથી તે ડેહ જન્મણુ સુધી વિચાર કરી જોવો ભોઈએ. પણ અસિતે મરણક મચાવી. ચારેક માસ પછી એક દિવસે ઝોહિસેથી પાછા ફરીને કહ્યું, 'બાબા, મારે થોડા દિવસ વિલાપત જવું પડશે.'

દેવીચરણને ઝોહાં આવતા હતા. ઝોહાંને બોલ્યા, 'વિલાપત !'

'હા, વધારે નહોં તો ફક્ત છ એક માસ.'

દેવીચરણને પાવલીઆર ચરીબુનેા નરો પથ એક સંજુમાં કોતરી ગયો. આરામખુરશીમાં આરા પડ્યા હતા તે બેઠા ધમ્બી જાગ્યા, 'એટલે !'

વિલાપતની ડેહીક કંપનીએ સાથે વેપારને હિસાબે તેમને સંજય હતાં એટલે જાતે જઈ તેમને મળીને કંઈ થોડા વાટાપાટ ચાલ તો નફો થવાની જે આશા હતી તેની સાથે સરખાવતાં જારતમાં અસિતની થોડા વખતની એરદાજની કંઈ વિસાતમાં ન ગણાવ.

દેવીચરણ ધર્મસાધ પ્રપોત હતા. વરણ રિપતિ સમજતાં તેમને વાર ન લાગી

તેઓ બોલ્યા, 'પણ વડુમાનું શું !'

પરોક્ષજનની વિરહમાં આજ કરતાં મોટી દલીલ બીજી ન હોઈ શકે. અસિતરજન પૂંદર દિવસ સુધી સંજયથી કામગીરી રહ્યા.

ત્યાર પછી રાયવંશના ગોઝ પ્રતિનિધિને શોભે તેમ જવાનું જ નક્કી કયું, વધારે નહોં ફક્ત છ માસ-તેથી પણ કદાચ વહેતું થાય.

વડુએ વધિ ન ઉઠાડ્યો. અવખત મોટેથી વધિ ન ઉઠાવ્યા છતાં તેના મૂંગા વિરોધનું પરિણામ સમજતાં અસિતને વાર ન લાગી. તેથી જ હાવણ રોકેને વિલાપકાળે જ્યારે તેણે સુમિત્રાને કહ્યું, 'ચિંતા ન કરીશ સુમી. મન કાણુ રાખીને આટલા દિવસે વિવાહી દેવે-હો કે...' ત્યારે આંસુ છુપાવવાને વડુએ કંઈ પણ પ્રયત્ન ન કર્યો. આટલા બધા માણસોના વચમાં પણ તે રડી પડી.

એટલે જ છોટીને મારી ધીરે ધીરે હાં મપાઈ બહાર જતી રહી. દેવીચરણ સાથે નિસાસો નાખી બોલ્યો, 'હે કુર્ગા...'

બીજો દિવસે વડુનું મોઢું ભોઈને રૂઢી ચરણ ચિંતાવર લઈ ગયા. તેઓ બોલ્યા, 'તમિ વત ખરામ નથી ને, વડુમા !'

વડુએ માથું ઢસાવી ના પાડી.

સાસરા ચિંતાપૂર્વક બોલ્યા, 'હં...ત. થોડી વાર વિચાર કરી વળી બોલ્યા, 'થોડા દિવસ તમારે વિવર જઈ આવો.'

એમાંય વડુએ નારાજ દેખાડી. રાયવંશનું વડુ જાણવારે કારકુન-પિતાને ધરે જાય તે તેમાં આખરે શી ! કૃષ્ણએ જ આ જાણ પહેલેથી આપી રાખ્યું હતું. ઉપજત દર્શિય જોતાં એમ લાગે કે કંઈકા દેવપૂજા અને જપમાળા સિવાય બીજું કંઈ જાણતાં નહોં હોય પણ એ ધારણા બોટી છે. સુમિત્રા મરીન ધરની ડીકરી હોવા છતાં આ ધરમાં વડુએ આવી ટકી તે કેવળ તેના પૂર્વ જન્મની અપાર પુણ્યગણે જ, એ પણ તેમણે જાત વાનમાં સમજાવી દીધું હતું. પણ એ વાતથી આજળ નહોતું વધું કાળજી તે જાણ અને કતીનજોથી બીતી હતી. પણ આટલું સુમિત્રાને સમજાવી દેવા પૂરતું હતું. સુમિત્રા મ છાંકસાળી હતી.

મહિના પહેલાં વહુ એકવાર પિયર જઈ આવી છે-ચોમા દિવસ માટે. વળી ખાલી એટલી વારમાં બીજી વાર જવાની વાત કરી જ ન શકાય. એટલે નજીકે કલકત્તાની બહાર કોઇ આરોગ્યપ્રદ હવા આવનાની સ્થળે જવાનું નક્કી થયું. સાસરાએ પોતાની તબિયત ઠીક નથી રહેતી એવું જાણું મંદ્યું એટલે સુમિત્રાએ વાંધો ન ઉઠાવ્યો.

પણ કલિપેગિ જવાનું તો ઠીક પણ ધરની બહાર નીકળવાનું પણ ન બની શક્યું.

સામાન ગાડીમાં ગોઠવાઈ ગયો છે ને દેવી-ચરણ વહુની મદદથી લેતરવા ગયા લેતરવા માટે ખરેખર મદદની જરૂર હતી એવું કંઈ નહોતું. સિતેર વરસ થયા હોવા છતાં દેવીચરણ એટલા અચક્કા થયા નથી પણ વૃદ્ધાવસ્થાની થોડીક આરામપ્રિયતા તેમનામાં આવી ગઈ હતી. જે કંઈ વિના ન જ માલે તેટલું જ તેઓ કરતા. તેથી વિશેષ કંઈ કરવા તેઓ તૈયાર નહોતા.

પરંથપા ઉપરની કાપેટ ઉપર દેવીચરણનો પગ લથકાયો ને નીચે પડી જાન પણ વહુએ પકડી રાખવાથી પરંથપા ઉપર બેસી પાયા પણ સુમિત્રા પોતાનું ચરીર કાબૂમાં ન રાખી શકી ને પંદરથી સોળ પરંથપેથી ગળદીને નીચે જઈ પડી.

નોંધરચાકર કોડી આત્રા દુર્ઘટના આવ્યા. સુમિત્રાનું નિયેતને ચરીર લઈ ડ્રોઈંગ રૂમના સોફા ઉપર સુવરાવવામાં આવ્યું. સોફાને મોટર માંડી દાકતરના ઘર ભણી દોઢાવી મૂકી.

જ્યારે દાકતર આવ્યા ત્યારે દેવીચરણ લગભગ ગાંઠા ચર્ધ ગયા હતા. અને તેમને બચાવવા જતાં જ આવી દુર્ઘટના બની તેથી તેઓ વધારે બચ ચર્ધ ગયા હતા. હજી સુધી તેઓ બનાવની ગભીરતા સમજી શક્યા નહોતા.

દાકતરે સુમિત્રાને તત્કાલી બારે મુખે કહ્યું, 'અત્યારે જ હોસ્પીટલમાં લઈ જતાં પડશે.'

દેવીચરણ ધીક ટમર ટમર જોઈ રહ્યા. હૃદયપતાલ ઈરિપતાલમાં સર્ધ જવાની સી જરૂર કે!

પણ તેમનો વિરોધ ન ચાલ્યો. બેઠો સુમિત્રાને લઈને માડી હોસ્પીટલ ગઈ. દેવી-ચરણ ડ્રોઈંગ રૂમના એક ખૂણે નિહાવ ગયે બેસી રહ્યા. એક શબ્દેય બોલ્યા નહો. સાથે જવાની વાત પણ ન કાઢી.

રાતે બાર વાગે દાકતર પાઠા આવ્યા. દેવી-ચરણ હજી પણ તેમના તેમજ બેઠા હતા. દાકતરે જરા યોચનાતા યોચવાતાં કહ્યું, 'મિ. રાય ! રાય કંઈ બોલ્યા નહો.'

બીજી વારે જ્યારે સંજોગો ત્યારે દેવીચરણે માથું ઊંચકી ડાકતર સામે જોયું. આટલી વારે તેઓ મને તેવા માહા સમાચાર સાંભળી શકે તેટલા સ્વસ્થ ચર્ધ ગયા હતા. તેમણે પૂછ્યું: 'વહુમાં હજી છવે છે ને ?'

દાકતર બોલ્યા: 'એવી કરી ચિતા તમે ન કરશો. વહુની તબિયત ઠીક છે પણ આપ કાલ એકવાર મળી આવજો. પણ...'

દાકતરને યોચનાતા જોઈ દેવીચરણ બોલ્યા, 'સુઈ કહો તમે તારે-નહું બધું સાંભળી શકીશ. વહુમાના પેટનું સતાન....'

'અબ્બુ નથી.' બાકી રહેતું વાક્ય દાકતરે પૂરું કયું.

દેવીચરણ મનિના અંધકારમાં એકદલિટ્ટી તાકી રહ્યા.

જે બાવિ ઉત્તરાધિકારી માટે આટલો ઉત્સાહ, આદરો આનંદ, જેના નામ માટે જ માસ વિચાર કર્યો હતા યોગ્ય નામ જરૂર નહોતું તેના નામની જ કંઈ જરૂર ન હતી. આમાં કોના દેવ !

દેવીચરણે નક્કી કયું કે બીજી કોઈના નહો પણ તેનો જ દોષ હતો.

અલગજ-ખરેખર રીતે આ દુર્ઘટના કંઈ એવી મોટી નથી. એવું તો હમેશા જ-મને છે. પણ મારા માળે જ-મ્યા પહેલાં જ વિદાય લે છે તેઓ કંઈ રાવવડના ઉત્તરાધિકારી થોડા જ છે !

રાવવડનો વારસદાર ! દેવીચરણે ફટલીક વાગે એ મનોમન બોલ્યા કયું તાર પછી હાથ

વડે મોં દાંડી રહ્યા હામ્યા. શા માટે ?—અણ-
જન્મના શિક્ષણી ! રાયવંશના વારસ-
દારના શિક્ષણી ! કે તેમના જ વધે આવી મોટી
દુર્ધટના બની તેની ચરમથી ! દેવીચરણને કાંઈ
સમજતું નથી.

હોરિપટલમાંથી આવતા સુમિત્રાને પંદર
દિન હામ્યા. તેને જોતા જ તેઓ મૂંઝાઈ જાય.
ધરતી પરિચિત આબોહવામાં—વહુનું માદલું
મોઢું અને શીકું ચરીર—જેઈ એમની આંખમાં
પાણી આંખ્યાં. દેવીચરણ વહુને છાતી સરસી
રાખીને રહ્યા. ખુદ વહુ માટે જ—વારસદારના
શોકને લીધે નહીં.

દુર્ધટનાની લગત અસિતને લખી જણાવ-
વામાં આવી હતી. તેથી તેને આંચકો જરૂર
હામ્યો હતો. પણ જરા જેટલો શોક કરવાનું કંઈ
કારણ એને હાથ લાગ્યું નહીં. તેણે લખ્યું,
'મારા પહેલા સંતાનના શોકથી આટલા બધા
જામરા બન્ને નહિ ચાલે. તારા શોકમાં સાંત્વ-
ના આપવાની બધે કશિય કંઈ નહિ કહું. ફક્ત
એક વાત કહીશ—Corryage! છવનના માર્મ-
માં સેકો સકો છે—આ તેમનું જ એક છે.
આ રિષતને તુમ્હ મળીને જ આપણે ચાલવું
પડશે.' પણ સુમિત્રાને સાંત્વન મળ્યું હોય
એમ ન લાગ્યું.

ચાર માસ પછી અસિત આવી પહોંચ્યો.
દેવીચરણની તમિયત ઠીક નહોતી એટલે રોચને
ન ગયા. વહુથી પણ હજી જઈ ચાલ્ય તેમ ન
હોતું. રોચનેથી અસિત એકલો જ ધરે આમ્યો.

ફરમા ઉચ્ચસ્તરે રુદન કરતાં હતાં. ખાસ
કરીને અસિતના આગમનથી તેના દીકરાના
અવસાનનો શોક ઊભરાઈ જવા લાગ્યો. અસિતે
તે તરફ જોયું પણ નહિ એટલું જ નહિ પણ
મુરખીને પ્રાપ્ય પામજમણ કર્યા વિના સીધો
ઉપર ચઢ્યો.

સુમિત્રા રડતી હતી. અસિતે તેને બંને
હાથેથી બેઠી કરી કહ્યું, 'હો સુમિ! આજે જ

તો પછી કદી આવી મોટી દુઃખો પડે તો તું
શું કરીશ !'

પણ સુમિત્રાને માથે આવી ય મોઢું દુઃખ
પડ્યું છે, અખંડ આંસુધારમાં બનેલી દુર્ધટના
તેણે વર્ણવી બતાવી.

રાયવંશનો ઉત્તરાધિકારી હવે કદાપી નહીં
આવે—જન્મે. એક નાનકડી દુર્ધટનાને લીધે
સુમિત્રાનો મા થવાનો અધિકાર સદાને માટે
હુમ થયો છે.

ફરમા થોડા મૂડી મૂડીને રડતાં હતાં. ફક્ત
અસિતની આંખો તરફ જોતા ત્યારે રુદનની
માત્રા ઓછી કરતાં. રડતાં રડતાં તેઓ બોલ્યા,
'મોટાબાબને કોણ કહેશે !'

દેવીચરણને કોણ કહે ! જે આજ ત અસિત
અને સુમિત્રાને મળ્યો છે એના જાગીદાર
જૂદ અને લયકેલ તમિયતવાળા દેવીચરણને
કરવાથી શું લાભ !

ફરમાએ રુદન થવાથી કહ્યું, 'હું જ
હમણે કહું છું.' અસિત ધડીક તેની તરફ ચૂપ-
ચાપ તાળીને ચઢ્યો કે બોલ્યો, 'તો તમારું
ખૂન કરી નાખીશ.'

તેમ છતાં આખરે ફરમાએ જ કહ્યું.

દેવીચરણ ફક્ત ચન્દ્રદિથી તાડી રહ્યા.
કંઈ પણ મોદવા ચાલ્યા નહીં.

દિવસો ઉપર દિવસો પોતી થવા. સુમિ-
ત્રાની તમિયત થોડીક સુધરી છે પણ એના
મનમાં એમ થાય છે કે આના કરતાં ન સુધરી
હોત તો જ સાચું.

રાયવંશનો દેશમાં કો વાગે છે, અદ્યતન
ધન છે: નથી ફક્ત વારસદાર. આ મૂંઝવણ
કોણ ટાળે !

એનો ઉકલ હતો. સૌ પહેલાં એ ફરમા-
ને જ ચક્રયો અને કિંમત કરીને તેમને દેવી-
ચરણની આગળ એ વાત માંડવાનું નકો કહ્યું.
કારણકે તેમની પાસે એ જણના—શુદ્ધ નર-
નારીના સુખદુઃખ કરતાં રાયવંશનું રથાચિત્તનું
જે હોય અને થોડા જાણ

હોવા છતાં રાવવંચનો ભોપ થાય એ વિચાર જ અસભ્ય છે.

દેવીચરણના ઝોરકામાં જઇને અર્ધનિદ્રિત અવસ્થામાં સુતેલા દેવીચરણને જમ મારી, 'મોટાભાઈ!'

દેવીચરણની તળિયત સારી નહોતી એટલે એ વખતે તો ફર્કના બચી ગયાં.

જે સુમિત્રાએ વૃદ્ધ સાસરાને આવી રીતે ખચાવ્યા છે, વંચરક્ષા માટે તેની અવહેલના કરી અસિતને પરણાવવાની રૂપના ફર્કનાને માટે સ્વાભાવિક દોષ થઈ, દેવીચરણ માટે નહીં. તે મનુષ્ય છે—સાધું નથી.

ફર્કના મનોમન બળકત્તી બળકત્તી બહાર નીકળી ગયાં. બહુ માકું ન લાગ્યું કારણ કે આમ થશે એમ તેમણે પહેલેથી જ ધાર્યું હતું.

એક મહિના પછી એક દિવસ તોફાર સાંજેના દેવીચરણના ઝોરકામાં થઈને તેણે તો તેઓ આરામખુરશીમાં સૂતા હતા, આંખો નિરતેજ હતી.

વરસેક પસાર થયું ન થયું ત્યાં તેઓ ગુજરી ગયા. બખર મળવાથી અસિત ધરે આવતો રહ્યો અને ટૂંકમાં કહ્યું, 'વારુ, છત્રી ગયા.'

સુમિત્રાના દિવસો જતા નથી. જે જાગૃત્વની આશાથી મનુષ્ય જીવનનાં અનેક દુઃખોમાં પણ હામ રાખી કહ્યું છાતીથી છૂટે છે એ જાણે જ નથી. જ્યારે હુમ્મ થઈ જાય તો પછી સત્વના ક્યાં રહી? એક દિવસ એક યુગ જેવો થઈ ગયો.

તો મ દિવસો વીતતા—જેમ રસ્તાના કિખારીના વીતે, જેમ કરોડપતિના વીતે તેમ. કમઘઃ હેમંતના દિવસો ટૂંકા થઈ જતા,—પાનખરમાં પાંદડાં ખરી જતાં. વળી પાંદડાં પાંદડાં વગરના શીલીન જાડવાં ધીરે ધીરે નવાં કૂંપળોથી ભરાઈ જતાં. આંખો મોગથી લમી પડતા...

વચંત ક્યાંથી આવે! આવું નિબધન, નિબધન જીવન ક્યાં સુધી ચાલશે? જે અધારી રાત્રિનો અંત નથી તે કાળરાત્રિથી ક્યારે છુટશે?

હજી ફાળા તો એવી જ છે. પરંતુ આશું નિર્ણયક ફાળા હંમેશના વાંઝિયા જીવનને એ શું કરે? નારીના જીવનનું મોટામાં મોટું કર્તવ્ય પણ તે પૂરું ન કરી શકી. રાવવંચનો વારસદાર ક્યાં!

આખના પાણીથી ઝાંઝીકું બાંધી મળ્યું.

ફર્કનાએ વળી ક્યારે દિ'ખત કરી વાત કરી. અસિત થકીક મૂંગો રહી બોલ્યો: 'હવે તમે રાંચી જતાં રહો.'

ફર્કનાએ કયાળ ફટી રહતાં રહતાં કહ્યું: 'મારા મ અભાગ્ય છે ને! નહીં તો બગીચા-ખુસ માથા બાંધને દીકરો જ મને આમ બોલે? જેને માટે ચોરી કરું છું એ જ મને ચોર કહી બાંડે છે.'

અસિતે શક્ય તેટલા સંપ્રમયી કહ્યું, 'કાલે તમને ચોરી કરવા કહ્યું! મેં કહ્યું છે!'

'તું શું કામ કહે! પણ હું રાવવંચની દીકરી છું. વંચ ન જાય એ જોવાની મારી ફરજ છે. લાંબને વાત કરી તો તેઓ મારવા લાકડા બાંધે તો ગયા. તો તને કહ્યું તો તું 'સોલ અને અપમાનથી ફર્કના ધૂંવાધૂંવા થઈ ગયાં.

અસિત આલ્યો ગયો. પણ આ સંવાવના એના મનમાં પણ નહોતી જાગી એમ નહીં. પણ અઘળક ધનના ભાવિ મલિકની જેટલી એને ફિરર હતી તેટલી વંચરક્ષાની પકી ન હતી. તે અને સુમિત્રા ન હોય ત્યારે આટલ-આટલા ધનની શી ગતિ થશે?

સંતાન માટે સંતાન અને રૂપિયા માટે સંતાન—એમાંથી શું મુખ્ય છે એ જ બરાબર એને સપ્તમ્ય નહીં.

હાં તો અસિત સાથેની વાતમાં તેના મનના દ્યુપચ્ચ બાવનો આજાસ મજો હોવો જોઈએ એમણે એમ વિચાર્યું કે વારે વારે સમજાવીને કહેશે તો અસિત જેવો કદાચીને પણ પછી વારી દા પાડશે એટલે એક માને ફરી વાર અસિતને એકાતમાં મળ્યાં

અસિતે હજી 'ચૂપ કરો' કૃષ્ણા તેના કદની નિર્બળતા કળી ગયાં તેઓ આજામાં આવી બોલ્યાં, 'બેઠા તું તો કાઢી છે હુ તો તને ફરી પરણવતું હુ છું વહુને શરી મૂકવાતું થે હુ કહું છું' વહુ તો સોનાની પૂતળી છે-એવું તો મુલ્ય પણ કોઈ કરી શકે નહિ' કુશળ રાજનીતિગતી માફક તેમણે આજા સાક લાના છેડે લગી વખત સમજીને જો આસ પાડવામાં આવે તો કાર્યાં ક તાં પણ વધારે લાભ થાય એ તેઓ જાણતાં હતાં

અસિત અસહિષ્ણુ થઈને બોલી કીધો, 'વારે વારે એ જ વાત-જાણે નથી પરણવું. હું ખીજ વાર લગન નથી કરવાને'

કૃષ્ણા વચ્ચે જ બોલી કીધાં ખીજ વાર લગન કેમ ન થાય? તારા દાદાના દાદા તો ઉપરાઉપર ચાર વાર પરણ્યા હતા'

અસિત બોલ્યો 'જાનુ સર કહું'

મતલબ કે સાથી વાર ન પરણ્યા હોત તો રાખવશની ઉત્પત્તિ જ ન થત સ યે સ યે ધનની અને વારસદારની બેવડી સમસ્યા પણ જીવી ન યાત એક રીતે સારું જ યાત એમ અસિતને તો લગ્યું જ

કૃષ્ણા માંખી ચીપીને બોલવા લાગ્યાં, તને તો હુ કઈ ચર વાર પરણવાનું કહેતી નથી એક વાર લગ કરને ધરે સોનાના ચાંદા જેવો દીકરો આવે તો નાચવશનો વરદાર જોઈને હું સુખેથી આખ વીચુ તુ ધર્મદ સના પૌત્રને પુત્ર છે તેમણે તો ચાર ચાર વાર લગન કર્યાં હતાં

એક જ વાતની પુનરાવૃત્તિ અસિતને ગમતી

જ્યાં સુધી જીવતી હતી ત્યાં સુધી ખીજ વાર પરણ્યા નહોતા'

કૃષ્ણા કમ્પક બોલવા જતાં હતી પણ એચિતાં કોઈના પગલાં સાંભળી ચુપ થઈ ગયાં અસિતે પાછું જોયું-સુમિત્રા

સુમિત્રાએ અત્યંત કલ્પ રીતે હજી તમેજ છે નાં શીધા એચિસેથી આવી આજા કારખાં વિના વાતે વળગ્યા છે! હિમાનદને કહું કે થાળા પીરસે'

અસિતે નિરાંતનો જાસ લીધો પણ એને યાદ થઈ કે સુમિત્રાને ધાને તો આ ચર્ચા નહીં પડી હોય

સુમિત્રાએ બધી ચર્ચા સાંભળી નથી પણ છેવટની થોડીક એને કાને આવી હતી ખરી.

સમસ્યાનું આવું સહેલું સમાધાન દાખ વેતમાં જ રહ્યું છે છતાં તે તરફ તેના ખ્યાલ સુદાં જતો નથી નવ ધંપી વાત છે નાં!

એક સો દેવાનું દોવાથી ફરી વાર અસિત પરણી નહીં શકે પણ સ્ત્રીની ગેરદાખરીમાં તો કઈ વાધો નથી! અને વાધો તો તે પોતે જ ફર કરી શકે તેમ છે

કુખ! કુખ તો યાવ જ અસિતને તે ચાહે છે કેવળ સ્ત્રીને જ જે રીતે ચાહી શકે તેવી રીતે પણ જીવનના ખાખચાખ ગરેતે વચર કુખે કઈ કામ પાર પડ્યું છે? બસ, એમારપદને સુખી કરવા માટે તે આત્મહત્યા કરશે ને કુખની વાત એમાં નજીરી મળ્યાય

પણ એક વાત એને મળે નહીં જીતરતાં અસિતને આમ બેધક કેવી રીતે ભોડી જાય? આ ત્રણ વરસ જેના અવલખને તે જીવે જ, અસીમ કુખમાં પણ જેના સન્નિધમાં જ મૃતપૂર્વ સુખ મળે છે-કુખમાં તેને અને આ જાવીય મરસથી પરિચિત ધર્મનો છેડો તે ક્યાં જાય! ક્યા અનલપ્યા રેયમાં!

વારિ અધકારમથી જરા જેટલું અજ વળુ પણ દેખાતું નથી તે જો જીવતી રહે તો

તેને આદે છે પણ અવિધ્યમાં પણ તે આદેશે એમ કોણ કહી શકે? અહમદ ધનની માલિક વધ્યા એને માલ કહી હમેશા આવી શક્ય છે ખરું? નો કોઈ દિવસ તે અસિતને પ્રેમ ગુમાવે તો તે કોને હોય? આખરે અસિત તો કંઈ દેવ નથી, માણસ છે.

એના કરતા આત્મહત્યા જ બહેતાર છે અસિત શોકથી અધીર થઈ જશે-હાથ ધણ વખત સુધી શોકાગ્રસ્ત રહેશે પણ સમય જતાં ભૂલી જશે. અકાળીય વરસતો સુવાન હમેશા ગુજરી ગયેલી પત્નીની સ્મૃતિને વળગીને બેસી નથી રહેતો.

એક દિવસ આનંદ કાતાહલમાં નવનખુ આવશે. તે જો જ અસિતને શોક બૂવસડી દેશે અને તેથી વધારે તો રાગ-રના પારસદાર ના જન્મ પછી જુનાઈ જવાશે માત્ર આટલી અશાસ્ત્રી જ તો તે આટલી હિતાવશે રસના પૂર્વક હમેશ માટે અસિતને હોડવા તૈયાર થઈ છે.

હાથ કોઈ ગબીર રાતે નવવધૂને જાતીએ સોપતા-આચિતાં સુમિત્રા વાઢ આવે પણ એકાદ ફણ માટે જ. હાથ ફણ માટે અસિતની આંખમાં ઝળઝળિયાં પણ આવી જાય. પણ પછી એ બધું ભૂલી જશે.

માત્ર આ સ્મૃતિ નો મારે વારે અસિતના અવિજ્ઞાનના રંગીન દિવસોને હિલોળા આપે તો તેમાં તે ખુશી છે. ફક્ત અસિત તેને સાચુ ભૂલી ન જાય. ચિરવિરસ્મિતના અતણ અધકારમાં તેની સ્મૃતિ વિદ્યુત ન થાય.

એ હાથે મોં ઢાંકી સુમિત્રા બોલી બેઠી. 'ભગવાન, મને જળ આપો-હિમત દો.'

જાણે અતંત આકાશના એક રજકણ માટે ભગવાનને ફિકરનો પાર હોયતી? જાણે તે સર્વ પૃથ્વીના કોટ કોટિ ભોળા માનવોના-દાંડી વરી પ્રાર્થના સંભળના કાન મોંડી મેઠો હોયતી?

એ વખતે યુરોપનું બીજું મહાયુદ્ધ શરૂ થયું હતું. આંધ્રુ જગત સભ્ય મનુષ્યની

અસભ્ય બર્બરતા તરફ વિરમયકારી નજરે બોધ રહ્યું હતું. આરે કોનો વારો આવશે એ કોઈ જાણતું નહોતું.

એફિસોથી પાછા આવતાં અસિતને આજ-હાલ રાત પડી જાય છે. સુમિત્રા બારી પાસે એકલી બેસી રહે છે. સમય ચાલ્યો જાય છે-અતિ ધીર-એટલા ધીર કે જાણે કાળ ધબીને જોશ રહી ગયો છે એમ લાગે.

સુમિત્રાએ નિશ્ચય કરી લીધો છે. ધણા દિવસો પહેલાં દેવીચંદ્રની માંઢી વખતે જાત જાતની ઇલાઓ આવી હતી તેમાં એક માલી-શની જ્વાળી શીશી ઉપર સખ્યુ છે 'Pious' અને ત્રીચે માણસની બેપરી તમા હાંપનો દાહમાં ચોકડી છે. સુમિત્રાએ મરાનર નામ વાચી બેઠું. એ તો એર જ. હાથ પીવાની સાથે મરણ ન પણ નીપજે પરંતુ પૂરી એક શીશી પી જાય તો વહેલામોઢા મરણ નીપજવાનું જ. સર્વવિત છે કે એ મરણ પીનાદાયક હોય પણ એ પીકા સકન કંગાની સક્તિ એનામાં છે.

રાતના નવ વાગ્યા છે. અધારે ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસી રહ્યો છે. આકાશમાં એક પણ તારો દેખાતો નથી.

આ વરસતા આગરા કરતાં વ જાવિ લાયક છે. અધારા મળા વાદળોની પાછળ શુકલ પસળી બારસનો અદ છે, કોડોડો તારો છે પણ તેનું લાવિ તેને માટે શું રાખી રહ્યું છે એ કોને ખબર છે?

સ્વર્ગ-નરક બેનું સાચે જ કંઈ છે શું? નો હોય તો ભગવાનના ન્યાયમાં આત્મહત્યાનો દડ અતંત નરક છે. બને ને હોય, તેથી કંઈ આવતું જતું નથી.

અથવા હાથ મૃત્યુને પેરે પાર અતંત વિરસ્મિત રહેલી છે. ત્યાં દેહાવિત આત્મા અતંત-કળખાપી નિદ્રાથી અગિમૂન યદને રહેતો હોય અને નર્ક આ નાનકડી પૃથ્વીના સુ મ દુખ આનંદવિષાદ વગેરેની કંઈ હવા પહેંચતી પણ ન હોય.

સુમિત્રા કાગળ લખવા બેઠી. એ એનો ઉલ્લેખ પ્રેમપત્ર. લખ્યા પછી ઠેકઠીએક વાર પાંચી કાગળ ફાંટી નાખ્યો.

કાગળ લખવાનું શું કામ છે ?

એકાએક સુમિત્રા ધૂણી ભીડી. આ પોતે શું કરી રહી છે ? ગળપૂથીમાં તેને એવું-શિશુલુ મળ્યું છે કે આત્મહત્યા મદાપાપ છે. આ તે શું એકાએક કેમ બૂલી મઈ ?

જે અંધારામાં પ્રકાશની એક પાતળી-ખૂન પાતળી રેખા મળે તો ! પશુ તેના અધાર છવનપથને એક દિવસ જે પ્રકાશ વડે અસ્તિત્વે ઠગલ્યો હતો તે ફરી ન પ્રજ્વલ્યો તે ન જ પ્રજ્વલ્યો.

પગથિયે ગાઈનાં પગલાં સંભળાયાં. અસ્તિત્વ આવે છે. આજને માટે શુભ બડી વડી મઈ છે, હવે સમય નથી. કામ્ય કાલ મોડો મળે. સુમિત્રાએ એકદમ શીથી સંતાડી દીધી.

અસ્તિત્વ મેં મલકે છે. કામ્ય કંઈ સારા કામાચાર હશે, કામ્ય પેદીમાં નહોતો આંકડો કાપીં કરતાં પશુ વધી ગયો હોય. પશુ તેથી સુમિત્રાને શુ લાગેવગમે ! નિસતાન આસતના વારસદાર રાવવંચનું ન એમાં શું આવ્યુંગયું ?

સુમિત્રા યાદેલા કંઈ બોલી, 'શું ખબર છે ? આટલા ખુશી કેમ છે ?'

'હા. વાર સુમિ, તું આપણા વંચના રૂપિયાનો દિસાળ ભણે છે ?'

'ભણ્યું છું. તમારા વચ્ચે ધર્મસરાયે પહેલવહેલાં પેદીની ચરચાત કરી, ખરું ને ?'

'હા. તેમણે પાંચ પેદી પહેલાં ને રાખ-વંચનો પ્રારંભ કર્યો હતો તેનો પાંચમી પેદીએ અંત આવ્યો છે અને ને રૂપિયાની જામાવટ પશુ તેમણે કરી હતી, તેનો પશુ પાંચમી પેદીએ જ અંત આવે છે.'

'એટલે ?'

'એટલે પેદીને ખોટ મઈ.'

'હાપ ! હાપ ! તો તો સત્યાનાથ વળી ચલું.'

'એમાં સત્યાનાથ શેતું ?' એથી તો ડેડેલા મોટા કોપડો ઊઠી ગયો. એવ નથી સમજતી ! કું દીકરા ઈચ્છતો હતો ને ! ધનના વારસદાર માટે જ કે નહીં ? એ ધન જ ન્હારે નથી ત્યારે હવે દીકરાની પશુ જરૂર નથી. સારા સમાચાર છે કે નહીં ?'

સુમિત્રાને આખી વાતની ક્ષમ એસતી નહોતી. ધીમા કંઈ કહ્યું : 'તેથી રીતે ખોટ મઈ !'

જેમ ધણી પેદીને જાપ છે તેમ. સુદના મંદી જળરની સામે ટકી ન ચકાવું. કારકામ બધું જ ગયું છે. આ મહાન પશુ જરી. કામ્ય ખડું કેવું ચૂકવતાં હાપમાં હળવે રૂપિયા રહે-ન પશુ રહે.

પ્રીક જને મૂંમાં રલાં. એકાએક અસ્તિત્વ બોલ્યો : 'વારુ સુમિ, તે દિવસે રૂપિયાની સાથે મારે જે વાતચીત થઈ હતી તે તે સંભળી હતી ને ?'

સુમિત્રાએ માથું નીચું નમારી કહ્યું, 'હા.' કાગા રંગની શીથી અનાકું રિધતિમાં એકોર પડી રહી.

સુમિત્રાએ કહ્યું : 'હવે આપણે શુ કરશું ?'

'તોફરીએ વળગી જઈશ.' અસ્તિત્વ કંઈ સંતોષ અને બેફિકરાઈ હતો.

'પશુ તમારા વંચનું શું ?'

'વંચની હવે જરૂર નથી. જે માલમિલકત જોગવવા એની જરૂર હતી તે જ ન્હારે નથી તે પછી દીકરાની શી જરૂર છે ? ફક્ત ઘં હવે હમેશા ઘ મારી પાસે રહેજે. એટલે જલ્લ.'

[શ્રી અમીયકમાર સેનની જગાળી વાતાં ૧૧મી

પત્રવ્યવહાર વખતે આપનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખશો.

ધમાલ-ચિકિત્સા

જ. મ. આશર

એ હા આસે દોરી જતી પંગવખેલના એક કમાર્માં કેદારમય નર્તી ખેડો હતો તેની સામેના ભાગના ઉપરના પાટિયા પર એક મોટી દ્રંક પડી હતી, તેના ઉપરના લેગલમાં સુંદર અડ્ડે લખ્યું હતું, 'જનાર્દન સોમનાથ, મામસંસ્કાર કેન્દ્ર, જયરામિનમર (મધ્યપ્રાંત).' આ પાટિયાની બરાબર નીચેના ભાગમાં આ લેગલમાં દર્શાવેલ માનવી ખેડો હતો. તેનો દેખાવ, કપડાં, વાતચીત કરવાની રીત વગેરે પરથી તેનો બેઠકકુ સ્વભાવ તરીકે આવ્યો હતો. તે તેની નજીકમાં જ બેઠેલ તેના એક મિત્ર સાથે વાતચીત કરી રહ્યો હતો.

'આ કેમ જન્મ્યું તે હું કહી શકતો નથી; કહ્યું-તો મને ગ્રીસ જ વર્ષ થયાં છે, પણ જાણે કે હું જુદાવરયાના કિનારે પહોંચી મર્યો હોઉં તેમ મને લાગે છે. મારી બેનમાં પણ આવા જ મિલો જણાય છે. અમને બધી વસ્તુઓ નિયત સ્થળે જ પડી રહે તે મને છે; બધા બનાવો નિયત સમયે જ બને, બધું હંમેશા મુજબ, એકધારું, નિયમિત, વ્યવસ્થિત રીતે, દોરાબદર પણ ફેર પડે નહિ, આદવા કરે એમ જ અમે ઇચ્છીએ છીએ. આમ ન થાય તો અમને ખણ્ણુ દુઃખ થાય છે, અમે ખળભળી બેસીએ છીએ. એક નજીવો જ દાખલો લખ્યો તો, એક ચકલી ૭ વરસ થયા અમારા હોવાનખાનાની કોનાલમાં, વરસો-વરસ માળો બાંધે છે; પણ આ વખતે, કાંઈ પણ દેખીના કારણ વિના, તેણે રસોડાની દીવાલમાં માળો બાંધ્યો છે. અલગત, અમે આ વિશે બહુ બોલાયો છો નથી, પણ અમને જાને ને લાગ્યા જ કરે છે કે આ ફેરફાર મિનજરૂરી છે ને કાંઈક અજાણી મુઠે નેવો પણ છે.'

'કદમ,' મિત્રે સચણ, 'તે બીજી જ ચકલી હશે.'

'અમને પણ એવી શંકા આવેલી.' જનાર્દને કહ્યું, 'અને તેથી તો અમને વધારે દુઃખ થાય છે. અમારી જિંદગીના આ તબક્કે, ચકલી બહુલાય તે અમને મમતું નથી; અને છતાં મેં મેં કહ્યું તેમ, કહ્યું અમારી એટલી બધી હંમર નથી થઈ કે આવી વસ્તુઓથી અમને, દુઃખ થાય.'

'તમારે જરૂર છે,' મિત્રે કહ્યું, 'ધમાલ-ચિકિત્સાની.'

'ધમાલ-ચિકિત્સા! મેં તો જાતું નામ પણ સાંભળ્યું નથી.'

'જેજો ખૂબ ચિંતાથી ને કામથી યાકી બળ છે તેમના માટે આરામ લેવાની વાત તમે સાંભળી હશે; તમારો કેસ આવી બીવટો જ છે; તમે વધારેપડતા આરામ અને શાંતિથી પીકાઓ છો, માટે ઉપગ્રાથી બીલટા જ ઉપાચારી તમારે જરૂર છે.'

'પણ આ ચિકિત્સા માટે શું કરવું જોઈએ?'

'એમાં શું? કેમિકસના વિશેષી તરીકે તમે ધારાસભાની ચૂંટણીમાં બીજા રહો; કે કેમિકસ-રાત્ર્ય વિરુદ્ધ ગામડે ગામડે પ્રચાર કરવા નીકળી પડો, કે પછી સામ્યવાદ જ સાચી વસ્તુ છે તે સિદ્ધ કરવા મોટા મોટા બાપણો આપ્યા કરો. પણ, ખરું પૂછો તો, ધમાલ-ચિકિત્સા ધેર રહીને જ થાય તો જ વધારે અસરકારક નીવડે. તમે આ કેવી રીતે કરી શકો તે તો હું પણ કહી શકતા નથી.'

આ વખતે, કેદારમલમાં જાણે કે એકાએક વીજળીનો સંચાર થયો; તેના સગાને લાંબે દિવસ રહેવામાં તેને બહુ મગ્ન આવી ન હતી. દેન અટકે તે પહેલાં તેણે પોતાના ચર્ટના મંદા કક્ષ પર નીચેનું લખાણ લખી લીધું, 'જનાર્દન સોમનાથ, મામ સંસ્કાર કેન્દ્ર મધ્ય-રામનગર (મધ્યપ્રાંત).'

પંદર વરસ વીતી ગયાં. એ દરમ્યાન તો
પશુ બની ગયું. એ દૃઢા ગાળામાં સો વરસમાં
સરભાષ એવડો મોટો ઇતિહાસ સરભાષ ગયો.
જૂની પેઢીના ધણા ધુરધરોએ વિદાય લીધી.
બાકી રહ્યા એણે જૂની આંખે નવા તમાચા
લેયા. બતાવો એટલી ઝડપથી બન્ને જતા
હતા કે એમાંથી ક્યાનો વિરોધ કરવો અને
ક્યાનો ન કરવો એની જ એને ગમ ન પડી. એ
દરમ્યાન વિનયચંદ્ર ચાર વાર જેલમાં જઈ
આવ્યો, બીજું વિષયુદ્ધ ઘઈ ગયું, દેશની
ઠાપાપહટ ઘઈ ખુદ મહાગ્રંથર પશુ આ ફેરફારો-
થી અલિસન રહી ચકાયા. દીકરીને એક કન્યા-
શાળામાં મોકલી કરવા જવાની પશુ એણે
ખુશાથી રળ આપી હતી.

આ સમય દરમ્યાન વિનયચંદ્રે ખૂબ કામ
કયું હતું. જાહેર સેવક તરીકે એણે તામ
કાંચું હતું. તનું તંત્ર આવતાં જ નવા તન-
વાકોએ એને સારા હોદ્દા માટે કહેણ પશુ
મોકલ્યું. પશુ વિનયચંદ્રને બાદમાં ભારતસરભાષમાં
જઈ ત્રાન પાનરમાં પોતાનો શાળા આપવાનો
હતો એટલે એ એમાં ન પડ્યો. તરી ચુટણી-
ઓ આવી, પોતે જે વિકાગમાં વસી લોક-
સેવા કરી હતી એ વિકાગના ડોશી ઉમેદવાર
તરીકે બીજા રહેવાની રળ વિનયચંદ્રે માગી.
પશુ છેલ્લી ધડીએ એ વિકાગ માટે એક
બીભે જ ઉમેદવાર પસંદ થયેલ છે, એ વાત
જ્યારે એણે સાંભળી ત્યારે એને આઘાત થયો.
‘એજ રાત્રે પોતે જેને મુરબ્બી માનતો હતો
એવા એક કાઈ પાસે એ પહોંચી ગયો અને
પોતાની વાત રજૂ કરી.

‘આનો અર્થ એજ છે ને કે ભારતસરભાષની
ઉમેદવારીના ભારણ માટે માટે બધું છે?’

‘આ વસ્તુને એ દૃષ્ટિથી ન જુઓ વિનય-
ચંદ્ર, પોતાની લાક્ષણિક ઢંગે પ્રત્યેક સંબંધને
છુટો પાડીને એ મુરબ્બી મોલ્યા. નામને છોડે
રહેલા ચંદ્ર, લાલ કે રાપ જેવા ચંદ્રોનું
‘લાઈ’ માં પરિવર્તન કરવાની એમની આસિ-
યત હતી.

‘ત્યારે કઈ દૃષ્ટિથી જોઈ?’ વિનયચંદ્રે
સવાલ કર્યો.

‘વિદ્યાગ દૃષ્ટિથી, સિદ્ધાન્તાની દૃષ્ટિથી,
શિસ્તની દૃષ્ટિથી. આ બધી દૃષ્ટિઓ એક જ
ઉદ્દેશની જોઈએ.’

‘પશુ આ વિકાગમાંથી આપણે જે ઉમે-
દવાર પસંદ કર્યા છે, તે એ ચોપડી કાણેલ જે.
લગભગ અસિદ્ધિત છે. સરકારમાં એકવાર
કંઈ પશુ થયેલો છે. અને વધારામાં એ આ
વિકાગના વતની પશુ નથી. આ વસ્તુને કું
ગમે તે દૃષ્ટિએ જોઈ પશુ માત્ર મન મનાવી
કાતો નથી. મારે બાલે રાપજીભાઈ કે રેગ-
ભાઈ પશુ બીજા રહેતે તો મને વધે નહોતો.’

‘દરેક વસ્તુને ધરણ હોય છે.’ અસંખ્ય
પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરી દીધે એણે સવાતન
સત્ય મુરબ્બીએ ઉચ્ચાર્યું.

‘આ પસંદગી કાણે કરી?’

‘તમે જાણો છે જ, પાલમિન્ડરી બોર્ડ.’

‘એ કપાથી થયું?’

‘આપણા મેવડીઓની અંદર અંદરની
મસલતથી. તમે જોશો કે બોર્ડ પસંદ કરેલા
બધા જ ઉમેદવારો સુંદાઈ જશે.’

‘એટલે એમ જ થયું ને કે પાંચ-સાત
માણસોએ પસંદ કરેલા સભ્યો આપણું તંત્ર
ચલાવે?’

‘એ દૃષ્ટિ અરાગર નથી.’

‘ધારો કે હું રતતંત્ર રીતે બીજો રહું
તો?’

‘તો તમારે ડીપોઝીટ મુમાવવી પડે, મારા
ચંદ્રો લખી લેતો.’ પોતાનાં કેલકાલ અંદર
મંતવો લખી લેવાનો આગ્રહ કરવાની આ
મુરબ્બીની એક વિશિષ્ટ આસિયત હતી.

‘મારામાં અને પસંદ થયેલ બાઈમાં વધારે
લાખ ગણુ? આપ જ કહો જોઈએ.’

‘એ પ્રશ્ન જ નથી.’

‘કું પ્રશ્ન કરું છું. મારો આ સીધો પ્રશ્ન
જે. એ પ્રશ્ન નથી એમ આપનાથી કેમ
કહેવાય?’

સૌની પસંદગી

બાલમુકુંદ

છાપ

તમાકું

નં. ૧

સુવાસિત તપકીર

અત્યારમુખીની બીજ મુગધી તપકીરથી તદ્દન નિરાળી ને અજોડ છે.
જેને અંગે તેની મૃદુ ચિરસ્થાયી, શીતળ સુવાસ ને સોનેરી રંગ.
સો કોઈની પસંદગી મેળવી તેની ઉત્તમતા પુરવાર કરે છે.

ઈશ્વર રત્ન કે વર્કસ

પ્રોપ્રાયર્સ: ઘોળકીયા વૃજલાલ છગનલાલ

દરેક ભતની તપકીરના વેપારી

મુખ્ય દુકાન
આંબાચોક

ભાવનગર
(ચોરાધર)

શાખા
શરાફ બજાર

સિંહણનો હુમલો

વિનયગુપ્ત મોદ્ય

‘ત્ર ત કરતી’તી, ત્ર ત કરતી’તી, ત્ર ત કરતી’તી’

હજી તે મારી આંખોમાંથી કાંઈ નહોતી બીડી અને પચારી ઉપર હજી પશ્ચે હતો ત્યાં તબ્બી થોડે દેરે પછીતના ભાગે દીરા દીએ શોરમોર કરી મૂક્યો જરૂર એ તપબજા દીરાદીને તેના માળા ઉપ થી કાઢીએ છાકાદી હશે, નહિતર એ આટલી ગદારાહ ન કરે ત્યાં તે વજનદાર આખાઈ જોડાના ધળધારા સળગાયા અને તબ્બના દરવાજા પાસે દબાવને પાછાં પૂછ્યું ‘સા મ જાગ્યા ?’

‘નહિ, ક્યો ? કુછ ખમર હે !’ મારા દક્ષિણી દરવાને પૂછ્યું.

‘હા, જોરવાવ પાસે સાવજો બેસ મારી હે’ એક રમારી પસાયતાએ જવાબ દીધો

પાત સાબળીને હું સમૂળો ભેટો થઈ ગયો અને તબ્બી મદાર આવીને રમારી પસાયતાને પૂછ્યું, ‘ક્યારે મારી !’

‘મઈ કાલના વાવક છે. તેની આમલી રાતે મારી હશે’ બીજા પસાયતાએ જવાબ દીધો

‘જોરવાવ કંટને છેડે ડે !’ મેં પૂછ્યું

‘માર મોઢે’

મેં અદાજ ખાંધી લીધી કે આજસુધી હવે બેસતા અવશ્ય ન હોય અને સિંહ હવે તેની ઉપર આવે પણ નહિ પસાયતાઓએ પણ તેમાં ટાપથી પૂરી.

આજે એક નાનું અમરેલીથી અને બીજા નાનું જનાગદથી આવતી ગાડીઓ વીસાવર જ કંઈને મળી ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ સોમનાથ પાટણ તરફ ગય છે તે રેલવેમાર્ગ ઉપર એરેસે રસ્તે હીરણ નદી થોડે તવાળા રહેણ છે. આજેય એ રહેણનું મહત્ત્વ ગીરમા શિકાર આપતા રાત્રીના મહેમાનોને બોલવા પૂનઃ વધારે

છે. વીસાવર મૂક્યા પછી અરેસે રસ્તે સાસણ આવે. તેનું મહત્ત્વ પણ શિકાર માટે છે. આસણ પછી તલાળા આવે વેરાળથી રીંધી લીટી શેરે તો તલાળા નેસ આસરે ચોંદ માઈલ આવે. પૂર્વમાં રાજુલા, વમળા, ગામકલા અને સાવરકુલા સુધી ગીરની ટેકરીઓ સળગે અથવા દટો દટો થઈને પહોંચે છે પરંતુ શિકારીઓને પગથી મોકલાવાની રથાન તો તલાળા અને સાસણ

જે દિવસની હું વાન કરું છું ત્યારે ત્યાં આજના જેવો કોરો ન હતો અને આટલી વસતિ પણ ન હતી નિર્મળના સૌંદર્યને કલુષિત કરનાર આજના સુધારાની ટાપટીપ ન હતી. સાસણગીરની પ્રકૃતિ તે દિવસે આમડાની ગબડ, સાદી અને ટારમાળ સ્ત્રીના કૃત્રિમ ફાટ-ફાટ થતા કુદરતી સૌંદર્ય જેવું રૂપ ધરાવતી હતી આજની શહેરી સ્ત્રીના કૃત્રિમ સૌંદર્યની ઓંચ તેના ઉપર નહોતી પડી ગીર ઉપર ત્યારે કુવારા જગલ બીજાં વર્તાં સાંજ પડે ને તેમાં એક છાપી બીજાં દેશ સુધી સિંહ ત્રાકુતા, સાખર અને ચિતળ છૂમતા અને દિવસે પક્ષીઓ ઠલેલોહ કરતાં. તે દિવસે આજે છે તેમ સિંહની વસતિ મર્યાદિત ન હતી, છતાં શિકાર માટે રાત્રીની પરવાનગી તો લેવી પડતી. મને એ સિંહ મારવાની પરવાનગી મળી હતી

વેણાખ મહિનો જીતવા આવ્યો હતો. સખત ગરમી પડતી હતી આખો દિવસ સૂર્યની આગમાં શેકાતી ગીરની ટેકરીઓ રાતે એ ગરમી પાછી ઠાટતી અને તેની ખાંડથી રાત પણ ઉઘાટમાં જતી જ્યારે થોડા ફાટવાનું ટાણું થતું ત્યારે એ ગરમી શોષાઈ જતી અને હવામાં ગુલાબી ઠંડી આવતી.

ખાજી રાત નમવા આવી હતી. ઉપ કાળને હવે વાર ન હતી. એક પછી એક થઈને ચિત્રા

વિચાખા, અનુરાધા અને ભયેષ્ટા નક્ષત્રોના તારાઓ પશ્ચિમે સોરઠી સાગરના જળ પાછળ ઢૂળી ગયા. સંતાઈ જતા ખાળકોમાંથી કોઈ ખાળક જતા જતા ડોકિયું કરતો જાય તેમ દવે પારિજાત પશ્ચિમ કિર્તિજ ઉપર ડોહાતો હતો. તે વખતે તે તથાળા પાસે આવેલી મારી જાવણીથી દશ માઈન છેટે એક માલધારી પોતાની બેસોને પસર ચલાવતો હતો. જ્યારે બેસોને નેસ ભેગી થવાનું ટાળ્યું થયું ત્યારે એક ભગરી બેંસ ખાગમાંથી છૂટી પડીને દીરજુ ને કઠિ પાણી પીવા મઠ. દીરજુમાં કુંડુ દિમ જેવું અને મીઠું અમૃત જેવું પાણી વહી જતું હતું બે કઠિ સગમ રેકરીઓના ઢોળાવ અને વચ્ચે વંકીચૂખી થઈને ચાલી જતી સોરઠનો અંતપૂર્ણ દીગજુ ક્યાંક રમતી જાય, ક્યાંક ખાગકની જેમ કીજળતી જાય, ક્યાંક ડોકરીની જેમ ગેસ કરતી જાય અને ક્યાંક મુગધાની જેમ શાન્ત અને ચરમાળ બનીને પાટયો તથા ધૂણામાં થઈને ધીર મળીર પગલે ચાલી જાય. કાલે બેંસને આ હાલપંખમ સોન્દર નીરખીને તેની કાર કરવા નેટલી સમજ્યું ન હતી તો પણ તેણે આખી રાત ચર્પા પછી પેટ ભરીને આ અમૃત જેવું પાણી પીધું અને મલપની ચાલે પાછી વળી અઢીથી કઠિ ધીમે ધીમે જાણે ચાલતો હતો. રેકરીઓની બે હારમાળાની વચ્ચે જ દીરજુ વહી જાય છે, એટલે એ કારી રેકરીનો ઢોળાવ જ હતો.

અને આખી રાત ત્રણ સિંહ આ બેસોના ખાગની પાડોચમાં છુપાઈને તેની ઉપર નજર રાખતા હતા. એમની લોહી તરસી આંખો આ બેસો ઉપર મંડાયેલી હતી. પરંતુ આવી ભ્રમભ્રમ બેસો ઉપર હુમલો કરવામાં સાર ન હતો, કારણ કે તેઓને બેસોની સમૃદ્ધ ગાવના અને માલધારીની કાંઈ ઉપર ચડાવેલી તરવારની ધાર જેવી કુદાડીનો અનુભવ હતો. સિંહનો હુમલો ખાળવા માટે અને તેનો સામનો કરવા માટે બેસો કેવો મોરચો રચે છે અને તેમની હકૂદમાં આવી જતાં કેવું ફેતરાના મોને

મરવું પડે છે તે સિંહોથી અનવધ્યું ન હતું. એટલે પેટમાં લાગેલી મે તેવી બૂખને પણ તેઓએ સંમથથી લાખી રાખી હતી. પણ જ્યારે ભગરી બીજી બેસોના ધલ્લથી છૂટી પડી ત્યારે સિંહોએ પોતાનો લાગ સાંધ્યો. પવનમાં બેસને મધ ન જાય તેની સાવચેતી રાખીને તેઓએ તેનો પીછો લીધો.

જ્યારે ભગરી પાણી પીને ટાંકે પેટ ઢોળાવ ચડી હતી ત્યારે તેઓએ એ રેકરીને આંખો માર્યો અને બેંસની પાછળ ધવા. હળવે રંદીને સિંહોની ટાળીતો નાપક ડોક નીચી કરી, લગભગ જમીન સરખે થઈને તેની પાછળ લપક્યો અને લાગ જોઈને બેંસની પીઠ ઉપર હવામ મારીને ચોંટાડ્યો. બેંસ આ ઓચિંતા હુમલાથી ભ્રમણી અને પોતાના ચરીરને એટલું બહુ દલામ્યું અને અંબેયું કે એક ઉપરથી ફળ પડે તેમ સિંહ નેચે પટામ પડ્યો. પરંતુ ત્યાં તો બીજા બે સિંહ તેની ઉપર વટી પડ્યા. જાને તેના પડખા ઉપર ચોંટા અને એક ઉપરથી ડોક પકડી અને બીજાએ નીચેથી મળું પકડ્યું. ભગરીએ તેમને પોતાના કિમકાથી ઉખેડી નાખવા ધલ્લું ક્યું, તેમને ખેંચેરી નાખવા માટે ચરીરને ખૂબ દબમચાળ્યું, પરંતુ તેનો દરેક પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો, સિંહોના નહોતો તેના ચરીરમાં કોડા ને કોડા કીતરતા ગયા. ખાગમાંથી પાણી ગરે તેમે તેના લટ ચરીરમાંથી લોહીની ધારાઓ વહેવા લાગી, તેની ડોક ભાંગવા લાગી અને પહેલો હુમલો કરનાર સિંહો દવે પાછા ફરીને તેના પથને એવી ચપ્પક મારી કે ભગરી બાગરડો નાખીને નીચે પટામ પડી. આ બનાવ ચારી જાવણીથી પાંચ માઈ છેટે દીરજુના ઉપર વાસમાં બન્યો.

સવારે નારતો કરીને કુંદ દીરજુને કઠિ કરવા નીકળ્યો હતો. મને આ રૂપાળા નંદી ઉપર એવો ગ્રેમ ઉત્પલ થયો હતો કે સૂર્ય તપી ખીંક્યો ત્યાં સુધી કુંદ તેના રંજિતજીવા

હળવે બોલતો હાથને રાઇફલ સહ પીડિતવાર ઘડીને આવી નીકળ્યો.

તાપ સખત હતો. આપ્રથ સામે તો યુ પલ્લુ ધરતી સામે પલ્લુ જોવાનું ન હતું, કારણ કે પીળું ધાંસ તડામાં એવું ધેળકાતું હતું કે આંખો અંગૂઠા જતી હતી જેઓ કાઠિયાવાડમાં આવા બેર ઉનાળામાં ખરે ખરે વખતમાં રખણ હોય તેમને જ ખબર પડે કે એક બાલુ ગમી અને બીજી બાલુ તડાનું તેજ શરીરને અને આંખોને કેવાં અકળાવી દે છે પ્રકૃતિ સાવ શાન્ત હતી પખીઓ પલ્લુ ઝાડવામાં ભગાઇ બેઠાં હતાં દા. પેતે કેસારો હિવાડી ડાંગ ઉપર બેસીને, જાણે વાસણ ધડતો હોય તેમ 'ટાક-ટાક' અવાજ કરીને વચ્ચાને ગળતરતો હતો ખરો. અમે એક કેમરે બેઠા થઈને વ્યૂદરશના ગોઠરી આંખોની ત્રાસ નીચે હાથમાં ધેડાને એક દહિયાગમધ પસાવતાની રહેવાળીમાં સોંપી અમે સિદ્ધની શોધમાં રવાના થયા સિદ્ધ બાપરે ક્યાં હોવા જોઈએ તેનો આ હોશિયાર નરાજર ખવાલ હતો સહોએ પેટ ભરીને આદાર કરી હતો નહિનું પાણી પાસે જ હતું એટલે પાણી પીને તેઓ નક્કી અટકામાં જ ઠાઈ ઝડપી શીતળ છાયા નીચે ધોરતા હશે. નિર્જન જગલ હતું એટલે તેમને કાંઈ ખસેલ પહોંચાડે તેવી વધી ન હતી હોય તોપણ એ ક્યાં કરે તેવા દતા ! અંતે કરે તોપણ આટલું ખાધા પછી અને પેટ ભરીને હકુ પાણી પીધા પછી આવી સમગતી હશે જેની ગરમીમાં ચાલી ને ઠંડે જવાનું મન કાને ધાય ! સિદ્ધ જરૂર કે ઇચ્છા નીચે સૂતા હોવા જોઈએ જો વચલા કઠાં બીજી ક્યુ ઝાડ આવી ગરમી સામે ઝીકડીને ! વડનો તો વચલામાં ગરમીનું નિયંત્રણ મનાર વન (air conditioning plant) અથવા રેફ્રીજરેટર છે. તેના પાંદડાં સાથે અથડાતા પડત ગરમ મટીને શીતળ બની જાય છે તેવી વચલાઓ હવામાંથી ગરમી ખેંચીને લઈ જાય છે અને તેની લખાં તમે વચલા નીચે

ખાટો નાખીને બેસા હોતો ખદાર બલે બહીની ઝાળ જેવી ગમ લૂ વાતી હોય, પરંતુ વચલા નીચે તો મનજને તર કરે તેવી હાથ હોય એટલે અમે કેવા વચલા શોધવા ભાગ્યા

સામે એક મોટા વચલાની યગ દેખાવ જે બીડીને આંખે વળગે એવું એના ધેવાનું રૂપ નજરે જોઈને આંખ કરે અને મનને રાક્ષ વળે યુ એનો ઘેરાવો મોટા અજગરની જેમ એમાંથી અનેક વચલાઓ નીચે બીડી છે અને ધણી તો જમીનને અડીને યકરૂપ મળી ગઈ છે. હટુડાપટુડા કરતી મીનાવલી ટાપ રેના વિવિધ અવાજ તેમાંથી આવે છે 'કી-યુ કી-યુ, સુક-સુક-સુક, દયાંમ દયાંમ, ટ્યુ, ટ્યુ, સુક-સુક-સુક' એના આગ્રાવેશ જોઈને મારાથી દસી દેવાયું આ શીતળ છાયા કામાં કાબરનો ચેપ કાઢાને પલ્લુ લાગ્યો હતો અને તેઓ પલ્લુ સમીનના સા-રે-મ-મ ઉપર અજગરપદ્ય કરતા દતા ! મુખ્ય થક પાસે એક ખીસોલી બોલા પૂછાં કરીને ઉરે પેલી હોય તેમ ધેધાક કરતી હતી મરી સાથે જુવામના ગીરખાતાના અમલદાર જનામ મૃગ પલ્લુ દતા અમે નક્કી માન્યુ કે આ વચલા નીચે એકલસ સિદ્ધ હોવો જોઈએ અમે પ્રેરણો બાંધે એમ નક્કી થયું કે પખીઓએ આલુ બાલુથી જઈને સિદ્ધને અમારી તરફ હકવા યોગના તત્ત સુપકીદીથી અમલમાં આવી.

અમારી આસપાસ ગાંઠો પ્રખર પ્રકલ્પ હોય અને વડ નીચે ઘેરી યગનું લીનું અધારુ હોય ત્યારે એવા સનેગેમાં વચલાં થા પાસે યુ છે તે પારખવું કહેતું ન હતું વળી જમીન ઉપર સૂકા ધાંસ હતું અને મોટા દતા થસના રત સાથે આગાદ મળી જતા રમવાળા સિદ્ધ સ્થિર ઘડીને સૂતા હોય તો તમે તેની પાસે ચડી જાવ ત્યાં સુધી પલ્લુ તમારું ખાન ન બેસાય પરંતુ જેનો પખીઓનો ધેધાક મળે કે તરત જ તેમની બાંધ બીડી ગઈ અને બિલા ઘડીને રેવાલ અને ભાગ્યા આ વખતે હું

જોઆતિ આખા હતા કે તેઓ ક્યાં સુના હશે
 તેના વિચારમાં વડલાની વિશાળ છાયા નીચે
 હું ચારે બાજુ બેઠામાં મથગૂઢ હતો ત્યાં તો
 તેમને વાગતા નેવા. એક સિંદણ હતી. મેં
 આમના સિંદ ઉપર ગોળી છોડી, પરંતુ તેઓ
 તે બધાં મૂર્ખાં મૂર્ખાં આખ્યાં અને યુધ્ધે મારે
 બાર ખાલી ગયો છે અને હું નિઃશસ્ત્ર ચૂકી
 ગયો છું. એ વિચારે અને બારે જોડામણ થાગી.
 માનવગંધી મારું મન ચળચળાવતું હતું ત્યાં
 મેં મનુની રાક્ષસી મારે મરાઠો નોકર
 ને દિશામાં જોયો હતો તે જ દિશામાં સિંદ
 ગયા હતા. મનુ તેમને અવતા નેઈ દોડીને ઝાક
 ઉપર ચડી ગયો ન હોત તો તેનું આરી બન્યું
 હોત. પરંતુ ઝાક ઉપર ચઢ્યું એ તો મરાઠાને
 ગોઠવે દાખ દેવા જેવું સહેલું. સિંદ તેની પાસે
 થી જ નીકળ્યા. મનુએ બધું યાદી કે આગલા
 સિંદના પગખામાં જખમ છે. હવે મને ટાક
 વળી. મેં તરત ખાંક બરીને તેનો પીઠા
 લાધો. ઠેકા તપાસતા ખબર પડી કે સિંદની
 પાછળ પુણજ લોહીને છંટકાવ થયો છે, હવે
 હું ઉત્સાહમાં આવી ગયો. ને સિંદના જખમ-
 માંથી આટલું લોહી પડ્યું હાથ તે હવે ફર
 નાંદ જખ થકે. પરંતુ મારે બધું દોડવું ન
 પડ્યું. એક વળાંક લેતાં ધરતી ઉપર ઘણી પડેલા
 સિંદ નજરે પડ્યો. તેને માત્ર કળ વળી ગઈ
 છે કે સાવ મરી ગયો છે તેની ખાતરી કરવા
 મેં તેને પાણી મારી નેયો. આવે વખતે આજિને
 દોટ મુકવામાં જોખમ છે. મણી વાર એટલું બને
 છે કે ચિઠારી ધીરજ રાખવાને બદલે સિંદને
 મરેલો માની તેની પાસે દોડી જાય છે અને
 સિંદને તો માત્ર કળ ચડી ગઈ હોય છે
 એટલે ચિઠારી ઉપર બળુપાથોં દુમકો કરે છે
 અને પરિણામે ચિઠારીની જાન જોખમમાં આવી
 પડે છે. પરંતુ પાણે માર્યા પછી મને ખાતરી
 થઈ કે સિંદ મરી ગયો છે હું ત્યાં નિઃશસ્ત્ર સાવ
 ચૂકી ગયો મનુ માનતો હતો ત્યાં મારી એક જ
 ગોળીએ એવા મોટા સિંદને ખામ કર્યો હતો.

હતા અને મને હજી એક સિંદ મારવાની
 ધરવાનગી લીધી હતી. મારે એ તક જવા દેવી
 ન હતી. અહોંથી તથાગાની ડાવણી મને હંટે
 પાટી હતી અને આ સિંદ અહોંથી બહુ દુર
 જાય એવી વડી ન હતી એટલે મેં મારી
 જવાણી સાસણમાં બદલી બીજા સિંદના વાવક
 મેળવવા માટે જંગલ ચોકિયાતો અને પસા-
 ચતાઓ તથા માલપારીઓને સૂચના આપી
 રાખી. સાસણ ગીરમાં તે વખતે સાગર અને
 ચિત્તમની વસતિ સારા પ્રમાણમાં હતી એટલે
 બાએક સિંદને આ સુધી પતો ન મળે ત્યાં
 સુધીના દિવસો મેં જંગલમાં ફરવામાં તથા
 સાગર અને ચિત્તમની શિકાર કરવામાં ગાળવા
 નિશ્ચ કર્યો.

થોડાક દિવસો નીકળી ગયા અને વધુ પડતી
 મરમીએ કઈક વહેલો વરસાદ આપ્યો. ગાજ-
 વીજ આવે વરસાદ વડી પડ્યો. મેં મરેલો
 કરવા લાગ્યો ને મોરલાએ કે-કુ-ક, કે-કુ-ક
 મે-આ-વ મે-આ-વ થી મિરને ગાળી મુક્યો.
 મને હવે બીક લાગી કે હવે આ બધું કાઈ
 સિંદ નાંદ ફરે, કારણ કે હવે તો ત્યાંના
 જખમનાકાર હતું. સિંદને મેં ત્યાં પાણી
 મળે તેમ હતું, એટલે તેમને હવે ધીરજ કાંઠો
 ગાતવો નાંદ પડે.

એક દિવસ અમે જોખરાના જંગલમાં
 સાગરના શિકાર માટે નીકળ્યા. એક વખત ત્યાં
 જોખરાનું નામકું હતું, પશુ અત્યારે તો ત્યાં
 જમવ લીધી ચૂકું હતું. જૂ પકનાં ખડર લીધાં
 હતાં, ત્યાં છાંપડો સાંકે હતા એટલે મેં થોડાક
 આણસોને મારા ધોમા સાથે ત્યાં રવાના કર્યાં
 અને મારું ખાણુ પશુ ત્યાં મોકલી આપ્યું. મારી
 લોખના એવી હતી કે તમ્હા તપા નીકળે ત્યારે
 જોખરા જવુ અને ત્યાં ખાણુ ખાઈને બપોરનો
 વિરામો લેજા. નમતી નયોરે થોડે બેસતી
 ચિર નાંદ ધૂમકું. જોખરાનું જમલ સાગર
 અને ચિત્તમના વલવાટ માટે આર્ય હતું.
 ત્યાં જુવા તથા ધાનીમેદી ધાર અને રાવજી

નાના સાગ, જંગલી નેવરી, જાંજી, વાંસ, આંગલી અને જંગલી આંખાની ઘટા. ટેકેડોનાં બાવળ, બોરડી, વગેરેની ઠાંટીઓ. પરંતુ સાગર અને ચિત્તજી ભારે સખગ નીકળ્યા. સાગર તો એક પછી અમારા હાથમાં ન આવ્યું. આ પ્રાણીઓને તારો તપે એવી ગીચ જાડીમાં ઘૂસી જવાની ટેવ હોય છે કે પછી એમને શોધવા એ અશક્ય કામ છે. તેમ છતાં અમે એક ચિત્તજી દર્શકેટમાં લીધી તે વિશાળ શૌચાવાગ પુખ્ત વયનો નર હતો.

જ્યારે તારો તપે ત્યારે અમે બોખરા તરફ જઈ્યા અમે જ્યારે બોખરાથી ચારેક ખેતરવા જેટલા વઢા દંડુ ત્યારે અમારો રસ્તો એક ટેકરીને અડીને નીકળતો હતો. મારી આગળ હેનાત સંધી હતો અને તેની પાછળ ઘૂં હતો. ટેકરી ઉપર આડી છવાયેલી હતી. એક બેખા ઉપર પીપળાનું કામ નીચું નમતું હતું અને તેની ઉપર એક કાગળા કાગારેજા કરતા હતા. હેનાતે મારા કાનમાં કહ્યું, 'ત્યાં સિંહ હોવો જોઈએ.'

હજી તો તેના મોંમાંથી આ શબ્દો માંડ નીકળ્યા હતા ત્યાં તો એક સિંહે ઝાડીમાંથી એ બેખા ઉપર ઠેકઠેક માર્યો. તેની પાછળ બીજા બે સિંહ નીકળ્યા. ત્રણેએ અમારી સામે જોયું. કાન કરવા ક્યાં અને પછી તરત ભાગ્યા. અમને ખાતરી હતી કે અરે જ્યારે આવા તાપમાં સિંહ છે તે નહિ જાય, એટલે અમે તેમનો પીછો લીધો.

સિંહની બહાદુરી વિશે આગળે ત્યાં બહુ બોલી માન્યતાઓ છે. સિંહ કદી પૂઠ ન દેખાડે અને પાછી પાતી ન કરે એવી શોધ માન્યતાએ તો સિંહને બહાદુરનું પ્રતીક બનાવ્યું છે અને રાજપૂતોએ પોતાના નામ સાથે સિંહનું નામ જોડવું અનિવાર્ય માન્ય છે. પરંતુ સિંહ તો નથી વાધ જેવો બળવાન કે નથી તેના જેવો ઝડપી. તેની દિશ્મત પણ વાન સાથે બરોજરી નથી કરી શક્યાં. એટલું ઠીક છે કે જ્યાં વામ છે ત્યાં સિંહ નથી.

આફ્રિકાના જંગલો સિંહથી બિભાવ છે, પણ ત્યાં વાધ નથી દિંદુરતાનના જંગલોમાં વાધ પુખ્ત છે, પેણ ત્યાં સિંહ નથી. સંભવ છે કે દિંદુરતાનમાંથી વાધે જ સિંહને કાઢી મૂક્યો હોય. ગિર્માં સિંહ છે પણ વાધ નથી, અને એ ઠીક છે કે ગિર્માં વાધ નથી, નહિતર ગિર્માંથીયે તેણે સિંહને ક્યાંનો તમડી મૂક્યો હોત. જો એમ બનત તો તેનું નામ ધારણ કરનાર લીઓ (સિંહ) ટ્રોટરકાને જેમ દુનિયામાં ગાઈ દેલ સધરાવા તૈયાર નહોતો તેમ સિંહને પણ ક્યાં આસરો મળત!

આ તમારા માનવામાં ન આવતું હોય તો એટલું પણ જણાવી દઉં કે જ્યારે અકસ્માત સિંહ અને વાધ, અઝગત પંજરામાં, આયડી પકત છે ત્યાં વાધે સિંહને સહેલાઈથી મારી નાખે છે. માણસને જોઈને બધા જંગલી પ્રાણીઓને ખરેલી શ્વેત નાસી જવાની જ ધાય છે, અને સિંહ પણ તેમાં જ પવાદ નથી. ધવાયા પછી પણ મોટા ભાગે તે નાસી જશે, પરંતુ ધવાયેલા વાધ અને રીપ્પાની જેમ ધવાયેલા સિંહ પણ એટલો જ ભયકર છે. હા, સિંહનો કેસવાળીચળો દેહ મુંદર હોવાને બદલે પ્રવાહાળી અને ભયકર વધારે લાગે છે અને જોયું મારું કરીને તેની જીભા રહેવાનો ટેવ તેનો પ્રતિભામાં વધારો કરે છે. વળી વારંવાર ગરજવાની અને કણકવાનો ટેવ પણ તેનો પ્રતિભામાં વધારો કરે છે. આ કારણોથી માણસોએ તેને સૌથી બહાદુર, સૌથી ભયકર અને પાછી પાતી નાંદ કરનાર પ્રાણી તરીકે ઓળખાવી તેને વનરાજનું બિરુદ આપી દીધું છે.

સિંહ કયે ગરતે ગયા છે તે જાણવું સહેલું ન હતું. જમીન સૂકાં પાંદડાંથી ઢંઢાં થેલી હતી, છતાં નવાઈનો વાત તો એ હતી કે પગીઓએ સિંહનો સચોડો લીધો હતો. સચા લેવાની ક્ષમણી શક્તિ અને પારખાએ બરેબર તેમને કુદાંતી પદ્ધતિ છે. કાઈ વિગત કે વિગત એ કાં નથીબરી થી.

જમીન કયાંય સપાટ ન હતી. ઝડપી થઈ કયાંક ઘેરી હતી અને કયાંક આછી હતી. વચ્ચે વચ્ચે ઉધડો પટ પથ્થુ આવતો. ધરતી પર તરફ અને ઊંધડો ફેરફારી ફરતા હતા. ચાલતાં અવાજ ન થાય તેની અને પૂરતી તોફારી રાખતા હતા. અચાનક હેમાતે મારો હાથ દાખ્યો અને વાંસનાં છુક તરફ મારું ધ્યાન જાયું. હેમાતે મારા નાનમાં કહ્યું, 'સિંહ લાગે છે.'

હું તૈયાર જ દતો. મેં રાઈફલ ઊંચી કરી, પરંતુ આ વખતે હેમાતે ચાપ ખાધી. સિંહને બદલે એક ચિત્તળી તીરની જેમ લાગી. દરજીનો રૂપાળો દેહ આ વખતે કયાંય વધારે રૂપાળો લાગ્યો. આ બુલ્લથી હેમાત અજાણે પડી ગયો.

ચાલવામાં ખીખ બે કલાક નીકળી ગયા. પરંતુ મને મળેલ પરવાનગી ખીખ અને હેલ્થ સિંહનો શિકાર કરી લેવાની મારી ઉમેદ એવી તીવ્ર હતી કે પેટમાં લાગેલી ભૂખ કે હવામાં સળંગનો તાપ મને યાદ જ આવતા ન હતા. બે કલાક પછી એક ખીજીમા મોટો વડલો આવ્યો. હેમાતે કહ્યું કે સિંહ બે હશે તો આ વડલો નીચે જ હોવા નોંધ્યો. પરંતુ સિંહ હોય તો તેને ખલેલ ન પહોંચે અને અમે પાસે જઈને ખાતરી કરી ચકાએ એ જ ને વાત એક માનમાં બે તરવાર ચમકાવવા જેવી હતી. વડલાની આસપાસ ખુલ્લી જગ્યા હતી એટલે અમે તાકામાં બેસા હતા અને વડલા નીચે તો છવડો હતો એટલે ધટાનું અમારુ પકડું હતું. તેમાં વળી વચ્ચે ખડ ધોળકાનું હતું. આગળ હેમાત તથા કચરો અને પાછળ હું હમાતે પગને યુ.યુ.પ આગળ વધા. વચ્ચે એક અખરું હતું તેના બોલે અને પહોંચી ગયા. વડલા થડ પાસે મને લાગ્યું કે સિંહજી સૂતી છે, પરંતુ હેમાતે મને કાનમાં કહ્યું કે સાવજ છે. મેં નિશાન લઈને ગોળી છોડી અને સિંહજી નાજી બેઠો તેમ બેઠી પડી પણ પાછી બેઠી ચડેને આખના • પત્કારામાં

લાગી. આ વખતે પણ હેમાતનું અનુમાન બોલું પકડ્યું. તે સિંહજી જ નીકળી. હું હજી તો મારી રાઈફલ ભરતો હતો ત્યાં તો સિંહજી જે દિશામાં મઈ હતી ત્યાંથી જાંઘના બાકા થતા સંકળાયા અને પછી કોઈ માથુસ સિંહજીની હક ફેટમાં આવી મથો હોય એવી ચીસો અને ફોંકાના થતા હોય એવો અવાજ આવ્યો. હું યાદી ગયો. મને લાગ્યું કે જરૂર કોઈ કમ-લાગી આ ધવાએલી સિંહજીના હાથે રાજાઈ મથો. મેં રાઈફલ તો ભરી લીધી હતી. પણ તે ભારે હતી અને મારે ડહપથી દોડવું હતું એટલે મેં કચરો પાસેથી દળી એકસપ્રસ રાઈફલ બદલાવીને તેને પાછળ આવવાનું કહી અને તેટલી ડહપથી દોટ મૂકી. પરંતુ રાઈફલ બદલાવવામાં મેં મભીર ભૂલ કરી હતી. મારે ડહપ દોડવું ન પડ્યું. જઈને જોઈ છું, તો વિકરાળ સ્વરૂપ ધારણ કરીને સિંહજી એક પસાપતા ઉપર ધસે છે અને પસાપતા એની જૂનીપુરાણી મેપલોક ખાંડને જમજરી આંપવા માટે ફાફાં મારે છે. સિંહજી કાન છુટ્ટા કરી, મો હાડી, કાંતિયાં કરી, લોહી-તરસી આંખો ફાડીને છલાંગો મારતી આવતી હતી. હું બરોજ વખતસર પહોંચ્યો હતો મેં પસાપતાની જગ્યા લઈ લીધી અને નિશાન લઈને બહાર કપ્યો.

પણ આ શું? ગોળી છટકી મઈ! નિશાન એજે મથુ? સિંહજી મારી સામે ધસી આવી. જાંઘે ભરવાનો વખત ન હતો. કચરો પાસેથી મારી ભારે રાઈફલ લેવા હું પાછળ ફર્યો અને જોઈ છું તો.....કચરો સિંહજીની ફરીને મારી રાઈફલ સાથે બાગે છે! મામલો ઠોઠકરી-તો હતો. જો હવે મારે અથડાવું હોય તો કચરાને પકડી પાડીને મારે તેની પામથી જાંઘ આંચકી લેવી નોંધ્યો. પરંતુ મારે એવી ડહપથી દોડવું નોંધ્યો કે સિંહજી મને આંખી જાવ તે પહેલાં મારે કચરાને આગી જવું નોંધ્યો. એક પગનો પણ વિવન ક્યાં વિના મે દોટ મૂકી. અણીને વખતે તમને જ્યારે બે માર્ગ દેખાય અને તમે તેમાંથી એક અપભ્યાર કરી લો પછી તેમાંથી

ખાણ ફરીને બીજો માર્ગ અખત્યાર કરવાનો સમય નથી રહેતો. મેં પણ કચંગા ગાછળ દોડીને તેની પાસેથી તાકીલ લઈ લેવાનો માર્ગ અખત્યાર કરી લીધો હતો અને હવે તેમની બીજી રસ્તો લેવાનો સમય ન હતો અને ફરક પણ એમ લાગતો હતું કે સિદ્ધાંતને પાળે અખત્યાર માં ! ઉપર પડેલા ભેદને, અને લાગુ કે તે હવે માન પત્ર આગળ જ છે મોતનો ઠોકો હાથ મને સ્પર્શ કરતો હોય એમ મને લાગ્યું. આવી ભયંકર ચરમીમાં પણ મને રીત વળ્યા મને લાગ્યું કે થઈ ચૂક્યું—આવી જન્યુ, પણ . મારા ગાછળોની ખૂંસો મેં સંભળી મર ગયા, સાહેબ, મર ગયા .

વીજળીનો ઝાટકો લાગે તેમ હું બીજો ચર્ચ મેં પરતુ આ ઝટકાએ તો મને નવા જીવનની વધાર્થ આપી હતી. મેં પાછળ ફરીને જોયું તો મારી પાછળ ધસી આવતી સિદ્ધાંત

અગ્નિ રસ્તે બિથળી પડી હતી

હવે મને મારી બૂલ સમજાઈ જો મેં મારી બરી રાઈફલ જ વાપરી હોત તો તે તેની ચોટ ખાધા પછી સિદ્ધાંતને મારી પાછળ દોડવાની તાકાત ન રહેત. ઢળરી રાઈફલની ઝડપી ગોળાએ તેની છાતી વીધી નાખી હતી પરતુ તેની ગોળીમાં શિકારને ત્યાં ને ત્યાં બિથ લાવી દેવાની શક્તિ ન હતી સિદ્ધાંત અત્યંત તથા સહનશક્તિના મારે શુ વખાણ કરવાં તેના હૃદય સૈલિસની ગોળી મઈ હતી અને છતાં તેણે માત્ર ઉપર આવેલા અત્યંત દુઃખથી ક્યો હતો. મોત અને મારી વચ્ચે માત્ર દોરાવાર અંતર રહી ગયું હતું પરતુ શિકારમાં એટલો રોમાંચ, એટલું સાહસ અને એટલું જોખમ ન હોય તો પછી તેમાં મજા શું છે ? જોને જોખમ ન એકલું હોય તેને સસજા અને તેતર કયા નથી મળતાં ? [અગ્નિ પરથી

એક —અરે કાઈ અઈ રાતે તો મારું માઠ બચ્યો

બીજો —હું ચર્ચું હતું

એક —રાતે લગભગ એ વાગે કયોઈ અવાજ ચલા નગી મેં, એવું તો મારી પાસે કયું મોજુ પેશુ લાલત આવતું હીલું—એટલે મેં તો લાકડી લઈને ઠસવાર ધા કરી લીધા

બીજો —તે ચારે કયો સામનો તો કયો ?

એક —સામનો છુ કરે ! કારણ કે બચી કરીને એવું તો ખીલીએ લટકતું મારું પહેરણ હવાને લીધે ફીફાડ હતું

બીજો —પણ તમે તો કહો છો ને કે 'માડ માડ બચ્યા' ?

એક —બચ્યા તો ખરી જ ને ધારે કે પહેરણ લવાઈ સિવાય હું ચૂતો હોત તો કેટલી લાકડીઓ ખાલી પડતી ?

X

X

X

એક —આજ તો પાચ રૂબિયાની નોટ બેઠ

બીજો —અરે બૂલથી બીજા બીજામાં રહી અઈ હશે

એક —ના, મેં બધા ખીસા બેઠા

બીજો —પણ અઢરની ઉપલી નાની ખીસી બેઠી ?

એક —એ હજી નથી બેઠ—કારણ કે એ બેઠ ને તેમાં પણ ન નીકળે તો તો સાચ બચ જ ને ?

X

X

X

એક —કલકત્તાની તો ચી વાત કરે ! ચીકી પડે એટલી બધી લાંબોની ગીડરી રહે છે કે તમે

એક કુટુંબ પાંચથી સામેની કુટુંબ પાંચ રસ્તો બોળાને ન જઈ શકો

બીજો —પણ તો પછી સામેની કુટુંબ પાંચ જનાઓએ છુ કરતુ પડતુ હતું ?

એક —અરે કરે હું સામેની કુટુંબ પાંચ જનમ દેવો પડે સમજ્યા !

[અગ્નિ નાકમાંથી

સરસ્વતી

ગોપાળરાવ વિદ્વાસ

આજ સુધી કાઠ કવિએ દલુ વાવા-
એક અને વાતોનાં ગરબાની
દુસરા કરવાની દિમત તે દાખવી નહિ,
પણ કાઠ વિનોદી લેખકે પણ એમના સામ્યનું
કથાએ વર્ણન આપ્યું નથી એથી અને ધણી
નવાઈ લાગે છે. ધણી વાત એમ છે કે વારા
ઝોડાની પેઠે જ ગરબાં કથે રચણ જઈ પહોંચશે
એનું કથુ ઠેકાણું કરવાનું નથી. અમુરી
કલમનો જ દાખલો લઈએ દિવાળીના દિવસે
માં કલખનાં સમજા સહોએ એક જમણ
કરવાનું કરાવ્યું જમણમાં પકાન થુ મનાવવું
એ વિષે એટલેા નેરદાઝ વાદવિવાદ અને ચર્ચા
જાગ્યાં કે કાઠ પણ સુનિર્મિતલ ચૂરણીમાં
પણ એટલી એચાએચી કાગ્યે જ થઈ હશે
આખરે થીખડપૂરીના જમણ માટે વધારે મતો
મળ્યા જમણની વાતી નહોતી થવા પછી દેવ
સતી પસંદગીનો સવાલ ઊભો થયો દિવાળીને
દિવસ લક્ષ્મીપૂજનનો હોવાથી વેપારીઓને
જનુકૂળ નહોતો, અને એસતે વર્ષે ઘેર ન
જાએ તો ધરમાં પગ મૂકવાની દાખ રહેશે કે
નહિ એથી તકરાર કેટલાક પતિગાનેએ કરી,
અને કાઠમાંજ તો ખાસ બહેને માટે જ
હોય! ધણા કાઠએને પોતાની બહેનને ત્યાં તે
દિવસે જમવા ગયા વિના ચાલે જ નહિ

અને એમ વાતમાંથી વાત ચાલતાં કાઠ
ખીજ અંગે જ ચર્ચા ચાલી એક એવો સવાલ
કર્ષો કે કાઠએને બહેન વચ્ચે આટલો બધો
પ્રેમભાવ છે છતાં બહેનો વચ્ચે એવો પ્રેમ
કેમ નહિ બતાવશે હોય? અમારામાં અનેક
વિદ્વાનોએ એ સવાલનો જવાબ આપવા બહેનત
કરવા માંડી એકે કોઈક વિષેનાં ગરબાં લોકનાં

• કાઠખીજને દિવસે જમણેના જેમ બહેન
કાર્ણનાં ચોભારણા છે તેમ કાર્ણનાં પાવાને દિવસે
પત્ની પતિનાં ચોભારણા છે એવો કેટલોક મતો
રાખે કહેવામાં દિવાળી છે

દર્શોણું કે કાઠ અને બહેન વચ્ચે જ વધારે
આકર્ષણ હોઈ શકે ખીજએ એવું સાબિત
નરી બતાવ્યું કે ધુરંદ એક કથાનાર અંગ
હોવાથી એણે પોતાનો કાવ બક્ત કરવા માટે
બહેનને કાઠખીજને દિવસે ભેટ આપવાની
રીત ગોધી કહી છે મીળ કાઠ જરા જૂન-
વાણી વિચા-ચરણી ધરાવતા હતા. તેમણે
બસો પુરુષો સાથે નહીં ચક્રો પણ બે સ્ત્રીઓનું
કહી સારે ભોજન નહિ એવી લોકકિતનો
આધાર લઈને બહેન કહી બહેન પગ હેલ
રાખી જ ન શકે એવો સિદ્ધાંત જુ કર્યો હુ.
ત્રણેની ચર્ચા હું મળેથી સામળી રહો એ
સિવાય એ વાતિવાદમાં જમણનો દિવસ નહી
કરવાની વાત સહુ બહી ત્યાં એથી મને દસવું
પણ બાલ્યું. કલખમાંથી એ ચર્ચા પૂરી થતાં
જ અમે સહુ દૂટા પડ્યા અને હું એકસો
મારા નિતકેમ સુજન કરવા ઊપજો. પણ
પણીમાં કાળી રાખેલું બુધ જેમ દાથ કિણી
લેતાં જ ઊછળીને ઉઠે આવી જાય તેમ હું
એકલો પડતાંજ મારા મનમાં એકનો એક
વિચાર વારે વારે ધોળાવા લાગ્યો. કુનિવાના
વહેવારમાં જુઓ કે સાદિલની કૃતિઓમાં
તથાસો, કાઠએ બહેન પ્રત્યે દાખવેલ હેતનાં
દર્શનો આપણને અનેક સાંપડી આવે છે પણ
બહેને બહેન તરફ દાખવેલા હેતનું દર્શન—

એ વાંચેલી નવનકશાઓ, વાર્તાઓ, નાટકો,
નવનિખઓ-એક થઈ એક બધનાં વસ્તુઓ
મારા રચિતપટ પરથી કિણી પેઠે કપાટભેર
પસાર થઈ ચર્ચા. મહેતાન (ચદ્રભયેત) બળતી
હોય ત્યારે તેનું તેજ અહુ ભેરદાગ હોય છે,
પણ તે સળગી રહેતાં જ એ શોભા જેમ લોપ
ચઈ જાય છે, એ રીતે મને એ મારી મન-
જમતી વાર્તાઓનાં વસ્તુઓ વિષે લાગ્યું. એ
બધામાં કલ્પનાઆલુની હતી, બાવની મધુરતા
હતી, ખીજુ ધણુ હતું. પણ જે સવાલનો

જવાબ મારું મન અત્યારે શોધી રહું હતું તેનો ઉત્તર મને એમાં ક્યાં સિપડો નહિ. બાપએ જાહેનને આપેલી વીગપસલીના જલ-જલના નમૂનાઓ સાંપડે છે; પણ જાહેનને જાહેનને ગાંધ વાર વીગપસલી-અર્થિનિલોટ (?) કદી આપી દશે ખરી!

હું મારે રાજને મનમમતે સ્થળે જઈને ખેડેલા ત્યાં બેઠા બેઠાં પણ હું એ એક જ સવા લેતો જવાન શોધી રહ્યો હતો. ધીરે ધીરે અધકાર વધતો આવ્યો. મારી નજર બીજે આસપાસ તરફ એ ચાલે. બીજાની આંખો ચક્ર-મેખા ત્યાં ધીમી ધીમી ચક્રમહતી હતી. મને એકદમ એક વિચાર ઝડપી આવ્યો. બે જાહેનોનું હેતુ પણ આંતું કંઈ ન હોય?

ક્યાં આ આંખોથી ચક્રમેખા અને ક્યાં આ ધરિની? અંતે વચ્ચે કટલા જવા માઈસેનું અંતર છે! છતાં એટલે દૂરથી પણ એ નાનીચી ચક્રમેખા પોતાને મળતો પ્રસાદ અપાસેથી ઘેરાઈ જતી ધરિનીને પહેંઆવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છે!

એ વિચારે મારા હૃદયને જવા નિરાંત તો મળી; પણ એ શાંતિ ધડી ઝરતી જ હતી. જોનવી દવા પાવાથી જોમ દરદીરે ઘેન ચડે છે ને દુઃખ બુલી જાય છે તેવી જ અસર આવી જતના વિચારોની હોય છે. એક કપવાનું ઘેન સરી જતાં જ પાછું—

ઘેર પાછો ફર્યો ત્યાં સુધી મારા મગજમાં એજ વિચારો ચાલી રહ્યા હતા. મારો ભણીતો ધણાં કુટુંબો હું સંભારી મેલો; એમાંનાં ધણાં કુટુંબોમાં બે જાહેનો વચ્ચે નાનપણમાં અસાધારણ સખીપણું પણ જાણેલાં. પણ એ મોટી થયા પછી? પરંપરા પછી દરેક દીકરી-પુત્રો પોતપોતાના શુદ્ધસંસારમાં જ તણીન નની જાય છે. એટલી બધી કે પોતાની જાહેનને તે છેક વીસરી જાય છે? મદાસાગરમાં મળી જતી સરિતા પોતાના ઉદ્ભવસ્થાન પરતને અને એની પ્રતિશોભાને વીસરી જાય તેમાં શી નવાઈ!

પણ ધરતી પગથિયાં ચડતાં ચડતાં મને ધ્યુ-અરે અમવાન! મેં આ માટેનાં ઉદ્દેશ્યો, શોધવાનો નાદક સમયે પ્રપત્ન કર્યો! પુર મારી માતાનું જીવન જ આ સવાલનો સાક્ર આંક ઉત્તર આપી રહેલ છે. પછી બીજું—

મારી માતાનો સ્વભાવ કટલો રોદમયો છે તેનો પુરાવો હું તો શું પણ ગમ આપ્યું આપી શકે તેમ છે. પિતાજી આવા દુર્વાસા જેવા કોપીને ‘ચીરિયા હોવા છતાં અપારે એ પોતાનાં જૂનાં સંભારણીની વાતો કરે છે ત્યારે જાનું’ દેખું કેવું રોદાઈ છે તેની પૂરેપૂરી માતરી થાય છે. પશુધતને લીધે પિતાજી બેત્રણ વરસ પગારીએ રહ્યા પછી આખરે મૃત્યુવશ થયા. એ ત્રણ વરસો દરમિયાન એમનો સ્વભાવ કટલો બધો ચીરિયા બની ગયો હતો! પણ એ ત્રણ વરસો દરમિયાન એક પણ દિવસ સહેજ પણ અણગમો આપવા વિના-ચિંતા વિના અરેખણ મનોભાવે એમની સેવામાંથી બાંજે જ છોડવી હતી.

અને મારા મતેનું એનું વદાધા-મને ટાઈફોઈડ થયેલો ત્યારે આ અનન્યભાવે અમવાનની પ્રાર્થના કરી માગતાં: ‘હે દયાસાગર! મારી આખી આવરણ લઈ લે, તને મમે તો મારી આવરણના અંકેક વરસને બદલે બોલે અદિતો ગણીને પણ એટલી આવરણ મારા બાળકને દે તો તારો જ પાકો!’ અને હું ધારું છું કે એની એ ખરા દિલની માગણીથી જ અને તેમજ આવેલા જમદનો પણ ખારણેથી પાછા વળ્યા મળેલા!

ગાંધ આરોગ્યપાઠોથી મમે ત્યારે મમે તો અમવા આમ્યું હોય તોપણ બાંજે એને ના પાડી નથી! ઘેર બે કહેતાં બાર મહેમાન બસે આવ્યા હોય; બાતું મોં મજા મોં કરી દેખ્યું નથી! પણ એ મારી બાંજે સુધા માથેને ગાંધ કહેતાં ગાંધ દિવસે અમારે આંગણે નોતપાં નથી. સમાજસેવિકા તરીકે માથેના ફેરાઓ અને ઘર છાપામાં છાપા. પણ માથે જીવતાં હતાં.

તાં સુધીમાં તેનો એક પથ્થુ ફેટોઆઈ જાયો
હદી ધરમાં ઝોઝો નહોતો. પોતાને સુધા નામની
એક બહેન છે અને તે છત્રે છે, એ વાત
પથ્થુ જાણે તે બૂલી મઈ છે એમ તેની માતા
પરથી તેમને ઘણી જાણ આતું મારણું છું !

સુધા માસી નાનપણમાં જ વિધવા થયેલી-
જાતવિધતા દર્તા. મારી જાણી હાંમરમાં
એ નાનાં દર્તા, પિપરમાં સુરામાં જા અને
માસી એ જ જણી દર્તા. અને છતાં મારી
સાંભરણમાં મેં સુધા માસીને હદી અમારે ઘેર
આમાં દીકાં નહોતાં ! ને નાનો દત્તો હારે તો
હું અનેક મનોરથો થાતો કે મોટો થાઉં, કમાવો
થાઉં એટલે સુધા માસીને ખાસ આપણે ત્યાં
જ દારીને રાખ્યાં છે ! પથ્થુ માનવીના મનો-
રથો મને તેવા મનનાખી હોય તો પથ્થુ કાળ
કમવાતની એક કૂંક સાગતાં જ એ સમજા
પડીને પાંધર થઈ જાય છે ! હું કેલેજને
અભ્યાસ પૂરો કરું તે પહેલાં જ સુધા માસીએ
રવર્મની વાદ લીધી હતી, ને પછી તો ધીરે
ધીરે હું સુધા માસીની વાત પથ્થુ બૂલી ગયો,
જા તો હદી સુના માસીનું નામ પથ્થુ સંભારતાં
નહિ !

હું જમરા બેઠો પથ્થુ મારું ખાન જમણુમાં
ચોંટવું નથી એ ભોત્તા જ જા એ દસીને
પૂછ્યું : ' કેમ ભાઈ ! આને મન ક્યાં બમે છે ? '

' માળવે રખાવા નીકળી પાડું છે ! '

' કેમ અમરણું જ કાઢી ! '

નાના, એક ચીજની શોધ કરે છે '

હું વધારે બોલ્યો નહિ, મને જાતો રહેલો
દેખી જાયો ફરી સહેજ આણું દસીને સવાલ
કર્યો : ' કેમ, માળવામાં કાઈ કન્ના વધારે મળી
મઈ છે ? '

' ના ર. '

' આવા નારે તો અર્ધું શું થાય અમર છે ? '

' તું જ સમજાવે હારે ! '

' આવા સવામેને નારે જવાજ મળે ત્યારે
સમજવું કે જેનો અર્થ ' હા ' એવો થાય છે ! '

' વાહ વાહ ! તું પથ્થુ કાઈ ઘણારે છે !

તને પથ્થુ કીક લગાવી દેતો આવો છે હો કે ! '

અમે બંને ખૂબ ઘસી પડ્યાં. હસવાનું
એર નરમ પડ્યા પછી સાંજથી મારા મગજને
હેમન કરી રહેવ સવાલની વાત મેં જાને કહી,
ને ઉતરે પૂછ્યું : ' જા ! મને તો લાગે છે કે
બહેનો બહેનોમાં એક ધીજ પ્રયે હેવ થયું-
આણું હોતું હશે. '

' તમે લેખ્યા પથ્થુ ત્યારે મંડી પડો
છે ના... '

' દુનિયાને સાથ વાત કહી સંભળાવવાની
જાણવરી અમારા પર જ છે એ જાણું છે ? '

' પથ્થુ જે સાથ તમે દુનિયાને સંભળાવવા
નીકળી પડો છો તે વિષે તમારી પૂરી ખાતરી
મઈ હોય છે ખરી ? '

' અમર ! '

' શું અવર ! કહે ભોમ્મો, આ સિદ્ધાંત
તેં ક્યાંથી શોધી કાઢ્યો ? '

' ક્યાંથી ? કહું ? ' મેં હસતાં હસતાં
જણાવ્યું, ' ખુદ તારી પાસેથી જ ! '

જા મારી સામે મોં ફાડીને ભોમ્મ જ રહી !
કાઈ બપોર સરખું આખું હોય ત્યારે જગી
જતાં માણસ જે મકરાયેલી મુખમુદ્રા અને
સજવકણ નજરે નેવા લાગે, એવા જ લાગે
એના મોં અને આંખો પર તરી રવા દત્તા પથ્થુ
મેં વારે એક અક્ષર સરખો પથ્થુ લે બેસી
નહિ.

હવે મારેથી પાછી પાની મઈ ચક્ર તેવું
નહોતું.

મેં પૂછ્યું : ' જા ! તું અને સુધા માસી
આમ તો સગી બહેનો ખરી ના ! '

' હા, જરૂર ! '

' જો તમને બંને બેનેને એકબીજા પર
ખરેખર હેન હોત તો માસી વારંવાર આપણે
ત્યાં આવ્યા વિના રહેત નહિ કાઈ નહિ તો
એલી મારેથી વેળા તો જરૂર મેડી બહેનના
બેળામાં માથું મૂકી માણ હાથવાની કમળ
માસીના દિદમાં ચપા વિના રહેત નહિ ! '

મારામાં સમાયેલા લેખકને આત્મ દર્શકોએ જાણે કેટલું જાણ્યું હતું. પણ આજે જ્ઞાન જ્ઞાના મેં તરફ ખેંચાયું—

એ આંખોએ આવજી આરવો ચાલી ગયો હતો !

એ અખંડ આસુની ધાગને અટકાવવા એ મેં ફેરવી ગઈ ! મેં દિલમાં સખત આધાત અનુભવ્યો ! મને થયું કે અમણીયાં પણ મેં જ્ઞાને દેવે વજ્રપ્રદાર કર્યો છે ! મેં જ્ઞેયું કે લેખકને અનન્ય સિદ્ધાંતોની ટંકચાળ ખોલવાનો જ શોખ થઈ આવે છે, એ શોખનો હું પણ સિદ્ધાર ખન્યો હતો ! દુનિયાને કટકે નવાં સર્વો સંભળાવવાની ધગશમાં—

ખાંધે પાલક વડે આસુ લૂછી લીધાં, અને ત્યાંથી લીધી થઈને ચાલી ગઈ.

હું પણ બારે દેવે ને ધીરે પગલે મારી ઝોરડીએ પહોંચ્યો.

ટેમણ પર લટાવેલા સુંદર ચિત્ર ઉપર મારી નજર પડી. મંગા-પમુનાના સૂંદર સંગમનું એ દ્રશ્ય હતું. પરંતુ ચિત્રનું નામ ચિત્રકારે 'ત્રિવેણીસંગમ' રાખ્યું હતું. અત્યારે એ નામ વાંચી વળી મને હસવું આવ્યું.

એટલામાં બા અંદર દાખલ થઈ તેના હાથમાં એક નાનકડી ચંદનની પેટી હતી. ખાનાં ધરેલુંતી પેટીમાં મેં એ ચંદનની પેટી અજાણે અનેકવાર જોઈ હતી, પણ તેમાં છ' છે તે વિષે મેં કદી પણ જાને પૂછ્યું નહોતું. ત્યારે ત્યારે એ પેટી મારી નજરે ચડતી ત્યારે ત્યારે હું મનમાં મનમાં વિચાર કરી લેતો, વહુને પે તા તરફથી આપવા માટે કોઈ કિમતી દાગીના બાએ એમાં સમરી રાખ્યો હશે, અને મારાં લગ્ન થયા પછી વહુને એ પહેગવીને મને આશ્ચર્યચકિત બનાવી દેવાની એની ધારણા હશે. આ વિચારથી એ પેટીમાં છ' છે તે જાને પૂછી લઈને એના લાલિ બાનદોશ વિનાશ કરવાની જરૂર મેં કદી જોઈ નહોતી !

આ કારણે બા એ પેટી લઈને અત્યારે

મારી ઝોરડીમાં શા માટે આવે એને કંઈ જવાબ મારી કહવામાં સૂતો નહોતો !

એક વિચાર એવો પણ મારી મથો-કઠાચ એ પેટીમાં સુધા મણીના કોઈ દાગીના રાખ્યા હશે. માથાંએ જાને તે સાચવવા આખા દશે અને પડી પહેલાં બહેનો બહેનોમાં પરસ્પર હેત બાએ જ દોષ છે એવું જો વિધાન કરી મયેશે તેને જુદું કરાવવા માટે બા અત્યારે એ પેટી લઈને આવી હશે—

પણ હિંત મનમાં જ જવાબ કહ્યો, બાપુટની આર્થિક સ્થિતિ નો કાયમ સુધી સારી રહી હતી, એટલે માથાંને પોતાનાં ધરેલું જાને આપવાની તો જરૂર લીધી જ શા માટે થાય ! સિવાય સુધા માથાં તો બાદવિધવા હતાં; એના દાગીના બાએ શા માટે રાખી લીધાં ! કંઈ નહિ તો માથાં ગરીબોને માટે દાનમાં તે દાગીના ન આપી શકતાં !

એ પેટી ઉપર જ તેની ફૂંચી મૂકી બાએ મારી સામે નજર કરી. એ મૂકે દરિયા દાસ્ય અને કારણ બંનેનું મિશ્રણ હતું.

એક અક્ષર પણ બોલ્યા વિના પેટી મૂકીને બા ધીરે ધીરે ચાલી ગયાં.

મારી સામે જ ચંદનની પેટી પડી હતી, તેની ફૂંચી પણ તેના ઉપર જ હતી—

મેં ફૂંચી હાથમાં પણ લીધાં; પરંતુ પેટી ખોલવાની દિમ્મત હું કરી ન શક્યો.

અલીઆબા અને આળાચ ચોરની વાર્તા નાનપણમાં મને બહુ ગમતી. એ વાર્તામાં 'તલ હાથ' એટલા ચમકે બોલતાં જ યુક્તનું બારણું ખૂલી જતું હતું. યુક્ત હાથાકતી જ અલીઆબાની જે વિચિત્ર મનોદસા થઈ હશે તેવી જ દસા અત્યારે મારી પણ થવા મારી

પ્રત્યક્ષ સ્વ જોઈ હતું—હોર હોય છે તે કરતાં પણ ચંદાશીલ અવસ્થા વધારે દાહક હોય છે. આથી આખરે મુંઝવેલ મનોદસામાં પણ નેમતેમ કરી મેં એ નાની થી ચંદનની પેટીને ફૂંચી લગાડી પેટીને ઉઘાડી. પણ ઉપર કંઈ જ નહોતું બોલું છું ત્યાં—

સૌથી ઉપર એક યુવતીનો નાનકડો ફોટો દેખાયો. એને કપાળે કંકુનો ચાંદલો નહોતો દેખાતો. પણ એ ચહેરો એટલો તો આકર્ષક હતો, કે—

એ ફોટો જાત્રાદાર હું સૌથી પિપાસુની દૃષ્ટિથી જોતો હતો, ત્યાં તો એકએક મને જ્ઞાન આપ્યું ને સ્ફીર આપ્યું થયરી જીક્યું! એ ફોટો સુધા માશી જીવાન હતાં તે વેળાનો રખે હોય! સમાજ સેવિકા તરીકે જહેરમા આવ્યા પછીના તેના બધા ફોટાઓ પ્રીક્ષા-વરયાના હતા. પણ આ ફોટો તે...એમાં દેખાતી યુવતીની હંમર સતર અઢાર વર્ષની બહુનો હશે પરંતુ એની આંખો, એનું મોં, એ આંખો ચહેરો દુનદુ સુધા માશીને મળતો આવતો હતો.

આ પાસે સુધા માશીનો આ ફોટો હોવા છતાં તેણે મને તે કહી શખ્યો નહોતો. યા માટે! એક જોતા એ બંને જોતો પણ કહી એકબીજાને મળવા જતી નહોતી. આ જુદાઈ મી પાછળ શું માશીના જીવનનું કોઈ અગમ્ય રહસ્ય છુપાયું હશે!

હું અધીરો બન્યો. તુરત એ ફોટો જાણ પર લાખા મે પેટીમાં બીજું શું શું છે તે જોવા માંડ્યું. અંદરથી બે પત્રો મળ્યા. ઉપરનું કવર જ મે ક્રમપટ્ટા હાંપાઈ અંદરનો પત્ર બહાર કાઢ્યો.

એ કાગળ માંહેના અક્ષરે જોતાં જ મને નજી વીજળીનો આચંકો આંચો!

એ અક્ષરો બાપુજીના હતા!

અંદરની પેટીમાં બાંધે જાનગી રીતે માશીનો ફોટો સંતાડી રાખ્યો હતો; એ ફોટા તળે બાપુજીનો કાગળ હતો. અને એ કાગળની ચરખાત પણ કેવી તરહેતી હતી:

‘પ્રિય સુધા’

જોરકામાં કાણની અંદર કોઈ ફણીધર ભરાયો છે એવું જણાતું મનની જે દયા થાય તેનો અનુભવ મે એ થોડી મિનિટમાં મેળવી લીધો.

આખરે હિંમત આપી હું એ કાગળ પર ક્રમપત્ર નજર ફેરવી ગયો. લોકવાયકામાં કાંઈક તો મૂળ હોય જ એનો મને તુરત પુરાવો મળ્યો.

એ પ્રેમપત્ર હતો—બાપુજીએ સુધા માશીને લખેલો પ્રેમપત્ર હતો. તેમાં બાપુજીએ બા વિધે એવા તિરસ્કારભર્યા ઉદ્ગારો કહ્યા હતા કે—

કોઈ સત્ત્વ અતિશય અંદાપૂર્વક મંદિરમાં જઈ મૂર્તિની પૂજા કરે ને તેનું શ્વાન ધરે, પણ કૌશલ્યારે આંખો ખોલતાં જ એ મૂર્તિ દેવની નહિ પણ કોઈ જાનવની નીકળી આવે એવી માશ મનની દયા લઈ. અથવા નર-સાક્ષ સ્વાયે જિંદગી બર જીવન ખેંચવા કરતાં બા એને છોડીને આસી કેમ ન ગયા એની જ—

બાપુજીના એ પ્રેમપત્રને ધુરસાધી ફેંકી દઈ મેં એ પેટી માંહેનો બીજો કાગળ લીધો. કાગળ માંહેના અક્ષરો કુંદર મોતાના લાખા જેવા હતા. પણ એ અક્ષરો મેં પૂર્વે કહી જોયા નહોતા. મેં કાગળને છેડે સહી વાંચવા નજર દોઢાવી. નીચે લખ્યું હતું:

‘તારી બહેન સુધા’

બહેન ચબ્દની નીચે બહી લીટી ફોરી હતી. તે જોતાં જ મને પરીક્ષામાં બાકરચુના સવાસો યુઝાતા તે શબ્દ આંખું. મને થયું, જે બહેનને પોતે બહેન હોવા વિષે ખાસ વાર દખને લખી જણાવવું પડે છે, એ બહેને બા પ્રત્યે કેવો લાલ દાખજો દશે એ જાણવા કોઈ જોઈને પૂછવા ન જ જવું પડે! એણે બાપુજી સાથે લીધેલી છૂટ બા સહી ચકાવી નહિ હોય, એટલે બા એ એને હરમાંથી રમ આપી દશે, અને પછીથી પશ્ચાત્તાપનું નાટક જાળવવા

પણ નથી તો મને મારો મૂળ સવાલ
સાંભરી આવ્યો. બહેનનું હેત બહેન પ્રત્યે એણું
હોય છે એ મારા ક્યનને જાણું પાડવા માટે
તો બા આ ચંદનની પેટી લઈને મને આપવા
આવી હતી. એટલે મારે—

મેં ઉતાવળે સુધામાથીને એ પત્ર વાંચવા
માંધ્યો:

‘મુરખી મોટી બહેનની સેવામાં સુધાના
સાહ્યક હરત પ્રજ્ઞામ.

મોટીબહેન! અત્યારે નદાર મધરાતનો
ધીર અધકાર છવાયો છે મારા દિલમાં પણ
એવું જ ગાઢ અંધારું પથરાયેલું છે. બદાર
છતાપેલા અધકારને અજવાળવા માટે આશ-
રમાં લાખો લાગ્યો ચળકી રહેલા છે. પરંતુ
મારા દિલમાં પથરાયેલા ગાઢ તિમિરને એણું
કરનારો એક પણ તારો કાલ રાત્રિ સુધી ત્યાં
ચળકતો નહોતો. પણ આજે-અત્યારે ત્યાં
એક નાનીશી ચંદ્રલેખા—

મોટી બહેન! આજે આઈમીજ છે, ખરું!
આટલું વાંચતાં વાંચતાં તો તને એમ થઈ
જાય કે સુધા કાંઈ માંડી તો નથી થઈ! સ્વપ્ન
તેને કહી નાંખું—મનની બીડામાં બીંડી વાત પણ
તને જણાવી દઈ એમ થઈ આવે છે. પણ—

પંચાલનો યાજ્ઞ જમતા હોઈએ પણ તેમાં
મોળિયામાં નાનીશી માખી થઈ હોય તો
દુરત જ બધું એકાં નાખતું પડે છે; પણ
માનવીના દિલમાં જે પાપો પ્રવેશે છે તે અંદર
અંદર અટક્યા તો કરે છે પણ કાંઈ રીતે નદાર
દર્શવી થકાતો નથી!

તારા પતિદેવ મને આજે છે અને મને
તેમના પ્રત્યે પ્રેમભાવ છે—મે તેમના કારને
જરાય ઉત્તેજન નથી આપ્યું એમ તો મારાથી
શી રીતે કહેવાય?

એ તોફાની બાળકો પરંપર દિંમત આપના
આજણ વધી ધીર અરણ્યમાં દાખલ થાય તેવી
અમારી દયા થઈ છે. હું કહું છું એ દયા
અમારી જ થઈ છે એમ નહિ, બધાની બાળત-
માં આમ જ બનતું હશે!

જેને આપણે આપી-જણીએ છીએ તે
પણ આખર તો માનવી જ હોય છે! મોટી
બહેન! તું એમ ન માની લેતી કે હું બધું
મારા બમાવ ખાતર લખું છું. હવા વિના દીવો
જળે નથી એ તો તું જાણે જ છે. બીજાની
દિંમત-સદાય વિના પાપની જગાલા પણ કદી
પ્રગટી નથી.

મોટી બહેન! મને આપણી જાનું તો
સ્મરણ પણ નથી. મારી જા તો તું જ છે.
મારાથી તું આંડનવ વર્ષે જ મોટી છે, પણ
દલુ મ મને થઈ આવે છે કે તારા પડખામાં
ધૂણીને ખૂજ ખૂજ રડી લઉં, તું મને છાતીએ
આપી મારે સાથે તારો પ્રેમોળ દામ ફેરવ્યા
કર અને મારું મોં પાસે લઈ જાયું કરી તે પરનાં
આંસુ લૂછી નાખે, અને નાનપણમાં હું કાંઈ
દહ કહું તો ‘માંડી કહોની!’ ના ઉગર
માંડી મને મનાવતી-રીઝવતી, એવા લાકડાંમાં
બોલે આજે પણ તું મને સંભળાવે!

પણ—
તને મારા પ્રત્યે તિરસ્કાર છૂટ્યો હતો,
મારું મોઢું પણ ન જોવાય તો સારું એમ તને
થઈ ગયું હતો! મારે દુઃખોએ જગડ્યા પછીને
પહેલે જ મદિને હું પતિવિદોષી થઈ, પણ તે
મને દિમત આપી. કણીને તને મને તો પુનઃ
વિવાહ કરને અગર મને તો સમાજ સેવા
કરને, એમ પણ તે જ કહેલું. મારી વૈધવ્ય
દયાને અચાલ મને કાંઈ રીતે ન આવે એ
માટે તે પૂરેપૂરી સંભાળ લીધી. પણ—

મોટી બહેન! છેલ્લા વરસો તું સતત માંડી
જ રહ્યા કરે છે તે માંડી પડી ન હોત, તારો
સ્વભાવ આંધ્રિયો થઈ ગયો છે તે અટક્યો હોત તો—
નાનપણમાં ચેતરેજની રમત જોવાનું મને
જલ્દ મળતું. નેમાં રાગને કિસ્ત આપીને બાધી
લેવાનું આવે છે. દેવ પણ માણસને આજ
રીતે કિસ્ત આપીને એને ચેતરકૂટી રૂંધવા
મંત્રિ છે.

અત્યારે જોઈએ ત્યારે તું તો તારી માંદગીની
ચિંતામાં જ રોકાયેલી; પણ એજ મારાં અમારો

સાળી-બનેવીનો પરિચય વધતો આવ્યો. એ અરસામાં આપણા શહેરમાં ગધર્વ નાટક મંડળી આવી તારાથી જાગૃત્ય સદન થાય તેવું ન હોવાથી નાટક જોવા આવવાની તે ના પાડી; ને જ્યારે એ જ જણા નાટક જોવા ગયાં. તે દહાડો 'માનાપમાન'નો એક દત્તો. તેમાંના, નામિકા વનમાલા નાયક ધૈર્યધરના એક દૃષ્ટિ છે તે પ્રસંગ-એ પ્રસંગ જોતાં જ મારે હૈયે જાણે દીવા પ્રગટ્યા; તે સાથે આવે. શર્માચ-કારી અનુભવ મારે તો જીવનમાં કદી સાંપડવાનો જ નથી એવું જાન થતાં દિલ ખેંચેન જન્મ.

નાટક જોઈને પાછા ફરતાં હતાં ત્યારે રસ્તામાં એમણે શહેરને મારો હાથ ઝાલ્યો. એ એ હાથ એમ ને એમ રહેવા લાગ્યા.

મોટી બહેન! માફ કરજો; મારા પર ગુસ્સો ન કરતી; રાખે ના કરાતી. પણ માનવીને ચરીરના ગુણ જની જતાં જગત વાર લાગતી નથી. સુખોપજોઈએ એ જે આજુ-એ એ આજુથી આખરે દસગદતાં, પછાતાં પાપની ખાઈમાં પાડ્યું પડે છે એ હું જાણતી નહોતી એમ હું ન માનજો.

પણ-

છેલ્લા છ મહિના કર્મચાન અમામ રહસ્ય-પ્રમંથો વધતા આવ્યા. તેમણે ખાસ મારો એક ફોટો પકાવીને પોતાના ટેમલ ઉપર સામે જ બેસાડે ગોઠવ્યો. તે ત્યાંથી તે છાત્રી લીધો અને તેમણે કહ્યું: 'ટેમલ ઉપર રાખેલો તારો ફોટો એ બંને ફેફસાં દે! પરંતુ આગ ઉલ્પમાં કાતગાઈ ગયેલી તારી ચર્તિ કાંઈ તેનાથી-'

મોટી બહેન! મને માફ કરજો, પણ તેમના એવા એવા બોલ સંજોગથી ત્યારે મને પાગવાર હવે થતો. હમણાં સુધી-ઉલટ આજના સખા કાળ સુધી હું એથી દર્શિત બનતી.

સાંજના હું તેમની સાથે ફરવા ગઈ. તેમણે મારી પાસે હાથ કરવાનું વચન આપ્યું. એ તેની હા પાડી. સળી બહેનની ગાંઠ મચળું મે રખાવ કહ્યું! હું જાણતી હતી કે હું તારા સુખની મોટી કરી નહીં છું છતાં-

એક જૂની વાર્તા છે. એક વાર જારે જાગે દુકાળ પડેલો. કેટલાય દિવસો સુધી વિશ્વામિત્ર મુનિને મોમાં નાખવા એક કજુને લાવ્યો પણ મળ્યો નહોતો. આખરે બનામાના તે એક ચમારની મૂંપડીમાં પેઠા. હાં તેમને એક મરેલા પુતરાનો પગ હાથ લાગ્યો; એ લઈને જ વિશ્વામિત્રે આટલા માંડ્યો-

પ્રેમના પ્રદેશમાં પણ મારી એજ દશા થઈ.

ગનિતા જીળા પથરાવા પછી મને ધર તરફ પાછાં ફર્યાં. આકાશમાં બીજની ચંદ્રેખાની શોભા અવરખી હતી. જાણે મોતી મંદુર કાસતું પાન ન હોય! એ ચંદ્રબીજની દર્શન થતાં જ મને બાઈબીજના યાદ આવી રસ્તે આવતાં ઘેર ઘેર બાઈબીજની ઉત્તવણી માટે બહેનો ટોચાટોટી કરી રહી હતી. એક સુંદર ચિત્ર મારી કાપનાચક્ર સામે નાગી જીડપુઃ સુંદર રંગોળી પૂરી છે;-હાથમાં ફાપતી તાસ-કમા ફાપના નિર્જાનમાં લીધેલો એ છે-બહેન બાઈને એવાલો છે-મારે પણ બાઈ હોત તો ફેવી મળ આવત, એ વિચાર મારા મનને સતત વ્યથ કરી રહ્યો.

રસ્તે જાળો કાઢી સજાવતા હતા. તેમાંથી અમકો જીંદના પેટે જ મારા મનમાં પણ કાપનાઓ ચમકી જાયતી હતી.

એકદમ મને વિચાર ધઈ આવ્યો: હું મોટી બહેનની બહેન જન્મી છું તેને બંને બાઈ હોત તો! લો આજે હું મોટી બહેનને ત્યાં જઈ તેની પાસે મારા એવાલજી લેવાવત અને તેને વીરપસલી દેત-

મારી મોટી બહેનને જાની વીરપસલી આપત તો તેને વધુ મત!

મોટી બહેન મને વીતવત: 'મારે બીજું' લો કાંઈ નથી જેમ્મું. પણ એક કાચ મા! પતિને રંગી છે...એ મને પાછા મને એવું કરી દે! ફળ એ એક જ વીરપસલી હું માંડું છું!'

કાચ-

એ ઝાણુ તો હું પોતે જ હતી ! ત્યારે—
મોટી બહેને માગેલી શીખ-વીરખસીની
મેટ મારે તેને આપવી ન લેખજે !

મોટી બહેન ! તને કલા વિના, તારી રમ
લીલા વિના, હું આલી નીકળું છું તે માટે
તું મારા પર યુસ્તે ન યજે. હું મને તેટલી
દૂર જઈ છતાં આખરે તો તારી બહેન જ
છું. તને સુખ મળે એટલા ખાતર—

તારે ઘેર હું ફરી પચળું દેવા નહિ આવું.
લીલને લીધે રંગ કેવો મોહક હોય છે ! છતાં
ત્યાં એટલું તો લપસણું હોય છે કે—

મોહનું પંજુ એવું જ છે !

અને મારું સુખ ! જે દુશ્મનો દાર જની
મળે પહેરવામાં આવે તે બાગમણી-સુખી
કહેવાય, તો જેને લગવાનને માત્ર છૂટા

ચાલવામાં આવે તે શું દુર્ભાગી ગણાય ! દુઃખી
ચલ્યાય !

ધાપું ધાપું લખવાનું મન થાય છે પંજુ—

એ મોહ છોડવો જ લેખજે.

તારી બહેન

સુધા.

પત્ર પૂરો કરી મેં રેખા પર જરા જોએ
નજર ફેંકી. નજર સામે પેલું ત્રિવેણી સંજમનું
ચિત્ર દર્શાવે. મને એ નામ દેવે પૂરેપૂરું સાર્થ
જણાયું. દુનિયાની સખળી ઉચ્ચ અને ઉદાત્ત
બાળતા સરસ્વતી પેટે જ ગુપ્ત રીતે વસે છે
એ સત્યદર્શન મારા મોળામાં પોલી ચંદન
ની પેટી મને કરાવી રહી હતી !

[શ્રી વિ. ઇ ખડિંગની

મથાની વાળો પાંચી

ચિત્રો છાંયોએ કિંટક મેય પર ત્રિજલ લખવા કહ્યું. એક વિદ્યાર્થીને જે મિનિટમાં
નિલધ લખી નોંધપૂર્ક લખ કરી. ચિત્રો તેની નોંધ લખી, તેમાં એક લીટી લખી હતી : 'વાંચાને
લીધે મેય રમાઈ નથી.'

એક વજત વાંધીએ કહ્યું કે 'અમે જમાણા રાહોમાં આવતું એ જાનલે જલ્લ
કરવાના બીએ.'

'કેટલાક ખર્ચ કરવાના છે !' મહાભાઈએ રશિયા ફેરવતાં પૂછ્યું.

'લખસન કલ્યાણ રૂપિયા વરો.' પેલા નાગરિકે કહ્યું.

'કલ્યાણ રૂપિયાનું પૂતળું ?' અર્ધોલ લોલી લીલા, 'અરે, પાંચ લાખ જ રૂપિયા હરિજન
કાળામાં આપી ને-હું જ આવોને ત્યાં જોતો રહું.'

—જા. બયા.

મુલાકાતી—ચર્ચાવના પુસ્તક 'પુસ્તકો સંસ્કારણે' વિષે આપ શું કહેતા છો ?

જનાઈ યૌ—આ કપરા સમયમાં પલ્લુ લોક પ્રત્યાષાતો સંતોષવા માટે કેટલી નવાં અને ખર્ચાળ
છે તે લેખ અને આશ્ચર્ય થાય છે. આ પુસ્તક અમિરિંગને લેવા મારેલું એક
પ્રપું રાસ દોષ તેડે લાગે છે.

મુલાકાતી—એ ન સમજાવ્યું ?

જનાઈ યૌ—તમ અમિરિંગ લામે છો ?

હિંદી પત્રમા—મહાભા વાંધીએ લખતાં પુસ્તકો કરતાં યોગ 'હત લેખન' કેમ વધુ વાચે છે ?

જનાઈ યૌ—એવું કાણ એ છે કે હોંડો જોને લખતાં પુસ્તકોને પ્રથમ પસંદગી આપે છે.

હિંદી પત્રમાર—પરંતુ અમારે ત્યાં તો મોડાંસાંને લખતાં પુસ્તકો ખપવાં જ નથી.

જનાઈ યૌ—પલ્લુ એનો લેખા 'યૌ' નથી ને ?

—કમલક

હિમાલયનો હીરો

નર્મદાબેન રાવળ

હિન્દી શહેર બહાર એક ઝૂંપડામાં જગદીપ કરીને એક રાજપૂત જુવાન અને તેના છુટ્ટો બાપ રહેતા હતા. બાપદીકરા બંને ખેતી ઉપર ગુજરાન ચલાવતા. ઘરનું કામકાજ પણ બંધું હાથે જ કરતા.

એમ કરતાં કરતાં જગદીપનો બાપ ખૂબ છુટ્ટો થઈ ગયો અને મરવા પડ્યો.... મરતી વખતે જગદીપને બોલાવીને કહ્યું: 'બેટા! હવે હું આ દુનિયાનો ઘડી બે ઘડીનો જ મહેમાન છું. મારા મરણ પછી તું મોટી દોલતનો ધણી થઈશ. પણ તું તે સંભાળીને ખર્ચજે. બહુ ઉડાઉ થઈશ નહિ. કઠાચ તું એ બધી દોલત ઉઠાવી નાખે તો મારી છઠ્ઠી શિખામણ છે તે પ્રમાણે કરજે.' એમ કહીને પોતાના આશીર્વાદ નીચેથી એક દોરડું કાઢીને આપ્યું. 'હે આ દોરડું તેના એક ઉંડા સામેની બીંતની કઠીમાં બાંધજે અને બીજો ગળામાં બાંધીને ગળાફંસો ખાઈને મરી નજે.' એટલું કહીને છુટ્ટાએ તો પ્રાણ છોડ્યા.

જગદીપે બાપની શિખામણ પ્રમાણે દોરડું સાચવીને મૂઢી રાખ્યું અને તેના ખાતેના શોધવા લાગ્યો. શોધતાં શોધતાં એક લોખંડની પેટી તેને મળી. તેના ઉપર ખૂબ ઘાટ ચઢી ગયો હતો અને છિપટે એમ લાગ્યું નહિ એટલે પેટી ભાંગીને ઉઘાડી. અંદરથી કેટલીયે સોનામહેરો અને ઘણું ઝવેરાત નીકળ્યું. ખૂબ પૈસા હાથમાં આવવાથી હવે તેણે પોતાનું જીવન બદલ્યું.

ઝૂંપડો છોડીને તે એક મોટા ખંભલામાં રહેવા ગયો. નોકર ચાકરો રાખ્યા અને લહેર કરવા લાગ્યો. તેને પૈસાદાર માણીને કેટલાક બદમાશો તેના મિત્રો થયા એ લોકોએ જગદીપને જીંદે રસ્તે દોરવીને પૈસો પાપમાલ કરી નાખ્યો. ધીરે ધીરે તેની બધી દોલત ખૂટી ગઈ એટલે રહેવાનો બંગલો વેચી નાખવો પડ્યો, નોકરચાકરને રજા આપવી પડી અને પેલા મિત્રો પણ સાથા ગયા.

જગદીપ પોતાના અસહ ઝૂંપડામાં પાછો આવ્યો. પણ તેની પાસે ખાવાને કંઈ રહ્યું નહિ જેવું થઈ ગયું એટલે ખૂબ મુંઝવે અને આપઘાત કરવાનો વિચાર કર્યો. એટલામાં તેના બાપે આપેલું દોરડું અને તેનાથી ગળાફંસો ખાવાનું યાદ આવ્યું. એટલે દોરડાનો એક છેડો કઠીમાં ભરાવ્યો અને એક છેડો ગળામાં બાંધીને ખેંચ્યો ત્યાં બીંતમાંથી કઠી નીકળી પડી અને એક મોટું ગાળડું નીચે પડ્યું. જગદીપ તો અજાણ્યો ગરક થઈ ગયો. જેવું ગાળડું નીચે પડ્યું કે તેની પાછળ સોનામહેરો ભરેલી કાથળીઓ ખડીંગ ખડીંગ કરતી નીચે પડવા લાગી.

જગદીપના બાપે સૌથી વધારે પૈસો બીંતમાં સંતાઈયો હતો. તે બજારો હતો કે નાદાનીમાં તે બધો પૈસો ઉઠાડી નાખે તો પણ તેને હેરાન થવું ન પડે.

હવે જગદીપ શુદ્ધિમાં આવ્યો અને બાપની શુદ્ધિ સમજ્યો. તેણે હવે

શહેરમાં એક નાનું સરણું ઘર રાખ્યું અને ત્યાં રહેવા ગયો.

ઘરધણીએ કહ્યું: 'ભાઈ! ઘરમાંથી બધા સામાન લઈ લઉં છું' પણ આ એક પેટી રહેશે તેને ખસેડ્યો કે ઉઘાડ્યો નહિ.'

જગદીપ કહે ઠીક. પણ તેને ઘરની વચમાં પેટી ગમી નહિ એટલે નોકરો પાસે ઉપડાવીને બીજી જગ્યાએ મુકાવી. પણ જ્યાં નોકરો પેટી મૂકીને પાછા આવ્યાં ત્યાં પેટી તેની જગ્યાએ પડેલી જગદીપને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. ફરી ઉપડાવી-ફરી પાછી આવી કેવી રીતે પાછી આવી તે કાંઈ સમજાયું નહિ. એમ ને એમ ફટલીયે વાર ઉપડાવીને મુકાવી પણ વળી પાછી આવે આવી જગદીપને પેટી તોડી ભેવાનું કુતરું થયું.

રાત પડી અને નોકરો સૌ સોને ઘેર ગયા એટલે એક હથોડો લઈને જગદીપે પેટી તોડી નાખી અને ઢાંકણું ઉઘાડ્યું. ત્યાં અંદરથી આસમાની રંગના ધુમાડો નીકળ્યો અને વચમાંથી એક બેઠાળ ટેખાતી બુટ્ટી ટોચી નીકળી અને લંગડાવી લંગડાવી જગદીપ તરફ ગઈ અને બોલી: 'અરે તું કેવો મૂર્ખ છે; તારા જેવા જીવાને આળસુ ઘડને બેસી રહેવું ભેઈએ નહિ હિમાલયમાંથી અફઘુત હીરો લઈ આવ. તેના વગર તું મારો પતિ નહિ થઈ શકે.' એટલું બોલીને ટોચી પાછી ફરીને પેટીમાં બિલરી કે તુરત બારણું હટું તેમ વસાઈ ગયું.

જગદીપ આ બધું ભેઈને ખૂબ બી ગયો. અને બીઠમાં ને બીઠમાં ત્યાંથી ખસી જ શક્યો નહિ એમ ને એમ સવાર

પડી સવાર પડી એટલે કાંઈ વળગ્યો પણ રાતનો બનાવ ભૂલે જ નહિ.

રાત પડી અને સૂઈ ગયો. પણ જ્યાં મધરાત થઈ ત્યાં તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. બાલે એક રાજકન્યા પેતાને મળવા આવે છે. એ જ પળે પેટીનું બારણું ઊઘડ્યું, વરાળ નીકળી અને વચ્ચેથી ટોચી લંગડાવી લંગડાવી જગદીપના બિઠાના પાસે આવી અને બોલી, 'અરે તું કેવો મૂર્ખ છે, હિમાલયમાંના પેલો અફઘુત હીરો લાવ નહિ તો તું મારો પતિ નહિ થઈ શકે. જગદીપનું સ્વપ્ન જિંદી ગયું અને બીઠમાં ને બીઠ મા બિઠાના ધાયે ચોટી ગયો.

જગદીપે પેટીને ઘણી વાર નહીંમાં નખાવી, ફવામાં નખાવી પણ પાછી તેની તે જગ્યાએ આવી જ છે! રોજ મધરાત ધાય ને રાજકન્યાનું સ્વપ્ન આવે અને બરાબર તે જ વખતે ટોચી બહાર નીકળે અને જગદીપને હીરો લાવવાનું કહે. જગદીપ તો બીઠમાં ને બીઠમાં ખૂબ ફગળો થઈ ગયો. ઘણાને પોતાની વાત કરી પણ કાંઈ તેણે દુઃખ મટાકી શક્યું નહિ. જ્યાં બધ ત્યાં રાત્રે તો ટોચી આવે જ આવે.

જગદીપ ખૂબ મુઝાયો. એટલામાં તેને એક જાદુગર મળી ગયો તેને બધી વાત કરી. જાદુગરે પેટી ભેઈ. પેટી ઉપર ન સમજાય એવી ભાષામાં કંઈક લખેલું હતું.

જાદુગરે ગંભીર ચહેરે કહ્યું: 'ભાઈ, આ પેટી ઉપર દેવતાઓની મહોર છે. અને તે પિશાચી ભાષામાં લખેલી છે. તમે ટોચીના હાથમાં છે. તમારું દુઃખ દોઈથી દૂર થાય તેમ નથી.'

જગદીપ આ સાંભળી છાતીફાટ

રકવા લાગ્યો. ‘શું મારો આખો જીવ આ રીતે જશે ? હવે આ કટાર અને મને મારી નાંખો’

બહુગરે કહ્યું : ‘આમ હિંમત હારે શું થાય ? ડોશી તમને હિમાલયનો હીરો લાવવાનું કહે છે તો તમે હિમાલયમાં જાઓ અને નસીબ અજમાવો’

જગદીપ કહે : ‘તમે કહો છો તે ખરું પણ કામઠેકાણું વિના હિમાલયમાં જવું ક્યાં ? કદાચ હિમાલયમાં જઈ તો હીરાને મારે શોધવો ક્યાં ?’

બહુગર કહે : ‘હું તમને વિચાર કરીને ઠાલે કહીશ’

રાત પડી ને પાછી પેલી ડોશી આવી આવીને બોલી : ‘હં....હવે ઠીક વિચાર કર્યો છે આજસ છોડી દો એટલે તમને ને મને બનેને કાયદો થશે’ આ પ્રમાણે વાત કરીને ડોશી ચાલતી થઈ

બીજે દિવસે બહુગર આવ્યો. તેણે કહ્યું : ‘પેલો અદ્ભુત હીરો હિમાલયના અડધા રસ્તા ઉપર એક ગુફા છે તેમાં છે પણ ત્યાં ધીરજ અને હુશિયારીથી કામ કરવું જોઈએ પર્વત ઉપર ચઢવું ખૂબ અઘરું છે અને ફેવતાઓ ત્યાં ચોક્કસ કરે છે તેઓ ને કામ ફરમાવે તે કરવું પડે છે અને જોયો તે કામ કરવાની ના પાડે છે તેને પાછા ફરવું પડે છે. તમે અહીંથી હરદાર જાઓ અને ત્યાંથી ગંગાના કિનારે ઉપર ચાલ્યા જાઓ. જ્યાંથી ગંગા નીકળે છે ત્યાં અટકીને તપાસ કરજો’

જગદીપ ગમે તે ભોગે જવા તૈયાર થયો સાથે કેટલાક માણસો લઈને હરદાર ગયો ત્યાં ગયા પછી ડોશી દેખાતી

જ્યાં ધર્મ અને તબિયત સુધરવા લાગી અહીં તેણે તપાસ કરવા માંડી તો જણાયું કે ઉપર કોઈ જવું જ નથી અને જાય છે તો કોઈ પાછું આવતું નથી પણ જગદીપે તો ઉપર જવાનું નક્કી કર્યું. બધા માણસોને નીચે મૂક્યા અને ગ્રણ મહિના સુધી રાહ જોવાનું કહીને ચાલી નીકળ્યો ઉપર ચઢાણ સીધું અને મોટા મોટા પથરા, નીચે જાંડી ખીણો ચઢતાં જરાક નજર ચુકે કે સોયે વર્ષ પૂરાં છતાં હિંમત અને હુશિયારીથી જગદીપ ઉપર ચઢ્યે જ જતો હતો સાંજ પડવા આવી ત્યાં એક જાડો ખો જાનવાની હતી હવે ખરેખરી ચુકેલી આવી ન રાત્રે ખોમાં કંઈ દેખાય કે ન ચલાય ન ક્યાંય સુવાય તેવું હતું ખોની અંદર ચુકળ એક જાગેલાં હતાં તે પકડી પકડીને ધીરે ધીરે જીતરતો ગયો આખરે ખો બતાવી એક ગુફાના દ્વારે આવીને જાણે રહ્યો

ગુફા એક મોટા ફિસ્લા જેવી લાગતી હતી. ધીરે ધીરે અંદર ચાલ્યો પણ કોઈ માણસનો સંચો નહોતો. જરા આગળ ગયો ત્યાં એક માણસને તેના તરફ આવતો જોયો તેના હાથમાં એક ધનુષ અને કેટલાંક બાણો હતાં. તેણે પાસે આવતાં જ કહ્યું : ‘આ ધનુષ અને એક બાણ લે અને તારી ફરજ બતાવ, બા’

જગદીપ તો અભયમ થયો. તેણે તેના હાથમાંથી ધનુષ અને બાણ લઈને પૂછ્યું : ‘પણ મારી ફરજ શું છે તે હું બાણતો નથી.’ પેલા માણસે આગળી બતાવીને કહ્યું : ‘ત્યાં એક સરોવર છે, તેની વચમાં એક બાક છે, તેની ઉપર કેટલાંક મરુડ પડી બેસે છે, તે જ્યાં કાગ છે. દેશ

એક જ સફેદ છે. તે સફેદ પક્ષીને માર અને તેની જમણી પાંખ કાપી લાવ.'ું

આ સાંભળી જગદીપ વિચારમાં પડી ગયો. એને લાગ્યું કે કામ અઘરું છે પણ હિંમત રાખીને બધી વાત ધ્યાનમાં રાખી લીધી અને કહ્યું: 'આજે તો રાત પડવા આવી છે. માટે મહેરબાની કરીને મને આજે સૂવા દો. કાલે હું તે કામ કરીશ.'

પેલા માણસે કહ્યું: 'ઠીક અંદર આવ'

બંને અંદર એક મોટા ઝોરણમાં ગયા ત્યાં એક ઝીણી દીવો બળતો હતો. પેલો માણસ તેને ત્યાં એકલો મૂકીને જતો રહ્યો.

તરત જ એ નોકરો જગદીપ માટે ખાવાનું લઈને આવ્યા. તેણે તે ખાધું. પછી સૂવા માટે તેને એક ઘીલત ઝોર-કામાં લઈ ગયા. જગદીપ તો આ ઝોરડો જોઈને આશ્ચર્યમાં દુખી ગયો. આ ઝોરડો તેના હિંદીને ઝોરડો જ હતો. તેની દરેકે દરેક ચીજ જેમ મૂકી હતી તેમજ પડી હતી. અને પેલી પેટી પણ વચ્ચે પડેલી જોઈને તેને શાળ પડી.

નોકરો તો તેને મૂકીને જતા રહ્યા. જગદીપ ઘાંઘેલો હતો એટલે એકદમ ઊંઘી ગયો. પણ જ્યાં મધરાત થઈ ત્યાં રાજકન્યાનું સ્વપ્ન આવ્યું અને તરત જ ડોશીએ તેને જગાડ્યો અને કહ્યું, 'તું અહીં આવ્યો તે ઠીક થયું' છે અને સૌ સારાં વાનાં થયે પણ કાલે તું એકલો ન જતો. એક દૂતરો માગી લેજે.' એટલું કહીને ડોશી જતી રહી.

ડોશીના ગયા પછી જગદીપ વિચાર કરવા લાગ્યો. વળી અહીં ડોશી આવી અને દૂતરાને સાથે લઈ જવાની સલાહ

આપી. દૂતરાને મારે શું કરવો છે? પણ નહિ, આ ડોશી મારે શું જોશે તે બાજુની લાગે છે. જરૂર તે મને સહાય કરવા આવી હતી...માટે મારે તે કહે તે પ્રમાણે જ વર્તવું વિચારમાં ને વિચારમાં પાછો ઊઘી ગયો.

સવારે જાગે ત્યાં ન મળે શુક્રા કે ન મળે ઝોરડો. ઘાસ ઉપર પેતે સૂતેલો અને પેલો માણસ ધનુષબાણ આપવા આવેલો. તેણે કહ્યું: 'યુવાન! જીક અને તારી ફરજ બાંધવ.'

જગદીપે કહ્યું: 'હું તૈયાર છું પણ મને એક દૂતરો આપો.'

પેલા માણસે એક તાળી પાડી એટલે એક દૂતરો હાજર થયો. 'આ દૂતરો હ્યો અને આ એક સળી રાખો. જ્યાં કુખી સળી તમારી સાથે રહેશે ત્યાં કુખી દૂતરો પણ તમારી સાથે રહેશે. સળી ખોશો એટલે દૂતરો આશ્વી જશે. માટે સળી સાચવી રાખશો.'

જગદીપે કહ્યું: 'ઠીક'

તરત જ પેલો દૂતરો આગળ માર્ગ બતાવતો આવ્યો. જે મુશ્કેલીઓ પર્વત અઢનાં જગદીપને વેઠવી પડી હતી તેમાં નો એક પણ અત્યારે બચાઈ નહિ. કારણ કે દૂતરો રસ્તાનો લોભિયો હતો અને તે ટુંકે અને સહેલે રસ્તે સરોવર પાસે લઈ ગયો.

સરોવર વચ્ચે પેલા માણસે કહ્યું હતું તેમ એક ઝાડ હતું અને તેના ઉપર જરૂર પક્ષીઓ હતાં પણ તે બધાં કાળાં હતાં; સફેદ કંઈક કેખાતું ન હતું. એટલામાં દૂતરાએ ભેરથી બસવા માંડ્યું. એટલે બધાં પક્ષી ઊડ્યાં અને જગદીપ

તરફ આવવા લાગ્યાં. તેમાં સફેદ પક્ષી જણાવું એટલે જગદીપે તીર માયું અને સફેદ ગરુડને નીચે પાડ્યું. પણ તે સરોવરમાં જ પડ્યું. જગદીપ નિરાશ થયો એટલામાં તો કૂતરો સરોવરમાં પડ્યો અને પેલા પક્ષીને ઊંચકી લાવ્યો. જગદીપે તેની જમણી પાંખ કાપી લીધી. પણ તે જ વખતે તેના હાથમાંથી સળી પડી ગઈ એટલે કૂતરો અદૃશ્ય થઈ ગયો. કૂતરાને તેણે ઘણી બુમ મારી પણ તે દેખાયો જ નહિ. આખરે નિરાશ થઈને ચાલવા માંડ્યું. આવળતે રસ્તો ઘણો વિઠટ અને મુશ્કેલીવાળો લાગ્યો.

મહામુસીબતે તે શુક્ર પાસે આવ્યો આવ્યો કે તરત જ પેલો માણસ બહાર આવ્યો અને પૂછ્યું: 'તે તારી ફરજ બજાવી?'

જગદીપે પેલી પાંખ હાથમાં આપી.

'આ પાંખ પેલા પક્ષીની જ છે તેની ખાતરી કરવી એઈએ.'

જગદીપ સુઝાયો. તે તો માત્ર પાંખ જ હઈને આવ્યો હતો. પણ હિંમત રાખીને પેલું પક્ષી લેવા જવા તૈયાર થયો એટલામાં પેલો કૂતરો મોઢામાં પક્ષી હઈને આવી પહોંચ્યો.

પેલા માણસે કહ્યું: 'ઘણું સરસ. મને એઈતું હતું તે જ મળ્યું છે. પણ તું થોડી વાર જીલો રહે. મારો ભાઈ હમણાં આવશે. તેને એઈતું હશે તે મંગાવશે.' એમ કહીને તે અંદર ચાલ્યો ગયો.

જગદીપ વિચારમાં પડ્યો કે વળી બીજો ભાઈ શું મંગાવશે! મેં તો ધાર્યું હતું કે હવે હીંચ મળી જશે. એટલામાં તો બીજો ભાઈ એક વાલો હઈને

આવ્યો. તે વાલો જગદીપના હાથમાં આપીને કહે: 'આ લે અને તારી ફરજ બજાવ.'

જગદીપે તે હઈને પૂછ્યું: 'શી ફરજ બજાવું?'

'રજપૂતાનામાં રેતીનાં રણ છે તેમાંથી ઘણા લોકોને મુસાફરી કરવી પડે છે. આ રણમાં ગંભીર કંઠનો વાઘ છે. એ વાઘ મુસાફરોને હેરાન કરે છે. તેમની સલામતીનો આધાર તારા ઉપર છે. એનાથી તારું ભવિષ્ય સુધરશે. માટે બા અને આ વાલાથી પેલા વાઘને મારી નાખીને પૂછડી કાપી લાવ.'

રાત પડવા આવી હતી એટલે બીજે દિવસ જવાનું કહ્યું. આગતા દિવસની માફક જગદીપને તેના જોરડામાં હઈ જવામાં આવ્યો-ખાઈપીને સૂતો. મધરાત થઈ ને પેલું સ્વપ્ન આવ્યું ડારીએ તેને જગાડ્યો અને કહ્યું: 'કાલે રણમાં જતાં પહેલાં એક જાંટ માગી લેજે. જોજે ચાલીને જતો નહિ, નહિ તો થોડી જમણ અને વાઘ મારી નાખશે.' આટલું બોલીને ડારી પાછી જતી રહી.

સવાર પડી કે પેલો માણસ વાલો હઈને જીલો જ હતો. જગદીપે જાંટની માંગણી કરી ત્યાં તો જાંટ અને મુસાફરીનો સામાન સુઢો તૈયાર જ હતો.

જગદીપ જાંટ ઉપર બેઠો-જાંટ તેને એવે રસ્તેથી હઈ ગયો કે રસ્તામાં તેને ખડકો મુદ્દત નડયા નહિ અને થોડી જ વારમાં તે રણમાં પહોંચી ગયો. જે જગ્યાએ વાઘ આવતો હતો તે જ જગ્યાએ જાંટ જીલો રહ્યો-જગદીપ તેની ઉપરથી જીતર્યો. અને એક જગ્યાએ આરામ

લેવા બેઠો ત્યાં વાઘની ત્રાઠ સંલગ્નાળી. એટલે બાલો લઈને સંજ્ઞ થઈ ગયો. એટલાનાં કાળો બરતા વાઘે ઊંટ ઉપર છાપો માર્યો. એવો જ જગદીપે બાલો ફેંક્યો અને તેની આંખોમાં વાગ્યો. વાઘ આથી ખૂબ ખિન્ન થયો અને તેના શત્રુ ઉપર ક્રૂર્યો. જગદીપે હિંમતથી બાલો તેના પેટમાં ખોસી દીધો. વાઘ એક બાળુ ચત્તો પાટ પડી ગયો તરત જ પૂછડી કાપી લઈને ખીસામાં મારી દીધી. અને ઊંટ ઉપર સવારી કરીને શુક્રાએ પહોંચ્યો. ઊંટ ઉપરથી ઊતર્યો કે તરતજ પેલા માણસ આવ્યો અને પૂછ્યું: 'કેમ તો તારી ફરજ બળવી કે?' એટલે જગદીપે પૂછડી આપી. પૂછડી મળી એટલે પેલા માણસે કહ્યું: 'હીક મારું કામ તો તે બરાબર હતું. હવે મારા ત્રીજા ભાઈની મરણ પ્રમાણે કરવું પડશે.' એમ કહીને તે ચાલતો થયો.

જગદીપ વળી વિચારવા લાગ્યો કે હવે આ ત્રીજો વળી કાણ બાણે કેવું? કામ બતાવશે પણ ફિકર નહિ ડાશી અને રસ્તો બતાવતી બચ છે. એટલે મારા કામમાં સરળતા થાય છે.

એટલામાં ત્રીજો ભાઈ આવ્યો અને તેણે જગદીપના હાથમાં ચાળણી મૂકી અને કહ્યું. 'તારી ફરજ બળવ.'

'શી ફરજ બળવવી?' એમ પૂછતાં પેલાએ કહ્યું: 'આ ચાળણીમાં પાણી લાવ.'

આ સાંભળી જગદીપ બોલી ઊઠ્યો: 'ચાળણીમાં પાણી ભરી લાવું? એ કેમ બને? એનાં કાણાંમાંથી બધું પાણી નીકળી જાય.'

પેલા માણસે કહ્યું: 'એમાં જ પાણી

લાવવાનું છે. કેમ લાવવું એ તારે વિચારવાનું છે.'

જગદીપે કહ્યું: 'આ કેમ બને? અને ધીજી કંઈ કામ સોપો તે કરવાને હું તૈયાર છું. પણ આ કામ તો અશક્ય છે.'

પેલા માણસે કહ્યું: 'કંઈ અશક્ય નથી—આ સિવાય હું કહી શકતો નથી સવાર સુધી વિચાર કરો રાત પડી છે એટલે અંદર આવો અને વિશ્રાંતિ લ્યો.'

જગદીપ પાછો પોતાના ઓરડામાં ગયો અને ખાઈપીને ઊઠી ગયો. મધ્ય રાત થઈ ને ડાશી આવી અને બોલી: 'જિજ્ઞે મૂર્ખાઈ કરીને પાણી શોધવા નીચે જતો નહિ ઉપરની બાળુએ જાણે. ત્યાં તને ચાળણીમાં ભરાય તેવું પાણી મળશે.' આટલું કહીને ડાશી અંદાપ થઈ ગઈ.

જગદીપ વિચારમાં પડ્યો કે પાણીની નદીઓ તો બધી નીચે વહે છે અને આ તો ઉપર જવાનું કહે છે તો મારે શું ઉપર જવું? આવા વિચારમાં જ તેને ઊંઘ આવી ગઈ.

સવારમાં ઊઠ્યો ત્યાં તો પેલા માણસ ચાળણી લઈને ઊભો જ હતો. તેણે ફરજ બળવવા જવાનું કહ્યું એટલે જગદીપે ઊઠીને કહ્યું: 'એક લાકડી આપો' કહેતાંની સાથે જ એક મજબુત લાકડી હાથર થઈ.

લાકડી લઈને જગદીપ ઉપર ચઢવા લાગ્યો. પણ રસ્તો જડે નહિ નાના-મોટા ખડકો અને પથ્થરો સિવાય કંઈ દેખાય નહિ આખરે તે જેમતેમ કરીને ઉપર ચઢ્યો અને પાણીને માટે શોધ કરવા લાગ્યો. પણ ચાળણીમાં ભરાય તેવું પાણી મળ્યું નહિ પેલી ડાશીએ કહ્યું હતું કે પાણી ઉપર મળશે એટલે ઉપર

જવા માંડયું, ઘણું નહીં-નાળાંઓ ભેંયાં
પણ એ પાણી શા કામનું? વળી ઉપર
ચઢ્યો. ચઢતાં ચઢતાં તેનો નજર ફેટલાય
સફેદ પથરાઓ ઉપર પડી. તેને યશું
કે પવન ઉપર બધે કાળા પથ્થર છે
પણ સફેદ તો અહીં જ ભેંયા. તે પથરા
ભેંયા નજીક ગયો અને હાથ લગાડ્યો
તો ઠંડા લાગ્યા અને હાથ બીંબાયો.
એક કટકો હાથમાં લઇને મોઢામાં મૂક્યો
તો તરત પાણી યથા ગયું. જગદીપ ખુશી
થયો. હાથ આ પાણી ચાળણીમાં ભર્યો
એમ કહીને ફેટલાકે કટકા ચાળણીમાં ભરી
લીધા અને પાછો બિતર્યો. ચઢતાં જે
ચુકેલી નહીં હતી તે બિતરતાં જવાય
ન લાગી અને સિંહો રસ્તો દેખાયો
સાંજ પડતાં પહેલાં તો તે શકાના ઇ-
વાળ પાસે આવી પહોંચ્યો.

પેલા ત્રણ માણસ આવ્યા અને
બોલ્યા: 'ભે ચાળણીમાં પાણી લાવ્યો
ખરો.' એમ કહીને તેને અંદર લઈ ગયા
અને કહ્યું, 'હવે તને અદ્ભુત હીરો
મળશે પણ એ હીરો લોખંડની એક
મજબુત પેટીમાં સંતાડેલો છે. આ પેટીના
મીઠાગણ એટલા તો કટાઈ ગયા છે કે
કોઈ પણ ઉઘાડી શકતું નથી પણ તેને
માટે એક એવો નિયમ છે કે જે કોઈ
ત્રણ વસ્તુ લાવી શકે તેનામાં જ પેટી
ઉઘાડવાનું બળ આવે તમારી પહેલાં
ઘણા માણસ આવી ગયા પણ તેમનાથી
એકે વસ્તુ લવાઈ નથી.

‘વાઘની પૂંછડીમાથી જે તેલ નીકળે
તે બરફના પાણી સાથે ઉકાળી ગરક
પકીનાં પીંછાંથી તે તેલ મીઠાગણને
લગાડવામાં આવે તો તરત બિઘડે.’

આટલું કહીને તેને બીજાં બોરડામાં
લઈ ગયા ત્યાં વચ્ચેવચ્ચે એક મોટી
પેટી પડી હતી. પેટીને કાટ ખાઈ ગયેલાં
સાત તાળાં વાસેલાં હતાં. પેલા ત્રણ
માણસો ચક્ષો હતા. તેમણે કહ્યું, ‘લુઓ
પેટી પેટી. તેમાં અદ્ભુત હીરો રાખેલો
છે. ચાલો હવે કામ શરૂ કરો.’

તરત જ જગદીપે કહેવા પ્રમાણે
ક્યું એટલે પેટી બિઘડી. અંદર જુએ
છે તો એક મોટો હીરો સોનાની નક્શી
કરેલી એક ફેમમાં જડેલો હતો અને
તેને એક સાંકળી લટકાવેલી હતી. આ
હીરામાં એક રાજા પોતાના કુટુંબ સહિત
સૂર્યદેવની પૂજા કરતો દેખાતો હતો.
જગદીપે કહ્યું: ‘શું આ જ અદ્ભુત
હીરો છે?’

ત્રણ ચક્ષોએ તેને કહ્યું: ‘ભાગ્યચાળી
સુવાન! એ જ તે હીરો છે. કલ્યાણકારી
રાજકુમાર! થોડા વખતમાં જ તું તારા
બાપદાદાના સિંહાસન ઉપર બેસશે’

જગદીપે કહ્યું: ‘હું રાજકુમાર? એ
કવી રીતે? મારો બાપ તો કિલ્લી
શહેરની બહાર એક ઝૂંપડીમાં રહેતો
હતો. તેણે મને ક્યારેય પણ કહ્યું ન
હતું કે પોતે એક રાજા હતા. તમે કહે
છો એ સાંકળી મને આશ્ચર્ય થાય છે.’

ચક્ષો કહ્યું: ‘તે એક રાજા હતા પણ
રૈયતે તેના સામે બળવો કરવાથી તે
રાજા છોડીને નાસી ગયો હતો. આ
બળવાખોર રૈયતે એક બીજો સમ્રાટ શોધી
ઠાઢ્યો અને તેને ગાદીએ બેસાડ્યો આ
રાજા હાલ મરી જવાથી ગાદી ખાલી
પડી છે. તે રાજાને ફક્ત એકની એક
છોકરી છે. પણ છોકરીને ગાદીએ બેસાડવા

રેયતની મરજી નથી. લશ્કરના જે લાગ પડી ગયા છે. તેઓ એકબીજા સાથે લડાઈ કરવા વિચાર રાખે છે. ત્યાં જા અને રેયતને ચાંત પાડી સલાહસંપત્તી રાખ્યું કર.’

આ સાંભળીને જગદીપ બોલ્યો: ‘પણ હું ક્યાં જઈ? માફા લોકો અને રાજા તરીકે કેવી રીતે જોખખે?’

એક યજ્ઞે કહ્યું: ‘આ હીરો તમે ગળામાં પહેર્યો એટલે તમને તમારી રેયત ચળ તરીકે જોખખશે.’

તરત જ જગદીપે સાંકળી પહેરી લીધી. પછી તેને સારી રીતે જમાડવામાં આવ્યો અને એક જાતનું ચરબત પાત્રું એટલે તેના ચરીરમાં ખૂબ શક્તિ આવી ગઈ. પછી એક યજ્ઞે શુકાંત પાછળ બારણું હઠાડ્યું. અંદર ખૂબ અંધારું હતું. જગદીપને તેમાં દાખલ થવાનું કહ્યું. પણ તેની હિંમત આલી નહિ. ત્યારે એક જગે તેને ફરી ચરબત પાત્રું તથા વાઘની પુછડી, ગરુડનાં પીંછાં અને ભાલો હાથમાં આપ્યા. અને કહ્યું: ‘હવે ઇશ્વરનું નામ લઈને અંદર પેસો.’

જગદીપમાં હવે હિંમત આવી પણ જતાં પહેલાં તેણે પેલા ત્રણેને વિનંતિ કરી કે તમે કોણ છો તે મહેરબાની કરી મને જણાવો.

પેલા ત્રણેએ કહ્યું: ‘અમે કુબેર, ભંડારીના યજ્ઞે છીએ. હવે તમે જાઓ. તમારું કલ્યાણ થશે, એવો અમારો આશીર્વાદ છે. શુકાંતી બહાર નીકળો કે તુરત વાઘની પૂંછડી અને પીંછાં જમીન પર નાખી દઈને મોટે સાદે અર્જુન, નસર અને મનશુમ બોલજો. એટલે તમને જે જોઈતું હશે તે અમે પહોંચાડીશું.’

જગદીપ પેલી અંધારી શુકાંતમાં દાખલ થયો કે તરત પાછળ પેટું બારણું બંધ થઈ ગયું. અંદર ખૂબ અંધારું અને બીતાશવાળી જમીન લાગતી હતી. કેટલીક વાર આદ્યા પછી વાંકીચુંકી જમીન દેખાઈ. થોડી વારમાં તે સીધી જમીન પર આવ્યો. પછી તરત જ ઊતરવાનું આમ્યું. એટલામાં તો જમીન નીચે બેસતી જણાઈ. હવે તેનાથી ઊંચું રહેવાયું નહિ એટલે બેસી ગયો. અને થોડી વારમાં ઊંઘી ગયો. જાગ્યો ત્યારે જાણે જમીન અપાટાબંધ ચાલતી હોય તેમ લાગ્યું. આમ ને આમ કેટલીયે વાર ઊંઘ્યો અને કેટલીયે વાર જાગ્યો ત્યારે અજવાળાવાળી ખુલ્લી જગ્યામાં તે પહોંચ્યો. બરાબર ધારીને જોયું તો તે એક ટેકરી ઉપર બેઠેલો અને સૂર્યનાં કિરણો આખી ટેકરી પર પથરાઈ રહ્યાં હતાં. એચિતો લડાઈનો પોકાર તેના કાને સંભળાયો. ટેકરીની નીચે નજર કરે ત્યાં જે પક્ષ લડવાને તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. જગદીપે એકદમ પેલાં પીંછાં અને વાઘની પૂંછડી નીચે નાખી લીધી અને અર્જુન, નસર, મનશુમનાં નામોનો ખૂબ પાઠો ખૂબ પાઠતાં જ એક ઠાળી પૂંછડીવાળો સફેદ ઘોડો. હાજર થયો અને જગદીપને પોતાનો પોશાક દેશવાઈ ગયેલો અને પોતાના ચરીર પર હથિયારો સજ્જ થઈ ગયેલાં દેખાયાં.

જગદીપ એકદમ ઘોડો લઈને તળેટીમાં અને પક્ષની વચ્ચે જઈને ઊભો રહ્યો. જેવો તે ગયો કે તરત જ અને પક્ષના માવજોએ હથિયાર નમાવ્યાં અને ‘મહારાજધિરાજનો’ જય નો પોકાર કર્યો.

ભીમના ટોડા

માધવજી પટેલ

દર વરસે જેઠ શુદ્ધ દશમને દિવસે એકઠાણું અને શુદ્ધ અગિયારસને દિવસે નકોરડો અપવાસ કરવાનો પાંડવ પ્રહુંબમાં રિવાજ હતો. યુન્નાણ આ રિવાજનો બહુ જ કડકપણે અમલ કરાવતાં. અલબત્ત કોઈ કોઈ વાર ભીમસેન પૂરતો અપવાદ રહેતો.

જે સુજળ જેઠ શુદ્ધ નોમની રાત્રે માતા કુન્તા અને બાઈઓ એકઠાં મળીને એકઠાણું અપવાસનો વિચાર કરવા માંડ્યાં. સુખ્ય પ્રથમ શુદ્ધ દશમને દિવસે શું મિથાત્ર બનાવવું તે હતો. સર્વાનુમતે કહો કે બીમાનુમતે કહો પરંતુ વળ્યા સુરમાના જાડુ બનાવવાનું નહીં થયું. આગલે દહાડે મિથાત્ર જમવામાં આવે તો ઉપવાસને દિવસે ભૂખ જોછી લાગે એવો ભીમનો ચોક્કસ મત હતો. સૌ ભીમના આ વિચારને મળતા થયા.

મિથાત્રનું નહીં થયા પછી ભીમસેને હળવે રહીને એક નવી દરખાસ્ત વહેતી મૂંઝી અને તે પોતાને માટે અગિયારસ નહિં કરવાનો અપવાદ કરવાની. દરખાસ્તના સમર્થનમાં તેણે દલીલ કરી કે દર વરસે હું પરાણે પરાણે અપવાસ કરું છું એટલે એકાદ વખત અપવાસ ન થાય તો શું બગડી જવાનું હતું? વળી હું અપવાસ અંતરની ઈચ્છાથી નથી કરતો પરંતુ વહીલોની ઈચ્છાને માન આપીને કરું છું. આવા અપવાસનું ફળ ન જ મળે માટે આવા નિષ્ફળ અપવાસ કરવાની કશી જ જરૂર નથી. વળી તમે સૌ અપવાસ કરો છો એટલે એકાદ જણ ન કરે તો શું ખોટું?

ભીમની દલીલો છતાં કુંતાજીએ અપવાસ કરાવવાનો આશ્રય ન જ છોડ્યો અને ભીમે અપવાસ ન કરવાનો આશ્રય ન છોડ્યો એટલે વાતનો અંત લાવવા સુધિધિરે વચ્ચે પડી એવો તોડ કાઢ્યો કે ભીમસેનને ખીચડી ખાઈને એકઠાણું કરવું પરંતુ ભીમે એમાં થોડો સુધારો કરી ઉમેર્યું કે ખીચડીમાં હું માથું તેટલું ધી આપવું. કુંતાજી સિવાય બીજા બધા સભ્યોએ હા પાડતાં બહુમતીથી કરાવ પસાર થયો. અને સભા વિખેરાઈ.

બીજે દિવસે સૌ બાઈઓ નિયમ સુજળ પોતાને કામે લાગ્યા પરંતુ ભીમને મન તો આજનો દિવસ ઉત્સવનો હતો. એટલે ખૂબ લહેરમાં આવી ગયો હતો. રસોડાનાં નાનાંમોટાં કામમાં ખૂબ રસ લઈ લોજનની ઊંચામાં ઊંચી વિગત વિચારી કાઢી અને કામકાજ ચડું કરાવી દીધું.

સૌએ એકઠાણું કરવાનું હતું એટલે હંમેશના સમય કરતાં આજે મોડું જમવાનું હતું એટલે લોજન પહેલાં સૌ બાઈઓ બગીચામાં ખેસીને વાતો કરતા હતા અને ટોળાટીખળ કરતા હસતા હતા. ભીમને આવી નકામી વાતો ગમતી નહિ. તેને તો વાતો કરવા કરતાં કામ કરવું વધારે ગમતું એટલે એ તો બાઈઓથી છુટો પડીને આંખાનો ઘટામાં જરા ફર જઈને આઠે પડ્યો થયો.

જમવાનો સમય થવા આવ્યો હતો એટલે કુંતાજી સોને જમવા બોલાવવા નીકળ્યાં. ભીમે તેમને ઘરમાંથી બહાર નીકળતાં લોપાં કે તરત જ બિલો થઈને

છીડી જઈએ.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને
લીમ પડગંભીથી જીલો યથો જીલો તો
થયો પરંતુ ખાધા વિના આજો દહાડો
કેમ જયો? તેનો વિચાર આવતાં મૂછ
ગયો ધીમે દહાડે સ્વપ્ન આનંદુ' હોય
તેવો ભાસ થયો, દુઃખિયાનાં હાલપિંજર
જેવાં ચરીર તેની કદપનાસુષિમાં દેખાયાં.
આંખ સામે ભૂખે પેટે ભૂખમવાનું નૃત્ય
ચર થયું. પોતાની પથુ આવી જ હયા
યથે કદાચ પ્રાણપ્રીડું છીડી તો નહિ
બચ ને? આટલો વિચાર પસાર થયો.
ભૂખનો ઉપાય શોધનાં ખીચડી ચાક
આવી ગઈ. ખીચડી રાંધવાતું કહીને
નાહવા ગયો. કુન્તાણએ વચન આપ્યું
હતું એટલે બીજો રસ્તો ન હતો કચ
વાતે મને ખીચડી જોરવી પડી

રસ્તે આલતાં બીમને ધીખીચડીના
જ વિચાર આવવા માંડ્યા. ભાઈજોમાંથી
કોઈને ન મળ્યો તેવો ખીચડી ખાવાનો
ખાસ હછ મળ્યો તેથી વિશેષ આનંદ
થયો

દરમિયાન જે રસ્તા આગ્યા પરંતુ
વિચારમાં ને વિચારમાં જમતાણ તરફ
જવાનો રસ્તો ભૂલાર્થ ગયો અને જો ધે
રસ્તે ચડી ગયો. વિચારમાંથી જાગ્યો
ત્યારે એકાદ ગાઉ આગળ નીકળી ગયો
હતો તેને થયું કે જો ધે રસ્તે જઈ રહ્યો
હું. પરંતુ સામે રસ્તે જવું હોય તો ફરી
એક ગાઉનો પથ કાપવો પડે અને ભૂખે
પેટે એવું સાહસ શા માટે કરવું? તેના
કરતાં તો આગળ જ ચાલું અને રસ્તામાં
જે કોઈ જળાશય આવે તેમાં નાહી
હઈ તો શું જોડું?

ચોટી વારમાં નાની એવી નદી આવી.

પરંતુ પાણીનો પ્રવાહ નહિ એવો જ હતો.
માંડ બે કોસનો પ્રવાહ હશે. આટલા ચોક્ક
પાણીમાં હાથી જેવા ચરીરને કેમ નવરા-
વતું? પરંતુ જુદાશણી દેવી મુગાય ખડો!
તરત જ નાહવાની સુકિત ચોખી ઠાલી.

પહાડ એવું પછાંડ ચરીર નદીના
વહેણની આઠે ગોઠવી લીધું એટલે નાનો
એવો બંધ બધાઈ ગયો. ધીમેધીમે પાણી
એકઠું થવા માંડ્યું અને છેવટ ચરીર
ઉપર ચઈને વહેવા માંડ્યું. નાનો સરખો
શીથ પડવા માંડ્યો ભીમ આઠો પડ્યો
પડ્યો સ્નાનની મજ માણવા માંડ્યો.

હવે બન્યું એવું કે ભીમ જે જગ્યા
એ નાહવા પડ્યો હતો તેની પાસે જ
નીચાણના ભાગમાં ચંકરની નાની દેહરી
હતી. જેવો પાણીનો પ્રવાહ એકઠો થવા
માંડ્યો કે તરત જ પાણી નીચાણના
ભાગ તરફ વળ્યું. અને દેહરીમાં બરાબ
માંડ્યું. અચાનક પાણી બરાબ એટલે
પાર્વતીજીને થયું કે નદીમાં વગર વર-
સાદે પૂર ક્યાંથી? તેમજે ચંકરને પૂછ્યું.
ચંકરે સુઠાસો કર્યો કે મારો એક
(લોહિયો) બહત નદીમાં ચરીરનો બંધ
ખાંધીને નહાય છે તેથી મંદિરમાં પાણી
બરાબ છે ત્યાં સુધી એ જીંઠો નહિ
ત્યાં સુધી પાણી બરાબે જ.

'તમારો બહત હે.ય તો તમે તેને
હડાડો. મંદિરમાં પાણી બરાબ તે મને
પાલવે તેમ નથી.'

'આ બહત ઘણો છોડી છે. હું મને
તેટલું સમજવીશ તો પથુ લીધી પાત
મૂંઝે નહિ - વળી હું અને હું બને
મને તેવું બળ વાપર્યું કે ધાકમક્રી

આપણું તો પણ કાવણું નહિ માટે કળથી કામ લેવું પડશે.

‘તો એમ કહે. મારે તો મમમમ-નું કામ છે ટપટપનું નહિ. મારા ઘરમાં પાણી આવતું બંધ થાય એટલે બસ.’

‘તો તમે ગાયનું સ્વરૂપ લો અને હું થાઉં સિંહ સિંહ ગાયને મારવા આવશે તો ઓ ક્ષત્રિય બચ્ચો પોતાની નજર સામે ગાયનો ચિહાર થવા દેશે નહિ કારણ કે ક્ષત્રિયનો ધર્મ ગાય અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરવાનો છે. મારો આ ભક્ત માયા સાટે ક્ષાત્રધર્મ પાળશે એની મને ખાતરી છે.’

નદીને એક ઠાઠે ગાયે બાંભરડો નાખ્યો અને સામે કઠિ સિંહની ત્રાહ સંજાણાણી. સ્ત્રીમના કાન ચમક્યા. બંને બાણુ નજર ફેરવી તો ધર્મસંકટ દેખાયું. ગાયને મારવા કે તો ધર્મ જાય, અને બચાવ કરવા જાય તો પાણી ચાલ્યું જાય. હવે શું કરવું !

નિર્જીય કહે ન કરે ત્યાં તો સિંહ ગાય તરફ ફાળ ભરી. પહેલી ફાળે ગાય ઝપટમાં આવે તેટલી નણક ન હતી એટલે અરધું અંતર કાપીને સિંહ બીમસેનની તફત નણક પડ્યો. જરાબર તે જ વખતે બીમની તરત બુદ્ધિએ ‘લાકડી ભાંગે નહિ અને સાપ મરે નહિ’ એવી સુક્તિ થોપી ઠાલી સૂતાં સૂતાં જ સિંહનો પાછલો પગ પકડીને પોતા તરફ ખેંચ્યો પરંતુ આ સામાન્ય સિંહ ન હતો એટલે બીમની ગણતરી ખોટી પડી સિંહ ઘસઠાવાને બદલે બીમ સિંહની પાછળ ઘસડાયો. કાણુ પડણુ ઠોલાઈને લોહીકુહાણુ થઈ ગયું. બીમના કોપનો પારો છેક ટોચે

અડ્યો. સિંહનો પગ છોડી દીધો અને છલંગ મારી સિંહને ગળે બાંધ્યો. સિંહે ગરદન હલાવી છુટવા માટે જોર કયું અને હાથ લીધા થવા માંડ્યા. હાંત કચકચાવીને આખા મીચીને ચરીરમાં હટ્ટું તેટલું જોર અજમાયું. સિંહને ગળે હુંપો આડ્યો, આંખના ડોળા બહાર નીકળ્યા કે નીકળશે એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ.

બીમે આંખ ખોલી તો સિંહ ગુમ. તેને બહલે માથે મોટી જટા અને વધી ગએલ હાડું એવો બાવો તેની બાથમાં આવી ગયો. અરે તારી ભલી યાય તારી !

‘અથા જોગટા તું છે કાણુ ! સિંહને બહલે તું કયાંથી કુટી નીકળ્યો ? લાવ મારો સિંહ નહિતર હાડું પકડીને સામી લેખક ઉપર પછાડીય તો ફોફા વેરાઈ જશે.’

આવી ગાંડી વાત સાંભળીને બાવાળ તો ખટખટાટ ફસી પડ્યા. બીમસેનને આ હસવું પોતાની મશ્કરીરૂપ લાગ્યું અને ખરેખર ગુસ્સે યઈને તેણે તો બાવાળનું હાડું પકડવા હાથ લંબાવ્યો. બાવાળ અને તેની હાલી બંને દેખાય પરંતુ હાથમાં કશું જ આવે નહિ. જેમ જેમ હાથ લંબાવતો ગયો, તેમ તેમ બાવાળ ફરવા લાગ્યા. બીમ તેને પકડવા માટે આવડાં મારવા માંડ્યો. પછી તો બાવાળ આગળ, પાછળ અને આબુબાબુ ફરવા લાગ્યા. બીમ તેની પાછળ પાછળ જવા માંડ્યો. પોતાના પકળાયાની પાછળ પાછળ કુડાકુડ કરતાં કુતરા જેવો દેખાવ યઈ ગયો આખરે બીમસેન ચાક્યો. તેને લાગ્યું કે સામેનો માણસ કોઈ સામાન્ય માનવી નથી, કોઈ દેવ છે આખરે ચંકર

જેણી સવારનો જાલો ગિર !

હંમેશ તાજ-સાકમવંતી

એન. એચ. બ્રાન્ડ

રૂ.૬૬

એનો એક જ ડાઝ-દિવસભર બદલને
સ્ફુર્તિમય રાખે છે.

૧. : ૬ " નવના ધોરમાં મળી ગયે છે
તેમજ 'કામન', 'રોંગ', 'એન્ડા બ્રોંગ'
'લોસ બ્રાન્ડ' વી ૨૫ રાત્રી ધોરમાં માં ૮

એન્ડો તથા એન્ડોની નીચવાના ને.

બાપારી શરૂ તથા બીજી પુષ્પાત્ર માટે—

નારીએલવાડા ઠારપરેશન

૫૦, નેમુસત રોડીઝ મુંબઈ : ૬

સામગ્રી

કથિરદત્ત મેળા
સિરાઈ

૫૪

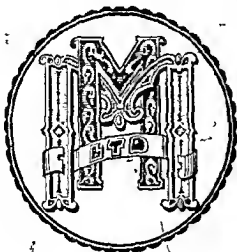
કોણ જાણતા ?
ખતીંગ

નવા વર્ષની તોર : વિશ્વાસવાત : પૂર્વ-પશ્ચિમ : કથાગરિત્તગાર

ધી ટેક્સટાઇલ ટ્રેડિંગ એજન્સી લીમીટેડ

ભાવનગર

S
E
A
L
O
F

Q
U
A
L
I
T
Y

અમે આહ્વાની પ્રખ્યાત મિલો
ધી મહાસફમી મીલ્સ લી. તથા
ધી માસ્ટર સીલ્ક મીલ્સ લી.ના
ઉત્પન્ન થતા સુતરાઉ તથા આર્ટીફિશીયલ
સીલ્ક કાપડના સોલ્ડ ડીલર્સ છીએ
આ બંને મીલોનું સુંદર સેરતું અને
ટકાઉ કાપડ સોસાઈટીમાં નહીં પરંતુ
સારાએ હિંદુસ્તાનમાં જાણીતું છે.

ફરી કટ્ટોલ પદ્ધતિ દ્વારા યથાધી હાલ તો
અમે સુતરાઉ કાપડ આપી શકીએ
તેમ નથી. પરંતુ આર્ટ સીલ્ક કાપડ
આકર્ષક ડિઝાઇનો તથા દરેક જાતનું
દરેકના ખીરસાને ધોસાય તેવું વાપરવાની
અમારી ખાસ વ્યવસ્થા છે જ્યાંખંધ
માલના ભાવતાલ તથા નમુના માટે હપ્પો.

ખાનવાડી
ભાવનગર

શાંતીલાલ મયાસાઈ
એજન્ટસ.

કાવ્યેષુ રમ્યા કવ્યા

ઈશ્વરદત્ત પ્રેરણા

વિશ્વયુગ્મ મૌર્ય

કોઈ અદર્શ આશ્વય મને જન્મલક્ષ્ય
 જેથી જાણ છે. જન્મલક્ષ્ય દર્શા
 ભવતી અવશ્યતા કરીને પણ હું એ આશ્વય-
 ને તામે યદને પ્રણી વાર જન્મલક્ષ્ય એવો
 ભટકવા ચડી જઈ છું કે મને પેતાને કંઈ
 જાન રહેતું નથી કે હું ક્યાં જઈ છું અને
 મારે શું કરવાનું છે! આને તમે ધૂન કહો,
 પ્રકૃતિ માટે પ્રેમ કહો, ચિત્તારતો શોખ કહો,
 અજ્ઞાન કહો કે પેલછા કહો, પરંતુ નિઃશીનો
 અખૂદ આનંદ મેં તેમાંથી મેળવ્યો છે અને
 માણ્યો છે, ખાતલ જીવન મેળવ્યું છે અને
 કુદરતની કૃતિ સાથે એવો સાફતકાર સાધ્યો
 છે કે સર્વશક્તિમાન સર્જનદારની અદ્વિત
 શક્તિનો ચિતાર મને ખીછા રીતે ન જ આવી
 સકત. પ્રકૃતિના એ મહાનપરિરોને હું પૂજી
 છું. જન્મલક્ષ્ય દર્શક ભોખમ હું એક છું ત્યારે
 મારી રખેવાળીનો વાર તે હું એ સર્વશક્તિ-
 માનને જ સોંપું છું અને હું તે એની જ
 અદ્વિત રચનાની મૂળી પ્રજાસામા જ મુખ્ય
 રહું છું.

મારી રખેવાળી કરનાર હું કેણું કે
 કેડ જીવ્યા પાંક્ષમાં ચાલતી વખતે શું તમે પેલા
 દસ હાથ લાંબા કાળમૂર્તિ રાજનામને જોઈ
 કોણ છો! મખમલપગે વાધ અને દીપકો
 પોતાની બજોલમાં બેઠા તમારી સ્થમે દુષ્ટ
 નજરથી ભેતા હોય તેની શું તમને જાણ
 હોય છે! કાઈ મદમરત ગાંઠા હાથી સાથે
 તમારો બેઠો થઈ જાય કે તમારી જાણમાં

કાંઈમાંથી, જાણે પહાડ તરી પડ્યો હોય તેમ
 જન્મલી પાકો કે ગોર આવી ચડે તે શું તમે
 તેમના કુમલને ખાળી શકો છો? શું આત્મ-
 રમણ માટે તમને મળતી પ્રેરણા તમારી છે!
 જો આ અજ્ઞા ભવમાંથી જન્મી જવા માટે તમે
 તમારી મહાકુરી અને હિમ્મત માટે મજબૂર
 થતા હો તો હું કહીશ કે તે ચિદાભિમાન છે.
 ઈશ્વરદત્ત પ્રેરણા જ તમને ભવમાંથી સલા-
 મતાર્થ લઈ જાય છે. તમારી કાંઈ જાનેન્દ્રિય
 તેને પગ નથી લઈ દાકતી. જ્યાં તમારી બધી
 જાનેન્દ્રિય નિષ્ક્રિય જાય છે ત્યાં ઈશ્વરી પ્રેરણા
 છદી ઈન્દ્રિય તરીકે કામ કરીને તમને જો સુઝાડે
 છે ને તમે તમારી છુદ્ધિથી ન જાણી શકો.

હું તમને મારા અનુભવની અદ્વિત પણ
 સાચી કયા કહું.

નાગપુરની દિગ્ધિએ ગાંઠ વિરનારમાં જન્મ-
 લની માપણી કરવા માટે મારે જવાનું થયું
 હતું. નાદિક જાણથી આવતી જોડાવરી મેવાને
 મગવા માટે ઉત્તરમાંથી એક જાણથી વર્ષો
 નહી, એક જાણથી વેનજંગા નદી અને પશ્ચિમ-
 માંથી વેનજંગા નદી દોડી આવે છે. વેનજંગા
 અને વર્ષો નદી ગાંઠાની પશ્ચિમે એકબીજાને
 ભેટી પડે છે અને ત્યાંથી ભેગી મળાને આગળ
 ચાલી રીએણી પાસે વેનજંગાને ભેટ છે.
 ખીછા નાની નાની નદીઓ, વેળાળ, નાળા
 અને કાળા દીપતો ગાંઠો જન્મલ-વિરતાર
 પ્રકૃતિનો માનીતો પ્રદેશ છે. મારો મુખ્ય એક
 નાનારી નદીને કહી દેતો. એક દિવસે જિહાના

તમારાના અવિરત સંગીત સિવાય કોઈ અરાજ આવશે ન હોતો. હા, કંઈક નારી જેવી ચેલી ચીખરી પોતાના કંઈક સ્વરથી, શાન્ત સંગ-વરની બીભેરી સપાટી ઉપર એકિતો પાડે. પડે તેમ અચાનક એકવાર ઝાંતિને ભંજ કરી ગઈ.

થોડીક વાર પછી ચંદ્ર જાગ્યો, અને જેમ પગલિત સૈન્ય પોતાના સરદારને હેઠ આપીને નાસી જાય તેમ તારાઓને છોડીને અંધારું ભાગવા લાગ્યું. વિજેતા ચંદ્રે પોતાનાં લાંબાં શિરે વડે તારાઓને જકડી લીધા. દુરેની ટોચે પહોંચી ચંદ્રના પ્રકાશમાં ચમકવા લાગ્યા. હવે મને નિશંત યદ્યપ્ત, કારણકે અધાગમાં દીપડો આવ્યો હોત તો મને નિશાન લેવાની જગર જ ન પડત. અધારામાં પણ રાત્રી પશુઓની આંખો અગારા જેવી ચળકે છે તે સીદ્ધાન્તમાં કંઈ બહુ તથ્ય નથી. પશુઓની આંખો તો પ્રતિબિમ્બ છે. અધાગમાં એ આંખો ઉપર પ્રકાશ પડે તો તેમની આંખો ચળકી જાય, પરંતુ જ્યાં ઘેર અંધારું હોય ત્યાં તમે અધારામાં રાત્રી પશુઓની આંખો અગારા જેવી ચળકતી જોઈ શકો છો એવી માન્યતા બોલી છે. જ્યાં પ્રકાશ નથી ત્યાં પ્રતિબિમ્બ ક્યાંથી ? મેં થોડાક ખીરકીટ આંખને પાછી પી લીધું હતું. હવે હું રાત જાગવા માટે તૈયાર હતો. પરંતુ જ્યારે પેટમાં કંઈ પડે છે ત્યારે જાગવાની તમારી ઈચ્છા જરૂર નથી આવતી.

હું અનિમેષ દૃષ્ટિથી પાંદરમની આસ-પાસ જોવા કરતો હતો. ચંદ્રને પ્રકાશ હવે ત્યાં પડતો હતો, પરંતુ હજી દીપકાના આવવાનું દેખાતું ન હતું. હું બેસીને યાત્રી ગયો. ખાટલાની ઇસ પણ ખૂંચતી હતી અને બેઠે બેઠે આલી ચડી જતાથી માંડું અંજ સીકક ધીને બોહું યદ્યપ્ત થઈ હતું. મેં આસ્તેથી આસન ખસ્યું. ખીરકીટનો કારજ ખાટલા ઉપર પડ્યો રહ્યો હતો તે મારા ક્ષેત્રી

નીચે કચરાતાં તેનો અવાજ પણ મને અઝાંત રાત્રીમાં એવો લાગ્યો કે મને યદ્યપ્ત કે દીપડો તે સાંભળ્યો તો ભાગી જાય. અધા-દીને પણ આસન ખસ્યું અને મેં યદ્યપ્તે બગાસું આધું એટલે અધાદીને મારા કાનમાં કહ્યું, 'આપ સો જાણો; મેં દેખતા રહ્યા.' મેં માથું ધુણાવી ના પાડી. પરંતુ જ્યારે તમે ન જાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય ત્યારે તમને કોઈ જાંબી જવાનું કહે તો તેના ઈન્કારમાં જાંબી કોણ જાણે કેમ ધીમે ધીમે તમારા નિશ્ચય પીગળી જાય છે. આ નિશ્ચયતાથી હું એવો યાદી ગયો હતો કે મારી આંખોનાં પોપચાં ભારે ધવા લાગ્યાં. જેમ જેમ હું આંખો ઉધારવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો તેમ તેમ પોપચાં ઉડતો ભાર વધવા લાગ્યો. હવાની કીતળ લહેરો મને પંચાળવા લાગી. હવે હું એમાં ખાવા લાગ્યો અને માથું વારંવાર ઊંચી ઉપર ઢગી જતા લાગ્યું હવે નિદ્રાદેશીના પ્રભાવનો સામનો કરવાનું યદ્યપ્ત ન હતું અને મેં આખરે તેની મીઠી ચરણા-મતી સ્વીકારી લીધી.

હું ક્યાં સુધી સૂતો તેનું પને જાન નથી રહ્યું પણ જાંખમાં મને કોઈ હાથ પાડીને એચતું હોય તેમ લાગ્યું. પહેલાં તો મેં દરકાર ન કરી કારણકે નિદ્રાનો નશો મારી ઉપર ખરોખર સવાર થઈ ગયો હતો. પરંતુ મને દેહોળવાનું કાચું ચાણુ જ રહ્યું. ઉઘટે મને ખ્યાલ આવ્યો કે હું મારે ઘેર પલખ ઉપર કે મારા તંજૂમાં ચારપાઈ ઉપર નથી સૂતો પરંતુ જંગલમાં નદીકિંટ જાંજુના ઝાડ ઉપર જમીનથી પંદર હાથ જોડે માંચડામાં ખાટલા ઉપર અધાદીને પડે સૂતો છું અને મારે હજી અધાદી પાડાનો સિકાર કરવાનો છે. આ આત્મજાનથી હું ડગડી જાગી જીક્યો. જેમું તો અધાદી મલખસાદ જાંખતો હતો. ત્યારે મને ઉઠાઓ ગાણું મારા હાથ કાઢીને મને કોણે દેહોળ્યો ? જેમ જેમ મને એ પ્રશ્નનો ઉદ્ધર ન મળ્યો તેમ તેમ હું વધારે ચમકવા

અને મુંઝાવા લાગ્યો. મેં પાંદાં વચ્ચેથી
નહાર જોયું તો જરૂર રૂપેરી ચાંદનીમાં નહાતું
હતું; નદીના વહેતા પાણીમાં ચંદ્રનાં કિરણો
નાચતાં હતાં. ચંદ્રનો પ્રકાશ મને આજે
આટલો અધી ઝગડળતો કેમ લાગે છે! નદી-
ની રેતીમાં પાકરું પડ્યું છે અને.....સામે
કોણ છે! રૂપાળી રાતે રૂપાળી ચાંદનીમાં
રૂપાળો દીપડો ધીમે પથમે, સાવચેતીથી,
મારે ખાલુ જોતો જોતો પાકરડા તરફ જઈ
રહ્યો છે. એ દીપડો છે કે જૂત! મેં તેને
પકાડ્યો જોયો અને નાક કપું કે જૂત હોય
તો તેને પકાડ્યો ન હોઈ શકે! મેં હળવેથી
અણદીનને ઢલેજો, પણ તે ન જાગ્યો. જરે,
ત્યારે મને કોણે ઉઠાઓ! અણદીન તો મધ-
પ્રસાદ જીધે છે! પણ એ વાત અત્યારે રહેવા
વો. જો તેને જગાડવા જતાં જરા પણ
અવાજ થશે તો દીપડો ભાગી જશે. મેં
રાઈફસ ઉપાડી. મને કહેયત હતી કે રણે
રાઈફસ તાકવા જતાં કોઈ પાંદા કે ઝાળાને
ઝડી નાખ અને એ અવાજ દીપડાને ચેતાવી દે.
મેં ધૂન સાવચેતીથી રાઈફસની નાગ બહાર
ઠાડી. દીપડો હવે પાકરડા પાસે પહોંચી ગયો
હતો. તેનું પાકરું જરાજર જારી સામે હતું.
હજી તે ધડીકમાં પાકરડા સામે અને ધડીકમાં
આજીગાજી જોતો હતો. કેવો હુચ્ચો! કેવો
અધી! એની પૂછડીનો છેડો સાવની પૂછડીની
જેમ પટપટતો હતો. મેં શ્વાસ રોક્યો. ઝાહ,
આવી ભયંકર યાત્રિમાં મારા આસીઆસનો
પણ કેટલો અધી અવાજ યાવ છે! મેં નિવાન
લેધું અને નંદુકે ફોડી.

ઝાહ, કેવો ભયંકર અવાજ. મારા કાન
બહેર મારી ગયા. જંગલમાંથી પડેલા પત્તો. મોરે
કોકરવ કપો અને કાઝકા કંઠેળવા લાગ્યા. સામે

કઠિ વાંદરાઓએ હુકારા કર્યા. પગી વાવથી
કદમલાટ કરવા અને ફૂલવા લાગ્યાં, ઝાંઝમાંથી
ફળ ખાનાં વડરાળાં ચમકીને જીડી ગયાં.
મારી નજર દીપડા ઉપર હતી. તે રેતીમાં
જીથથી પત્તો હતો. હવે માત્ર તેની પૂછડી જ
જરા જરા વારે કહેજ આલતી હતી. જંગલ
પાકું સાત જની ગયું.

અણદીન જીવમાંથી ઝગડો જાગ્યો. તેને
આવો ધોડી જીવમાં અંતેલ પડી એટલે મિયા
ચિડાઈ પડ્યા અને અરધી જીવમાં જમલા,
“મદ ક્યા કરતે હો!” અને પાછા ટળી પડ્યા.

મેં તેમને દરેળાને કહ્યું, “મિયા, તમને
મુઝે જગાવા વા?”

“નહિ, સા’ન.” મિયાએ જાંબો ખોલતાં
પૂછ્યું. મેં તેની જાંબો ઉપર પછી ઝાટકું
એટલે આ જીંધકુસિદ બાનમાં આવ્યા.

મેં તેને પૂછ્યું, “ક્યા તમને મુઝે જગાવા
નહિ વા?”

“નહિ સા’ન, આપો કોને કેમકર મુઝે
જોસી નીંઠ આ મઈ કિ માનો એસા મેં કંઈ
નહોં સોવા. ક્યા બધેરા મર ગયા!”

‘હા,’ મેં દૂકે પાકરું અને વિચારમાં
પડ્યો; મને કોણે જગાડ્યો! એ કપો રૂપી
ઢાલ હતો કે જેણે મને ઢલેજ્યો! શું એ
જધું સ્ત્રા હતું! સ્ત્રમદારા મને કોણે રેંજ્યા
આપી કે દીપડો આજ્યો છે! કોણે મને
જીંધમાંથી ઉઠાઓ!

મને હજી આ પ્રશ્નો ઉત્તર નથી મળ્યા.
પરંતુ મારે હવે હિતરની જરૂર પડ્યું નથી. હું
જાણું છું કે તે ક્રમશઃક્રમ રેંજ્યા હતી.

[આંતરજાત શ્રી વિદ્યાની
એક રાત્ર ક્યાને આધાર

રેપર પર આપના નામ આગળ આપનો પ્રાદુર નંબર દોાય છે;

પ્રત્યક્ષદાર વખતે એ નંબર અવરથ લખશો.

ઉ
ના
જો

ARUN
HOSIERY
FOR
Comfort & Style

ARUN HOSIERY MILLS LTD
BHAVNAGAR

No.

222

આવ્યો અને અરણ હોઝિયરી
ની યાદ લાવ્યો

દરેક વર્ગને પોપાય તેવી દરેક પ્રકારની દરેક કાતુને અનુકૂળ
સસ્તી, ટકાવ અને સુંદર

‘અરણ હોઝિયરી’

સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત
અને મુંબઈના
દરેક વર્ગમાં તેના
અંગ્રેજીમાં માટે
પ્રિય થઈ પડી છે.

ગરમ તથા શુભરોગ

- મોના
- ગાંછ ફરક
- સેન્ડો ગાંછ ફરક
- નાંધિયા
- ચક્રી
- મફલર

વેપારી ભાવતાલ માટે મળે અથવા લખો

અરણ હોઝિયરી મિલ્સ લિ.

મનેજિંગ ડાયરેક્ટર

શ્રી મી. દેસાઈ

રૂપાપરી રોડ

ભાવનગર

કોણ જવાબદાર ?

ગોપાળરાવ વિદ્યારા

આ રજૂ મેરજ; આ મળ અને આ રાણી.

બાઉસાહેબે રજૂ કરેલાં પાનાં એતાં જ મારાથી દસી પામ્યું. એ ભેટી જરૂર હતી પણ કદમીનારાયણની નહોતી ! કદમીમહેશ્વરની ભેટી જેવી એની વિચિત્રતા હતી—બોકડીનો રાખ અને લાઘવામતી રાણીનું મેરજ બાઉસાહેબે રજૂ રજૂ દગ્ગે દસતાં મેં કહ્યું : ‘અખદાગ, બાઉસાહેબ ! તમે આ અતરંગતીય લક્ષ્ય કરી રહ્યા છો, હો ! કોપટકર બાવો લઇને તમારી સામે હોવી પડશે અને આદિતામિં તો તમને પોતાના અમિકુકંકા જ રોખી દેશે !’

દાય મહિનાં સપળાં પાનાં નીચે ફેંકી દેઇને લાઉસાહેબ જીભા ધર્મ મળા અને દાય લખાવી આગમ મરડીને તેમણે બાણની આરામપુરણીને આચરે લીધો. પુરણીમાં એકતે એકતે તેમણે કહ્યું : ‘અરે, એવા સે આદિતામિં ભવેને ચારણા આવે ! હું ક્યાં કાઠની પરવા કરુ એવો છું !’

પરખેન બીજી પુરણી બારી તરફ એસવતાં મેં કહ્યું : ‘અનિચિપાલીટીના બંજાજે પીસામાં રાખીને જ ફરતા લગે છે !’

‘અરે અનિચિપાલીટીના બંજાજે પાતે રાખવા ભેંસે ! આ ડોકટરને બળે ક્યાં ફરે છે ?’ એમ કહેતાં તેમણે અધાઈથી મારી સામે એક દારમ કહ્યું મેં. માગ બાડા દેહની બીજી કોઈએ આવી દસી કરી હોત તો તેની સાથે હું કાયમના અગોલા લેત. પણ બાઉસાહેબની વાત જુદી હતી બાઉસાહેબની સાથે હું છેલ્લાં પાંચ વરસથી જ પરિચયમાં આવ્યો હતો. પણ નાગિયેરીની એક જાન એવી છે કે જો જલદી ફગા મરે છે. વગર સાહેબની આજ્ઞામાં પણ એવું જ હતું એમની સાથેના પરિચયનો પહેલો વિવેક હું હતો

જુલ્યો નથી. હું માગ દવાખાનાના ફાટકમાં બિસો હતો અને સામેના જ પોતાના મકાનની ગેલેરીમાં બાઉસાહેબ જીભા હતા. એકનું મોં પૂર્વમાં તો બીજું પશ્ચિમમાં એવી સ્થિતિ તે દિરસે હતી પણ એથી જ અને એક બીજનું મોં ૨૫૪ રીને એક રાજા. એમનાં એ વિચાળ નિર્ભળ નેત્રામાં હું તેમનું હૈયું વાંચી શક્યો. છેલ્લાં પાંચ વરસથી આખું મામ નવાજ પાખી રજૂ છે કે ડોકટર અને લેખક અને વચ્ચે આવી બનિષ્ટ મેંત્રી જમી ક્યાંથી ? મિલાડી ઉદર સાથે રમે છે, પણ તે તેને મારી ખાવા માટે જ. બાઉસાહેબને રનેક મેં તરેલો જરૂર નહોતો. એમને સગીવતો બારે શોખ હતો. તેમની ચોપડી કરતાં એમણે જે જાઈ રખાવ તરીકે રાખી હતી તેનું નામ રામમાં વધારે બહુઈવું હતું. પરંતુ તેમની સાથેની મેંત્રી છતાં મારા વતનમાં રતિભારનો ફેફસાર નહોતો થયો એ હકીકત પણ ફરેક જણ કબૂલ કરતો હતો.

જુગીપાં બેસનાં બેસનાં મેં બારી બહાર નજર ફેંકી પ્રકિણમાં પાંચ વાગ્યા હતા પણ મહારવું આઠાઘ બળે સખત વેગા ધર્મ દોષ એવો દેખાવ ધારણ કરી રજૂ હતું કુખી માનવીની અખોમ ધી ટપટપ કરતાં અસુઓ પડતાં મરે એમ વરસાદના જાંઠા ટપટપ પડતા હતા. પણ એ જાંઠા વડે માટી પણ લીંબઈ નહોતી. છતાં નાગિયેરીનાં પાન પર પડતા એ જાંઠાનો ખવાજ એવડો મોટો લાગતો હતો કે કંઈ વાન નહિ ! મને થયું : લેખી પણ અનેક વાર છેક સહા બતાવને મહ વિચાળ ભયંકર સ્વરૂપ આપે છે !

પણ એ વિચાર મનમાંથી પસાર થતો હતો ત્યાં જ પણ મહિના પૂરે દવાખાનામાં જતી ગયેલો એક બતાવ મને વાદ બાળો. ટપુમરનું જોપરચન કરાવવા એક માધ્યમો

પોતાની સ્ત્રીને લઈને આવ્યો હતો. જોપરેશન માટેની બધી તૈયારી પૂરી કરી પણ સ્ત્રીને તપાસી જોતાં તો એક નવો જ કિસ્સો નીકળ્યો - ભાઈને 'ટયુબર' ને બદલે લગાવનારમાં એ બાઈએ એક સુંદર બાઈને જન્મ આપ્યો હતો ! પણ ત્યારથી ગામ આખું એ એક જ વાતની ચર્ચા થઈ ચૂકતું હતું !

એ બનાવ બન્યો તે દહાડે કાલિસાહેબ ગામમાં નહોતા. તેઓ આશા પછી મે તેમને આપો બનાવ રહી સંભળાવ્યો અને ઉચરે ઉમેર્યું : 'વાર્તા લખવા માટે તમને આ એક મનોનો વિષય હાથ લાગ્યો છે !'

તેઓ થોડા વખત સુધી અંબા મોઝી ચાંત રહ્યા.

મેં મજાકમાં સવાલ કર્યો : 'ગમ, વાર્તા શોધવાઈ ગઈ ?'

તેમણે કહ્યું : 'લગ્નની વાત હોય તો આટલી વારમાં જોઈવી દેવાત. પણ આ તો...'

'એ બાઈએ પાપ ક્યું ? મર્યાદા નહિ ?'

'લોહા-સમાજ તો એ બાઈને પાપી જ ગણે. પણ આ પાપાનું શું...'

'નદીનું શૂન રીપવું જેમ મુશ્કેલ છે, તેવું જ પાપનું પણ હોય છે.'

'એ મુશ્કેલ હોય તો શોધવા ન જરૂર. પણ નદીને આપણે રેવી મણીને પૂછ્યો છીએ, જ્યારે પાપીને તો કેવળ...'

એટલામાં કોઈનાં પગલાં સંભળાયાં અને અમારી વાતચીત ત્યાં જ અટકી પડી.

ત્રણ મહિના પહેલાં બની ગયેલું એ દર્શન-ચિત્રપટની પેઠે મારી નજર સામેથી જણે પછાર ચર્ચ રહ્યું હતું. એટલામાં તો કાલિસાહેબ એકદમ બોલી ઊઠ્યા : 'કોઈને દવા કેટલી કારે બની ગઈ છે, નહિ ?'

'તમારા હોવા જેવી જ કહો ને ! આને રક્તમાં તમારું ચિત્ર જરાય ચોટતું નહોતું. કોઈ નવી વાર્તા રફરી રહી છે યં !'

'વાર્તા નવી નથી, જૂની જ છે !'

વાત જૂની હોવાનું સંભળતાં મારી ઉઠ્યાં વધુ જગ્યા ચર્ચ. હમણાં હમણાં કાલિસાહેબે કોઈ પણ બનાવ પછાત વિના પોતાના જીવનના સારા-માઠા અનેક અનુભવો લખવાનું શરૂ કર્યું હતું. તેમણે કહ્યું : 'કોઈને ? મંદા રોમવાળો દરદી પોતાની બધી ડોકીન તમને ખુશ્કા દેવથી જણાવે છે ખરો !'

મેં મારું હવાની તકાર દર્શાવ્યો

'મને કાગે છે, આત્મચરિત્ર લખનારનું પણ એવું જ હોય છે. માફક દેટો પડાવવા એણે છે ત્યારે તે બદાગર બર્નડીને જ એણે છે ! આ કાલિસાહેબે જ સમાજનું સ્વચ્છ નાશ વાળ્યું છે. ધર્મ, સંસ્કૃતિ, સુધારા, નીતિ, પ્રગતિ-જેવાં કોઈને નાંખી દે તેવાં નામે છે ! દરેક પોતાને સો ટકાનું સોનું માને છે, પણ કોસાટી પર જરાક જો કસે તો તરત જ ખાતરી થાય કે બધે માત્ર ઉપરનો ગિરેલ જ છે !'

એમના ઉદ્ગારો જેવા જ કાલિસાહેબના જીવનમંત્રણો પણ વિચિત્ર જ હતા. આને કોઈ નવી વાનગી આખવાની મજાશે એવી આશામાં મેં કહ્યું : 'તમારી વાર્તા વચિત્રા તો હો ! અસારે આવી હવામાં ફરતા જવાનું બને એવું લાગતું નથી.'

કાલિસાહેબ નારાયણપુરથી પરથી ઊઠ્યા. ટાંકણીથી ચોડી રાખેલાં થોડાં પાનાં તેમણે ટેબલ પરથી આછી મારા હાથમાં પરી દીધાં. મેં આટલે જની વાર્તાનું મથાણું વાંચ્યું - 'પાપનું શૂન'

મેં કાલિસાહેબને સવાલ કર્યો : 'પેલી ટયુબરવાળી વાર્તા છે ?'

'મારા પોતાના જ જીવનનો એક પ્રયત્ન છે, મને રહી ટયુબર થયો નથી, તેમ ટયુબરનું બાળકમાં રૂપાંતર પણ થયું નથી.'

મેં પાનાં આંખ સામે ધરી વાંચવા સંકલ્પ -

'આને ધારણ મહિનાની અમાસ છે. એ વાતને આને બરાબર એક વરસ થઈ ગયું...'

નીચે દવાખાનામાંથી તોકરનો ઉતાવળો
જવાબ સંભળાયો: 'સાહેબ-સાહેબ! ઉપર
સાહેબ બેઠા છે!'

મેં ખુરશીમાં પડ્યાં પડ્યાં જ પૂછ્યું:
'શું છે રામા!'

'સાહેબ! દવાખાનામાં એક બાઈને જાવ-
વામાં આવી છે. શરીર આખું લોહીથી લ-
ખેલી રહી છે, સાહેબ!'

દાંકણીવાળાં વાતોનાં બધાં પાનાં હાથમાં
રાખીને જ હું દવાખાના તરફ દોડ્યો.

એ બાઈના બાને રેલા મારતી વેળા મારા
મગજમાં વિચારોનું તોફાન ચાલી રહ્યું હતું.
ત્રણ-ચાર મહિના પહેલાં દવાખાનામાં જની
મથેલું એ દશ જ રૂની પાંદું મિત્રપટ પેટે મારી
નજર સામેથી પસાર થતું હતું.

*

બાઈનો પતિ આમદિયો હતો છતાં એ
મુનઘર્ષમાં રહી આવ્યો હતો એમ એના પહેર
વેશ દર્શી રહ્યો હતો. એકાદ-બે ડોક્ટરોને
એણે પૂછેલું અને એમણે બાઈને ટપુમર ચલાવું
હોયું. ઓપરેશન કરાવવાના પૈસા પાસે હતા
નહિ, એટલે એ માટે એ પોતાની પત્નીને
સરકારી દવાખાનામાં લઈ આવ્યો હતો.

આસુબરી બાબે એણે મને પૂછ્યું: 'દાકતર
સા'બ! આ રોગ માટે પેટ ચીરવું પડે છે
ખરું?'

તેને દ્વિમત આપતાં મેં કહ્યું: 'જાણ
માણસ! જરૂર કાતર લઈને કાપક કેમ લેવડે
છે! અને એમાંથી જ પાછા મળેલાં ડોક્ટર
ખતાલી દે છે કે નહિ?'

મારી વાત સંભળી તે સહેજ હસ્યો.
પણ ઘૂંટણે જરા ધક્કો જવાળે કહ્યું: 'પણ
હેં સા'બ! છાતી તો રેંચી નાં છે ભેરવ-
લાલ! તમે આ થી માથે રીંડ ત્રણ વરસ આ
પેટ સાટે મુંઝવેમાં આવ્યો. તે ધેર પાછો
આવ્યો તો અહીં પહોંચ્યાથી મરવાની અળી
ઉપર છે!'

એકાદ-બે ડોક્ટરોએ ટપુમરનું નિદાન
કરેલું એટલે મેં વધારે જાણી તપાસ ન કરી.
ઓપરેશન માટે હું તૈયાર થતો હતો તે વેળા
મારા પગ પકડી એણે કહ્યું: 'દાકતર સા'બ!
જાણ થઈ મારી હીરાને જીવનદાન આપજો.
તમારા ઉપકાર બેલોબલ નહિ બન્યું. કહો તો
મારા ચામચાના ભોક્ષા કરી તમને પહેરાવું-ન
કરું તો મને ભેરવલાદાની આશા!'

શરવિદ ડાઈ જામલ પદ્મીની વ્યક્તિતા
એના કદમાં ભરી હતી. એનું સંતવન કરી હું
ઓપરેશન રૂમમાં જામલ થયો, પણ ટેમલ પર
મુલાકેલ એના દેહનું નિગીયજી કરતાં જ-

મેં સખત આવડો અનુભવ્યો!

બાઈના પેટમાં ટપુમરનું નામનિદાન
નહોતું! અંદર હલનચલન થતું સ્પષ્ટ ભણી
ચકાવું હતું. બાઈને કમું પૂછવાનો એ વખત
નહોતો. પતિ ત્રણ વરસ મુંઝવેમાં બંધે રહ્યો
ટોપ પણ અવારનવાર લતનમાં બધારી જતો
હતો એમ સહેજે મેં માની લીધું. દવાખાનાના
તોફાને બાઈની પ્રશ્નિત માટેની ગોઠવણ કર-
વાની સૂચના આપી હું બહાર આવ્યો. તેના
પતિને મેં પૂછ્યું: 'તમારે કંઈ બાળક છે!'

ખિન્નપૂર્વકે માથું ધુણવીને તેણે ના
સણી.

સંભળીને એને હજી થયે એમ મની મે
કહેવા માણું: 'ત્યારે જાણ, આ તો પ્રધૂની
મહેર બારી છે એમ માનતા બાઈનો એક
આંખ માંમે ને લગવાન બને રતન સાચાં
રહી કે એના જેવું થયું છે. તરી સી સાજ-
તાજ રહે એમ તારી માથણી હતી, ખરું!
તો હવે થેડી વાર બેસો રહે. સીની સાથે
એક જમ્યું પણ વું પામીશ!'

કાંઈ દિશીને અચાનક ધન સંપત્તે તો
એ જેવી નવાઈ પામે એટલી જ નવાઈ તેને
મારી આ વાતથી લાગ્યો એમ મેં ધાર્યું
હતું. પણ તેના મેં પર આવડેને જાણે કાંઈ
દૂર વિચારો-વિચારોના બાવ લખતાં મેં

ભેમા. હાંત કચ્છાવીને એણે કહ્યું: 'શી વાત કરો છો, દાકતર સા'બ ?'

મારે બધી વાત કહી દીધી જ છરોએ દતો. મેં કહ્યું: 'સત્તા જાણી તારી જોને ટ્યુમર કે એવો કાંઈ રોગ છે જ નહિ. એને તો પૂરા દવામાં ભજ છે.'

પણ એ સંતોષતા જ એના મોં પર એવી બપડર દૂરતા પથરાઈ રહી કે સામે એ તેની જો દાઝર હોત તો એ એનું ખૂન કરી નાખતો પાણું વાળી ભેત નહિ! મુરસા-માં જ તેણે કહ્યું: 'ત્રણ વરસથી પરતું આગિલું દીકું દોષ તો સમ ખાઈ, સા'બ! ભરખમાં ભજ એ જાણી અને એ છોકરો!'

તેને શી રીત સમજાવે તો પાર મન મોટો પ્રશ્ન યથા માર્ગો. એની જોના છટા-છેડા કરાવી દું જહાર આનું ત્યાર પહેલાં તો તે દવાખાનું છોડી પસાર થઈ ગયો હતો! ફરી એણે મને મોં પણ જતાવું નથી. દસ દિવસને અંતે પેલી જો પણ જાળકને બંધને પોતાને મામ જતી રહી. મને એના પ્રત્યે ખૂબ દયા આવતી હતી; મેં એને થોડીક મદદ પણ આપી. પણ એથી વધારે મારાથી કંઈ બની શકે તેમ નહોતું. વ્યક્તિરત દવાને અકળના નિંદુઓ સાથે સરખાવી શકાય. એની શોભા સુંદર થાય, પણ એથી મોજ ન પાડે! એ માટે તો વર્ષાધારા જ ભેઈએ.

વર્ષાધારા-સમાજ આખાની દયા અને સહાનુભૂતિ! ખરી વાત છે કે અનેક વ્યક્તિઓ-મંદિરોનો સમૂહ મળીને સમાજ બને છે; પણ એ સમાજમાં જુઓ તો મુદ્દ માણસકોને જ અસ્થાયી દોષ છે! એ જાઈ સંજો બાઈસાહેબ સાથે વાત કરતી વેળા 'એ જાણીએ પાપ કયું' અર્થાત્ કે નહિ? એ સવાલ મેં જ કરેલો. એને પાપી સમજાવતી દૃષ્ટિ મારી નહિ પરંતુ સમાજની હતી! ત્યાં સુધી એ જાણ દવાખાનામાં હતી ત્યાં સુધી એનો વિચાર આવતા મનમાં મનમાં કહેતો:

મરુત્ર ત્રણ વરસથી મુંઝવેમાં જ વસે છે. આ જુવાન એક એકથી બાઈને સરીરમુખતો મોઢ મધ ખાવે તો એમાં નવાઈ થાની!

મોઢ! માથા પછ એ પાપને માટે મજબૂતવાનદાર! એ જવાબદારી બાઈને માથે ઢોળા દેવાય ખરી! પતિની સાથે મુંઝવે જઈ રહેવાની બાઈ ક્યાં ના પાડતી હતી! પણ ત્યાં પતિને પોતાનું પેટ ભરવાના જ વાખા દતા ત્યાં એ વિચારો પણ મુંઝવે! અને આ બાઈનો પણ શી વાંક! બની જવાબ કયું કષ્ટદાઝ આપી શકે તેમ છે!

મને મારા જીવનનો જૂનકળ સંભળો. મારી પત્નીને તેને વિરેશથી તેડું આપ્યું હતું. પરંપરા અમને એક વરસ યથા મુંઝવે. પણ સ્વીદની રાત્રે મને તેડનો સમય મસાર થઈ ભજ છતાં મોડું થયું છે એમ ક્યાં લાગે છે! અમારું એ એક વરસ આ જ રીતે પસાર થયું હતું; એમ જણાવું હતું કે ભણે દલુ મજાસે જ અને પરંપરા છોડે. પત્નીને વિરેશ જુનું ન પડે એ સારુ આખરે મેં એક કપડ-નાટક સજવવાનું ઠગવ્યું! અને નવાઈની વાત એ છે કે એ નાટકમાં મારી પત્નીએ પણ સાથ આપ્યો એથી જ એ નાટક સજતાથી પાર પાડ્યું! મેં એકાએક ખૂન માંસ હોવાનો દેગ આપ્યો. પરંપરા બંધને કારે ચિંતા થઈ પડી. અને એવા માંસ પતિને રોડીને પછી પત્નીથી વિરેશ તો જવાબ જ શી રીતે!

પેલી જાણ પણ ત્યાં સુધી મારા દવા-ખાનામાં નજર સમે હતી ત્યાં સુધી મને એના પરત્વે સહાનુભૂતિના આવા વિચારો આવ્યા કરતા હતા. પણ દવાનું પણ રમજાન-વેરામના નેણું જ છે. એ જાણ દવાખાનું છોડી ગાલી મધ અને દિવસો પસાર થતાં એનું રમજણ પણ નેમ કાંપુ થવા માંડ્યું, તેમ તેમ એ જાણ અંગેની સહાનુભૂતિને રથાને વિરસારે મારા મનમાં પ્રવેશ કરવા

માઓ. પેસાના લોભ ખાતર પાપની ખાઈમાં
જૂસો મારનાર બ્રહ્મા મટે દયા શી દાખ-
વવી ? મહારીડું એક વાક્ય મને વારે વારે
સાંભરી આવતું : 'લોભ પાપનો પરમેશ્વર છે.'

*

જન્મમ રીતી ભેતી વેળા છેલ્લે ટેલો
ભેતો હતો ત્યારે મારા મનમાં ક્ષપ્તું છેલ્લું
વાક્ય ઘોળાતું હતું. ખાઈ હજી બેભાન દશમાં
જ હતી. એકાએક એવે અંખિ ખેલી. એ ઈંધક
હોવા માગે છે એવું જણાતાં હું તેની નજીક
ગયો. એના હોઠમાંથી 'ભેરવણા !' એટલા
જ ચબ્બો બહાર પડતા હું કબિળા ચક્રો.
પૂર્ણ લાગના માટે એણે હાથ ઊંચકવા પ્રયત્ન
કર્યો પણ નિષ્ફળ ગયો !

એના સરીર પરના જન્મનો પર મે
નજર ફેરવી લીધી. ડોહટર છતાં મેં પણ
સરીરે કપોરી જીવલણ ! પહેલી વાર એ ખાઈ
જવાખાને આવી ત્યારે બપોરે સોલો પાખડીએ
જામડેલાં કમળ સરખાં એનાં નેત્રો દર્શાવ્યાં. પણ
આત્મારે મુગાધ ગયેલાં કમળાળા કરતા પણ
એ આખા સાવ નિરતેજ દેખાતા હતા.
પેપેશના ડાહ્ય હડાયાં ઝાપળેર છતારી લ
તેમ પાંતજ એના આખા સરીર પર
પારિવાના થા કર્યા હતા. એ જ જાતે એણે
કેવા પ્રેમથી અનેકવાર હાથ પકડી પાસે ખેંચી
હશે, એના મોં પર કેવા મીઠાં સુંખનો લીધા
હશે, પ્રેમભર્યાં હેતાળ હાથ તેના વાંસા પર
ફેટલા વાર ફેરવ્યો હશે ! ટપુમરડું ઓપરેટન
કરાવવાને ધરાઈ તે એને લપ્પન જવાખાને બાબો
ત્યારે એની અંખિ આસ સુગતાં નહોતાં !
અને બાળે ? બાળે એણે ઊંઘી કાઢેલી એ જ
પત્નીના દેહમાંથી લોહાની ધારાએ અટકતી
નહી ! માણસમાં દેવ કરતાં રાક્ષસમાં સાદાં
વધારે વહે છે, એના પાપનું વેા આ પ્રાપ્તિવત !
પણ દુનિયામાં પાપ રોણુ નથી કરતું ? નહીં એ
તો બધા જ જીવા પર્વત પર્વત અધિષ્ઠાત
પાકનાં નીચે જ વહી આવે. માત્ર રોષ નહીં
બહુ જીમી બેખર પરતી નીચે જીજ્ઞાસાં એકમ

જૂસો મારે તો તેના જ ધોધનો જવાબ
ચોખરદમ છૂટી વળે ને આખા વનમાં
સંકળાયા ફરી પેલી સ્ત્રીના હોઠ હલ્યા હોય
એવો મને ઊભા થયો. નીચા નમી મેં તેના
મોં પાસે શાન આકાર્યો. બહુ સીધું સ્વરે
તે બોલી : 'મારું માળક...'

એ લાગવાન ! એને વળી માળક સંભરી
આત્મું ! આત્મારે તે મૃત્યુને કારે ઊંચી હતી ;
અદેખ પણ માનસિક આપાત લાગતાં જ તે
પેલી મેર પટકાઈ પડત.

મેં જોઈું જોઈું જણાતું : 'એન ! તારું
માળક કુશળ છે, હા !'

ખરું જોતાં એ માળક લોહીપુલણુ બનેલા
એક પોટલામાં બધાંમને ફાજવારની ઓફિસમાં
સદાને માટે પોટલું હતું ! પણ એ વાત જિને
શી રીતે જણાવતી !

એ ખાઈના જીવવા વિષે મારા મનમાં
બહુ થોડી બાધા હતી. ગરજ પડેલાં તેની
રોષ રૂંધત-ઢાંધત લખી લેવી હોય તો
મુશ્કેલી આવી પડેલો એવો સંદેશ મેં ફાજવાર
સાહેબને પાઠવ્યો અને થોડી વાર બારામ
લેવાને ધરાઈ હું મારી ઓરડીમાં ગયો. પણ
બહાર વરંઠામાં બાબો તો આકાશ અપ્રું
કાળો મેઘાંબરથી છવાઈ ગયું હતું. સંજની
વેળા, સંજના રંગો અને કાળાં વાઢાંથી
જવાપેલા એ આકાશનો દેખાવ રોષ જન્મથી
આંખોથી લાગતો હતો. એ જન્મગો સંધાઈ
મથા હોવાનું હવે રાજને જણાવું હતું. અને
સવાર પડતાં વળી એ જ આકાશ પાણુ જણે
હસી જીડું એમ દેખાઈું ! પણ અંદર મૃતેલી
ખાઈ—

એટલામાં એક દીકરું કંઈ જવાબ કરતું
મારા કાન પાસેથી પસાર થઈ ગયું. વરંઠા-
માંથી એક કજીર પણ ફફાટ કરતું બીડી
મથું ચ-પ નજરે હું સામે પપરાવલા અંધાર
તરફ જોઈ રહ્યો. અમાસનું ધોર અધાર—

અને અમાસ છે ? મને એકમ પેલા
લાહિણીની વાર્તાના કાન્ધે સંજની જાખા.

મારી જોરડીમાં ટેબલ ઉપર એ એમ ને એમ મૂકીને જ હું મહાર આંખે દતો.

x

પાનાં હાથમાં ઘઉં એ વચ્ચે મીઠું—
‘શાપનું મૂળ’

આને આવજુ મહિનાની અમાસ છે. એ વાતને આને ખરાબર એક વરસ યદ્ય મળું છે પણ એ રાતનું દસમ હજુ આને પણ મારી નજર સામેથી ખસતું નથી દુનિયાની નજરે તો હું અતીતિને માર્ગે ચડી જ ચૂકો છું. પરંપરા વિના જ ધરમાં એ જાઈને રાખી બેસનારા મારા જેવા આદ્યોતે યીમદ સકરાચાર ‘ધર્મ’માર્ગે ની પડી તો ન જ આપે એ દેખીતું જ છે. ને મારી એવી ઇચ્છા પણ નથી. પરંતુ દુનિયા જેમને દુષ્ટી ધોયેલા સમજે છે, એવાઓમાં પણ અદના હાથા સપડે તો ખરા જ! એ દૃષ્ટિએ તો હું—

મારા જન્મ પહેલાં જ મારા પિતાશીને પત નંદકયુ હતું. હું શેલેજમાં અણુતો હતો ત્યારે કેટલાક ડોક્ટરોએ મને કહેલું કે મને પણ જન્મે દહાડે એ રાત્રી ફૂટી નીકળવાનો સંભવ ખરા! એ જ વેળા મેં મનમાં નિશ્ચય કરી વાળ્યો કે પરંપરાને આ રાત્રીનો વેસો વધા રવો હિતાવહ ન ગણાય. એ વેળા મેં ધારેલું કે પરંપરા વિના પણ હું પવિત્ર રહી શકીશ.

પણ નાનપણથી જ માતાએ લાક પૂગ લગાવેલા વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં નાટો—સિનેમા જેવા સિવાય બીજા કશા કંઈ કરેલો નહિ, અને પછરમે વરસે પહેલ્યો ત્યાં તો મેં પ્રેમધ્યોએ લખવા માંડેલી! એ પરિસ્થિતિમાં જોરડીમાં કેવળ રામદાસ અને વિવેકાનંદના ફોટાઓ ટિંગાઈયાથી માણસ મનોનિરૂદ્ધ થી રીતે સાધી શકે! સ્વપ્નામાં મને બોલે એટલા શીખપિતામહ કે રામદાસનાં કડી જ રસ ન થતાં નહિ! નાટ્યસિનેમાની લલચા આના લક્ષ્યમાં એ જિજ્ઞાસાઓનો કે જુ સાવ પૂછવાનું હતું!

હતાં એક વાત હોવા જેવી રમટ છે. એ જાઈને રાખી છે ખરી, પણ તે પછીનો એની સાથેનો સંબંધ વહેવાર પરિણીત ધર્મ. પત્ની જેવો જ રાખ્યો છે કાંઈ નહિ તો ગયા આવજુ મહિનાની અમાસ સુધી તો મારા વર્તન એવું જ શુદ્ધ રાખતો આવ્યો છું મધે વગસે મેં એક નવલકથા લખવાનું ધારેલું એ માટે કાંઈ શાંતિકર્મ સ્થાન એમવાસી આશાએ જેક મહિનામાં પ્રાંચ-છ માઈલ દૂર આવેલા એક ગામમાં એક રેલી-ને ત્યાં જાઈને રહો જોરડીની એક બાજુએ એક સ્વતંત્ર ઓગડો મારા માટે અલાયદો રાખવામાં આવ્યો હતો. આવજુ મહિનાની અમાસને હાડે વાણુ છતાં પછી હું લખવા બેઠો. નવલકથાનું છેલ્લું પ્રકરણ જ ને લખવાનું હતું મહાર મીર અધાર પથારીનો હતો. હતાં મારી નવલકથામાં આવતું નાવકતાચિહ્નનું મુશ્કેલ પૂનમની રાત્રે ચાંદનીમાં વિહર કરવા નીકળી પડ્યું હતું તમરાનો અવાજ, ખડી તરી બીડનાં તીડાને વચ્ચે વચ્ચે સંભળાતો કંઈક કથકાટ, પવનનો હુમલાટ અને હાંકનાં પાંદડાંઓનો આઠો સળંગાટ, એમાંનું કંઈ મને તે વેળા સંભળાતું નહોતું માત્ર નવલકથામાં નાઈનાં નાઈનાંનું છેવટે ને આજુ થુ યુગન લીધું એનો નાજુક પ્રતિભાવ જ કેવળ માતા દેવામાં લાંબા વખત સુધી ધૂમતો રહ્યો હતો.

એ પ્રચુપકથાની તુલના લઈ સાથે કરા માંડું તો લોકો મારી મરમરી કરવા લાગશે. પણ સહિત લેખાને પોતાના લેખનનો રૂઢ મળી વાર ચડે છે એ તો નિર્વિવાદ છે. દુમન મળાફોસો ખાસ છે એ પ્રવેશ પૂરો લખી રહ્યા પછી કવિ જાકરીને સખત તાવ ચત્રાની સંભળેલી દતકથા સાવ યોગી હશે એમ તો નથી જ લાગતું નવલકથાની પછી લીટીએ પૂરી કરી દીધો છું. મેં નિદાહેરીની આરાધના માંડી પણ લીપ અને રૂઢિ નને સખી પડેનો જેવી છે. ન છાંછીએ તે વેળા જરૂર આપજુને ધીરી વળે—

મેં કપડાં પહેવાં. વરસાદ આવે તો પલંગનું ન પડે એટલા મટે ખરો એવગમીટ લટકાવ્યો, હાથમાં બેટરી લીધી ને સીધો રિપાકિનારે જીપઓ. રસ્તામાં કૌરવનાથનું મંદિર આવતું હતું. કૌરવનાથ એટલે તો જૂત પિચાચનો સ્વામી! એમાં આજે વળા અમા- સની રાત એટલે મહેરબાન ફરવા નીકળ્યા જ હોય! રસ્તામાં કપાઈ બેટરી લગ્ય તો 'ગુઠ- મિનાઈટ મિ. કૌરવ ગઢાચા!' હસી એમને સહાર પથુ કરવાનો અમતભર્યો વિચાર મારા મનમાંથી પ્રસાર થઈ ગયો. પથુ એ વિચાર એકાદ ઘણું મારે જ આવ્યો હતો. તુરત મારા દિલમાં નાચી રહેલા પ્રયુવના વિચારોએ ઉઠાડ્યા માર્યો, મનમાં થઈ આવ્યું, અત્યારે કોઈ દેખાના સાધીદારને મને લગાવી જોએ આમસમાં પાંખો પટપટારી રહેલા તારલિયાઓને સંભળાવતું: 'તમે કલે એક બીજને મને વળગી પડ્યા હો એવું દેખાતું હોય તોપણ તમારી વચ્ચે હમરો માર્ગનું અંતર છે; હારે જોઈ લ્યો આ અમારી જોડણી!' ઘેરા અધારભર્યા આકાશને સંભળાવતું: 'તારા મનમાં અરુદોદયના દસપત્તું કારે અભિમ ન છે, ને! આત જતાવ તારો અરુથ અત્યારે ક્યાં છે! નહિતર જોઈ લે આ મારો અરુથ!' અગ્ર નીચા નમીને નિશિષંકતા એકાને સુણારી રેતું: 'તાગ મનમાં તો એમ જ હતો કે રાત્રે કેવળ તારા પર જ ફૂલો ખીલે છે! પથુ તારા કપાઈ જરા આ બાલુ અમારા સાથું નજર તો નાખ!'.

આસપાસ વહેતી અનેક વાયુ-લહેરોએ પેડે આવી અનેક કપનાઓ મારા મનને સ્પર્શો મંદ.

સહેજ આગળ રખે તો રસ્તાની બાજુએ જ કોઈ જીપ હોય એમ લાગ્યું. ઝટ કરતી મેં બેટરીની ચાપ દાખો. એના સ્વચ્છ અજ- વાળામાં ને એ સુદર નેત્રો મેં જોઈ તે હજુ મારી નજર સામેથી ખસતો નથી. પેલી બાઈ નરસાઈને જી ન જાય એટલા ખાતર મેં તુરત

બેટરી બંધ કરી. બાઈએ મને પૂછ્યું: 'તમને કૌરવનાથએ મોકલ્યા છે!'

એ વાક્યનો અર્થ હું સમજી ન શક્યો. ધડીકાર મને લાગ્યું કે કોઈ મારી બાઈ હતી. પથુ એ બાંધોનું સ્મરણ થતો જ—

મેં કહ્યું: 'હા.'

અમાસને દહાડે રસ્તાની બાજુએ એ જોી જીભી હતી. ત્યાંથી કૌરવનાથનું મંદિર દૂર નહોતું. દેવગણી (વેસ્વા) વિના બીજી કંઈ સ્ત્રી ત્યાં હોવાનો સંભવ હોય! ધડી પહેલાં મારા મનમાં ઘોળાતા વિલાસી વિચારોએ ઉત્ક્ર- અજ રૂપ પકડ્યું. મેં હા પાડ્યા છતાં એ બાઈ અગ્રગ કશું બોલતી નહોતી એટલે મારા વિચારો વધારે ઉત્તેજિત થયા. ખીસામાં હાથ નાખી મેં પેલાનું પાડીટ ઠાક્યું.

પાડીટમાં અણખચુતા રૂપિયાનો અવાજ સંભળી તે બોલી જીઠી: 'મારે દસ રૂપિયા જોઈએ છે.' પથુ એ જાહેર ઉચારની વેળા એના અવાજમાં ખૂબ કંપારી જણાતી હતી.

મેં હાથ લંબારી એને હાથ પકડવા પ્રવરત ક્યો. પથુ તુરત તેણે આંખો મારી એ છોડાવી દીધો. પરંતુ મેં મારી લત પરનો કાળુ મુઠાવ્યો હતો. આટલી ઉન્માદાવસ્થા મેં જીવનમાં કદી પથુ અનુભવી નહોતી. અન્યથા કાંત જણાના સાગરમાં વર્ષાકુતુમાં જ અંધારે તોફાન અને વાવાઝોમાં જોડે છે. આ લીટીઓ લખું છું ત્યારે મને યાદ છે કે મેં એ બાઈને રૂપિયા ક્યાં મટે જોઈએ છે તે પૂછ્યું હોત તો સાચું યાત. પથુ તે વેળા હું મારી મુઠાવું બોઈ બેઠો હતો!

હાથ તરડોડાયો એટલે નિરાસ જતા મેં આગળ ચાલવા માંડ્યું. પાંચ જ મિનિટમાં મારી પાછળ કોઈ આવ્યું આવતું હોય એવાં મેં પગલાં સાંકળ્યાં હું જોને રહી ગયો. કોઈ નજીક આવતું દેખીને મેં બેટરીનો પ્રાસ ફેંક્યો. એ જ આર્થિક બાંધો! મૂંગ રહી વળી મેં આગળ ચાલવા માંડ્યું; પેલી બાઈ પાછળ પાછળ આવ્યા જ રહતી હતી. હું મારી રજની મનમની રેતીની ટેડી પર જઈ બેઠું.

ત્યાં તો પેલી સ્ત્રી પણ ત્યાં આવી પહોંચી. મારી ભત્તર પરતો કાઢી દે' ખોઈ બેઠો. ઝડ કરતો છીએ યાદ દે તેની નજીક જઈ પહોંચ્યો. પીછે પળે આસપાસ પથરાયેલી અમાસની કાળી છાયામાં મારા દિલથી પૂર્ણિમાનું અનુવાણું પથરાયું.

પાછા ફરતી વેળા કુતુહલનો મારો દુઃખ એ બાઈને ઘેર ગયો. એ ઘર નહિ-ભાઈ-પુત્ર-પૃથ્વી-જુ'નું જ હતું! અંદર બીજું કંઈ ન હતું. બેટરીના અજવાળામાં પળવારમાં મેં અંદરની બધી ચીજો પર નજર ફેરવી લીધી. કોનરાં, કાળાં અને માલા સિવાય બીજું હોય પણ શું? જિંદગીમાં ફરી એ નેત્રોનાં દર્શન સાંપાવાં કુશળ છે એમ માની મેં એ બાઈના મોં તરફ નજર ફેરવી. પણ એ આંખોએ મોંધાર આંખોએ વઢી રવાં હતી! વઢી પહેલાં હૈયાએ અનુભવેલી પૂત્રેમ પાછી પેરી અમાશમાં પલટાઈ ચઢી. એની આંખો વહેતી એ કેવળ આંસુની ધારાએ નહોતી-ચૂર્ણિચૂર્ણ ચયેલ એના આત્મામાંથી વઢી રહેલી એ રક્તધારા-એ જ હતી!

અમાસને દિવસે મેં પૂર્ણિમાનો અનુભવ લીધો હતો!

એ અનુભવમાં પાપ સમાયું હતું. પણ એ પાપને અજે સમાજ તરફથી મને લેણ પણ હરકત પહોંચવાની નથી. પણ એ બાઈને હાથે પાપનું આચરણ થયું એમ માનીએ તો એ પાપને માટે કોણ જવાબદાર? એ પાપનું ગૂણ શામાં રહેલું છે?

તજી મહિના પહેલાં અહોના દવાખાનામાં પેસો ટ્યુમરવાળો બાઈનો રિચિયત ફરસો જની ગયો. તે જવાબ પછી ડોક્ટર સાથે મારે એ અજે વાતચીત પણ યાદ! ખરેખર પાપનું મૂળ માનવીમાં તો નથી જ!

એ બાઈ દસ રૂપિયાને લોભે મારી રાજીબાંધે આવી હતી. એના પાપની જવાબદારી એની જરીનાઈ પર જ નાખવી ન જોઈએ

શું? એણે પહેલે સપાટે તો મારા હાથનો તિરસ્કાર જ કર્યો હતો. અને પછીથી પણ એની આંખો મોંધાર આંખો વર્ણવતી હતી. પછી યાંત્રે સ્થાન જ રવાં રહે છે! એ એ ક્યારે મારી પાસે દસ રૂપિયા ન હોત તો? તો એ પાપી મોજ માણવાના વિચારમાં જ આગળ વધી શકે ન હોત-અમર એ વિચાર આપ્યા કરત તોપણ એનો અમલ કંઈ શકત નહિ. 'તમને બેરવદાદાએ જ મોકળા છે?' એ એનો સવાલ મારા મનથી હજી અજીબ લાગ્યો જ રહ્યો છે. એના દિલમાં દેવાને અંત અવરજી કોઈ રિચિયત માનતા વસતી હોય જોઈએ. એની આંખો પાણીવાર-આંધળું હતી પણ એના વિચારો? અમર વિચારો સાથે આંખોને શી સંબંધ છે?

જમણી તરફ જરીનાઈનો ખડક, કાળી બાજુ ધાનોની મોજનો ખડક, સાથે અ-જાનનો ખડક અને પાછળ ધાર્મિક રૂઢિઓની ધેલજનો ખડક! ઉપરાંત કુશરત, પરિશિતિ, વંદનપરંપરાના સંકારો જેવા વિકરાળ ખડકો તો મોજામ છુપાયેલા પગા જ છે! જા અનેક ખોટોની વચ્ચેથી સાંવાળ માણસે પેતાની ટવનનીકા ધી રીતે હાંકારી એ મહા વિકટ પ્રશ્ન છે! એમના કોઈ ખડક સાથે એ હોડી અજાણ પડતી જ સમાજ 'પાપ, પાપ!' કહી જશો છો છે, પણ જાણું પહેલી હોડીમાં તેનું પાણી ભરીયાવા-માં સલામ કરવા કોઈ જ દોડી જતું નથી, દુનિયામાં અમારણુ પાપ આચરનારી વ્યક્તિઓ જવલે જ નીકળે છે. એ સપગાં પાપોનો સરજનદાર તો આપણો સમાજ છે. પ્રકૃતિ-ને પણ તજે છંદોને નીતિને માથે મઢાવી નાચનારો, જીવતા માનવીઓને જીવે ટળવળાં રાખીને ભરવાનને ભોજનના ઘાજ ધરનારો, અને એકાદ રાજમહારાજને ટુકુમારેશ મહેરમાં મહાલવાનું મળે તે ખાતર હબરો આમવાસીઓને પૂરીપૂરી જુ'પડીઓમાં સજ-અવનારો પણ આપણો જ જ સમાજ છે!

વાચતાં વાચતાં હું અટકી ગયો. બહાર વરસાદ પડ્યો શરૂ થઈ ગયો હતો. વાચતાં વાચતાં રોડ કુખવા આવી એટલે કાગળ પરથી નજર ઉઠાવી લઈ ગેં બહાર ભેળું. આઠાસમાથી પાંચી વીજળી મારી નહકમાંથી મસાર થઈ હોત તોપણ હું એટલો બધો નવાઈ ન પામત !

ચોલીસને હાથ ન આવેલો ચેલી આછનો ધણી બહાર વરંડામાં ઊભો હતો ! એની હાજરથી પહેલાં તો હું પણ ગભરાઈ ઊઠ્યો. પણ બારીના કાચની આરપારથી દેખાતો એનો ચહેરો સ્પષ્ટ ભેઈ 'સક્રતો નહોતો તેથી હો, અગર આઠસાહેબની વાર્તા વાંચના પછી મનમાં ચેલા થયેલી ઝાનિને કારણે હો, પણ મને એનો ચહેરો ખૂબ ઉદાસ અને ખિન્નતાભર્યો દેખાયો. 'ચે' તેને હાથની નિશાની કરીને અંદર આવવા બોલાવ્યું. વરસાદથી બાંહે કરીને તે તરબોળ થઈ ગયો હતો. 'ચે' તેને કોરાં કપડાં પહેરવાનું કહેતાં જ તેણે જવાબ આપ્યો : 'શું સાહેબ ! ફાંસીએ છટકવા તૈયાર થયેલો આદમી એમ કહીથી ગકરાય ખરો !' એટલું કહી તે ઢસી પાવો. હારવ પણ કાપાનક લાગતું હતું—પાટા અધ-કરમાં ચેતવેલી જગાસા જ બાંહે !

પછી દુરત એણે ચેતાની વાત કહેવા માંડી—

પાંચ વરસ વહેલાં હીરાને એ પરવશો હતો. પરવશ પછીનું વરસ તો શું મોજ માણેલી !—જેની નાજિયેરી પર ચડી ચેને નાજિયેર પાકતો હોય ત્યારે નીચે પડેલાં નાજિયેર એકાં કરતાં કરતાં જાંચે ભેઈ રહેલી હીરામાં અભિમાનની છાં અમટી રહેતી. હાથી પર અંનાડીમાં ચડો મેટો હોય તેમ ચેતે નાજિયેરીની ટોચે બેસી જ રહેતો. ચેતાને એ રીતે તોમારો મેટો ભેઈ હીરાની અંબે આંધુ આવી જતાં ! હીરાએ જવાનેલા પૈસામાંથી હીરા ચેતાને મનગમની માછરી લઈ આવતી તો ચેતે ચેતાની અમરમાંથી હીરાને માટે

એને મનગમતાં ફોલો લઈ આવતો ! આનંદના એ દિવસો આખા પસકારામાં પસાર થઈ ગયા.

ધરમાં બીભું તો કાંઈ નહોતું એટલે બાદશાહ અને બેગમતી પેટ મોજથી રહેવાની સજવક તો હતી પણ બાદશાહના બાંહે વચનને પરિણામે માથે દેવું કરી રાખ્યું હતું અને કેવળ મામમાં રહી મજૂરી કરે બાદશાહથી એ દેવું પૂરું થાય એવું હતું જ નહિ ! બાદશાહે કાંઈ નોકરીનો શોધમાં મુજબમાં પગ દીધો. પણ નોકરી ન મળે ત્યાં સુધી બેગમ સાહેબને ત્યાં લાવે શી રીતે ! મુજબમાં ચેતે એમલો જ રહ્યો. એમ કરતાં કરતાં ત્રણ વરસ વીતી ગયાં, પણ કાંઈ કામથી કામ મળી શક્યું નહિ. ચોલા દકાસ મિલમાં ગયો. સતારથી સંજ સુંડી વિલમાં ગરાઈને રાત્રે એ ધેર આવતો ત્યારે પાકીને લોધ થઈ જતો. તે વેળા એ હીરા ત્યાં હોત તો માત્ર તેના રપડાંથી પણ એને પડે આનંદ પાત. બાબરે શારીરિક થાક અને માનસિક દુઃખ બહી જવા સરુ એણે કાંઈ ખીચા માંડ્યો. બાગળ જતાં નોકરી તો આવી મંઈ, પણ કાંઈ કુલેવ તો કાચમની રહી મંઈ ! મજૂરી કરતાં કાંઈ વખતે જ કાંઈ બેપાંચ રૂપિયા જતતા તે પણ ચરતમાં લમાવવાની એણે શરૂઆત કરી. મિચારાને બાચા હતી કે 'ચરતમાં એકમ ધણી રૂપિયા મળી જશે, પછી ચેતે હીરા માટે સારાં સારાં કપડાં ખરીદીને વતનમાં તેને મગવા જશે.'

પણ એ લપડાં મનેરાજ્યે તરીક આવે મી યાં હતો—નિબંજ રહેવા જ સર્ગમાં હતો. માથે દેવું વધતું ચલ્યું. મુજબમાં રહ્યાં રહ્યાં હેવે તેણે હીરા પાસેથી જ પૈસા મંગાવવા માંડ્યા. એક વરસ પડેલાં તેણે હીરાને લખેલું—

' 'કાગળ મળતાં જ હસ રૂપિયા મોકલી દેને. નહિ તો તારા ધણીનું મોં તું ભેલા પાખાઈ નહિ.' મુજબમાં રોજુદરો પાસેથી છટકી જવા માટે તે ચેતાને વતન મોકલ્યા નાસી જવા ધારતો હતો. પણ નાસી છટકા જેટલા પણ પૈસા ખીસામાં હતા નહિ !

હીરાએ દસ રૂપિયા તો મોકળી આપ્યા, પણ એ રૂપિયા એણે ચરતમાં જ ખરવી નાખ્યા. વળી એતું વતન આવવાનું પાછું દેવાળું. એમ કરતાં આખરે ત્રણ મહિના પહેલાં તે ઘેર પાછો ફર્યો. મુજબમાં રહી નોકરી કરતાં શીખ્યો. હોવાથી ગામડામાં છટક મળુરી કરવા જતાં હવે તે ચરમાવા ધાવ્યો. બીજા બાલુ હીરાથી નો કદું થઈ શકે તેવું રહ્યું નહોતું : તે તો સાચ નખાઈ ગયા જેવી થઈ રહ્યો હતો. ગામના ડોક્ટરે બધી તપાસ કરી નિદાન કયું : 'ભાઈને ટપુપર થયેલ છે. પેટ ચીરીને બચાવે મહાર કાઢવા વિના બીજો ઉપાય નથી.' પત્નીને લઈ બિચારો તાલુકાને ગામ આવ્યો. એના મનમાં સ્ત્રી વિશે કોઈ ભતનો વરૂદ જ હતો નહિ હીરાને પણ ભેરવનાથ પર બારે આરથા હતી. દરેક અમાસે એના નામે એક નાળિયેર પણ તે વધેરતી.

દવાખાનાવાળા બનાવ પછી તે ગુરસા-ભર્યો પોતાને ગામડે પાછો ગયેલ. દિવસ આવ્યો ખીટીઓ વાળતી અને સાંજ પડ્યે પેટ પૂરે ફરે દી'યલો એ એનો રોજનો કમ થઈ ગયો. બાળકને લઈ હીરા પણ દવાખાનેથી પોતાને ગામડે પાછો ફરી. લોકો ને કહી વાતો કરતા તે સમયે તે નીચું ભેઈ સાંજળા મેતી. પણ આ ભાઈ તો ઘર દીવે, એટલે લોકો એને ચીડવના : 'તેમ બાદશાહ ! ઘેર ભેરવ સાદે-મતી તબિયત તો મળ્યા છે ને ! ને શાહજાદા સાહેબ શું કરે છે ? ને એ શાહજાદાના વાલીત્વ' નામ કહેશે કે ? ભાઈ, ઈ તો એમ છે કે, ફળ હોય તો ભોઈનાં હોય તો અગિય દલથી જ ભોઈએ ના !'

આવી તો અનેક વાતો ચાલતી.

આને બચેરનાં પણ આવું જ બન્યું. ચિત્તો પાતાં ફારના નયામાં કયુ બાન ન રહ્યું બને હીરા તથા બાળક ઉપર એણે હારિયાના છૂટે હાથે પાંચમાં. પાછળથી નજાવું

ધેન જીતરી જતાં એ રહી જીવ્યો હતો. હીરાતું મોં હેમ્લી વારનું ભેઈ લેવું અને પોલીસને સ્વાધીન થઈ જવું એ વિચારે મર્યારે તે દવાખાને આવ્યો હતો.

મન મોકળું મૂકી તે રહી જીવ્યો તે ખુલી હતો. પણ એ મામને માટેની સખળા જવાબદારી શું એની જ હતી ? બહી પહેલાં બાહિસાહેબે લખેલી આત્મચરિત્રાળા પેલી વાર્તા મને સાંજેરી આવી. ફારના નજામાં એણે ખુન કયું હતું, પણ એ ફારની લતે શું અમરથો જ ચલ્યો હતો ? મરીન છું, અમ્મન, સુખનો અભાવ ! પાપનાં મૂળ પેટને જીડે બને લાંબે સુધી મથરાયેલાં હોય છે !

કથીક વાતચીત કરવાને ઈન્દ્રે મેં તેને સવાલ કર્યો : 'અરે તારા ભેરવનાથ ખરે-ખરે જનમતી ભોત છે ?'

'હા સાહેબ !'

'તો એ જ તારી સ્ત્રીને એના ખાપનો બદલો આપના. તે પોતે જા માટે...'

'સાહેબ ! એટલું બાન ને હોત તો તો-સાહેબ, અમારા ભેરવનાથ શાજ રાત્રે આખા ગામમાં ચક્રર માર્યા જ કરે છે. એના ભોડા તો એવા ભડા ભારે હોય છે કે વાત ન પૂછેલ જસ છ જ મહિનામાં નિકાલ. પછાઈને ખલાસ જ થઈ જાય. એમાં પણ અમાસની મથરાતે ને એને કોઈ મજા તો-તો એ શાલુસ તો ન્યાલ મઈ જાય. માગ્યું બધું જ એને મળ્યું જાય !'

'આને પણ અમાસ જ છે તો !' મેં મરકરીભર્યાં સ્વરે કહ્યું પણ એતું ખ્યાન એ બાલુ મધું જ નહોતું. એણે ચલાવે રાખ્યું : 'આને ને હું ગામમાં સતાઈ રહ્યો હોત ના, તો મથરાતે...'

'તે ભેરવનાથ પાસે શું માગ્યું હોત !'

'મારી હીરાને હું પાછો મંગત !' બાલુજતામર્મી સ્વરે તે બોલ્યો.

હુ તેને હીરા પાસે લઈ ગયો. હીંગની નાહી જતારે તો પહેલાં કરતાં પણ ધીરી પડી ગઈ હતી. એની જિંદગીનું બારબાનું મૃત્યુદેવના ચાર્જમાં હાખ થયાનાં રૂપ યિહો જણાતાં હતાં. મેં નિરાશ બની તેના પાંત તરફ જોયું. બેઠોય બની ગયેલા બાળક જેવું એનું મોં જણાતું હતું. એના તરફ જોતા અતિ ઘીણ જવાબે બાઈએ બોલવા માંડ્યું. 'તમારો...કાળ...હસ...રૂપિયા અમારા હૈરવા નાથ...ના, ના, મેં જ જૂસ કરી...જગવાન અને આંદ કરે...'

આશ્ચર્યમાં મેં મૂકના મઈ.

ગભરાઈ બીડી મેં પાછું વાળી જોયું. બાર

ધાર્માં બાહિરાહેન જોવા હતાં! આટલો મોટો સુધી હુ દાખાનામાં હા માટે શકાયો છું તે જાણવા માટે જ બાલુબરું તે આવ્યા હશે.

ફરી કકા કાચે વીજળાનો ચમકારો થયો. એ વીજળા નહોતી-કોઈ રાક્ષસી જ નજર હતી! બારીમાંથી એણે ફોફું અજવાળું સીધું હીરા અને બાહિરાહેનના મોં ઉપર પડ્યું.

બને જણાઈ રહેલું રરે ચીસ પાડી બોલ્યા: 'ઓ કાગવાન!'

એ જ ખોલે ત્યાં જાણે કાગવાનનો અવતાર થયો-શબદાર ફોફું!

[શ્રી નિ. સ. ખરેખરની તબલિસનો અનુવાદ

'કહાની'ના પ્રકાશકે કહાની પર સૌથી ઉત્તમ વાક્ય લખનારને પાંચ રૂપિયા હતામ આપવાનું નિર્દેશ મળ્યું હતું. આના જવાબમાં નીચેના ત્રણ વાક્યો આવ્યાં:

૧. મેં 'કહાની' નાંચી છે, ખરેખર સુંદર છે.

૨. મેં 'કહાની' લેઈ છે, અદ્ભુત છે.

૩. મેં 'કહાની' સમજાવી છે, તે કેવી છે તે નહિ કહું

પ્રકાશકે આ ત્રણેને સપાટાથી લખવાનું જણાવતાં નીચે મુજબ જવાબ આવ્યા:

૧. મેં 'કહાની' આંધિની ફાઈલ વાંચી છે.

૨. મેં 'મેરી કહાની' નામની ફિલ્મ લેઈ છે.

૩. મેં કહાનીના પ્રકાશકની 'કહાની' સામગ્રી છે.

પ્રકાશકે 'કહાની' સમજાનારને દસ રૂપિયા હતામ આપ્યું, પાંચ રૂપિયા સૌથી ઉત્તમ વાક્ય લખવા માટે તે પાંચ રૂપિયા 'કહાની' કેવી છે તે કોઈને ન કહેવા માટે! જ. મ.

અનેક રોગની
એક જ દવા

જીવનધારા

પ્રાણેશ, સંમદણી, ઘરદી, હાથ, પગ, માથું તથા જલનનો દુઃખાયો, પાણીવિકાર, મંથિવા અસ્થિત, સોનો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાદમાં કળતર, એરી કબ, મદર, પ્રમેદ, મોઢાની કુર્મ, પેટની ચૂંક, યજ, પેટ-પેટનો દુઃખાયો, અમુકજી, દરેક જાતના તાવ, મા પડવો, લોહી નીકળતું હતાદિ અન્ય જાતનાં રોગોમાં તેમ જ રેલ્વે, રંગીમર મા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ કિમત મોટી જાટલી રૂ. ૧૦૦, વચ્છી જાટલી રૂ. ૧૦ અને નાની જાટલી રૂ. ૧૦૦ થી. લુહુ

દરેક ડોકલે વેચાય છે.

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જીવનધારા' નં. ૩૦૨

જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચયવન પ્રાશ

આ યુ વે દ તું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ દેઈ

આજથી જ અજમાવે

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક-ખોરાક

એ જ

જી

વ.
ન.

હીલ્ડાં આંખનાં સાથે ખીલ્ડાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધી મેળવી બનાવેલ

||

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ ચાપનાર
સાત્વિક ઉપાય

•=====•
: મળવાડું ઠેકાણું :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિમિટેડ

ભાદીયા મહાજનવાડી, દાલગાદવી સુંબઈ-૨

માછીમાર

મણિલાલ અલગારી

પરભર આ જ વખતે તે। માળા
ભણી જતાં પંખીઓની પાંખ ઉપર
ચડીને સંખ્યા ગિતરી બાવી. નહીની પેલી પારનાં
અડધાન ખીમે ખીમે અલસ થઈ ગયાં. જળ-
ભૂમિ ઉપર કંપાં કાળો કામડો ન નજરે પડતો
નથી. મરોગર આ જ વખતે તો...! જુઓ,
એ...પણે શરડીના ખેતરની પેલી કારથી કાંઈ
એકલો યુવક ઢળવે કંઈ ખીત લલકારતો ચાલો
આવે !...ત્યાર પછી પાર્શ્વના માથા ઉપર
ચોમાં ફૂલ પડ્યાં.

શરમ, સંકેત કે કોઈ પ્રકારની ફિકર
એમને નથી. ઘાટ પરની તેમની મિલનલીલામાં
ફુનિયાનાં ફુગ્મ, ચિંતા વગેરે સર્વ લુપ્ત થઈ
છે. પણ ઘાટ ઉપર તેમની મસ્તી કોઈ ભેંઈ
જાય તો! તો પાર્શ્વને સાહેલીઓની કંઠા મર-
ચીઓ સાંભળતી વસમી થઈ પડે. એટલે કૃત્રિમ
કોમલેર પાર્શ્વે સ્નામી તરફ ભેંસું. સુમંત્ર
હસતા હસતા ગીતની એક લીટી ચાવા મંજો:

કયા કોઓ ના કેનો બો
કયા કોઓ ના કેનો બો

એટલે પાર્શ્વ હસી પડી. માથું ડોલાવી
ડોલાવી મધુર રાત્રે એણે પણ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો,
કયા કોઈ બો કિ હલે
કયા કોઈતે આ જવલે

ત્યાર પછી છલકા કરીને બોલી, 'જનું
છે કે નહીં અહીંથી કે પાણી ખાઉં! કોઈ
આવશે-નહીં.'

ત્યાર પછી !.....

ત્યાર પછી ભણે એમ જન્યું કે સુમંત્ર
મ્મે નહિ, જિજ્ઞાસો પાર્શ્વનું પકષ્પું ધસીને
નિર્દિશાર રીતે ઘાટ પર બેસી રહ્યો. થોડી વારે
કપાલે હાથ અડધાડી મોલ્યો, 'મારા ભાગ્યમાં
આ તે કેવી વધુ મળી! મને એમ હતું કે હરે
આવીને બે દિવસ લહેર કરશું' પણ મારા

નસીખમાં લહેર કેવી! પાસે આવું કે બસ જતા
રહો. જતા રહો.'

પાર્શ્વ તેના મોં બાણી એકીટથે તાકી
બોલી, 'તો પછી પાર્શ્વ ચિવાય હું ખીજી
કાઠને નહીં પરણું એમ કોણ બોલ્યું હતું!
એની સાથે લગ્ન ન થાય તો ઉપવાસ કરું,
શાગી જઈશું, આમ કરું ને તેમ કરું-એ બધું
કોણ બોલ્યું હતું હું...!'

સુમંત્ર પોતા તરફ અંજળી ચાંપી કહ્યું,
'આ બંદો જ બોલ્યો તો, પણ ત્યારે બંદો
જતી વખતે તારે હરે આવતો તે વખતે હું
શું આમ 'જતા રહો જતા રહો' કહેતીંતી!
બહુ બોલી છે તો કેટલી રહસ પાણીમાં, ચાલ
હરે. રાત પડી ચઈ.'

પાર્શ્વ જરાય ન હસી. ચૂપ થઈ બેસી
રહી. એમ બેઠી રહેતું એને બહુ જ યુગ્મકર
લાગતું હતું.

સુમંત્ર તાકીડે દેતાં કહ્યું, 'જટપટ રાંધી
લે. બે કોગિયા ખાઈ સુઈ જઈશું. પાછલી
રાતે મળશે પાણું જવાનું છે. ઘાટે નોકા
લગાડીને તૈયાર થઈ મઈ છે.'

પાર્શ્વે મુકુટ રીસથી કહ્યું, 'મને તમારે
નથી જવાનું. કાલ ખીજા ખારવાને બાલે
મોકલતા. તમને આવવાને તો હજી બે દિવસ
પણ નથી થયા.'

સુમંત્ર બોલ્યો, 'એમ કાંઈ યાચ માલિક
મારામાં કેવો વિચાર રાખે છે! હું ન જઈશું
તો બધા ખારવાઓ માલ રહેવા દે ખરા!'

પાર્શ્વ મુંઝી બેઠી રહી. સુમંત્ર ફરી
તાકીડ કરતાં કહ્યું, 'એમ કારણને આજે
મેર જવાનું મન નહોં થતું કે શું! પાણી ખાવા-
પીવામાં જ રાત અલાસ થઈ જશે.'

સુમંત્ર સાધુ ભેંઈ પાર્શ્વથી હસી પડ્યું.
કલ્પી લઈ જીતી યઈ. સુમંત્ર ઘાટ પરથી જઈ

‘રજો હતો એને સાદ પાડીને કહ્યું, ‘મરે, બરા ઊભા રહો-ને, આપણે એવ સાથે જમ્યો. પેલા કનરસ્તાન પાસે મરે જલ્દી ખીક લાગે છે, થડીક એલીકાર મોડું રાખી બેસો તો હું ઝટપટ અંભોળિયું આપ લઉં. પણ કોઈ બા તરફ પાણી કરવા આવે તો ઝટ બાગી જાઓ.’

ત્યાર પછી.....

તેઓ ધરે ગયા ખીજે દિવસે વહેલી સવારે નોકા હંકારી સુમંત્ર રવાના થયો. એ કેહેતો-કરિમાના દિલોળા આધા વિના નિશા નથી ચડતો. એ ધરે થલ જ ચોડું રહેતો. પરંતુ જે ચોડા દિવસ રહેતો તેમાં પાણીના દિવસો ઊકરાતા ગૌવનના પ્રાણુરમણી બરી દુઃખ જતો. બવાની જે ધરે ન હોય તો તેઓ કેદારથી ધોવામસ્તી કરતાં. એક દિવસ સુ-મંત્રે કમાઈથી આમિતા આવીને ધરમાં ડોકિયું કરી કહ્યું, ‘મા નયો ને!’ ત્યાર પછી ગળીર થઇ બોલ્યો, ‘આ વળતે ફક્તના હાટમાં બનામ વેચવા ગયો ત્યારે એવી વસંતી શીખી લાવ્યો છું કે તું સાંભલે તો મુહૂંત થઇ જા.’ એમ કહી નવી અરીદેલી વસંતી બહાર માઠી.

‘ધરના આટલા ગજાનુક કામમાં આ વહેલી સવારે તમારી વસંતી સાંભળવા હું નંવરી નથી.’

‘ત્યારે તું નહીં સાંભળ-એમ ને?’
; ‘ના, નહીં સાંભળું. અઠીયા અમ્મા યા. મારે કામ છે.’

ખાબરથી એક સાકરા વડે પાણીના
૧. પછી કહ્યું, ‘હવે કમળ

હાલજીમાંથી એના સરો વજા આવે છે! એકાએક પાણીને આવે સરીરે ફવામાં ખમ, થઇ ગયા.

કાઈનાં પગલાંના અવાજથી વિધવા પડે ચમકીને પાછળ ભેડું. એનાં સાસુ બવાની આવીને જોઈ હતી.

હેતાળ કડે બવાની બોલી, ‘સંખા થઈ ગઈ, વડૂ બેટા. અઠી એકલાં એકલાં થઈ સુધી બેસી રહેશે! આવો ધરે.’

ખાટ ઉપર આવ્યા પછી પાણીને થ પાણી ફરવાનું મન મળું નથી. દિવસને અંતે અસીમ આકાશ નીચે પોતાની લીલાશૂભિ ઉપર આરી પાણું પોતાનું વિખત જીવન કમ્પનાથી ખડું કરતી.

બવાની ચોડુંક સમજે છે. છતાંવળ કરતાં કહ્યું, ‘આલો વડૂ બેટા, રાત પડવા આવી.’

કલસી લઇને પાણી પાણીમાં જીવડ. એ હાથ વડે કલસી બપોરે પાણીમાં હુબાલી ત્યારે એને માદ આવડું, ‘આ પાણીમાં એક નોકા જેવ થઈ છે-એક માણસ ફૂંચી ગયું છે.’

ઠીક ઠીક મોડું થઇ ગયું હતું. બાવળની કાંટપના છાયાગળા ને અધારા રસ્તે જને પાળા વળતાં હતી. એવ બાળુ દિગંત સુધી પાન્યતો ખેતરો પધરાયેલાં છે. એકાએક ખેતરો વચ્ચેના બંધ પાસે કોઈ બાળુ માથું ઠાઠીને ઊંચું થઈ ગયું...સુમંત્રે બાવી જ રીતે પાણીને એક દિવસ ખીચાવી હતી. પાણી બચતી મારી એકદમ અચનત થઈ જીતી રહી ગઈ.

ત્યાર પછી ચરના પવનનું એક ઉદામ આપડું પાણીની સાડી ફફારી, ખેતરોના જોડને લહેરાવડું સરસર કરડું દિગંત લાઈ

કામના કમાલમાં પડી ગયા. મામના મુતાર રામ-
હરિનું કામ વધી પશુ છે હમણે હમણે દીવો
રાખી રાતે પણ સાંતીનું સમારકામ કરવું પડે
છે. રાતે મોડે મોડે એ હોલો દીવો પણ એક
વાઈ મર્યો. પણ પાણની આંખમાં એક નથી.

આવી વાકડી અને ધનધોર રાતે સુમન
અને પાણની ચિંતાને
આવીને પૂછની, 'વાવા-
મયુ' સાથે છે, નહિ ?'
પાણને પણ એમજ લાગતું
હતું, એ વાળના વીંખાઈ જતાં

પછી મનમાં પાણ જોસતી: 'હે ભગવાન,
હે વાણુવ, મારા ગાળીમારને સાંજે-નરવો
ધરે પહોંચાડ્યો. એકવાર જો પાછા આવે
તો હવે હું એમને હરી પણ નહીં જવા દઉં.
એમના પગમાં પડીને પણ મને તેમ એટલું
માર્ગો લઈશ.'

આજ બૂતકાળની એ બધી રાત્રીઓ
ચિત્કારી વાલણની માફક પાણના એરકામાં
ધૂસી જતી. એની સાથે સાથે પેલી એક રાત
.....વાદ આવતી. વિધવા પાણને તે ડું
ચાડું લામતું !

ધેરનું આગળું 'પુ'હું' ઠાવું. આગસ નાજો
વાવાએ કાનું તજાડું-આંધળામાં કોતરી આપ્યું
હતું. ક્યારેક ડબ કરતોક અજાજ થયો. પણ
માણસનું એ તરફ ધ્યાન નથી. એવામાં તેની
દૂર વિચરતી દૃષ્ટિ સામેની અધારી પટલુમિ પર
એક મૂર્તિ આવીને બેસી રહી. સરની મારી પાણ
પચારીમાં જડવત્ પડી રહી. મળામાંથી એક
શબ્દ પણ ન નીકળી શક્યો. જૂગ પાડીને
સાસુને પડેલા એરકામાંથી મેલાવવાનું પણ
જાકામાં બળ ન ગળું. મૂર્તિ ધીમે ધીમે આજમ
વધી. ત્યાં પછી એના જ એરકામાં દાખલ
ધઈ તેની તરફ આવવા લાગી.

'એવ...માડી !' પાણ ચીસ પાડી બેઠી.

પણ પછી એ મૂર્તિના રોતેલીના પરિચિત
જાહુની બધાં બિલબિલ કરી પડી. માત્ર
એક જ આધુનને તેના રાજીયા-તેની રીતથી
જોળખી શકાય.

'અંદર ક્યાંથી આવ્યા ?'

'કેમ વળા, કાગેલી વંડી ઢેકાને.'

'પણ આવા વાચાઓ ને વરસાદમાં !'

'હા, તને એવી બીવરાવવી હતી...તે મને

જોળખી શક્યો' ને !'

પાણ કંઈ જોતી ન શકી. મૂર્તિના
સરીગને પડખું ધસીને બેઠી ગઈ

તેણે પૂછ્યું, 'મહુ બી અઈ'તી ને ?'

'બીક ન લાગે કે પહેલાં એ જખી ન
શકી ને.'

સુમન હમણાં માંજો.

આચિતા પાણ એકી બેપુ તો અધારી
પટલુમિ પર બીબેય એક ઘેરા પડાણે
એની તરફ ચાલ્યો આવે છે.

પાણની ચીસ સાંભળી પડેલાં એરકા-
માંથી જવાની દીવો લઈને દોડી આવ્યાં હતાં.
અંખ-એ પર પાણી છાંટ્યું ત્યારે પાણની
મૂર્તિ વળી.

જવાનીએ પૂછ્યું, 'એકાએક શું થયું
બેટા ?'

પાણ નિરુત્તર રહી.

જનાં જવાની ખંધુ સમજે છે. તે બેસી,
'આજથી હવે એકલી ન સુપડા બેઠા. મારી
સાથે જ રાત્રે. એ અંતરિયા આટલામાં જ
ફર્વો કરે છે. મેં જ એને એક-મેં વાર બોલ્યો
છે. કાસે તારક એકાને ત્યાંથી એક માંજણું
લાવી આપીશ. બીસ મા બેટા.'

જવાની આમ હિંમત આપતી તો જ
પાણને લઈ લાગ્યો. બહાર કે દૂર નજર
નહાતાં પણ તે કરવા લાગી. મોડી રાતે જ્યારે
અધારુ ચારે માર માહું મતું ત્યારે ગયેલા
દિવસોની સમૃતિની સાથે સાથે રાત્રિના પડદા
ઉપર સુમનની મૂર્તિ દેખા દેતી, રાખ જાગી

પમડું, માધુષં માધુષં' જાતું ને મૃત્યુએ વિખૂટા પાડેલા અપરિચિત જગતનો ભય કેવળ મનમાં ઘોળાયા હરતો. આરી ખખડે, પવનથી મચ્છર-દાની ફફડે કે પોતાનો હાથ છતી પર પાચો હાથ ને ઓચિત્તાં ઊંચ ઊડી ભય તો પારખ થયર ધૂજતી.

સુમંત્રનો પાર્શ્વને દર લાગતો. પણ તેણે માથામરાતે જ્યારે પવનના સુસળાટે વસિરનમાં રાસો ડોલી ડોલી કરુણ રવરે ધીમુક ધીમુક રતા અને આરીની જ પાસે સ્વેતમુદર ચાંદની જ્યારે રેળાઈ જતી ત્યારે સ્મૃતિની કેરીએ ડીએ એક મૂર્તિ સુપચાપ તેની પાસે ચાલી આવતી ને એનું આધુનિક શરીર તેમજ સમગ્ર પેતના વિવેક યથા જતા.

ત્યાર પછી એક દિવસ જવાનીએ માન-ગુપ્ત સાની આવી આવડે બાંધી દડ કંઠે કશું હવે ભય ગયો નહુને, એટલું.

પાર્શ્વની ઊડી શ્રદ્ધાથી ભય દગ્ધ ગયો અને પછી જે નવુ જીવન ચરે થયું તેમાં તેને કરી લાગતા માર્ગો ધૂજતું ન પડ્યું. પછી તે મોટા ત્યાં ફરી યાત્રી અને મેઠ પશુ વિચારમાં નિર્ભયતાથી ભેડે યાત્રી. સુમંત્રની બરહારક મૂર્તિ પણ દહી પછી તેની સમસ્ય ખડી ન થઈ. પરંતુ અશરીરીની માફક તેના અંતરના ઊંડાણમાં રચપાઈ ગઈ.

હવે પાણી ભરી કબાલાન પાસેથી પાછા આવતાં સાંજ પડી જતી. રાતે જ્યારે સ્વેત ચાંદનીથી ઘાટ ને રસ્તા રેલાઈ જતા ત્યારે પિંડાલીના આંતરે તેજાવામાં સુમંત્ર ગુપ્તગુપ્ત લપાઈ રહ્યો છે એમ લાગતું. પણ હવે ધારી ધારીને જોવા છતાં પાર્શ્વને ભય નથી થતો. ફક્ત મનમાં મનમાં એક પુરુષની વાત રમ્યા કરતી. પછી ઊંડો નિસાચો નાખી આ પાસેથી નિર્ભય રીતે ચાલી જતી.

જવાની પૂછતી, 'હેં વડુ! આજકાલ હવે કંઈ નથી દેખાતું ને!'

'ના. મા.' પાર્શ્વ કોમળ કંઈ જવાન દેની

ને વિચારતી કે મનમાંથી તેનો માછીમાર ક્યાં જતો રહ્યો! અદ્ભુત!.....

પાર્શ્વ જ્યારે લારે વિચારતી, 'એક માણસ હતો. અને રાતે એનું સ્વપ્ન આવે એમ ઈચ્છતી પણ રાત રૂઝનહીન જ પસાર થતી. તે દવાય યથા જતી. એના મનનો માણસ આને ક્યાં-સ્વપ્નમાં પણ નથી. ભણે તદ્દન નામશેષ થઈ ગયો.

નીરવ રાત્રિનું અંધારું જ્યારે ધેરી રીતે સમસ્યનું ત્યારે પાર્શ્વ અદ્યમ કુતૂહલથી અધારા ભણી તાકી રહેતી પણ મેઠ કાંઈ નજર પડતું નહીં. બંધ આરીને જે દળવી કપ્પા લાગતી તે કોઈના હાથની નહીં પણ પવનની હતી. ધરને ખૂણે ભણેલા અધારામાં જે આધાર દેખાતો તે લાકડાની પેટી હતી. બીજું કંઈ નહોતું. ચાંદનીથી ધોરાતા આંતરમાં જે કાળો ડાંગ ધીરે ધીરે હલેચલે છે તે મૂંઝી પડેલી આમલીની એક કાળની છે-પુરુષની નહીં. ના, આને તે ક્યાં-સ્વપ્નમાં, પ્રાણમાં કે અધારામાં પણ નથી.

તેણે પાર્શ્વને એમ લાગતું કે કોઈ દિવસ ઓચિંતાનો મેળાપ યવાનો જ. તે પુરુષ હજી ધરની પાસે જ ક્યાંક જોમો છ.

હવે તે પાણી ભરીને રાતે ધરે મોડી પાછી ફરતી અને રાતે મોડે સુધી પાડોશી-એને ધરે લખ્યા કરતી. કોઈ કહેવું, 'ચાલ, ચોડે સુધી તને વળાવી નહીં. એકલી ઘં પાછી...

'ના ના' કરી પાર્શ્વ એકલી જ ધરે પાછી ફરતી.

પાડોશી પૂછતી, 'હેં અલી, આજકાલ કંઈ નથી દેખતી! આટલી મોડી રાતે ન્યાં ત્યાં રખડે છે તે તને બીક નથી લાગતી!'

'ના.' પાર્શ્વ કહેતી.

પણ એવો દૂંઝો ઉત્તર કોઈને નથી રુગવો. તેની આશ્ચર્યજનક, એનું વેળા-ગેળાનું રખણ વગેરે જોતાં લાગે કે ભણે તે પેલી મહેલાની પાઠ છે.

દિવસો

જુદી બાતના વહી ગયા. એક માણસને જુદી જતા તે વળી કેટલા દિવસ લાગે!

આચિંતાને આવો ફરફાર કોઈનેય ગમતી વાત નથી—ભવાનીને પણ નહીં. એકાએક તેની કાસ ભવાનીને પણ કોઈ અદ્ભુત રીતે ધ્રુવ થતી, 'પારુલ રડો. તેના હૃદયમાં થઈ ગયેલું રુદન પાછું ઊછળી પડે. પોતે પણ આજે પાછી તેની સાથે રડે. પારુલ સુમનને કેમ આમ જુદી ગઈ?' ભવાની પોતાની જાતને પૂછતી અને તેની નિઃશ્વસન નિર્જન અવસ્થામાં આજે કોઈ કોઈ કંઈ કંઈ સર્પની ફેણની માફક માથું ઊંચકીને જોતી થઈ ગઈ. પોતાને કાંઈ બાંધી દીધેલું પેલું માંડળિયું કટકે ચારીને તોડી નાખતી તેની ઈચ્છા થઈ આવી.

રાતે સૂતા સૂતા ભવાની વિચારતી, 'માંડળિયું ઊડી લીધું દોષ તો શું થાય! ભલે સુમનનું જૂત પાછું આવે. પારુલ—કાળા કામની કરનારી પારુલ છો બી મરે. સોજી તો વાતો કરે છે, 'આટલી બધી રોકડો, મૂર્છા વગેરે બસ બે દિવસનું જ હતું!' વળી પેલા કાનાઈ ઊંચકે વારે વારે કારણે અજારણે થરે કમ આવે છે?' પૈથાઈક આનંદથી ભવાનીનું માથું ગરમ થઈ ગયું.

એવામાં જાણે કોઈએ ખાટી જોલી દેખ એવો અવાજ થયો. એકાએક ભવાનીના મનમાંથી બાર જીતરી ગયો. તત્વાર સૂધી જાણે એને માટે જ તે ટાંપી રહી હતી. થોડી વાર કાન માંડી પછી ભવાની નિશ્ચયે અંધારામાં આગળ વધી. પાછો ફરકે એવો કંઈ અવજ થયો. કોઈ જાણે ખૂબ ચૂપકાદીથી ખાટી બહાર જતું રહ્યું. ખાટી ઉંચકી રહી.

વાંસની ડાઘીમાંથી પાંચમને ચાંદો દેખાય છે. એના ડાંખા પ્રકાશમાં કોઈની વાટ ભેટી પારુલને તેણે બેઠેલી જોઈ. પારુલ રાત્રી વાટ ભેટી છે!

ધૂણાથી ભવાનીનું આખું ધરીર વિખમ

મની ગયું. ખાટીનું બારણું પકડી ભવાની અચીંત કુતૂહલથી જોતી રહી. એકાએક અસાધ્યતાથી બારણું ખખડી ગયું. પારુલે એકીને પાછળ ભેળું. તેના મુખમાંથી એક પ્રાણનો અચૂક આતંક નીકળી ગયો.

ભવાનીથી પછી ન રહેવાયું. બોલી, 'કોની વાટ ભેટીને બેઠી છું! વાહામુઠ, મરતી નથી.'

આ કંઈ યાચામૂર્તિની વાણી નહીં પરંતુ ધૂંસીના એક છરત મનુષ્યનો કંઈકનિ હતો. પારુલ જેવાકાને ચૂપ થઈ ગઈ.

મામતા સોહો કંઈ જુદું નથી બોલતા. એના આવા સ્વભાવે જ મારે. સોના જેવો ડાઘો પડેલાં કમોતે મરે. ધૂંધાધૂંધા થતી ભવાની આવી ગઈ. બોલતી થઈ, 'આ મરમાં દેવે તારું કંઈ કામ નથી. જા, જતી રહે ત્યાં જતું દોષ ત્યાં.'

આવી ભવાની પારુલની ઈચ્છા છે પણ ક્યાં જાય? તેના બાપા અને માઈએ તો ગરીબ હતા અને વતન છોડી સુરવનમાં કામવા આસા ગયા હતા. માત્ર એક માણસ હતું ખરું, પણ આજે તે નથી. એકાએક તેના હૃદયમાં રુદન ઊછળું ઊછળું થઈ રહ્યું. તે વિચારવા લાગી, 'સાચે જ શું ભવાની તેને કાઢી મૂકશે! એની સાસુ તો આવા નિષ્કુર નહોતી! એકાએક આ શું થઈ ગયું? ફાળાના સોહો શું બોલી રહ્યા છે?' પારુલ સૂન-સૂન થઈ વિચારવા લાગી.

પારુલ દેવે રાતે મોઝે સુધી સાવ બેઠેલ રીતે અને આંતરતાથી ફરવા લાગી. પાંચથી પાછા ફરતાં આનંદાસ થઈ જ મોઝું થઈ જતું. રાતે જ્યારે ધેરાતી ત્યારે ખાટી બોલી બહાર આવી ચૂપચાપ બેસી રહેતી. ભવાની દેવે તેની સાથે બોલતી નથી. પારુલને ભેટાં ધૂણાથી મોઝું ફેરવી લે છે. પાંચાએ પણ દોઢમાં દસતા.

ભવાની. દેવે હતાલું કરવા પોતે જતી.

પાછા ફરતાં સાંજ પડી જતી. રખેને પાણી-
ને બીક લાગે તે ખાતર પડેલાં તો વેળાસર
ધેર પાછી ફરતી. હવે એની એને કંઈ પડી
નથી. પહેલાં દારૂ જતાં ધરે કાંઈ પાડોચાણને
પણ ખેસાડી જતી હવે એમ ખેસાડવાની કંઈ
જરૂર નથી.

એક દિવસ કવાની એકલી મૂગી મૂગી
નોકળી પડી. પાણી મૂગી મૂગી એને જતી
નોઈ રહી—એના કોર મેં તરફ. તે રડું રડું
ચાંદ મધ. તેને જલુ જોણું લાગ્યું. એને ચાંદ,
તેની સલાખ લેનારું આજ કાંઈ નથી.

સાંજ પડી. કવાનીની ગદ નોઈ પાણી
બેઠી છે. એ આવે પછી પાણી લેવા જાય
પણ કવાનીને ક્યાં પતો નથી. ઉઘટે તાણું
ભરી, આવી પાડોચાણને ધરે આપી કલસી
લઈને અધારમાં આવી નીકળી.

ઉતાવળી ઉતાવળી પાણી ભરી પાછી વળી
પણ ધરની પાસે આવી કે વાવની મારી તે
ચલી ગઈ જલુ દિવસે જલુ લાવવા ફરતી ફરતી
પાછો ખડો થયો. અધારે એકાદાં બારણાં
ખુલ્લાં હતાં. ધરમાં કાંઈ જલુ મળ્યા ગર છે.
એ શું પેલી હા મૂર્તિ છે! જલુ ત્રિસથી
અલેખ ચલેલી હાવામૂરિ શું પાછી આવી!
કવાની આટલી વાંઘાં પાછી ફરી હોય તો
રસ્તે તેને નોઈ હોત.

થોડીવાર સમજાવ ચકતે પાણી જીતી રહી
લસ ને આનંદથી તે એકાદાં વિદ્યુત જની
ગઈ ત્યારે શું અરેખર તે હાવામૂરિ પાછી
આવી! તેની આંખોમાં પાણી જીતવાં. અદ-
ભુત આતુરતાથી ખરીતે કપિત પમને પાણી
એકાદાં લાણી આપણ વધી. રૂઢ નિસાસો નાખી,
કલસી એકાદાં પર ઉતારી થોડી વાર ચૂપ જીતી
રહી. શું કરવું એની એને નમ ન પડી. એ
...હા એ જ એ હાવામૂરિ...

પણ હવે એ નહીં ફરવાની. તોય નમ-
છની વાત છે કે તે કોને પ્યર યર મૂજબા
સાચો, તેમ હતાં પામતની માફક ધીમે પપલે
અજાણ વધી. આહ! આજ એ તે મરી રહી!

એ જામમૂર્તિ આજ એ એવું ખૂન કરી જાય
તો તે જીતી જાય, છતાંની હવે એને કંઈ
નથી.

આતુરતાથી ખારીમાંથી અંદર જોયું.
એવામાં એકાદાં રોતો સળગ્યો. પાણી મેં
ફીકું પડી મળું. એની બને આંખમાંથી ખરખર
આંધ્રુ પાવા માંડ્યાં.

અત્યાર સુધી માન મારી કવાની એકા-
દાંમાં સાંભળતી હતી, ‘કાંઈ જલુ અંદર
આવી રહ્યું છે. નહીં એ બીજું કાંઈ નહીં પણ
સમજાય છે. આટલે દિવસે તે કુર્જાગી જરૂર
પાછો આગ્યો.’ લસ અને આનંદથી તેને ફરતી
ખાંદ ચાંદ મળ્યાં. પણ ત્યાર પછી કોરોડીવનાં
મેલા રોતની બને જાણુ બે મુખ દનાકા
અને વ્યથાથી સુપાંચ વખતની રોતની
માફક દાઢાંસાર કરી જીત્યાં.

કવાની હોતેજિત કંઈ એકલી, ‘વધુ તમે!
મેં ધાણું દુગું કે...ના, ના...’ એકાદાં
પાણીની હવામાંથી આંખો ભરી નોઈને કવાની
મુઠે મુઠે રહી પડી, ‘હે મારા... કોરો
...રે!’

આજ આંખનું પાણી એકાદાં બનેને
અમત રચના જોયું લાગ્યું. પાણીને માથમાં
લઈને કવાની રહી અને વધુ કવાનીની છેતી-
માં માથુ ધાલી પાણી લીધી.

ત્યાર પછી તે દિવસે રાત જ્યારે જાડી
કાંઈ ત્યારે ચરસોતાવલિની એકાદાં વરસની
એક યુવતીએ નિ જલુ આંખો એકલી, એકાદાં
પથરાયેલ અધકાર લાણી તીવ વલિ કરી જીતી
આવેલ કોર કંઈક મોજાયું. અસમ્ય તારાઓનો
આંખો પ્રભાવ અમથથી જીત્યો હવે તે કવાની
લસ નહીં જામવાની પછી કામે લાગેથી માફ-
જિયુ તોડી નાખી વાંસની આડીમાં ધા કરી
દીધાં જલુ એ જ બધા દુઃખનું મૂળ હોયતો!

ત્યાર પછી પથારીમાં જઈ લીધી લીધી
રચા લાગી.

[શ્રી સુશીલ જનની

અંગી વાતો પથથી

અને રતિલાલ એક સાથે જ નોકરીમાં દાખલ થયેલા. એ જ ઓફિસમાં કામ કરતા અને રહેવા માટે મળેલા ફ્લેટ-સર્કમાં પાસે જ રહેતા હતા. તેથી અમારી વચ્ચે મૈત્રીનો નિપટનો સંબંધ બધાઈ ગયો હતો. તેની પત્નીનું નામ દેવકુર હતું. તે એવી દસપુખી, ચતુર અને ધરણી હતી કે મને ઘણી વખત રતિલાલના બાળ્યની હંમેશાં થતી ટૂંકા પગાર અને સામાન્ય સરકારને પણ તેણે નિબળથી લીધા હતા લાઇનમાં કોઈની સાથે તેને મનદુઃખ નહોતું. સૌના દુઃખમાં એ કામ લેતી. જરૂરિયાત વખતે હાજર રહેતી. રતિલાલ જરા ક્રાઉ હતા અને તેની ધર મલાવવામાં ઘણી વખત મુશ્કેલી આવતી; પરંતુ તેથી કોઈ દિવસ દેવકુરના મુખ ઉપર કંટાળા કે અણમો દેખાવા નહોતા. સદાય તેના મુખે સ્મિત રમતું રહેતું. ઇશ્વર સારા ગાળુસને વધારે દુઃખી કરે છે એવી સામાન્ય માન્યતા દેવકુરના પ્રસંગે મારા મનમાં વધારે દૃઢ થઈ.

રતિલાલ મોટા પછો. એક દિવસ તેને ગ્રહી આવી ગઈ. દેવકુર ગભરાતી આરે ત્યાં આવી અને વાત કરી. હું ડોક્ટરને તેડી લાવ્યો. તેમણે રતિલાલનું સર્કાર તપાસ્યું. અને મને દવા લઈ જવા કહ્યું. હું દવાખાને દવા લેવા ગયો ત્યારે ડોક્ટરે મને કહ્યું કે રતિલાલને સ્વપ્ન લાગુ પછો છે અને તે જન્મી ચક્રે તેમ નથી.

મેં પૂછ્યું: 'દવા માટે બીજા રથને લઈ જવામાં આવે તો ફાયદો થાય કે નહિ?'

ડોક્ટરે ઉત્તર આપ્યો: 'મારાથી ના તો કહેવાય નહિ. પરંતુ રોગનાં લક્ષણો જોતાં અને કોઈ જાણ જણાતી નથી. સક્રિય દોષ અને પ્રયોગ કરવો હોય તો કરો.'

મારે આ વાત દેવકુરને કહી દીધી અને કહી

તો મઠી ગઈ. મારી ઉદાસ મુખમુદ્રા અને વધારે પડતી સાનમેતીની મુશ્કેલીઓ કરવાથી દેવકુરના મનમાં આત્માની લગ્નનો જાસ તો થઈ ચૂક્યો હતો. તે કામ પતાવી મારે ત્યાં આવી અને મને પૂછ્યું, 'ડોક્ટરે શું કહ્યું?'

મેં કહ્યું: 'દેવકુર બેન, આસ તો કોઈ નથી પણ તમારે કોઈ વધીવને જોવાવવા હોય તો બેળાસર જોલાવો તો સારું.'

તેણે આંસુ કરેલાં નયને કહ્યું: 'તમાગ કહેવાથી બિનટો મારો કામ વધતો જાય છે. મારું હૃદય ટોર વળતું છે. મને કોઈ નહિ થાય, જલ્દેતો પા મહેતારો અજરથો નહિ સહેવાય.'

'તો સહિષ્ણુ.' મેં કહ્યું, 'રતિલાલને સ્વપ્નનો રોગ લાગુ પછો છે. ઉદાસ રહેને જાવવાની તૈયારીમાં છે. ડોક્ટર કહે છે કે પિંછા ખર્ચવાની અને દેગન ચવાની અને દર્દીને દેરાન કરવાની છંછા હોય તો લાવનંદર કે બીજા મોટે દરાખાને જાવ. પરિજ્ઞા મળી ફેર પડે એમ ડોક્ટરને નથી લાગતું.'

દેવકુરે સખળ નયને કહ્યું: 'મારી તો મતિ મૂંઝાઈ મઈ છે. તમે જેમ સલાહ આપો તેમ કરું. એમને પિતરાઈમાં સમા છે પણ કોઈ લાગણી રાખી જાવે તેમ નથી. મારા બાપુ છે પણ મારી બેન સુત્રાવડે આવેલ છે એટલે તેમને જોલાવવાની મારી મરજી નથી. અને આવીને એ મ રુ કરશે? અમારા સાચા સગા ને ગળું તે તમે છો.'

મારી આંખમાં પણ આંસુ આવ્યાં હતાં. મેં કહ્યું: 'મારી સલાહ તો એ છે કે તમારે આંદોળ રહેવું. બીજા જવામાં મુશ્કેલીને પાર નથી. રતિલાલને ફેરવાવ એમ પણ નથી. પેસે ખુવાર થઈ જઈએ. જો પેસે ખર્ચતાં સારું થઈ જવાની ખાતરી દોષ તો તેમ પણ કરીએ

છે. ફવાની જમવા છે. ફવાપાણી સારા છે. એટલે બધી દૃષ્ટિએ ખાદ્યો સારું છે. '

તે નિઃશ્વાસ થૂપી જીભી થઈ. તેણે કહ્યું : ' હવે હું જઈ. રાહ ભેટા હશે. '

હું રતિલાલ પાસે નવરો ચાલે ત્યારે બેઠવા જતો. ઓઢિસની વાતો કરતો. નોકરોની ફેરવણી, જમને ક્યારે પ્રેમોચન મળશે, સાહેબ ક્યાં દીરટ્ટીકટમાં ગયા છે, વગેરે અમારી રોજિંદી વાતો કરતો અને તેનું મન ખાનદંભ રહે તે માટે જનતા પ્રયત્નો કરતો.

એક દિવસ હું ત્રણે ત્યારે રતિલાલ પથારીમાં તકિયો થૂપી બેઠો હતો. તેનું મોઢું ખાનદંભ હતું. મને ભેટાં તેણે કહ્યું : ' બાઈ, તમે બરોબર જીઓ-હું જાગો થયો લાગુ છું કે નહિ? આ અમીસ મને મોઢું પડતું હતું તે હવે બરોબર થઈ રહે છે, લોહી વધુ લાગે છે. તમને કેમ લાગે છે? '

દેવકુર પાસે જ જીભી હતી. તેનું આજીવનકાળુ મુખ મારા તરફ હતું-જેણે તે કહેલી હોય કે હા પાડ્યો. મેં કહ્યું : ' બરોબર હમણાંથી મને પણ તમારા પ્રેમ ઉપર નવું બોલી આવતું હોય એમ લાગે છે. આજ તમને અમીસ બરોબર થઈ રહ્યું તે હવે ટૂંક પડશે. ને આમ ને આમ સુધરતી તનિવત રહે તો એક મહિનામાં તમે હાજર થઈ શકો. '

' હા, સાહેબને વાત કર્યો. સરીર સારું થવા લાગ્યું છે એટલે વધારે વખત મારે રજા ઉપર રહેવું નહિ પડે. '

એનો ચહેરો તો દુઃખથી યતો જતો હતો. અભારે તે હાડકાનો માથો જ લાગતો હતો. જાત અમીસ તેને કેમ થઈ રહ્યું એ જ એ સવાલ હતો. મેં તેને બીજી વાતે વાળ્યો એટલે અમીસની વાત જીવાઈ મઈ.

તેની તનિવત વધારે બગડતી ચાલતી હતી. અને આવાશિયું પૂરું ન થયું ત્યાં તો

તેનું જીવજાન થયું. બીજે દિવસે દેવકુરના આપ આવા. અને તે દેવકુરને જઈ જવાના હતા એટલે થર સોલવાની તબીબીખર્ચા પડ્યા.

દેવકુર અને બોલાવી કહ્યું : ' એમનાં કપાલ હવે ગાંધે કામ આવે તેમ નથી એટલે તે ખાદ્યો વેચાઈ જાય તો તેના પૈસા આવે તે કામમાં આવી જશે. '

મેં હા પાડી એટલે તેણે કપડાનું બાંધેલ પોટું મારી પાસે મૂક્યું અને બે હીને બધાં કપડાં ખતાવ્યાં. તેમાં પેશું અમીસ મેં જોયું. તે જોયું હતું એટલે તેમાં મોટા મોટા ભરેલ ખાતરસેવો મેં જોયો. તે અમીસ હાથમાં લઈ મેં આમ કેમ તે સમજવા માટે તેના સામે જોયું.

તેણે પ્રધાસી કહ્યો : ' અમીસ મોઢું પડતું હતું. બીજાં કપડાં સારા નહોતાં એટલે તે સૂઈ ગયા પછી બીજાં કોરડામાં જઈ મેં મોટા ખાતરસેવો લઈ લીધો. અમીસ નાનું થયું એટલે એમને લાગ્યું કે તે જાગ થતા જાય છે. આથી તેમનું મન ખાનદંભ રહેતું. એટલે જીભીને મેં જેમણે વખત ખાતરસેવો લીધેલા છે. '

હું અવાજ નથી. તેની ચરણાઈ અને સેવાની જાવનાના પ્રતીક કરખા તે અમીસ સામે જોઈ રહ્યો. મારા હાથે તેને પ્રક્રિયાત કર્યા.

ધૂપ રાખના દર્દીએ પહેરેલા તે અમીસ સિવાયની બીજી વસ્તુઓ મેં વેચી આપી. સારા એવા પૈસા મેળવી આપ્યા. ઓશીકું અને બીજી વસ્તુ સાથે અમીસ પણ મેં રક્તિનિહ તરીકે સાચવી ગાળ્યું છે.

નારીના હૃદયની ઉદાત્ત આવના, પ્રેમ અને સેવાની મૂર્તિ, બ્યારે બ્યારે એ અમીસ હું જોઈ છું ત્યારે મારી આંખો સામે ખરી થાય છે અને હૃદય-મન નમી પડે છે.

નવા વર્ષની ભેટ

વસંત

જીનીવીવ અત્યંત પેસાદાર હોવા છતાં સમૃદ્ધિના ઉપયોગ કરવા અચ્છત હતી. પછાપાતે ઘેરી લીધેલા ચરીર માટે જાતેક ઉપચારો કરવા છતાં કશી ફાયદો જણાતો ન હતો અને પથારીવચ રહેવું પડતું.

તેણે હાથેલી જાહેરખબર વાંચીને મિ. પારકર નામના એક માણસે સ્વપ્ના મિલકતને વલીવટ સંભાળવા માટે અરજી આપેલી. જીનીવીવે તેને મુલાકાત પણ આપી. મિલકત સંભાળવા માટે મિ. પારકર કાબેલ અને કક્તિયાળી તેને જણાવે. વળી જીનીવીવના સોલીસીટરની પણ ભલામણ હતી.

જી માસ વીતી ગયા. જી માસમાં મિ. પારકરને જીનીવીવ સાથે ધનિષ્ઠ પરિચય થઈ ગયો, અને એ એક અંતર માણસનું સ્થાન પણ મેળવી શક્યો અને એક દિવસ જીનીવીવને તેણે પોતાની સાથે લઈ લેવાનું કહ્યું.

આ આશ્ચર્યજનક માનણીથી જીનીવીવના અંતરમાં સુખદુઃખથી મિશ્રિત લાગણીઓ વહેતી થઈ. તેણે પોતાની અસહાય સ્થિતિ અને તેની ઉપર એક કાવચના બોજાવ જનશે તેમ જણાવ્યું.

‘આપણું હમ એ પ્રેમકથાઓના લક્ષણ જનને નીવડે એ તો હું જાણતી છું.’ પારકરે કહ્યું, ‘પરંતુ આપણે બંને એક-બીજાના અદારરૂપ બનીશું અને રહે રહે આસાનીથી જીવન વિતાવી શકીશું.’

તેમનાં લક્ષ પછી મિ. પારકર તેની પત્નીની તબિયત માટે કસા ખાસ ભાગ ઉપચારો કરી શકે. નહિ, પરંતુ તેણે જીનીવીવની મિલકતને વલીવટ કુદગતાથી સંભાળે અને સરેરાશ આવકમાં પણ સારો વધારો કરી દીધો.

તેમના લક્ષજીવને એક વર્ષ પૂરું થઈ બીજાની સ્મૃતિમાં થઈ ત્યારે જીનીવીવે નવા

વર્ષના માસિક દિવસે પોતાની તમામ મિલકત પોતાના ઘણીના નામે કરી આપી.

‘મારાથી બીજું કશું બની શકતું નથી. નવા વર્ષની એ ભેટ સ્વીકારશો,’ તેણે તેના પતિને કહ્યું.

મિલકતના આ રીતે જ્વામી થયા પછી મિ. પારકરે પોતાના અંતરની ઇચ્છાને મુક્તિ માંત કરવા ચોખ્ખા થવા માંડી. જીનીવીવની હવે તેને જરૂર લાગતી ન હતી. વળી તેની એક બીજી અંતરની રીત તેને રાજ લખ-કામો આપતી કે હવે જો એ વાર કરશે તો જમ તેણે એક પેસાદાર પત્ની રોધી કાઢી એમ પોતે કોઈ ધનવાન પતિ રોધી લેશે. પરિણામે પારકરે પોતાની પત્નીનો જલદી નિકાલ લાવવાનું નક્કી કર્યું.

તેને થયું કે પોલીસને જાણતાં અત્યંત મુશ્કેલી પડે તેવા મુના તો અનેક બનતા હશે. પરંતુ પોતે તો એવી રીતે કામ કરવું નોંધ્યું કે જે માન્યતાની ભાગ રહી કોઈ ન મેળવી શકે. એણે એક ચોખ્ખા તૈયાર કરી.

(૧) તેની પત્નીને તેણે જણાવ્યું કે જોઈએમના કોઈ કોઈને પછાપાતની અદ-ભુત દવા રોધી કાઢી છે. એથી એ તેને સ્ટીમર રસ્તે ત્યાં સારવાર માટે લઈ જવા ઇચ્છે છે.

(૨) જીનીવીવના તમામ અંતરનીઓ અને મિત્રોને તેણે લખી જણાવ્યું કે તેઓ અમુક ચોક્કસ દિવસે વતન છોડી ન્યુયોર્ક આવશે, અને ત્યાંથી ૫૨૫૫ નવા ઉપરી જશે. તેણે ઉમેર્યું કે જીનીવીવની અત્યંત નરમ તબિયત દોષાથી કોઈએ તેને વળાવવા આવવું નહીં.

(૩) ધરના તમામ તોફાર-ચાકરને તેણે જણાવી દીધું કે તા. ૭ ઓક્ટોબરે તેઓ સૌને ધનામ આપી છૂટા કરવામાં આવશે. જમ કે ધર લાંબા સમય સુધી નષ્ટ કરવાનું છે. એ તા. ૭ થી ઓક્ટોબર પછીના એ

દિવસે તેમના લખનુ' બીજી વર્ષ પૂર થતું હતું. પારકરે બધી તેમની કરી લીધેલ હોવાથી હવે કાંઈ જરૂરી ન પૂર કરી નાખવાનું રહેતું હતું. અને તેમ કરી પછી દેશ ઘેરી ચાલ્યા જવાનું હતું.

તે દિવસે સાંજે તેણે તમામ નોકરોને યોગ્ય ભથ્થા આપી વિદાય કરી અને પછી તે ચોતાની પત્નીના ઝોરકામાં આવ્યો. છત્રી-વાવરી આગિા મીયાએલી હતી અને તેના મોઢા ઉપર મુખે રિમત હાથેલું હતું એ તેની નજીક જઈ એકા અને તેણે જેવા જને હાથ છત્રીવાવરી તથા ઉપર રાખ્યા ત્યારે પછી તેના મોઢા ઉપર એ જ રિમત હતું.

બધું કામ પતાવ્યું ત્યાં રાત્રીના બે વાગી ગયેલા. સખને એક કપડાંમાં લપેટી મોટરવા પાછળના લાગમાં રાખીને એ ન્યુયોર્ક જવા નીકળ્યો. થોડા માઈલનું અંતર કાપ્યા પછી એક ગલીમાં જઈને એક નવા જ અણાતા મનન પાસે તેણે મોટર બીબા રાખી માથાનું બોલાવ્યું મંગેલ હતું. તેમાં તેણે સખને રાખી ઉપર ધૂળ લાગી દીધી સવારે કમ કદ ચર્ટ જ પાણી ખૂસતાં સખને સફાને માટે નિગાહ યથ જશે એ તે બાંધતો હતો.

કાર પતાવી પારકર સીધા ન્યુયોર્ક પહોંચ્યો ત્યાંથી રીડાને લીધી અને એક હોટેલમાં જને બિતર્યા. યુરોપ જવાની તૈયારીમાં જને કામે લાગી ગયા.

તે દિવસે સાંજ વેળાએ પારકરના ઝોરકા-ની પ્રતી વાગી. બાન્યુ ઉધાડતા જ તેણે બે પે હાસ કોન્ટ્રેંગલને બિસેલા ભેગ.

‘અને ન્યુ જરસીયા આવે છે છાએ,’ કોન્ટ્રેંગલને પારકરને કહ્યું, ‘અમારે મીસીસ પારકરને રણવું છે.’

‘એ બજારમાં ખરીદી કરવા ગયેલ છે આત્યારે અહીં નથી.’ પારકરે જવાબ આપ્યો.

‘અને રાહ જોઈ રહીએ છીએ.’ કોન્ટ્રેંગલે પૂછ્યું. પારકરે જવાબ કે એક અત્યંત થવાની વેળા આવી ગઈ છે. રીડા થોડા જ વખતમાં પાછી આવી પહોંચશે. તે સમય

હજી નદી કે તેની અણતરીમાં એ ક્યાં બહ ખાઈ ગયેનો ?

‘ચાર લાખા આવવા નકાયા છે એ સમજાઈ ગયું છે,’ એ બોલી કહ્યો, ‘એ મારી પત્નીનું ખૂન ક્યું છે એ હું કશું કહું છું, પરંતુ તમને કેવી રીતે બાંધુ મઈ એ કહેશે !’ એણે પૂછ્યું.

બંને ટીટકટીવ ઝોગીજની સાથે ભેઠ ગયા. એકે કહ્યું, ‘તમે વાત કરી તે બચાઉ અમે કશું બાંધવા ન હતા. આજે સવારે અમોને એક બચાકારણ પત્ર મળ્યો. એક પી.એ. અમને એ બાબત તપાસ કરવા સૂચના કરેલી અમે તમારે ઘેર તપાસ કરી પછી ત્યાં કોઈ નહોતું અને મહાન બંધ હતું પછી અમે તમારા મલ્લરને મળ્યા અને તેના પાસેથી બાંધવા મળેલું કે તમે તેને કુટી કરી તેના થોડા વખત અચાઉ તેની યાજીએ તે એક પત્ર ટપાલમાં નાખવા આપેને. જો તેને તમે કરી મળી રહ્યા તે બાબત બાંધવા કહ્યું ને તેણે અમોને તમે આ રોટેલમાં અવારનવાર બીરો છે તે જણાવ્યું. પેસાં પત્ર તમારે વાંચવો હોય તો આ રજો.’

પત્ર પાલીસ ઉપરોને ઉઘેલાને લખાએલો. લખેલું કે —

‘સત્તાવનર્તો મારા છવનકાળમાં એ માણસ મારા ઉપર અત્યંત મમતા રાખી મારા દિલને સ્વામી બની ગયો છે એને હું બોળ રૂપ કરી સુધી રહું ! વળી હમણાં હમણાં કાં પશુ વધતું જાય છે અને હું સહન પશુ કરી રહતો નથી. એથી આ પત્ર પૂરો કરી બીબની ફાનો જરૂર પૂરતો ડોઝ લઈ છવન પૂરો કરવા કહ્યું છું. એથી અમે જને મુક્ત કર્યું. અને આજે છે કે જે શુદ્ધ ભાવના થી આ કર્તવ્ય બનવી બે દિવસ પછી આવવા અમારા હમણવનના બીજા વર્ષના પ્રથમ દિવસે જ જરા મળીર મળ્યા પેલી બેટ સ્વામીના ચરણમાં ધરું છું એ એવી જ નિંદાથી સ્વીકારશે.

જિનવ વ
[અગ્રેષ્ઠ મણી

[સમ્રાટ શાહઆલમ પાસેથી નેપારનો પક્ષ પ્રાપ્ત કરીને જ્યારે ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીના કમિયારીઓ પહેલવહેલા બનામમાં પૂરતો ત્યારે શાહનવા સાહાબુદ્દીવાને એમનું આગમન લાગી વિપત્તિના અવશ્યક સમાન લાગ્યું. પણ ઘણી જ સમજવટ કર્યા પોતાની વાત પોતાના પિતા નવાબ અલીવર્દીખાં જેવા વીર નુષતિને એ ને દવારી થાય.

એ સમયે બનાબની સ્થિતિ ખરેખર ચોત્તલીન હતી; મરાઠાઓ સાથે તે સમ્રાટ શાહ જ હતો; નેપાલમાં અફઘાન સરદાર મુરદકાખાએ પણ પોતાનો બનાબન રોકે એવી લીધી. આવી નિર્ભય અવસ્થામાં અલીવર્દીખાં કંપની સાથે સંપ્રદાયા ભેદરવાની દિશામાં કેમ કરે?

અલીવર્દીખાંના અવસાન પછી સિરાજુદ્દીલા બારીએ આજ્ઞા આ સમય દરમ્યાન કંપનીની જડ થી જીતે મર્યાદા; બનાબની રાજ્યસલાતના સાચા હથેથી જ્યાં હતા કારણે સિરાજુદ્દીલાનો પ્રધાન સેનાપતિ મીરનુસર રાજ્યસલાતના લેણાં અંગ્રેજોનો ચેતવણ થઈ ગયા હતા. બધી રાજ્યના મુરદકા રાજ રાજવંશસ, રાજ દુર્વંશ, જગત રોક વિ પોતપોતાની સત્તા જમાવવાના પ્રયત્નોમાં અમ હતા. ત્યારે કે એ બધા જ અંગ્રેજોની આજ્ઞા પર પૂતળાની માફક નાચતા હતા અને બાકી નવાબોના સોનેરી રજઓમાં મદાવતા હતા.

એ દિવસોમાં ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીની ઢાંચી કાસિમ બાબરમાં હતી અને ત્યાં આ સલાતોથી કેસદ્રોહીઓ તથા કંપનીના અધિકારીઓ, સિરાજુદ્દીલા વિક્રમ કાવતરાં મોકલવા કામ મળતા સિરાજની લોકપ્રિયતા નટ કરવા તેની વિક્રમ ભવનવતી આકૃષ્ટિઓ આવીથી ઉઠાડવામાં આવતી, એને સરાખી, વિલાસી, નિર્જળ, રાજ્યકારશાર મટે નાલાયક કહી વખાવવામાં આવેલા-લોકોમાં એવી માન્યતા પ્રસરી મળતી બનવા લાગી કે સિરાજ ફરી તેની ધુવાનીમાં હશે તેવા જ મસત બિનજવાબદાર નવાબાજ બની ગયા છે.

આ સમયમાં ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીએ આલિયા નામ એક સુસ્થિત યુવતીને નસુસ વરીકે રાખી, આલિયાને ભૂતકાળ કસુપેશ પ્રસંગોથી અર્પે હતા. એક કુલીન આલિયાને મેર જન્મી, પરિસ્થિતિના ચક્રમાં પિતાઈ સમાજભદિષ્ટ અનેલી આ બાળા ધમકીયુત થઈ સુસ્થિત બની હતી એવું હંદસ અંગે ના પાડતું હોય, કમનું હોય છતાં અવનનિર્વાદ ખાતર આ ભરણીનું કામ એને સમજવડાનું લાગતું. ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીના બહેનઓની પાસના હતી કે આલિયા પોતાના અદિતીય લાવડન, મનોહર કંઈ વધા ચિત્તવેધક સિમવથી સિરાજને ને જરા ફરી હોય અને ભરણી પાસ પડે]

[હરથ: સિરાજના મહેલમાં રાજસલાત વિદ્યાળ થવન, મધરાત વીતી ગઈ છે એટલે અત્યારે બધું નિર્જન, ચૂનાકાર લાગે છે-નાદીતકિયા, પાણી, આસન, અસ્તવસ્ત, વીજાપેશા થયા છે, કારણ તે દિવસની રાજસલાત મોટી રાત સુધી ચાલી હતી થોડી રાજી પછી સિરાજ પ્રવેશ કરે છે-પાવબધો ને મલમલનું પહેરણ પહેર્યું છે, વાળના કુંદા વીજાપેશા ચિત્રાચર કથાગતી કસુપેશ પાસે રાખી છે; સતત અન્નિદ્રાથી અખિત શારે શારે દેખાય છે]

વિચારમગ્ન સિરાજ સિદાસન સમક્ષ આવી, નીચે નાલીયા પર પૂરકુમર બેસી ભજ છે-પ્રાર્થના કરવા અગિસાને બેસી ગયા હોય હોય તેમ]

સિરાજ - બનાબ, જિંદગી તમારે એવિરસાના સદેનવાદ ! ખાતર કાઠ અલીવર્દીખાં ! પિતાજી તમારી શીખ હું તો જુલો નથી, કે હસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીથી સાવચેત રહે એ વિલાસી હું આપને કહેતો ત્યારે આપે મારી વાતમાં અગિસા ન દીધું-અફસોસ ! આજે તમારી સ્વતંત્રતાના સંધ્યા વૂટી ગયા છે. મીરનુસરની લોકો અખિત નવાળી પર મકાઈ છે.

મરાઠાઓ અચાનક દુકમલો કરવા તલમાથા રાઈ રહ્યા છે. મને આપ રાજ્યના સ્તંભ થાનતા એ બધા આજ દર લીધા રહી તમારો એવામાં રાચે છે—અને આપની સલાહ મને છે કે, 'છટ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીથી ચેતવો રહેજે બેટા શિરાજી' કહે. કહે! એ આપની નસીબત મારી આજમાથા પર, જરૂર, હું સાવધ રહીશ. મેં કે જલ્દી હું કે હવે થઈ ચોક્કસ થઈ ચૂકું છે....છર્ત, દાદા, આપ નહીં જાણો કે હું જીવતો છું ત્યાં સુધી તો એ લોકો એક પણ કિલો બાધી નહિ કરે, સરકાર એકદમ નહિ કરી શકે; મારી સામે માયું કોઈકોને એ જીવતા નહિ જાય.

મને માથે આવે છે મરણપથારી પરના આપના આમાના અશ્રુતિ અને તકલાફ! ઈશુ! દાદા, તમને આપણું જંગલ કેટલું ખાડું હતું! આ બહાણ વતનને માટે કેટલી મિતાઓ, અફસોસ, શાંતનાઓ રાતરિવજ આપના જીવને ઝાલતી રહી હતી!

આજ પણ જ્યારે આપનો વતનપ્રેમથી તારકતો, દાપ પુકારતો જીવ મને યાદ આવે ત્યારે એ ને હું ચોક્કસ જીવું છું—કંપી જીવું છું દાદા! આજ ચાર દિવસથી આંખોમાંથી લીધે લીધે ગઈ છે—કેરી લાંબી રાતો, પિતાજી, બાપાજીના વિદાય ગળેલા ચાર લાંબા દિવસ, ને આર લાંબી રાત્રિઓ! આજ દોડીને તમારા ચરણોનું ઘરણું મેંના આંખો છું.

આપ ઇંતજાર રાખજો દાદા! યેલી વખત આપના પવિત્ર ચરણોના સ્પર્શ કરીને કસમ લીધા હતા, તે મારો જીવન આપને પણ પૂરા કરીશ—તમારા જંગલને શુભામ નહિ થવા દઉં.

[આલિયા થોડી રહેવા પૂરે ત્યાં આવી લઈ રહી છે: નવાજ શિરાજીના કાજુ વિલાપ સુણવામાં એની વખત મનોને લીધે છે કે તેને રોકતું જ્ઞાન રમુ નથી તેના સ્પર્શથી પાસેનું રક્ષણ જોઈ પરતો પડી જાય છે. શિરાજી ખાન એ જાણે છે એનાં એ જોતાં થઈ જાય છે.]

શિરાજી : એ કાજુ છે! (ચમચાઈ મેલી આલિયાની પાસે જઈને) તમે કાજુ ચખાડી!

આલિયા : એકી રાતે અહીં જોઈ લીધાં છું કરી રહ્યાં છું!

આલિયા : હું જકાવનાહને મળજી આવી છું.

[શિરાજી એકાદરો તેના વરસે જોઈ રહે છે—અણે કે એ ઓરડાના પ્રવાસમાં જાનતાં હોય!]

શિરાજી : મને મળવા! અહીં આ દરવાજામાં! અને અંકી રાત્રિએ! તમારું નામ!

આલિયા : આલિયા, જકાવનાહ.

શિરાજી : આલિયા!—જહુ સુદર નામ—તમારી જેવું જ સુંદર. મેં આ પહેલાં તમને ક્યાં જોયાં નથી. તમને જાનનાખાનામાં આવ્યે કેટલાક દિવસ પલા, કહો તો ખરા!

આલિયા : જકાવનાહ, હું આપના જાનનાખાનામાં નથી રહેતી.

શિરાજી : તો પછી ક્યાંથી આવ્યાં, તમે?

આલિયા : મહારથી.

શિરાજી : મહારથી! આલિયા મેકી રાતે! છું પહેરગીરાએ તમને પ્રવેશ કરતો અટકાવ્યાં નહિ!

આલિયા—અટકાવત, મેં મને દેખી હોત તો; પણ તેમણે મને દેખી જ નહિ. તે બિચારા—એની આંખમાં ધૂળ નાખીને હું સરકારી આવી છું. હું અહીં સહેલાઈથી આવી શકું છું, ને આવી.

સિરાજ : મને મળવા સારુ, કેમ ?

આલિયા : હા ના, આપની દેશન સારુ - ચહેવસાઠ સિરાજુદૌલાની દેશન સારુ. એ ધન્ય દેશન હું પામી !

સિરાજ : પણ, આલિયા, તેં મને હજુ પૂરેપૂરો જોયો નથી. (જરા વિચાર પછી) આ તરફના વાર અફવાઓ તથા વગોવણીના દિવસોમાં, તારા આવા આગમનથી અગેરે શું કાશું થઈ શકે ?
ઉદ્ભવે : જા, હું જનાનખાનાની દબ્બીને હમણાં જ હુકમ કરું છું કે તને કેદ કરી કાલ સવારે મારી પાસે હાજર કરે.

આલિયા : મને કેદ કરે...

[આલિયા હસી પડે છે - નજીક રૂખાની પંદરી વાગી ! સિરાજ, તેની તરફ વીચ્છુ નજરે ભેટો, જરા ખસી બચે છે.]

સિરાજ : બહુ જ ચીકું હાસ્ય ! આ હાસ્ય ક્યાંથી ચીખી તું !

આલિયા : કેમ, જહાંપનાહ, આવું હાસ્ય જનાનખાનામાં સંભગવા મળતું નથી શું !

સિરાજ : (સ્વરથતાથી) ના.

આલિયા : નાચનારીઓ પાસેથી પણ નહિ ! અને...અને જનાનખાનાની બેગમો પાસેથી પણ નહિ !

[સિરાજ કહાંક હાથે તેના તરફ જાય છે.]

આલિયા : મને માફ કરો, જહાંપનાહ; બેગમો સંખેબે આવી વાત પૂછી એ કારે બેગમન મર્ધ મર્ધ, માલિક !

સિરાજ : નહિ, નહિ, તારી કંઈ જ કહ્યું નથી...બેગમ હસવું શું એ બલતી નથી. નાચવાના વાળોએ પણ એ નથી બલતી. ખરેખર, આલિયા તારું હાસ્ય સંભળું તે પહેલાં તો હું એમ જ સમજતો હતો કે મુશ્કેલીવાળું શું સારા જ હિંદુસ્તાનમાં કંઈ જ કહ્યું બલતું નથી.

આલિયા : એમ કેમ ! જહાંપનાહ !

સિરાજ : એટલા ખાતર કે એ સો રકત મટે જ જન્મ્યા છે; જ્યારે તેમના હિસ્મતમાં જ રાવું થઈયું છે ત્યારે એ નિચારાં કરે મોટે હસે !

આલિયા : કંઈ કારણ સમજી નહીં, નાચવર !

સિરાજ : કારણ મારો જીવન; મારો એર-ઈ-સાફ ! આ મારા રાજ્યના બેગમોની મારી સામે ફરિયાદ છે. મારી રૈયતને એ પોશાર છે - ખુદ મારી પોતાની સામે એ વહોમતનામું છે.

આલિયા : આલમપનાહ, મેં તો એવું કહ્યું કહ્યું નથી.

સિરાજ : તેં નથી કહ્યું, સાચું પણ (થોડી ઘણે વિચારમય રીતે)...તો હું જ કહ્યો છું એને માટે જવાબદાર નથી ! તેં શું નથી સંભળ્યું કે આ કમખખત સિરાજનો જ્યાં જ્યાં પાછાવો પડે છે ત્યાં ઘાસ પણ જગી બચે છે; જમીન તપી જાય છે - એવો સ્થિતિ છે સિરાજ.

આલિયા : મરીનનવાહ, એમ તે સંભળું છું કે આજકાલ દેશમાં નિંદાખેરી, પ્રત્યાઘ, તથા બેવફાઈની આંધી ભેરોશથી ફેરાઈ રહી છે, મારે બાલુ. એમ પણ સંભળાય છે કે સેફોડોની એપ્પાલરી નહર આપના તખ્ત પર મોટી છે. પરંતુ કોઈની તાકાત નથી કે આપના પ્રભાવશાળી બક્ષિતલ સામે કંઈ માયું બચાવી શકે.

સિરાજ : અરે ! તું તો રાજકારણી બાળતોમાં પણ રસ લેતી બધાંય છે; તને એ વધુ ખબર છે, તારે કે સેકડો દરામનદાઓની નકર આ મારા તખ્ત પર ચોટી છે ! વારુ હું, તારે તું ખરેખર કોણ છે, ને અહીં આ વખતે શા માટે આવી છે એ વાતની મને ખાતરી, વિશ્વાસ, કંઈ ન કરાવી દે, બાત !

આલિયા : હું કેણ છું એ તો આપને ખુદને ઘોઘા બ્ દિવસોમાં બહુાઇ આવશે-અત્યારે તો આપને કાસિમ ખાનની કોઠીના કંઈક સમાચાર આપવા, અહીં આવી છું

સિરાજ : શા સમાચાર !

આલિયા : કાસિમ ખાનમાં કાલ એક વારે જખરી મહેફિલ જેકવાઈ છે-તારે ધામધૂમ મચવાની

સિરાજ : ધામધૂમ મચવાની ! !

આલિયા : છ, હા નાચ-ગાણા, રંગરંગની મોજ નમશે ત્યાં તો (જરા અટકીને) ગીર નકર, તેમાં ખાત્ર સેવા પધારવાના છે

સિરાજ : સિપદસાધાર મીરનકર બહા રંગીલા, હંદારદિલ રખસ છે, આવી મોજમનહો માથી એ કાંઈ બાત રહે ! એઓ ન જાણે તો તો જલસો જમે જ નહિ ને !

આલિયા : પણ નામવર, રાજ રાજવલ્લભ, જગત રોક, રાજ દુલ્હન એ બધાંય જાસમાં લાગ લેવાના છે શું એમના વિના જ જલસો નહિ જમતો હોય !

સિરાજ : જામે-પણ આ મહેફિલમાં તો એમાંના કાંઈ જેરકાજર નહિ રહે .. પણ આલિયા, તું જે મને સમાચાર આપી રહી છે તે તો હું પહેલાંથી જ જાણતો હતો

આલિયા : છ નામવર.

સિરાજ : આલિયા, એક વાત પૂછું !

આલિયા : ખુદીથી પૂછો, જઠાપનાહ.

સિરાજ : આટલી ધડી લે અહીં જગત તે પત્ની તું શું મને પિછાની નથી થઈ ! તારા અંતરને પૂછ

આલિયા : કેમ, જઠાપનાહ !

સિરાજ : શું તું પણ એમ સમજી રહી છે કે જગાળના નવાબનો સપ્તમે સમય એક આરામ ને ચરાળખોરીમાં જ રીને છે !

આલિયા : ના, છ.

સિરાજ : તો તે એમ કેમ 'વાર્ડ' કે જે વાત તું જાણે છે તેની જગાળના નવાબને ખબર સુદા નહિ હોય !

આલિયા : નામવર, મે તો એમ માન્યું કે વાપના દુશ્મનો પોતાની સાથે, છૂપી રાખવા વારે સાવચેતી રાખશે.

સિરાજ : વાહ, મને તેટલી સાવચેતી રાખશે શું કાંઈ વાત છૂપી રાખી સમજ છે ! મોટાકા કરીને પણ શું તું તારી જાતને છુપાવી રહી છે !

આલિયા : તારે, શું જઠાપનાહ, વાપ મને પિછાનો છે !

સિરાજ : (ધીમે, મક્કમ અવાજે) તો, તું દુશ્મનની જાણ છે એ વાતનો ઇન્કાર કરી રહીયે શું !

સિરાજ : (જંબીર સ્વરે) જોએએ તને બધી ગોઠી છે તેઓ માને છે કે એક ખૂનસરત ન જનીનનું સૌંદર્ય જોઈ સિરાજ પીમળ, પાણી પાણી થઈ જશે.. (વિચારમાં ને વિચારમાં આંટા મારે છે). દુશ્મનોની શી શી બાગતો હું બાણું છું એ બાતની મેળવવા તું બાવી છે ને, આલિયા !...પણ તારા સૌંદર્યમાં હું લપટાયો નહિ, પણ તારું હાસ્ય બહુ મીઠું લાગે છે—માટે તને કેદ રાખવી પડશે. બાબતી તને જનનખાનામાં કેદ રાખવામાં આવશે, સમજી ! મારી વાતોનો બેદ બહુઈ દવે અહોંથી બહાર નહિ નીકળી શકાય તારાથી.

આલિયા : (હિંમત એકઠી કરીને) નામવર, આપની જંબીર ગલની માલ છે. કાણુ કહે છે કે હું દુશ્મનની બસસ છું !

સિરાજ : (હસીને) બચ્ચા, તો...દુશ્મન નહિ પણ દોસ્ત તરીકે બાબતી મારા મહેલમાં તું મારી મહેમાન તરીકે રહીય

આલિયા : એટલેથી વાત પતી જતી નથી, નામવર. જિંદગીમાં મારે દહા અનેક કાગો કરવાનાં બાકી છે.

સિરાજ : સાંભળી લે—આબતી તારા એ બધાં કાગોની જીન્મેદારી જંમાનના નવાખને સિરે રહે છે. ઠીક !

આલિયા : (લાગણીપૂર્વક, ઉતારણે) મારા પર એવી જબરદસ્તી ન કરો, બહાપનાહ : સેકો તકલીફ વેઠી, અરે લોલીલું પાણી કરી, જિંદગીમાં મે જે સાચી રાખ્યું છે તે મારું જીવનધન આપ ધૂળમાં, પર નીચે ન કચરી નાખો.

[આલિયા સિરાજને પગે પડે છે.]

સિરાજ : જીભી થા મારા દુશ્મનો સમજે છે કે હું એસમારામ, વિતાસ, દાશમાં ફૂંપ્યો છું, અને એમની કશી જ ખતર રાખતો નથી—તને બહોંથી બહાર જવા હો તો મારી વાંકેગારી, હોસિયારી, દુશ્મનોને બહુબી દે. તું જ કહે આલિયા, બાબી દશામાં તને કેમ બહાર જવા દેવાય ?

આલિયા : નામવર, આપને ખાતરી નથી થતી કે હું આપના કાંઈ દુશ્મનની બસસ નથી !

સિરાજ : એ માટે સ્પષ્ટ સાબિતી દેવી પડશે નહિતર હું માનીય કે તું મને છેતરવા બાવી છે...ને એ છેતરપિંડીની સગા છે મોત.....

[આલિયા 'મોત' સજ્જ સાંભળી વસી પડે છે.]

સિરાજ : ચૂપ રહે. આ દસવાનો વખત નથી. ઇન્સાફની બાગતમાં બચાવનો નવાખ હાસ્ય કે મળક સહન નહિ કરે.

આલિયા : આપ મારો છો એ સાબિતી જરૂર આપીય. આલમખનાહ, આપના સિપાહચાહાર મને સારી રીતે પિછાને છે.

સિરાજ : મોહનલાલ ! તું મોહનલાલ તને પિછાને છે !

આલિયા : જી હા !

સિરાજ : બહુ સારી વાત (જમ પાડી) અરે કોઈ છે કે ? (સત્રી પ્રવેશ કરે છે. તેના તરફ જોઈને) મોહનલાલ. (સત્રી મ્ત્રા પછી) મોહનલાલ કેટલાક દિવસોથી તને જોગમે છે ? (આલિયાને નિરુત્તર જોઈ) હા, હા, મોહનલાલ તું જોલશે એ ચિન્તા થાય છે ! ! ! વળી પાછો દશાખાજ, છેતરપિંડીની કોયિય !—માદ રાખજે કે તારા સામાવહુતિ મજબૂત પૂરાવો નહિ મળે તો મોહનલાલ પણ તને મોતમાંથી ઉશ્કારી યકવાનો નથી.

[મોહનલાલ પ્રવેશે છે]

સિરાજ : મોહનલાલ, આ બાળને તું પિણે છે ?

[આલિષા મરતક નમાવી કંઈ લેતી છે. મોહનલાલ આશ્ચર્ય પૂર્વક નચે તેના તારાં બેઠ રહે છે.]

સિરાજ : એને ખરાબર નિદાગી ભો ને પછી જવામ દે; મોહનલાલ, તારા જવામ પર એના જીવન-મરણનો આધાર છે.

[સિરાજ પાછા ફરી આંઠા ખાઈ છે. સિરાજનું મુખ બીજા બાલક ફરવાળા આલિષા મોહનલાલને કિધી કંઈક સંકેત કરી રહે છે.]

મોહનલાલ : હું આને જોળખતો નથી, જઠાપનાદ.

સિરાજ : અરે, બહાર કાઢ છે કે ! (અંદર આવેલા સંતોને) સિપાઈ.

[સંતો નચે છે.]

સિરાજ : આ છોકરીની દિગ્ભત તો ભે, મોહનલાલ. અર્ધી રાત્રે, પટ્ટરગીરની બાંધ બાંધને એ મહેલમાં ધૂસી આવી ! દવે મારી પાસેથી મારી વાતો બહુી લઈ, બહુી ઇટાઈ જવાની કોશિશ કરે છે એ ! તું મારો વિશ્વાસપાત્ર સિપાઈલાલાર હો; દવે મારા શિલ્પ તારી ઉપર પબ્બ રૂકે આને એવું એણે ક્યું. એ કહે છે કે તું એને મારી પેઠે જોળજે છે ! ! હં.

[આ સિપાઈઓ પ્રવેશ કરે છે.]

સિરાજ : (અચરજ અવાજે) લઈ જાઓ આને : આખી રાત્રે એને કેદમાં પૂરી રાખતે હાથ સવારે શિલા સમે એવું શિર ઉઠતી રહી, એની લાલ દરવાજા દીગળે કમળખતને ...ખંડેર કરી દેજો કે નવાજના દુકમથી જસસને આ સજા થાર છે : જાઓ લઈ જાઓ એને ! !

[સિપાઈઓ એને પકડવા ધસે છે—મોહનલાલ એમને અટકાવે છે.]

મોહનલાલ : હું આ છોકરીને જોળખું છું, જઠાપનાદ, એ મારી બહેન છે.

સિરાજ : આવી કટકતી છોકરી તારી બહેન ! એ શું મોહનલાલ !

મોહનલાલ : જી, હા, જઠાપનાદ ! મારી બહેન : દોઢાં વર્ષો પહેલાં એવું અપહરણ થયું—ત્યાર પછી... (અચ્છીને) ત્યાં પછી એ યોગ દિસેા અમારે ઘેર પાછી ન આવી જઈ... અને આવી ત્યારે કુટુંબ અને કમાળે એનો સ્વીકાર ન કર્યો ! (નીચું બેઠ રહે છે.)

સિરાજ : તો પછી મેં પૂછ્યું ત્યારે તે' એમ કંઈ જવામ આપ્યો કે હું એને જોળખતો નથી ?

મોહનલાલ : શરમત મારી, જઠાપનાદ, અને...તે... (ચૂપ થઈ જાય છે.)

સિરાજ : (મોહનલાલ પાસે જઈ એને ખસે હાથ મૂકી) મોહનલાલ ! હું જાણું છું કે આજ સુધી કહી તું મારી પાસે જીકું જોઈએ નથી : સાચું જ કહે-તે' આ વાત શું કામ છુપાવી !

મોહનલાલ : જઠાપનાદ, આ છોકરી, મારી બહેન, ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીની જસસ છે.

સિરાજ : (તેના અવાજમાં ઠરણા કરી છે) મોહનલાલ, તારી બહેન ! ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીની જસસ ! અને આ અર્ધી રાત્રે મારા મહેલમાં ! ! કયા નસીબ !

મોહનલાલ : જઠાપનાદ ! એક વખત એ મને કહેતી હતી કે મારે નવામ સિરાજહોશાનું તખ્ત, તેનું લગ્ન અવેરાત, ને બાંધ બાંધવાં દીરામાણે ભેગાં છે-કે જેની લાલચ-લોકમાં બંધાવના સેકેડા મનુષ્યોમાં પશુતાનું ઝેર પ્રગટી બેઠું છે : કોણ જાણે કેમ કરીને

સિરાજ : બહેન ! તખ્ત ને કબરોત તોયે ને ! ઘરાઈ ઘરાઈને બોઈ હે !

આલિયા : મેં આજે તખ્તનું સૌથી કીમતી કબરોત બેઠું—કહેનચાહ સિરાજ—જેને દુનિયા વિચારી, શકમત માને છે—જે પરીઓના હાથની ચરામી ખાલીઓનો નયો ન લેતા, રાત્રીઓ ખારા વતનની ચિંતાઓમાં વિતાવે છે.

હું આવી હતી સિરાજનું પાવતખત ભેલા મેં અગ્નિનક બેલા વતન—બહાલોપા સિરાજને—

સિરાજ : ખુદ પાદશાહના મહેલમાં વગર પરવાને મધરાતે ઘૂસનાર દુશ્મનના અગ્નિસને શી સજા થયે તે તારાથી અજણું નહિ જ હોય ! આલિયા ! પણ હું મોહનલાલની બહેન છી—એ મોહનલાલ કે જે મારી નિઃશ્ચિની પ્રત્યેક ખજાને ભેખમમાં છુપાવે, મારી પાંખે જીતે છે : હું સમજું છું, આલિયા ! કે તારી નસોમાં એ કોઠી વહે છે કે જે હું બસે દુશ્મનોની અગ્નિ રહી છતાં, આપણા ખારા વતન ખંખોનો અણીને વખતે કોઠ નહીં કરવા દે.

અને મોહનલાલ ! કમાલ છે આ તમારી યરમ અને તમારો સમાજ ! તારી બહેન, તેની કશી જ કસર વગર માત્ર એક અલિયાના લુભની શિકાર બની ગઈ : રસ્તા પર ભિખારણ બની શટકે, અરે એને પેટમાર રોટલાના દુકા માટે દેશના દુશ્મનોની નોકરી કરવી પડે અને તમે એને આશરો આપતાં અચ્છાઓ ! પોતાની બહેન જેવી બહેનનો ખુદો રવીકાર કરતાં શરૂ આવે ! તમે આખા રાત્રીમાં વહીવટ ને ઈન્સાફ કરી ચોં છે પણ તમારા ધરમ—તમારા સમાજમાં ઈન્સાફ નથી, અવસ્થા નથી ! બલિદારી છે, મોહનલાલ, તમારા સમાજ ને તમારી યરમતી મા !

આલિયા ! સારાયે મુશ્કેલ પર મુશ્કીનતાની વાજા જવામાં છે ; ઠેર ઠેર બળવાની, વિદ્રોહની વોજ અમડી રહી છે ; આ મારી—આપણી—માઓમ લાચાર, કમળોર, બેહોશ પડી છે, બિચારી ! હું એ માતાના હાથમાં મુલાયીની જાંઘર પહેરાવીને આનંદ પ્રાપ્ત કરી ચકતી હો તો—હું તો તને મુશ્કેલ કડુ છું—ને હું ખુશીથી તેમ કરજે, બહેન. ચાલ બહેન, હું ખુદ તને મોહનલાલના પર સુખી પહોંચાડવા આવું.

[આલિયાની અણેમાંથી અમુધારા વહો રહી છે.]

(૫૬૯)

[‘સારતા’માંથી ચંદ્રકિયોર જૈનના ઠિંદી નાટક પરથી અનુવાદિત]

પહેલા નોકર : બોહો ! આ રેકમી કમાલ થયો જ મુંદર છે. ચેકના ખીસામાંથી તરફતી લીધો લામે છે ! બીજો નોકર : એમ ચેરી કડું એવો હું નથી. આ તો હું આજે જ બજારમાંથી ખરીદી લાવ્યો છું. પહેલા નોકર : એમ ! પૈસા કપાળી કાઢવા ! બીજો નોકર : ચેકના ખીસામાંથી.

ફેરબેળત દોટલનો નોકર (અર્ધ કલાકથી ‘બીચીટર લીસ’ના રજીસ્ટરને હાથમાં લઈ બેઠેલ બીચીટરને) સાહેબ, સહી કરવી કેવી વારા આ બીજા બીચીટરો બેચી વાપ છે.

બીચીટર—(કાચકાળી) હજુ તો અહીં રજીસ્ટર પાંચું છે. આજુ રજીસ્ટર પાંચવા વિના સહી કરી કડું એવો મૂળ હું નથી.

જ. મ.

વિશ્વાસઘાત

ચંગ કલ્પ

રમણ : મામા મામા સરકારી ઘવાસ પડનો મિત્ર

સમય : સવાના નવની આસપાસ

પાત્રો : દરગોવિન્દ, મધુભાઈ, કાજુ અને એક ટોલી.

[પડોઃ ઘણે છે ત્યારે દરગોવિન્દ સાથેન ટબલ પાસે બેસા બેસા પાન જનાવતા દોષ છે અને મધુભાઈ તેને સોપારી કાઢતી આપવા દોષ છે. સામાન્ય સરકારી રીતના ઘવાસ દોષ છે તેવી સીધવાળો બોલે છે.]

મધુર : તો પછી કાઈ આપ મારે ત્યાં જ જમણે ને ?

દરગોવિન્દ : પણ.....

મધુર : હવે પણ ને બહુ..., મારુ પર ચઢી દોષ અને તમે ખીજના ધરે જાઓ તેમાં મારુ ખરાબ દેખાય....., આપણું સમય બેઠું તો પાસે પાસે છે; કે તમારે તો મને કુશળ જ કરવો જોઈએ કે, 'મધુર, હું તારે ત્યાં જમીશ.' સમજવાને બોટાકાઈ! કલે મામાની નજરે તમે સરકારી આધાપીટ રવા પહુ બમારે તો દરગોવિન્દકાઈ જ છે.

દરગોવિન્દ : કલે તો તમારે ત્યાં જમીશ. પણ શું ચુંચું છે ?

મધુર : એક તો જલ્લે શીકાનુ ચાક.

દરગોવિન્દ : વગી પાણુ બેનુ એ, ગર્જાલે વેલચંદ રીકેને ત્યાં પહુ એ જ હતું, પરમ દહાડે ગોવિંદ ખોલને ત્યાં એ જ ચાક હતું, તે આ મામમાં બીંધા સિવાય કશું થતું જ નથી !

મધુર : મામમાં તો હોણુ જલ્લે પણ મારા ધરમાં ખીજું કાંઈ નથી.

દરગોવિન્દ : કલે ત્યારે જેવાં નસીન ! (એણે છે, રમવાના પાસા કાઢે છે.)

મધુર : તમારો પાસાને ચોખ હણુ ગયો નહિ ?

દરગોવિન્દ : કેમ તે રમવાનું હોતી રીધું !

મધુર : મે તો વર્ષોથી પાસાને આકરવાનું પણ છોટી રીધું છે.

[નંદાસ્તી ટોલીને અવાજ સંભળાય છે.]

ટોલી : પાંચસો રૂપિયાનું ધનમ.....સાદ સંજગતે.....જમાદાર મદમદ મિંવાનું ખૂન કરનારને જે ટોણ પછી આપણે અમર પડવામાં માદ કરશે તેને નામદાર-સરકાર તરફથી પાંચસો રૂપિયાનું ધનમ આપવામાં આવશે. સંજગતે.....(દોષ વગાડે છે.)

દરગોવિન્દ : પાંચસો રૂપિયા ?.....પાંચ.....સો.

મધુર : કેમ થાય છે ને કે પેસા મળે તો કાણું ?

દરગોવિન્દ : તે તને બેઠું નથી થતું !

મધુર : તમારા બેઠું તો નહિ.

દરગોવિન્દ : પેસા મળવાના નથી ત્યાં વાત કરાં રહી !

[કરીથી ટોલીને અવાજ સંભળાય છે અને ચોટી વારે ટોલી અદા બાને છે.]

ટોલી : મધુરભાઈ ! પાંચસો રૂપિયાનું ધનમ-એટલા દરમખોર જમાદારને મારી નાખનાર નંદાકુર જવાનને પકડવાના પાંચસો રૂપિયાસમજ્યા ?.....અમારા પોલીસ પરમે સાદ પડાવ્યો છે.

દરગોવિન્દ : (બીતે થઈને) એ સાદ શેરીએમાં પાડવાનો છે, અહીં નહિ

ટોલી : (ગમરાઈને) હ સરકાર, એ તો હું મધુરભાઈને માં બીંધા મૂકી આવ્યો છું તે કહેવા આવ્યો તો.

હરજોવન : ટાણે બીંડાં મોઢવાં દત્તાં !

ટાલી : જીવા પટેલે...તેણે કીધું કે મથુરઆઈને શી દીધાવ.

હરજોવન : તે જીવાને અહીં આવતાં શું થતું હતું !

ટાલી : આપ સરખા અમલદાર સાથે અહીંયાં હો તો એ બીચારો અહીં આવતાં બીજે જ ને !

હરજોવન : હં.....(પાછળ બારી પાસે જતાં) સાહુ આપું મામ નાલાયક છે.

ટાલી : તે હશે, સાથ ! ગામડું તો ગામડિયો પ્રવાહ જેવાય-આકાશ પડેલું ઘેટું બીજાને ખાકામાં પાડે, ને જેલમાં ગમેલો બીજાને જેલમાં મોકલે-સાથ ! આ દો ગામડું જેવાય.
(જવા માટે ફરે છે.)

હરજોવન : એવ જીવો રહે.

ટાલી : જી, સરકાર ! માડું કામ પૂરું થયું ને સાથ, મારે હજી સાદ પાડવાનો બાકી છે.
(ગથચાર કમળાં જાય છે.)

હરજોવન : એલા સમજતો નથી કે મારું જીવું કે પાટો આવ.

ટાલી : (પાછો ફરીને) સાથ આ તો ગામડું.....અહીં તો બોલીએ કાંઈ ને થાય કાંઈ...એ કાંઈ હમણે જ પાછો આવ્યો સમજે ને ! (જાય છે.)

હરજોવન : (મથુરને) તેણે કંઈ તને આપ્યું શો !

મથુર : કંઈ જ નહિ. એ લોહોને તો એવી કહેવતો બોલવાની ટેવ દોર છે.

હરજોવન : (મથુરે બોલ્યા વગર એકમે બીકાં મારે છે) મને લાગે છે કે આ મહાસત્તા ફોજ દારમાં કાંઈ જ કમ નથી; નહિ તો સરકારી પોલીસનું ખૂન થાય અને ગામમાંથી કોઈ માતમી પણ ન આવે એવું તે મને ! પાંચસો તો શું પણ પાંચહજાર આપશે તો જ નહિ થાય.

મથુર : સાવ સાચી વાત છે, મોટાભાઈ ! આ ગામનાં લોક એવાં તો સપેલાં છે કે કોઈ કાંઈ જ નહિ બોલે-એક હરફ પણ નહિ. બાઈ બાઈની વચ્ચે આડી ખાલી કે તેની માતમી આપવી તેને એ લોકો પાપ માને છે.

હરજોવન : મતલબ તને કે મને એ પાંચસો રૂપિયા ઇનામ નહિ મળે. (મથુર કશો જ જવાબ નથી આપતો તેની સહજ નજર જઈ ટેનલ પર પાસા ફેંકીને) કહે ન કહે પણ મથુર ! હું સારી પેઠે સમજું છું કે તને...તને...પૈસાની જરૂર છે.

મથુર : (ચમકીને) હું...ના...ના...એમ તો હું ૫ પૈસા કમાઉં છું ને !

હરજોવન : (મોટેથી હસીને) એ બધું હું જાણું છું. પણ મથુર ! માણસે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ સમજીને ! હાથમાં આવેલી તક ન ગુમાવવી (પાસા એકઠા કરીને) ધારકે ન કરે નારાજશું ને તું મરિા પડ્યો તો પૈસાની તો જરૂર પડે ને ! હું !

મથુર : હા ખરું છે. આ મને ચોમાસે બરતી પછીત પછી તક હતી તે કરાવતાં બીચ રૂપિયાનું અર્થ થયું હતું.

હરજોવન : (વધુ બીપીને પાસા ફેંકતાં) મરિ જ મારું છું.

મથુર : શું કહે છે મોટાભાઈ !

હરજોવન : કે તને કે મને એ ઇનામ મળે તો કેવું ! (ટેનલ પરના પાસા હાથમાં લઈને) એ કે હું ધારતો નથી કે એ મળે.

મથુર : એક મુક્તિ મારા પાનમાં છે.

હરજોવન : (હસી આરંભે પાસા ટેનલ પર પડ્યા દેતાં) શું !

મથુર : (આસપાસ ભ્રમી સહજ ધીમેથી) નીચે ને ટોળું બેસું થયું છે તેમથી જોઈને જણ્યું બહાર આવે અને (પાછળની બારી ખતાવતાં) પેલી બારી પાસે જોતો રહી તમારી સાથે વાત કરે તો નીચેના લોકોને લાગશે કે તેણે તમને આતંકી આપી છે.

દરજોવન : પણ બારી પાસે જોતા રહેનારને નીચેવાળા ભ્રમી થઈ છે ખરા !

મથુર : હા, હા, મધ્યકાલે તમે જાહેર ગયા હતા ને ઉતારો. સાફ કરવા ફરજ આવ્યો'તો. નીચેના ટોળાએ તને જોયો, અને જેવો સાફ કરીને નીચે ગયો કે મામના માણસોએ પકડ્યો અને પછી તો પેલા ખીયારાએ કહ્યું કે તમે તો હતાપ નહિ, અને કેટલાય સમ આધા ત્યારે તો જવા દીધો.

દરજોવન : પણ મને તારી યુક્તિ સમજાતી નથી.

મથુર : એ સાહેબ ! કોઈ એક માણસ નીચેથી ઉપર આવે તો કામ તરત થઈ જાય. કારણ એ માણસને તમારી સાથે વાત કરતો જોઈને નીચેના ટોળાને ઘંઘા થશે, કે તેણે તમને ખૂનીનું નામ આપી દીધું; અને એ માણસ ત્યારે જાણશે કે ટોળું તને મારી નાખવાનું છે; ત્યારે આપની પાસે રક્ષણ માગશે.

દરજોવન : (અપડી વગારીને) હવે સમજાયું. અને એ રક્ષણ માગે ત્યારે કહેવું કે ગાલમાં ખૂનીનું નામ કે, કેમ એમ જ ને ?

મથુર : હા.

દરજોવન : આખાં યુક્તિ છે.

મથુર : ત્યારે નહિ ! આ તો હું મામમાં પડ્યો છું એટલે, નહિ તો ઇંડું ઘૂસ દોત !

દરજોવન : હું તારા માટે ઉપર બહામણ કરીશ.

મથુર : જોઈયું મને તેમથી મારો જાણીઆઈ જાન, હો !

દરજોવન : ના, પચાસ રૂપિયા આપીશ....

મથુર : જયારે શું થાય ?

દરજોવન : (ખિનમુદ્રિત) ત્યારે ?

મથુર : (મજાકાંઈ) પણ....પણ મૂળ ચેતના તો મારી ને !

દરજોવન : હું એ સમજું છું. પણ મારા વિના તારાથી તો એ કામ પાર પડે તેમ નથી, આમાં તો સરકારી અમલદાર જ ભ્રમીને-મારી જેવો-જેલ શુ લઈશ !

મથુર : મેં તો એકવાર કહી દીધું.

દરજોવન : હું... (એક બાજુ મારે છે) તો પછી આપણે એમ કરીએ-પાછા ફરીએ ને તારા વધુ પડે તો તારો આધીનકાર જાન, નહિ તો હું કહું છું તેમ.

મથુર : હું પાસાને જાડતો જ નથી; મારે તમારા જેવો લાત નથી.

દરજોવન : તે નહિ હોય...પણ મથુર, તને એક વાતની તો ખબર છે ને કે જે માણસ બિરહાને જુમાર માનતો હોય તે જ તેમાં જીતે છે; હું તો જાણું જુમારમાં મૃતને આટલા દરજો પહોંચ્યો છું અને હજી કોઈ વાર કાપો નથી.

મથુર : પણ અહીંમાં તો, 'હું કાપો છું' એટલું કહેવા જેટલો તમને વખત પણ નહીં રહે.

દરજોવન : શું બોલ્યો !

મથુર : જી એ તો હું એમ કહેતો હતો કે મને હાથ તમે છતી જશે પણ....

દરજોવન : પણ શું ? બોલી નાખ તે !

મથુર : મને યાદ આવ્યું—પેલો વાપણ આવ્યો હતો.

હરજોવન : એમ કે (હરજોવન મથુર સામે જોઈને) મઈકાલે મારી સાથે રમવા આવ્યો તે તેની કટાર દારી ગયો.

મથુર : કટાર ?

હરજોવન : હા, જો આ રહી (બતાવે છે.) તેના બાપદાદાના વખતની છે હો, આનો તેને બહુ ગર્વ હતો. અસલ જમાણાપુરની બનાવટ છે.

મથુર : તમે દારી ગયા હોત તો તમે શું આપત ?

હરજોવન : હું કાઠાં દિવસ દારતો જ નથી, જોકે આ કટાર સામે મેં મારી ઘોડી મૂકી હતી. (હાથમાં પાસા રમાડતાં) ચાલ આવજો પાસા ફેંકીને નહીં કરી સપ્તજી.

[પહેલાં મથુર પાસા ફેંકે છે. પછી હરજોવન ફેંકે છે અને છતે છે.]

હરજોવન : બસ, હવે તો મારા કહેવા મુજબ થશે ને ?

મથુર : હવે તો એમ જ ને ? પણ તોય મને કેટલા આપશે ?

હરજોવન : કહ્યું નહિ—પાસા આપીય.

મથુર : જો તો બહુ ઓછા થાય.

હરજોવન : તારી મહેનત જોટલા તો છે, સમજને કે તારા ઉદાર વિચારના જ પચાસ.

મથુર : બહુ સાહેન..... વિચારના પચાસકબૂત...ખીખના કેટલા ?

હરજોવન : ખીખ કાના ?

મથુર : (ખંધાર્ધથી હરજોવન) કેમ સાહેન ! આ વાત પાછી બહાર ન પડી જાય.....

હરજોવન : જોટલે તું શું કહેવા માગે છે ?

મથુર : આપ તો પાછા આપને મામ ચાલ્યા જશે અને આવા મામ બાંધ આપને જરા મળશે પણ મારે તો સાહેન ! બહી રહેવાનું; આવા માણસોની વચ્ચે. અને બદનામ થઈશ તે જીરો.

હરજોવન : તું મનરા મા. નામદાર—સરકારને તું વફાદાર રહો છો માટે તને કશું કાઠાં કચે જ નહિ.

મથુર : બરોબર છે; પણ સાહેન ! મામના માણસો સદાજ બહુલ વિનાનાં છે; જો લોકોને ખબર પડશે કે હું માત્ર સરકારને જ વફાદાર રહ્યો છું તો મારું જાતી બનશે.

હરજોવન : હીક હીક હવે પચીસ રૂપીઆ વધુ લેજો સમજ્યો !

મથુર : બરોબર સમજ્યો, મગજ ચલાવવા ના પચાસ, અને મગજ ચાલતું બંધ થાય તેના પચીસ—બરોબર છે.

[બારણા પર અવાજ આવે છે.]

હરજોવન : કોણ હશે ?

મથુર : (બાંધ મીમકારીને) આવતું નસીન.....

હરજોવન : ચારણ્ય ખોલ તો.....

[મથુર બારણું ખોલે છે, એક માણસ બહાર આવે છે]

હરજોવન : કેમ ? કોણ છે તું ?

માણસ : મારું નામ કાળુ.

હરજોવન : શો ધંધો કરે છે ?

કાળુ : લાકા ફાંચવો.

દરગોવન : તારે તો કિયારે હો એમ ને !...શું કામ છે...!

કાળુ : છ સાતએ દો પહેલાં આપ આપને ઉતારે ભાઈ શરી મરો'તો.

દરગોવન : હા.....તે તેવું શું છે ?

કાળુ : ના ..પણ...આ તો કાળને ચાલ આપુ છું, તે દો આપે મળૂંની પેલા આપને
માથા પછી મેં નોતો લીધા...

દરગોવન : એમ ?

કાળુ : હા સાત...આપે કીધું 'તું કે કોઈ અરજ કરી દોષ તો આવશે.....

દરગોવન : તે શી અરજ છે ?

કાળુ : સાત આપ તો ધણી દયાળુ છો.....

દરગોવન : (મથુરને) મેં નોતું કહ્યું કે હું કદી કોઈ જ નથી,

મથુર : કેમ ?

દરગોવન : તેણે શું કહ્યું તે ન સાંભળ્યું ?

મથુર : કમને એ મને તે કહેહું આ ગામની રત મળ્યું છું ને...મજા વાતવા દાળીયા...

દરગોવન : મને નસીમ કમેલા પારી આપણું આગ્રહ છે.

મથુર : હી...તો હું જમવાની તૈયારી કરાવું છું.....

દરગોવન : અને નીચેનું કામ ન બૂલતો.....(જાય છે.) બોલ તારે શું કહેવાઈ છે ?

કાળુ : સાત, હું તો મારાભાઈ મારે આળે છું.

દરગોવન : તારા ભાઈને શું છે ?

કાળુ : ઇ નિલમ છે...આપ રહેમ નહિ કરા તો એને મારી નાખશે!

દરગોવન : કેમ તેણે શે મુનો ક્યો છે ?

કાળુ : સાત, ઈ પહેલાં લશ્કરમાં ભરતી થયો'તો...પણ પછી ન્યા તો આગળ તે બાવ
ભાગી આલો.....અમ કોટનો મનો.

દરગોવન : હં.....

કાળુ : તે દલે બધાં કે'જ કે એને ગાળાએ દેવાનું છે.

દરગોવન : તને ખજાર છે ! સરકારી લશ્કરમાંથી ભાગી જવું એ કોઈ નાતોશનો મુનો નથી.

કાળુ : ઇ તો સાત આપને જમ પેદા થાજે તેમ.

દરગોવન : એટલે એ તો રાત્રીનો ક્યો મણાવ, અને એવાને હું કેમ મદદ કરું ?

કાળુ : આપ તો દયાના અવતાર છો.....એક જમથી અજરખી નેલના ઉપરીને લખી આપો
તોય એને છોડી રહે

દરગોવન : અરે એમ કોઈ છોજું નહિતેના મારે જમીન આપવો નેહએ.

કાળુ : શું સાત ?

દરગોવન : તેને કોઈ જમીન થાય તેમ છે ?

કાળુ : ધણીય છે....., હું સાત પહેલાં ધણીયને જમીન મરો'તો..., તે અદાએ ઈ બધા પ
મારા ભાઈના જમીન નહિ થાય !

દરગોવન : (પારી પાસે જઈને) હં..... આ નીચેના રોજામાંથી કોઈ જમીન થાય તેમ છે ?

કાળુ : (પારી પાસે જાય છે) હા સાત, ઈ એના ચેલા બધા પ માણસો મને ને મારા
ભાઈને મદદ સારી રીતે આપશે છે.

હરગોવન : તો તેમથી જે જમીન થાય તેનાં દોષ તેનાં નામ લખાવ.

કાળુ : નામ લખાવું એમ ને !

હરગોવન : હા.....એ નામો લખ્યા પછી હું જેવના ઉપરીને ચિઠ્ઠી લખી મોકલીશ..... સમજ્યો ને !

કાળુ : (જતાવતા) જુઓને સાખ.....એક તો આ રૂડો રખારી.....સો શાહરૂઢ સાચવે છે.....તે.....આ.....ખીસ્તે નયુ બગવાદ ને.....પછી.....જોશ્યો.....જડો.....કાસમ ખાટકી.....ખાટકી છે પણ કોઈ દો ગાને દાષ ન આડે દો સાખ, ને.....જોશ્યો... લક્ષુ વાળદ. (હરગોવન લખે છે તેને) તે સાખ આમાં મને કંઈ નહિ થાય ને !

હરગોવન : ના રે ના.....તને કંઈ નહિ થાય.

કાળુ : જુઓ સાખ! પહે જોશ્યાં માણસો કંઈ અંદરોઅંદર વાત કરે છ; મારા બાઈને તમે જસાવશો એની વાતો કરતાં થશે !

હરગોવન : હં.... પથુ આ જધા તારા બાઈના જમીન ધરાની તો દા પાડશે ને !

કાળુ : હા હં.. સાખ; હા શું કામ તો પાડે ! ખુશીથી થશે.

હરગોવન : (મારી બહાર નોંધ દાખમાં પાસા ઉઠાવતા) હોજુ જાણે...મને તો એમ નથી દેખાતું...જે તે તારી સામું કેવી રીતે જોઈ રવા છે !

કાળુ : મારી જેવો ગરીબ માણસ પોતાના બાઈ માટે અરજ કરે એટલે આપને આશીર્વાદ દેતા લાગે છે.

હરગોવન : આશીર્વાદ શું આપે.....મજા દેતા લાગે છે.....જે પેલાએ પધરા દાખમાં લીધા.....ખાન રાખ.

[(મારીમાંથી પગર આવે D.)]

કાળુ : સાખ કંઈ થયું લાગે છે.....નહિ તો આમ ન દોષ...આપ જરા જાગરનો.

હરગોવન : મારી કરતાં હું જાગવજો.....

કાળુ : હું !.....સાખ મને શું છે !

હરગોવન : એ તો મને ખબર નથી.....પથુ લાગે છે કે હવે હું બહાર જઈશ તો સલામત નથી.

કાળુ : પણ હ કેમ મને !...મેં ક્યાં કંઈ વાંક ક્યો છે ! મેં મામતું શું જમાતું છે !

હરગોવન : તેં શું નથી લગાવ્યું !

કાળુ : શું મારાથી મામતું કંઈ જુકું થયું છે ! રહેને સાખ.

હરગોવન : અલ્લહના આરદાન...બહારથી જધાએ નોંધું કે હું અદો છો; મારી સાથે વાતો કરે છે; હું જોલે છ અને હું લખું છું...હવે સમજ્યો !

કાળુ : ના સાખ.....જોશ્યો ને !

હરગોવન : મેં જે નામો લખ્યાં, એ નામોની તેં જામનો આપી, જમાદારના ખૂનની...

કાળુ : હં !

[મધુર પ્રવેશે D.]

મધુર : હરગોવનબાઈ !.....સાદેજ !.....

હરગોવન : હું કેમ આવ્યો હો !

મધુર : આપને આવું પથળું ભરતા જણાવવા.

હરગોવન : પસાસ અને પચીસનો અકિડો શાંદ છે ને !

મથુર : હ...પણ અધી વાતને હા હોમ છે...નિર્દયતાને...હાથનીનાને...નીચતાને
હરજોવન : એ ઉપદેશ આપવો રહેરા કે...હાથ નેટનો હાથ છું.

મથુર : આપ એ ન અધતા કે છીછીના એક જ ફટકાથી ગમે તેવો પત્થર કાઢીને કહ્યો
યક જાય છે.

હરજોવન : (પાસે જઈને) તારે શું જોઈએ છે એ કહે ને !...પાંચપચીસ વધારે આપીશ.

મથુર : બસ કો...આજુસાઈના સીધાડો તમે જોળી ગયા છો.

હરજોવન : તું શું કહે છે ?

મથુર : એટલું જ કે પેલી કટારની સામે જુઓ ત્યાં મોટી ઘેડી તમારી નહોતી...તમે એક
અમલ્ય કોળીને બનાવી કેવી રીતે છતી લીધી છે તે કું જાણું છું.

હરજોવન : બસ...હું મારા અમલ્યાર તરીકેના અધિકારનો ઉપયોગ કરું તે પહેલાં તું સાથે જા.

મથુર : ભલે હું સાથે જાય.એક અમલ્ય આજુસ તમારી નીચતાને વધુ જોમ બનશે
...પણ યાદ રાખજો કે છેલ્લો ક્ષણ તો સોની એક સપાળો જ હોય છે...શું જણવાની કે
શું અમલ્યની. (જાય છે.)

કાળુ : એ મથુરભાઈ શું જોતી ગયા ? જોમ બનીશ ! જુઓ સાગ એવના મારી સામે કટાર
છે...અરે સાગ તમારે પગે પડું અને બચાવો...અને આ ટેળાના વેરમાંથી ગચાવી જ્યો...
ટેળાનું વેર જૂંકું છે.

હરજોવન : હું મારા મા...હું તને બચાવીશ.

કાળુ : સાચોસાચ અને બચાવશો...

હરજોવન : હા...હમણાં જ હું ગામના પોલિસ પોસ્ટને તારું રક્ષણ કરાવતો બીજાનું કો
તેમ કહેવરાવું છું

કાળુ : અને મારા બાપડી છાકરાનું શું સાગ ?

હરજોવન : એ જમાનો બીજાનું યક જશે...તારા બાઈને પણ હું છાકરાવિશ અને તમને
નનેને બીજે ગામ સરકારી નોકરીમાં રખાવી દઈશ.

કાળુ : તમારો પાક બાપડ...મરીગની કળકળની આંતરડી તમે કારી છે...અને જો કે...

હરજોવન : શું કહ્યું ?

કાળુ : સાગ મારા મનમાં એક વસવસો રહી જશે...

હરજોવન : શો ?

કાળુ : હું તો અહીંથી બીજે જઈશ, પણ જામવાગને એમ થશે કે મેં વિશ્વાસપાત કર્યો છે
મારું નામ વજોવાશે !

હરજોવન : (અમળીને) હ...પણ એમાં બીજે ઉપાય નથી...તારા નામને જો તો લાખશે જ.

કાળુ : મારા નામને જો ? એ ગામની કટલી જીવેકે કરી છે ! કેટલી ચાકરી કરી છે ! અને
તોય હું બદનામ !

હરજોવન : જરૂર...બદનામ જ...ગામના લોકો તને વિશ્વાસપાતી જ ગણવાના...તું બદનામ
યક ચૂક્યો છો...(પાસા ફેંકે છે.) એના કપાં વખર એનેજાર ગણાવુ તેના કરતાં એને
કરીને જ એનેજાર યા માટે ન ગણાવું !

કાળુ : હું કાંઈ ન સમાજવો...

હરજોવન : જો હું સમજાવું...તે તો મને કરી જાતની આપી જ નથી; છતાં ગમના સોહો તો એમ જ માનશે કે તે વિચારસાથે કરી જાતની આપી હોય, એટલે મારું કહેવું એમ છે કે આના કરતાં તું મને જાતની વ્યથા તો થા...એટલે છે? સોહો તો ગમે તેમ બોલવાના જ...એટલે તું ન તો સોહોનો રહીશ કે ન તો અમારો રહીશ; અને તું ગમે તેટલું સાચું બોલીશ તો પણ સોહો તો તારું માનવાના જ નથી...અને અમે તારું કહેવું માનશું...એટલે યદ્યંત દુરીઆર...અને બોલી કે જમાદાર મદમદમિયાનિ, ખૂની કાણુ!

કાણુ : પણ મેં કશું કહ્યું નથી...હું એક અથૂર મ બોલ્યો નથી.

હરજોવન : બોલ્યો હો, કે ન હો...સોહો તો માને છે તે જાણું કહી દીધું છે. માટે કહી કે ~ જોઈએ...બોલ કાણુ હતું એ?

કાણુ : સામ...મારી હાથ નહિ જીપો...એ નામ લેવાની મારી હિમ્મત જ ચાલતી નથી.

હરજોવન : સોહો તે ન નહિ માને...સોહો તો જાતની આપના માટે તને જ જુગોદાર ગણશે! અને લામ મલ્લે તને મારી પણ નાખશે; એટલા માટે તો હું તને પોલીસના બંદાખરત નીચે રાખવાનો છું. પછી તને અને તારા સાહેબે કોઈ પણ ખીજ સરકારી ગામમાં મોકલી આપશું...ત્યાં તને જોખખેરો પણ નહિ...તે થા કહ્યું છે અને થા નહિ તે પણ કોઈ જણવાનું નહિ...સમજાયું? અને આથી વધુ તારે જોઈએ પણ થા! હું તને બચાવવા માટે આટલું જાણું વે કરીશ; અને જલ્દીમાં તારે મને એક નામ જ આપવાનું... માત્ર નામ.

કાણુ : બાપજી...એવું કરવાનું તો મારા હાકમાં જ નથી.

હરજોવન : તો જા પેલા ટોળા પાસે.....

કાણુ : એ જમ્મા મને જીવતો જાણી મૂકશે.....મને બચાવો.

હરજોવન : હું બચાવું? ને તારે જલ્દીમાં કંઈ ન કરવું કેમ?

કાણુ : જોઈએ તો મારી આગના જોડા સીવડાવી આપું.....

હરજોવન : બીજું કંઈ નહિ...ફક્ત જમાદારના ખૂનીનું નામ.

કાણુ : ઈ નામ આ મોઝેથી નહિ નીકળે.

હરજોવન : બોલે છે કે નહિ...કરી દે...નહિ તો ધક્કો મારી ફેંકી દઉં છું પેલા ટોળા પાસે...એ સોહો તને જીવતો નહિ મૂકે...

કાણુ : ના...ના આપ મને બીજું ગમે તે કામ સોંપો...પણ જા તો મારાથી નહિ જ બને; મને એમ હતું કે આપને મારી અને મારા સાહેબની ગરીબી પર દયા આવી છે...માટે આ બધી તકલીફ થોડાં હો...પણ આપનામાં દયા કરાધી હોય...સજા...જેલ...ફરિશી...એ સિવાય તમારાથી શું બને? નસીબને જૂલો હું અહીં આગ્યો...મથુરાકાંઈનું કહેવું હું અત્યારે સમજી ચકું છું...પણ હું ગોડો પડ્યો છું...નમારા કાવતરોનો ભોગ બની ચૂક્યો છું...હવે તો હવે તો સારું હજાર ગજા જેવી દયા થઈ છે.

હરજોવન : જરાજર એવી જ...જો ગળા જામ તો મરી જાય અને મૂંઝી દે તો અધિકાર યામ...એટલે તારા માટે ગીલે રસ્તો નથી...અને મારા સિવાય તને કોઈ બચાવે એમ નથી...તું તારી જાતે પણ જાણી શકે તેમ નથી...

[જલ્દારથી લોકોની ખૂબી સમજાય છે
હરજોવનનારી જલ્દાર જોતો દોષ છે.]

ઠાણુ : (ખોખારો ખાધને) મારી પાસે આવે શું માંગ્યું ?

દરગોવન : (ટેબલ પાસે આવી) પોલિસ જમાદાર મદમદમિયાના ખૂનીનું નામ...

ઠાણુ : કહેતાં મારી જીમ તો નહિ ચાલે...મટ્ટે હાથમાં લખી આપ્યું ?

દરગોવન : હું બલ્કેલો હો તો તેમ કર...

ઠાણુ : નામ લખવા જેટલું તો આવડે છે...આપની પાસે સિસાપેન હોય તો આપને...

(દરગોવન પેન આવે છે. ઠાણુ દયેળીમાં કશું લખે છે અને પછી દરગોવનની પાસે જઈ મહુ જ કાપથી તેને ટેબલ પર પાડી છતી પર મૂકી બેસતાં) બઃમાઝ... કાવતરાખાજ ! તારા સિવાય મને કોઈ જમાવનાર નથી કેમ ! હવે લોકોને કહીશ કે મેં તમને બચાવ્યા છે. (આ દરમિયાન દરગોવનના તરફાટ ચાલુ હોય છે) બધે મને ને મારા લાકડેને ગોળાએ દયે...પણ મારે નીચું જોવાપણું તો નહિ રહે. (દરગોવનના હાથમાંથી પાસા સરી પડે છે) મેં વિશ્વાસખાત કર્યો નથી.

[ટોલી આવે છે...દરગોવન

ટેબલ પરથી નીચે પડે છે.]

ટોલી : ગામ તો ગામરિયો પ્રવાહ...એકે જમાદારનું ખૂન કશું તો ખીજાએ ન્યાયાધીશનું... વાહ...વાહ...

ઠાણુ : ખૂન થાતું...મેં તો ગામ આખાને બચાવ્યું છે.

ટોલી : (દરગોવનના મદદને સબોધી) અરે સાગ મેં નોવું કશું કે મામલામાં તો બોલીએ કાંઈ ને ચાલ કાંઈ...હું જાણી છું, સાગ પછી, ' ન કેમ જાણો ' એમ કહીને વદરા નહિ...અમે તો ગામના માણસ...ગાદર જેવા...કૂવો ભાળાએ તોય પડીએ...

ઠાણુ : કેશ્ય કૂવો ભાળીને પછું ?

ટોલી : જમાદાર જેવા નીચ માણસનું ખૂન કરનાર જુવાનનું નામ એકે કિચારાએ ગોળા ખાવાની ખીજે કહી દીધું.

ઠાણુ : હેં ?

ટોલી : મેં કશું નહિ કે, ' કેમકે ગયેલો ખીજાને કેમકે પોતે '...ગામના લોકોનો વિશ્વાસ-ખાત કર્યો છે...જોલ્યા કસકરમાંથી બાગેલા તારા કાંઈએ...

ઠાણુ : મારા કાંઈએ...!

ટોલી : હા...હા...મેં કશું નહિ કે, ' ગામના લોકો ગામરિયો પ્રવાહ...ન જુએ ખાડો કે ન જુએ કૂવો. (જોલ્યો જોલ્યો જાય છે).

[અંતર]

[સ્વચિત્ર

આ નાટક યંગ કલ્પે ૧૯૪૫માં અજબું દર્શ અને તે ૩૦ મિનિટ ચાલ્યું હતું. તેમાં નીચેના કાંઈએ કામ કશું હતું.

દરગોવન ... જિતેન્દ્ર અધારિયા

ટોલી ... ગિરીશ અધારિયા

મધુરાસ ... ચન્દ્ર ગિરીશી

ઠાણુ ... જયન્તી અંક

પશ્ચિમ અને પૂર્વ

બાબુવાઈ બ્યાસ

પશ્ચિમ

તે એક જર્મન છોકરી હતી. ઉંમર લગભગ વીસેક વર્ષની આસપાસ હતી અત્યારે. સાવ નિરાશાર બની રહી હતી. લગ્ન-છંદમાં તેના માતાપિતાની મર્ણ હતી. લગ્ન-છંદમાં તેના ઘરનાર માલ-મિલકત વગેરે કંઈયે બાકી રહેવા દીધું નહોતું. પરિણામે દેશ છોડી વિદેશ જવા તેણે વિચાર કર્યો અને અમેરિકા જવા તે ઊપડી. સ્ટીમરમાં બીજા પેસેન્જરોની સરજતા અને આત્મીયતાએ તેને એકલાપણું ન લાગવા દીધું... પરંતુ જ્યારે સ્ટીમર ન્યુ-યૉર્ક પહોંચી એટલે સૌ પોતપોતાને સ્થાને જવા લાગ્યા. આ છોકરીને તો કોઈ જગ્યાએ સ્થાન નહોતું અથવા તો હજી તેણે સ્થાન નહીં નહોતું ક્યું એટલે જોડી પર ઊભી જીબી બીજા ઉનારુઓને દહેરથી હાતારમતા જતાં જોઈ રહી હતી. બધાને તેમનાં સર્માઢાલાઓ કે મિત્રો લેવા માટે આવ્યાં હતાં પણ આ જર્મન છોકરીને લેવા કોઈ નહોતું આવ્યું. એક બહેનને લેવા તેના લાકડાં અને લાગી આવ્યાં હતાં... અને આ છોકરીને લગ્ન-છંદમાં મરણી મળેલાં જામ-જામી વાદ આવ્યાં. એક

દીકરી તેના બાપા સાથે પોતાનાં માતાપિતાને લેવા આવી હતી... અને તેને પોતાનાં માતાપિતા સાથે જાણી... બાળો કહેતો હતો: 'આલો દાદા આપણે ઘેર...' અને આ છોકરીને પોતાનું ઘર વાદ આવ્યું... અને આવી અનેક સ્મૃતિઓ તેની આંખમાંનાં આંસુનું કારણ બની... તેને લાગ્યું કે તેનું કોઈ નહોતું...

બાળમાં મદદ દાખવાળો એક અમેરિકન મજૂર સામાન ફેરવતો હતો; તેણે આ છોકરીને જોઈ-ના ના, તેનાં આંસુ જોયાં, 'એટલે પૂછ્યું: 'કેમ રા છ?'

'જસ અમસ્ટુ' છોકરીએ આંસુ લૂછી જગમગ માથે, 'મદો મારું કોઈ નથી એમ હામતાં જગ જોણુ આવ્યું.'

'અરે એમાં રોવાની બહાર નથી' એમ કહી પોતાના મદદ દાખ પાટનું લૂછી નાંખી પેલી છોકરીની સાથે દાખ મિલાવતાં તેણે કહ્યું: 'આ નવ્ર સેવક અમેરિકન સરકાર તરફથી આપને લેવા માટે આવેલ છે... આલો મારે ઘેર મારી પત્ની રાહ જોતી હતી.'

પૂર્વ

તે અંધો હતો. 'સમાજનાં દલોડાં કહી શકાય તે ધંધો તે કરતો. ધંધા અર્થે ધણીવાર આજીવનનાં મામલામાં પડી જતો. આજે એના મામલાં તે આવ્યો હતો કે જર્મન પોતાનાં મામલોથી દીકરીને પરણાવી દે. એ એવો જગમગ હતો કે પોતાનું કાજન નહોતું પરંતુ પોતાનાં મામલું કોઈ માણસ દાખ દો તેની ખબર અંતર પડી પડતી. અંધાને યજુ' કે 'લાભ ને હામ પતી મધુ' છે તો આવડા

મામની દીકરી આંધી' છે માટે ખરખખ મદોડ જાડ.' એટલે દાખો દીકરીનાં પર તરફ.

દીકરીને ઘેર તેના દીકરાનાં વિવા અને કથાક કારણ સર પોતાનાં પિયર તરફથી મોસાણું નહીં આવેતું એટલે સાસરા પણ તરફથી મેણટિજીતો તો વરસાદ વરસી રહ્યો હતો-પરિણામે મેણીની મોખમાં મોાં મોાં હમણાં મારાં માતાપિ તરફથી મોસાણું અંધો, એવી આશામાં બીજારી પિયરવાના

ગામ તરફ નજર દોઢાવી રહી હતી. એટલામાં
અંધે તેને રળી 'હાં એન કેમ છે ?'

અને બેને પોતાની ને પોતાનાં માથાપની
આખરે જવા બેઠી છે તેની વાત કરી.

'હીઠ.' ઠીક અંધે હાથે જાં કાપરા-
ના મોટરાઓ બેઠા હતા ત્યાં.

'એલા કેમ આવ્યો છો ?' કાપરામાંથી
કોકે પૂછ્યું.

'એ બાપા, આ બેનને માથાથી આવું
હું.' અંધાએ રામ રામ કરતાં કહ્યું.

'એહો ત્યારે તો મોસાળાની વધામણી
લાવવા દરો,' એક જણે અકારી કરતાં કહ્યું.

'એલા જુઓ તો ધૂનની કમરીનમરી દેખા
છે ! ગાડાં બરીને મોસાળું લાવતા કરો વેવાઈ.'

'એ બાપુ, એવી તરફી લેવાની જરૂર
નથી.' અંધાએ કહ્યું, 'અમારા માથાએ કહેવ-
રાંબું છે, આ લાખાપાદર ગામ દીકરીને કાપરા
માં આપ્યું-લો બાપુ ભલે હું...'

'પણ એલા વેવાઈ નથી આવવાના ?'
કોકે પૂછ્યું.

'અમારા માથા આવી શકે તેમ નથી.
એટલે મને કીધું કે નાં જાં છે ત્યારે આવું
કરતો આવજો-લો કાપરાને રામરામ છે.' અને
તે ગયો.

ચિત્તિશા—(નવ નવની મહાન જોખોની વાત કર્યા પછી વજાને) બાલો ત્યારે, તમને શું
થયું ગયું ?

એક જણાક ઠાકરી—મને તો વિધવા થવું ગયું.

ચિત્તિશા—(અમીને) કેમ ?

ઠાકરી—કાલુકે ન પાવવાં દોઢાંજે તો બધા એમ કહે કે 'આને વજા મળતો નથી'
અને પાવવા પછી પતિ ઇજતો દોષ તો આપણે તેની લાલેહારી કઠાવવી પડે !

ઓ—(દોળીવડના એક અર્ચમાં હસના રજાદરમાં સહી કરતાં) પાદરી સાહેબ, તમે આ
દોઢાંજની ટાંક કેમ જાણતા નથી ? ગમે વળતો હું આવી ત્યારે પણ આ જ ખરાપેલી ટાંક હતી.

પાદરી—પણ બાપુ, આપ આપની ફાન-કન પેન કાઢ્યા નથી ?

ઓ—એ ખરું, ફરી વળત આવીશ ત્યારે ફાન-કન પેન જરૂર લેવી આવશે.

જ. મ.

અમ્મબોને થવા યાદા, લિસ્ટી, વાવ, કમિનો બિપદાય, છુડ ખાવાથી પેઠનું મોઢું થવું, દાવ પગ બળી જવા, હલની
કળછાવ, ધાવણ કે કુણનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દારો મરાઠી બાજુક ડોલ આપનારી અમુત દાલ જોવાથી

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંઠી [વાપરો રજાસર]

હંદશી કખાતાં હબરો બાજકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પાગમાં છે.

કો. હળી એકનો રૂપિય એક (૫ થી ૫૦ જુડ)

વેધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

ડ. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંઠી કોષ—અંધાઓ—ભાવનજર

મુ'અર્ધમાં મળવાનું દેહાલ્-દેશકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી મુતારગલીવા નાંકિ-મુ'અર્ધ ન. ૪

કથાસરિત્સાગર

મધુર

[ખંડ ૩ જો : લાવાણુક]

૧] ઉદયનની વાત

(પદ્માવતી સાથે લગ્ન)

ઉદયનને અતુર પ સુંદરી મળી છે. એ તો રંગરાગમાં પડી ગયો છે અને રાજનો દારવાર મંત્રી યોગેશ્વર સાથે અને સેનાપતિ રૂમણવાને માથે આવી પડ્યો છે.

એક દિવસ સેનાપતિ અને મંત્રી રાજની વાતો કરતાં બેઠા છે. તેમાં યોગેશ્વર સાથે કહ્યું છે : 'રાજ તો સ્ત્રી, મધ અને મૃગયામાં રમ્યા રહે છે અને પાંડવોના કાળથી ચાલ્યું આવતું આ રાજ્ય એથી એને ચિંતા નથી.'

ત્યારે રૂમણવાને કહ્યું છે : 'તમારી જોડે કુશળ મંત્રી છે. રાજ કું કામ રાજની ચિંતા કરે?'

ત્યારે યોગેશ્વર સાથે કહ્યું છે : 'તો પછી આપણે રાજ્યની સીમા વધે અને આપણે રાજ ચક્રવર્તી થાય એવું કરવું જોઈએ.'

ત્યારે રૂમણવાને કહ્યું છે : 'બુદ્ધિમાનેને માટે કશું જ અસાધ્ય નથી.'

ત્યારે મંત્રીએ કહ્યું છે : 'તમે ઠીક યાદ આપ્યું હું તમને એક બુદ્ધિયાળી વૈદ્યરાજની વાત કરું.'

'એક રાજ હતો. રાજના રાજ્ય ઉપર દુશ્મનોએ ચડાઈ કરી. તૈયારી કરી હતી નહિ, એટલે મંત્રીઓએ સલાહ આપી કે સંધિ કરી લે. રાજ્યે હાંસરી થતું રાજ સાથે સુલેહ કરી.

'પરંતુ આથી તો રાજની અપકીર્તિ થઈ ને રાજને એનું ઘણું દુઃખ. દુઃખે કરીને રાજના દેહમાં રોગે ધર લાલ્યું. પેટમાં ગાંઠ લિપડી અને એ તો મરે તો રાજ જ મરે એવી સ્થિતિ થઈ પડી.

'રાજવૈદ્ય બુદ્ધિયાળી હતો. એણે રાજનો રોગ પિછાન્યો. દુઃખ અને આધાતથી આ રોગ થયો છે. એનું નિવારણ પણ દુઃખ અને આધાતથી જ થશે. એણે એક દિવસ એસિતાના રાજને ખોટા સમાચાર આપ્યા : 'રાજ! મહારાણી ગુજરી ગયાં'

'હૈ? ' રાજથી બેલાઈ ગયું.

'ને એ શોક સમાચારથી રાજને આધાત થતાં તેના આંચકા લાગ્યા. પેટની ગાંઠ કુટી ગઈ અને શોક દિવસે રાજ સાજોસારો થઈ ગયો.

'એમ બુદ્ધિમાનેની વાત જુદી છે'

મંત્રીએ વાત પુરી કરી.

વાત સાંભળીને રૂમણવાને કહ્યું છે : 'આપણે પણ બુદ્ધિ ખરચીને રાજનું શ્રેય કરીએ.'

મંત્રી અને સેનાપતિ મનોરથ તો ખોટા કરે છે, પણ એમના મનોરથની આડે આવનારા ત્યાં સુધી પડ્યા છે, ત્યાં સુધી એમને સિદ્ધિ સાંપડવાની નથી. એવો આડે આવનારો એક તો ઉજ્જૈનીના ચંદ્રમહાસેન હતો. પણ એ તો હવે વહાલોસંગો થયો છે ને એની તો કશી શીતિ નથી. પરંતુ એનું મે

માથું બાંધે એવો મગધ દેશનો રાજા પ્રધોત છે. એ તો ઠાંઈ યુદ્ધમાં હત્યો જાય તેમ નથી ને એતું શું કરવું એની મંત્રીને ચિંતા છે.

પ્રધોતને એક કુંવરી છે પદ્માવતી તો રાજકુમારીઓમાં રત્ન સરખી. એનાં લગ્ન જો ઉદયન સાથે થઈ જાય તો પ્રધોત પણ વહાલોસગો થઈને રહે.

પણ પ્રધોત ઠાંઈ વાતે માને ત્યારે ને ! મંત્રીએ માથું ધ્યું ત્યારે પ્રધોતે કહેવરાવ્યું છે : ‘એક વાસવહતા તો જીવતી બેઠી છે. ઉદયનને વાસવહતા ઉપર અટકું હેત. જીવતી ચોકચ ઉપર મારી દીકરી હડે તો દીકરી દુઃખી થાય. એવું મારે કરવું નથી.’

એમ પ્રધોત ઠાંઈ ઉદયનને દીકરી કે નહિ અને ત્યાં સુધી વાસવહતા છે ત્યાં સુધી ઉદયન પણ જીજી પત્ની કરે નહિ. આ તો જાને વાતે વિમાસજી છે. ને એનો માર્ગ તો કાઢવો જોશે ! યૌગંધરાયજી સેનાપતિને કહ્યું છે : ‘આપજી એમ કરીજો, વાસવહતાના અવાસને આગ લગાડીજો અને વાસવહતા જળી મરી છે એવી અફવા ઉડાવીજો.’

ત્યારે રુમરુવાને કહ્યું છે : ‘આ તો પ્રપંચની વાત થઈ. ને એમાં તો ઠાંક દિવસ હસવામાંથી હાણ થાય. એના ઉપર એક વાત છે

‘ઠાંઈ એક સંન્યાસી હતો. સુનિવ્રત પાળતો અને દેવમંદિરના મઠમાં રહેતો. એક દિવસ સંન્યાસી નજીકના ગામમાં એક વાણિયાને ઘેર ભિક્ષા માગવા ગયો છે. ઘરમાંથી વાણિયાની દીકરી ભિક્ષા દેવા આવી. રૂપચિઆ સરખી

એ કન્યાને જોઈ ને સંન્યાસીની ખુદ્દિ જાણ થઈ અને તે મોટેથી બોલી બેઠ્યો : ‘અફસોસ ! અફસોસ !’

એટલું કહીને સંન્યાસી તો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો છે, પરંતુ પેલા વાણિયાને મનમાં ખટકો રહી ગયો કે સંન્યાસી ઠાંઈ દિવસ અક્ષર પણ બોલતા નથી, મૌનવ્રત પાળે છે અને આજે દીકરીને જોતાં એકાએક ‘અફસોસ ! અફસોસ !’ એમ કેમ બોલી બેઠ્યા ?

મનતું સમાધાન કરવા વાણિયો મઠમાં ગયો. ત્યારે સંન્યાસીએ કહ્યું છે : ‘તારી દીકરીનાં લક્ષણ સારાં નથી. અને એ વાત કહેવામાં સાર નથી.’

એટલે તો વાણિયાને વધુ ચંદપટ્ટી થઈ. એ તો પગમાં પડીને સંન્યાસીને વીનવવા લાગ્યો છે, ત્યારે સંન્યાસીએ કહ્યું છે : ‘એનાં સાચુદ્ધિ લક્ષણો એવાં છે કે એનાં લગ્ન થયે ને તારા કુળનો નાશ થયે. તારું અહિત કરનારો કન્યા જોઈને મારો અંતરાત્મા કળેળી બેઠ્યો અને મારું મૌનવ્રત તૂટી ગયું.’

ત્યારે વાણિયાએ પુછ્યું છે : ‘એના ઠાંઈ ઉપાય ?’

ત્યારે સંન્યાસીએ કહ્યું છે : ‘એનો એક જ ઉપાય. દીકરીને પેટીમાં પુરી પેટી નદીમાં વહેતી મૂકી દે. ઉપર ધીને દીવો મૂકજો માથેથી અલામલા ટળી જશે.’

ને વાણિયાએ અલાલતામાંથી ભ્રમ રવા સંન્યાસીએ જેમ કહ્યું હતું તેમ કયું છે. રાતને વખતે પેટી ગંગાજીના જળમાં વહેતી મૂકી દીધી છે.

સંન્યાસીએ પોતાના શિષ્યોને કહી રાખ્યું છે : ‘રાતને વખતે નદીમાં એક

પેટી તરતી તરતી આવશે. એના ઉપર ધીનેા હીવો ગળતો હશે એ એ'ધાણીએ પેટીને ઝોળખતો ને પેટી અહીં લઈ આવી મારા ઓરડામાં મૂકી રાખતો.'

પેટી તો તરતી તરતી ચાલી જાય છે, ત્યાં નદીમાર્ગે એક રાજકુમાર પોતાના રચાલા સાથે નીકળ્યો છે. એણે પેટી દીઠી છે ને નોકરો પાસે બહાર કઢાવી છે. પેટી ઉઘાડીને જુએ તો અંદર રૂપ રૂપના અવતાર ભર્યા છે. એણે ઠંથાને બહાર કાઢી છે. અંદર જંગલનો વાંદરે પુર્યો છે ને પેટી પાછી નદીમાં વહેતી મૂકી છે.

પેટી સંન્યાસીના આશ્રમ પાસેથી નીકળી એટલે શિષ્યોએ એને દીઠી છે. આજ પ્રમાણે પેટી બહાર કાઢી છે ને ઉપાડી લઈ જઈને સંન્યાસીના ઓરડે મૂકી રાખી છે.

રાત પડી એટલે સંન્યાસીએ ઓરડાનાં બાર બંધ કર્યાં છે. દુગણાં જાણે અંધારા ઓરડામાં રૂપનાં કુંડાળાં ફરી વળશે. એણે પેટી ઉઘાડી છે, ત્યાં તો એનાં હૃદયે એને આંખી વળ્યાં છે. અંદરથી લયંકર વાંદરો બહાર ફૂક્યો છે. સંન્યાસીનાં નાકઠાન કચ્છી ગયો છે અને આખે અંધે સંન્યાસીને વિરૂપ બનાવી વાંદરો જંગલમાં નાસી ગયો છે.

સવારે ગામમાં વાતની જાણ થઈ ત્યારે બધા કંઈ હસ્યા છે કંઈ હસ્યા છે !

ને એમ કપટ-પ્રયોગ સિદ્ધ ન થાય તે જગતમાં આપણી હાંસી થયે. '

ત્યારે યૌગંધરાયણે કહ્યું છે: 'એવી અંક રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી આપણી યોજના સો વસા પાર પડશે. અને

આપણે જે યોજના કરશું એ કાંઈ સાવ છાની તો નહિ જ રાખીએ અંકમહા- સેનને વાત કરશું. વાસવદત્તાને વિચાર- માં લેશું. રામનું શ્રેય ધાય છે એમ બાણીને તેઓ જરૂર સંમતિ આપશે. '

ત્યારે રુમણને કહ્યું છે: 'એ બધા તો કહાચ હા પાડશે. પરંતુ ઉદયનનું શું? વાસવદત્તા બળી મરી છે એટલું સાંભળીને જ એ તો પ્રાણ છાંડશે.

પુર્વે શ્રાવસ્તી નગરીમાં એક પૈસા- દાર શેઠ રહેતો હતો. એને એક દીકરી હતી. દીકરી એવી રૂપાળી કે જેની નજરે એ પડે એટું ચિત્ત ઠેકાણું ન રહે. એટલા માટે તો દીકરીનું નામ ઉન્માદિતી રાખેલું.

દીકરી માટી થઈ એટલે શેઠને થયું કે આપણો શબ્દ શુભવાત છે, સુનાત છે. એ જો દીકરી સાથે લગ્ન કરતો હોય તો આપણે બીજું કેકાણું જોતવું નહિ શેઠે રાત્ર પાસે વાત મૂકી શબ્દને પકિતોને કહ્યું: 'દીકરીના રૂપ, શુભ અને લક્ષણની પરીક્ષા કરો. '

ત્યારે પકિતોએ વિચાર કર્યો કે ઠંથા રૂપવતી છે, શુભવતી છે, લક્ષણ- વતી છે ને રાત્ર એની સાથે લગ્ન કરશે તો એ તો રાજકાજ પડતાં મૂકી રાત્ર ને દિવસ એની સાથે રંગ માણ- વામાં જ મગ્યો રહેશે ને રાત્રનું કામ વણસી જશે.

એમણે તો રાત્રને કહ્યું છે: 'ઠંથા તો કુલશ્રુણ છે. '

શબ્દને ના પાડી એટલે શેઠે એક સેનાપતિ સાથે ઠંથાનાં લગ્ન કર્યાં છે.

— એક દિવસ રાત્ર નગરની શેરીઓ- માં ફરવા નીસર્યો છે. ઉન્માદિતી અટારી-

એ ઊંચી વાળ ઝોળી રહી છે. રાજની નજર એના રૂપ ઉપર કરી ને કચેરીમાં આવી એ કાણુ છે એ પુછવા ઊઠે છે.

ત્યારે ઠારભારીઓએ કહ્યું છે 'એ તો પેલી શેઠની કન્યા. આપણે ના પાડી એટલે શેઠે એનાં એક સેનાપતિ સાથે લગ્ન કર્યાં છે.'

સાંભળીને રાજ ગુઠની જેમ ઊંચી રહ્યો છે. તે દિવસે પંડિતોને પુછ્યું ત્યારે પંડિતોએ એને કુલક્ષણા કહી અને આમાં કાને દોષ દેવો એ તો નહીં થઈ શકે તેમ નથી. એ તો પોતાના કર્મને દોષ દેતો કામલવરથી પીડાય છે.

સેનાપતિને વાતની બાજુ થઈ. એ કચેરીએ આવ્યો છે: 'હું' આપને મારી સ્ત્રી અર્પણ કરું છું. સુણેથી આપ તેને સ્વીકારો. અને એ રીત પસંદ ન હોય તો હું એને ઠાંધ દેવમંદિરે મૂકી આવું. દેવદ્રવ્ય તરીકે પછી એને આપ સ્વીકારજો.'

ત્યારે રાજાએ કહ્યું છે: 'તમારી પત્ની એ તો મારે મન પર-સ્ત્રી થઈ. મૃત્યુ ઠાલે આવતું હોય તો આજે આવે. હું' પર-સ્ત્રી પર દષ્ટિ પણ નહિ કરું.'

ને વિરહવેદના એવી અસહ્ય હતી કે રાજા ગુરી ગુરીને ઘોઠા દિવસમાં મૃત્યુ પામ્યો.

એમ એક વખત નજરે જોવાથી જ એ રાજાનું મૃત્યુ થયું તો આપણા રાજાએ તો વાસવદત્તાનો આટલો સહવાસ સોંપ્યો છે. એના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળવાથી ઉદયનનું શું થયે ?

ત્યારે યૌગંધરાએ કહ્યું છે: 'તમે દૃષ્ટાંતો તો ભારે સરસ આપો છો, બાઈ. પરંતુ વિયોગનું દુઃખ તો એક વખત

શ્રીરામને માથે પણ આવી પડ્યું હતું. એથી કરીને રામચંદ્રે ઈર્ષ પ્રાણ ત્યાજ્યા ન હતા.'

ત્યારે રુમણવાને કહ્યું છે: 'આપણા રાજા રામ નથી અને આ રામાવતારનો યુગ પણ નથી. વિરહવેદના કેવી હોય છે એની તમને શું ખબર પડે ? પુવે મથુરાનગરીમાં એક વાણિયો રહેતો હતો. એની પત્ની ઉપર એને પાર વગરનું હેત અને પત્ની પણ એક ધક્કા પતિથી વિખૂટી ન રહી શકે. એક વખત વાણિયાને ઈર્ષ અમરતનું કામ આવી પડ્યું. તેણે ગામ-તરે જવાની તૈયારી કરી.

પત્ની કહે: 'મને સાથે તેડી જાઓ.'

ત્યારે પતિએ કહ્યું છે: 'પરદેશના મામલા છે. તને હું સાથે કેવી રીતે વેંદારીશ ?'

પતિ તો ઝટ ઝટ ઘેરથી ચાલી નીકળ્યો છે. પત્ની કમાઈ જાલીને પતિ-નો માર્ગ જોતી જીભી છે. એની આંખેથી ટાંબણ ને ભાંડરો આલ્યા જાય છે. અરેરે મારું શું થયે ? મને એકલીને અહીં મૂકીને પતિ પરદેશ ચાલી નીકળ્યા. મારા હોયલા દિવસ કેમ વીતયે ? એ તો વેદના સહન કરતી જીભી છે અને એ આઘાતમાં ને આઘાતમાં એનું પ્રાણપંથેનું જીડી ગયું.

પતિ હત્યો તો સમુદ્રકિનારે પહોંચ્યો નથી ત્યાં એણે માઠા સમાચાર સાંભળ્યા: 'મારા પહેલાં શું એણે ગામતરું કર્યું ?'

એટલું જાણ્યો એ જાણ્યો. વાણિયો મૂર્છા ખાઈ ધરણીએ ઢળી પડ્યો છે. ને એના પ્રાણ તો એ પહેલાં પરવારી ગયા છે.

આમ વિયોગની વાત તો જુદી છે, મંત્રી. માટે આપણે કંઈ કરીએ તે પહેલાં કંઈ અનિષ્ટ ન થાય એની સાવચેતી રાખવી જોઈએ.’

ત્યારે યોગધરાયણે કહ્યું છે: ‘તમારી વાત તો જાણે આથી છે. પરંતુ આ તો રાજના મામલા છે. આમાં કૂટનીતિ-ને આશરો ન લઈએ તો રાજના કામ ન ચાલે ઉજ્જૈનીના રાજા પુષ્પસેન ઉધર એક વખત દુર્યમનો ચડી આવ્યા. દુર્યમનનાં ઝાઝાં જૂથ છૂતવાં સુરકેલ હતાં એટલે મંત્રીઓએ દુર્યમનોને કહે-વડાબચુ’ કે અમારા રાજા અબઘડીએ જ મરી ગયા છે રાજનો કોઈ વારસ નથી એટલે તમે જ અમારા રાજા. આઠ’ થયું’ કે સમયસર આવી પહોંચ્યા. દુર્યમન રાજનો રાજ્યાભિષેક થયો. પુષ્પસેન રાજ છાનો રહી રાજ્ય પાછું મેળવવાનો લાગ શોષે છે મંત્રીઓ એને મઠક કરે છે, ને એમ કરતાં નાણાને જોરે કરીને મંત્રીઓએ દુર્યમનોના લશ્કરને ફેરડ્યું. દુર્યમન રાજાને ઠાર કર્યો અને પુષ્પસેન ફરીથી પોતાને સિંહાસને બેઠો.

એમ રાજકાજમાં તો અનેક સુકિત-પ્રયુક્તિ કરવી પડે, આપણે બધી વાતે સાવધ રહેશું, પછી કંઈ?

ત્યારે રુમણવાને કહ્યું છે: ‘મંત્રી! તમે છુલ્લા હું હાર્યો.’

યોગધરાયણે વાસવદત્તાના બાઈ ગોપાલકને બધી વાત કહી વિશ્વાસમાં લીધો છે. રાણી વાસવદત્તાને ધીમે ધીમે બધી વાત કહી છે. વાત સાંભળી રાણીએ કહ્યું છે: ‘રાજાનું શ્રેય થતું હોય તો તમે કહો તે રીતે વર્તવા તૈયાર છું.’

ને બધી વાત પાકી કરીને પંત્રી

એક દિવસ મંત્રીએ રાજા પાસે વાત મૂકી છે: ‘લાવાણક દેશ ઘણો રમણીય પ્રદેશ છે. શિકાર માટે માટાં માટાં જંગલો છે. જંગલમાં પશુનો પાર નથી. આપણે લાવાણક જઈએ.’

ત્યારે ઉદયને પુછ્યું છે: ‘લાવાણક તો અહીંથી જૂઝ જ દૂર પાછા ફરતાં ઘણું મોડું થાય પછી અહીં રાણી વાસવદત્તાનું શું થાય?’

ત્યારે મંત્રીએ કહ્યું છે: ‘યહારાણી પણ સાથે આવશે.’

ત્યારે ઉદયને કહ્યું છે: ‘ત્યારે તો જૂઝ સરસ કરો તૈયારી’

પ્રવાસની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે એવામાં એક દિવસ નારદ સુનિ કીર્ત્યાબી-માં આવી ચડ્યા છે. રાજાએ સુનિનો સત્કાર કર્યો છે. સુનિ વાતો કરે છે ને એમાં વાતમાંથી વાત નીકળતાં સુનિએ કહ્યું છે: ‘પુર્વે પાંચ પાંચ બાઈઓ વચ્ચે એક પત્ની દ્રૌપદી હતી. ઓ જ સુખ આપઠાનું મુજ છે તો આ તો રૂપ-સુંદર અને વળી જોગનમઠ બરેલી. આ રૂપે કરીને કોઈ દિવસ બાઈઓમાં વિખવાહ થયો તો પાંચવ કુળનો નાથ થયો. એવી જ રીતે અગાઉ એને ઠારણ સુંદ-ઉપસુંદનો વિનાશ થયો હતો.’

ત્યારે ઉદયને વચ્ચે કહ્યું છે: ‘એ સુંદઉપસુંદની રી’ વાત છે? તે કૃપા કરીને મને કહો.’

ત્યારે નારદ સુનિએ કહ્યું છે: ‘હિર-વ્યઠચિપુના પંથના સુંદઉપસુંદ નામે બે દાનવો. તથા કરી પ્રણાલને પ્રસન્ન કર્યા. પ્રણાલએ વરદાન માગવાનું કહ્યું, ત્યારે બંનેએ માંગ્યું કે ‘બધી માયા જાણીએ. ઈચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધારી યકીએ. ત્રણ-

લોકમાં ઠોઠાં અમને મારી શકે નહિ
અમને મારવાની શક્તિ કેવળ અમારામાં
જ હોય '

પ્રકાશનું વરદાન પામીને બને
દાનવો માતેલાં સાંઠની જેમ ચારે તરફ
ફરવા લાગ્યા અને ત્રણે લોકમાં ફાળો ફેર
વરતાવવા લાગ્યા એમનો વિનાશ કરવા
માટે પ્રકાશને તિલોત્તમા સરણ,
તિલોત્તમા એવી રૂપાળી કે એનું રૂપ બે
આંખે જોતાં ધરાઈએ જ નહિ એટલે તો
છત્રે એકઠાં જ આંખો ફરી ને શબ્દોએ
આર મુખ ઠપ્પી.

વિંધ્ય પર્વતની તળેટીમાં સુંદરપુત્રે
આનંદ ઉછરે જ કરે છે ત્યાં તિલોત્તમા
આવી ચડી એને જોઈને સુંદર કહે:
'એ મારી પત્ની '

ઉપસુંદર કહે: 'એ મારી પત્ની.'

અને આ મારા તારામાંથી જાને વચ્ચે
મારામારી યમ અને બંનેનો વિનાશ થયો.

એટલે તો મેં પાંડવોને કહ્યું કે પાંચ
વચ્ચે એક પત્ની છે અને એમાં અંદર
અંદર રાગ યવાધી આખા પાંડવ કુળનો
નાશ ન થાય એટલું ધ્યાનમાં રાખજો.

પાંડવોએ મારી સલાહ માન્ય રાખી
અને પાંડવોનો વિજય થયો. એમાં ઠોઠાં
વખત સંકટ આવી પડે ત્યારે કાઢા
મોંઘસની સલાહ માનવી એ રાજાની
ફરજ છે. એથી જ રાજ્ય અને રાજાની
ઉત્તતિ છે. '

નારદમુનિ તો બે દિવસ રહી ચાલ્યા
ગયા છે. અને રાજ વાસવદત્તાને સાથે
લઈને લાવાણુકમાં આવી રહ્યો છે.

જંગલમાં ડેરા તંબુ તાણ્યા છે.
નંદનવન વચ્ચે બંધે સ્વર્ગ ખડું કરી

હીધું છે આનંદ કિલોળ ધામ છે અં
દિવસો રંગેચંગે પસાર ધામ છે.

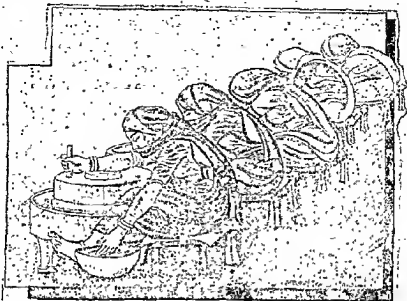
એક દિવસ ઉદયન શિકારે ગયો છે
ફર ફરતાં જંગલોમાં મહાગજતા હાથીઓ
મહાલે છે રાજાને ધયું છે એ આજે તો
હાથીશ વચ્ચે ફરીએ એ તો ફર ફરને
જંગલ નીકળી ગયો છે. કાણુ બંધે
ક્યારે યે પાછો આવશે.

રાજા શિકારે ચઢ્યો છે ને પાછાથી
મંત્રી યોગેશ્વરાચાર્ય, સેનાપતિ રુમણાન,
વસંતક અને ગોપાલક મહારાષ્ટ્રી વાસવ-
દત્તાના શિબિરમાં લેગા થયા છે. બધાએ-
લેગા મળીને આજનો યોગ સરસ છે
એમ નક્કો કર્યું છે. મહારાષ્ટ્રીને પ્રાણશી-
નો વેશ પહેરાવ્યો છે. વસંતક પ્રાણશુ
બંદુ બન્યો છે. યોગેશ્વરાચાર્યે વૃદ્ધ
પ્રાણશુનો વેશ લીધો છે, ત્રણે જણા
છાનામાના આદી નીકળ્યા છે.

ચાલતા ચાલતા ત્રણે મગધ રાજાના
નગરમાં આવ્યા છે રાજકન્યા પદ્માવતી
નગરને પાકર બગીચામાં રમે છે ત્યાં
વૃદ્ધ પ્રાણશુ આવી ચડ્યો છે એણે
રાજકુમારીને કહ્યું છે: 'આ આરંભિકા
નામની મારી પુત્રી છે એનો પતિ
ક્રુદ્ધ થઈ ગયો છે અને કયાંક ચાલ્યો
ગયો છે હું એની શોધમાં નીકળ્યો છું.
પણ આ પાંગળા સંધવારા સાથે હું એને
ઢેલી રીતે શોધી શકીશ ? મારી પુત્રીને
તમે અહીં રાખો તો મારા કામમાં મને
સરળતા થાય કન્યાનો પતિ મળી આવશે
એટલે તરત જ હું એને લઈ જઈશ. '

ત્યારે રાજપુત્રીએ કહ્યું છે: 'મલે
તમારી પુત્રી મારી સાથે રહેશે. '

[આધુ]

વર્ણના સંતત ઉદ્યોગ અને સંયોધન બાદ અમારા ઉદ્યોગમૃદ્ધમાં-તમાકુની ખાસ પસંદ કરાયેલી જાતની ચોકળી પાંદડીઓને-ખાંડવા, ભરડવા, આંધો નાખવા તથા ઉચિત પ્રમાણમાં મિશ્રણ કરી, તમાકુનું ઉપયોગી તત્વ જળવાઈ રહે તે સુજળ હળવા વગેરેની કમખંડ ક્રિયાઓ કરી, કનેજના કુદ અને ખુરજોદાર અત્તરોની મેળવણી કરી નવા વાપરનારને પણ અતુલ પડે તેવી ક્ષમ્ય, સારિયક અને સુવાસિક-

બાળમુકુંદ છાપ

સુંઘવા અને ઘસવાની ઉત્કૃષ્ટ

ત.પ કીર

[તમે પણ તમારા હાતના અને 'મોઢાના' રેખને કે માંખાના દુઃખાવાને નાબૂદ કરવા કે-હાત-સુખ સ્વચ્છ-સુવાસિક અને મગજ પ્રકૃષ્ટિ રાખવા માત્ર એક વાર વાપરી જુઓ]

એકલા બનાવનાર:- ઈશ્વર રત્ન વર્કસ.

મુખ્ય દુકાન
આંબાચોક

ભાવનગર
(સોગંદ)

શાખા
સરોદ બજાર

જેલી સવારનો જાલો મિત્ર !

હંમેશ તાજ-સોડમવંતી

એન. એમ. બ્રાન્ડ

ચણા

એનો એક જ ડોઝ-દિવસભર બદતને

સ્ફૂર્તિમય રાખે છે.

૧. ૨ ૩ ૪ ૫ રતલના પેટમાં મળી ગકે છે
તેમજ 'કોમન', 'સ્ટ્રોંગ', 'એમરસા સ્ટ્રોંગ'
'બ્રેન્ડ બ્રાન્ડ' વી ૧૫ રતલી પેટીમાં માંગા

એજન્ટો તથા સ્ટોકીસ્ટો નીમવાના છે.

બ્યાપારી ચરતો તથા બીજી પુછપરછ માટે—

નારીએલવાલા ડેારપોરેશન

૫૦, નેચ્યુઅલ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૧૯

JAIR